

АНА СТОЙКОВА

ФИЗИОЛОГ

**АЛЕКСАНДРИЙСКАТА РЕДАКЦИЯ
И НЕЙНИТЕ СЛАВЯНСКИ ПРЕВОДИ**

**BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE FOR LITERATURE**

ANA STOYKOVA

THE *PHYSIOLOGUS*

**THE OLDEST (ALEXANDRIAN) RECENSION
AND ITS SLAVONIC TRANSLATIONS**

Sofia 2024

**БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА**

АНА СТОЙКОВА

ФИЗИОЛОГ

**АЛЕКСАНДРИЙСКАТА РЕДАКЦИЯ
И НЕЙНИТЕ СЛАВЯНСКИ ПРЕВОДИ**

София 2024

Публикацията е резултат от извършено изследване по проект BG05M2OP001-1.001-0001 *Изграждане и развитие на Центъра за върхови постижения „Наследство БГ“* (Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“, приоритетна ос 1 „Научни изследвания и технологично развитие“).

This publication is the result of a survey conducted within the project BG05M2OP001-1.001-0001 *Establishment and Development of “Heritage BG” Centre of Excellence* (Operational Program “Science and Education for Intelligent Growth”, priority Axis 1 “Research and technological development”).

© Ана Стойкова, автор, 2024

Научен редактор проф. д-р Мария Йовчева

Рецензенти: проф. д.н. Анисава Милтенова

проф. д-р Веселка Желязкова

© Милена Вълнарова, дизайн на корицата, 2024

© Издателски център „Боян Пенев“ –

Институт за литература при БАН, 2024

Печат Дайрект Сървисиз

ISBN 978-619-7372-76-2

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	9
Гръцкият <i>Физиолог</i> и неговата славянска традиция	11
Първи (старобългарски) превод	22
Втори (среднобългарски) превод	57
Списък на словата в гръцката редакция β (препис s) и в двата славянски превода	64
Издание на текста	77
1. Лъв (лъвъ)	80
2. Слънчев гущер (нацѣрица илиакииска / савра слънчѣна)	86
3. Харадрий (харадръ)	88
4. Пеликан (неѣсыть / стръкъ)	92
5. Бухал (вранъ ноцънъ)	94
6. Орел (орълъ)	96
7. Феникс (финиксъ)	98
8. Папуняк (ѣпопсъ)	102
9. Диво магаре (осъль дивии / онагръ)	104
10. Ехидна (ѣхидъна)	106
11. Змия (змиѣ)	108
12. Мравка (мравѣна)	114
13. Сирени и онокентаври (сиринъ и онокентавръ / ипокентавръ и сиринъ)	120
14. Таралеж (ѣжъ)	124
15. Лисица (лисица)	126
16. Пантера (панѣиръ)	128
17. Кит (аспидохѣлонъ)	132
18. Яребица (рѣбъ / ѣребица)	136

19. Лешояд (гиппъ / гѣппъ)	138
20. Мраволъв (мравольвъ)	142
21. Невестулка (ласица / невѣстка)	144
22. Еднорог (инорогъ)	146
23. Бобър (бобръ / касторъ)	
[Хиена] (мѣдъвѣдъ)	150
24. Енидра (ѣноудръ / ѣнидръ)	154
25. Ихневмон (ихневмонъ / хнемонъ)	156
26. Врана (вранъ / гавранъ)	158
27. Гургулица (грѣлица)	160
28. Жаба (жаба)	162
29. Елен (ѣлень)	166
30. Саламандър (ѣщерица саламандрѣска / саламандръ)	168
31. Диамант (камѣнъ адамантѣскъ / адамантъ)	170
32. Лястовица (ластовица)	172
33. Перидексийско дърво (дѣбъ перидексийскъ / дѣбъ перидексии)	174
34. Гълѣби (голѣви)	176
35. Идропос (оудропосъ / дропсъ)	182
36. Огниво (огниво / камѣнъ изимааи огнь)	184
37. Магнит (камѣнъ магнитъ)	186
38. Рибатрион (китъ пила)	188
39. Трима отроци (триѣ дѣти / отрокы)	190
40. Ибис (ивѣосъ / чапла)	192
41. Сърна (сръна)	194
42. Диамант (камѣнъ адамантинъ)	196
43. Слон (слонъ)	198
44. Ахат и бисер (ахатъ и бисъръ)	204
45. Диво магаре и маймуна (осъль дивии и опица)	206
46. Индийски камък (камѣнъ индикийскъ)	208
47. Чапла (ардонъ)	210
48. Сикомора (сѣкамина)	212
Приложение: Издание на препис S	216
Използвани ръкописи	221
Цитирана литература	223
Резюме на английски език	228

CONTENTS

Preface	9
The Greek <i>Physiologus</i> and its Slavonic tradition	11
First (Old Bulgarian) translation	22
Second (Middle Bulgarian) translation	57
Chapters of Greek redaction β ('s') and of both Slavonic translations	64
Text edition	77
1. Lion (ЛЪВЪ).....	80
2. Lizard (ѡЩЕРЦА ИЛИАКИИСКА / САВРА СЛЪНЬЧЬНА)	86
3. Caladrius (ХАРАДРЪ)	88
4. Pelican (НЕІАСЫТЪ / СТРЪКЪ)	92
5. Owl (ВРАНЪ НОЩЬНЪ).....	94
6. Eagle (ОРЪЛЪ)	96
7. Phoenix (ФИНИКСЪ).....	98
8. Hoopoe (ЕПОПСЪ).....	102
9. Onager (ОСЪЛЪ ДИВИИ / ОНАГРЪ).....	104
10. Viper (ЕХИДЬНА)	106
11. Snake (ЗМИА).....	108
12. Ant (МРАВИА).....	114
13. Sirens and onocentaurs (СИРИНЪ И ОНОКЕНТАВРЪ / ИПОКЕНТАВРЪ И СИРИНЪ).....	120
14. Hedgehog (ЮЖЬ)	124
15. Fox (ЛИСИЦА)	126
16. Panther (ПАНОФИРЪ).....	128
17. Whale (АСПИДОХЕЛОНЪ).....	132
18. Partridge (РАБЪ / ЮРЕБИЦА)	136

19. Vulture (гиппъ / гѣппъ)	138
20. Ant-lion (мравольвъ)	142
21. Weasel (ласица / невѣстка)	144
22. Unicorn (инорогъ)	146
23. Beaver (бобръ / касторъ)	
[Hyena] (мѣдѣвъдъ)	150
24. Enudris (енудръ / енидръ)	154
25. Ichneumon (ичневмонъ / хневмонъ)	156
26. Crow (вранъ / гавранъ)	158
27. Turtledove (грѣлица)	160
28. Frog (жаба)	162
29. Deer (ѣлень)	166
30. Salamander (ѣщерица саламандрѣска / саламандръ)	168
31. Diamond (камѣнь адалмантѣскъ / адалмантъ)	170
32. Swallow (ластовица)	172
33. Peridexion (дѣбъ перидексиискъ / дѣбъ перидексии)	174
34. Doves (голѣби)	176
35. Antelope (оудропосъ / дропсъ)	182
36. Fire-stone (огниво / камѣнь изимааи огнь)	184
37. Magnet (камѣнь магнитъ)	186
38. Saw-fish (китъ пила)	188
39. Three children (триѣ дѣти/ отрокы)	190
40. Ibis (ивеосъ / чапла)	192
41. Gasele (срѣна)	194
42. Diamond (камѣнь адалмантинъ)	196
43. Elephant (слонъ)	198
44. Agate and pearl (ахатъ и бисѣръ)	204
45. Donkey and ape (осѣль дивии и опица)	206
46. Indian stone (камѣнь индикиискъ)	208
47. Heron (ардонъ)	210
48. Sycamore (сикамина)	212
Appendix: Edition of manuscript S	216
Manuscripts	221
Bibliography	223
English summary	228

ПРЕДГОВОР

Когато преди повече от три десетилетия започнах да се занимавам с *Физиолога*, забележителното литературно произведение, чиято изключителна популярност е довела до създаването на безброй негови редакции, преработки и преводи, за мене бяха достъпни само текстовете в късните южнославянски сборници със смесено съдържание. Както се оказа, всички те, макар и съдържащи различни версии и преведени по различно време, се отнасят към втората гръцка редакция, наречена от изследователя Франческо Сбордине „византийска“, възникнала вероятно около XI в. Тя не получава широко разпространение извън славяно-византийския ареал и се превежда само в българската и сръбската средновековна литература. Най-ранната редакция обаче, която има късноантичен произход и се е появила към края на II – началото на III в. в Александрия, е преведена рано на всички културни езици на раннохристиянския свят. Изследователите отдавна проявяват интерес към тази малка книга за животни, растения и камъни, чиито фантастични свойства са алегорично разтълкувани в християнски дух. Много от нейните преводи, направени от V–VI в. насам – латински, етиопски, сирийски, коптски, арабски, арменски, грузински, са изследвани и издадени. Изследван и издаден от Александър Карнеев е и славянският ѝ превод през 1890 г. по единствения известен тогава препис от Троице-Сергиевата лавра, № 729, от XV в. По времето, когато се запознах с този труд, уникалността на славянския текст, подробно проучен и коментиран в сравнение с гръцки и други текстове, не предполагаше да се прави ново изследване, още повече че достъпът до ръкописите в руските библиотеки беше много труден. През последните десетилетия обаче излязоха нови публикации – на Гунар Сване (1985), Олга Белова (1995) и Елена Ванеева (1996), в които беше оповестено съществуването на още преписи на славянския превод на най-старата редакция. Въвеждането на тези преписи в научно обращение осигури база за ново проучване върху този ранен превод, запазен само в късни руски ръкописи. Разбира се, трудният достъп до тях и почти невъзможното им дигитализиране оставаше голям проблем. Благодарение на проф. Анисава Милтенова обаче след време успях да се сдобия с дигитални копия на пет от преписите, два от останалите намерих на сайтовете на библиотеките, в които се пазят, а един получих от библиотека, намираща се извън Русия. Така стана възможно да се заема с проучване на славянския превод на най-ранната

редакция на *Физиолога* въз основа на всички известни днес извори в сравнение с подходящ гръцки паралелен текст и да подготвя издание с разночетения и коментар. В една студия, излязла през 2021 г.¹, представих основните изводи от изследването, които отчасти неизбежно се повтарят и в тази книга.

Бих искала да изкажа своята дълбока признателност на Анисава Милтенова, без чиято помощ нямаше да разполагам с копия на повечето текстове, както и на Каролин Масе, която беше сред инициаторите за създаване на книга, обединяваща проучвания върху всички средновековни преводи на най-старинната редакция на *Физиолога* и е един от редакторите на излезлия през 2021 г. том. Нейната инициатива и големите ѝ усилия за постигането на тази цел станаха причина да пристъпя към това издание. Дължа голяма благодарност и на неизвестните за мен колеги от руските библиотеки, които ми осигуриха дигитални снимки на преписите. Накрая искам да благодаря сърдечно на научния си редактор Мария Йовчева за нейните много ценни бележки и препоръки, на рецензентите си Анисава Милтенова и Веселка Желязкова, на Доротея Гетов за високопрофесионалния му поглед към гръцките текстове, на Олга Младенова за помощта ѝ при превода на английското резюме, както и на колегите си от Института за литература, които винаги са ме подкрепяли в моите научни търсения.

16.12.2023 г.

¹ Stoykova 2021.

ГРЪЦКИЯТ ФИЗИОЛОГ И НЕГОВАТА СЛАВЯНСКА ТРАДИЦИЯ

Проучването на една от най-ценните части от българското културно наследство – литературата на т.нар. Златен век, продължава вече повече от две столетия, но все още съвременната наука не е изяснила някои забележителни феномени, оказали влияние върху формирането на византийско-славянската културна общност, наричана *Slavia Orthodoxa*. Едно от тези явления е кодификацията на литературните образци, чрез които византийските парадигми се адаптират на славянска почва – огромната книжовна дейност, извършена през последните десетилетия на IX и през X в. в столицата Преслав и в други, свързани с него книжовни центрове. В тях се превеждат от гръцки и се пишат на старобългарски език стотици литературни произведения, необходими както за функционирането на богослужебната система, така и предназначени за извънцърковната сфера на обществения живот. След време значителна част от създадения книжовен корпус се пренася и усвоява в по-късно християнизирания Русия и Сърбия, където изиграва основополагаща роля при формирането на тяхната писмена култура. Като част от този корпус е създаден и пренесен на север и старобългарският превод на *Физиолога*.

Физиологът е популярно богословско съчинение, което чрез занимателни истории за живота и свойствата на реални и баснословни животни, растения и камъни излага в достъпна форма основните християнски догми¹. Времето на възникването му е предмет на дискусии, тъй като най-ранният гръцки ръкопис, в който е запазен, е от X в., но цитирания и позовавания на неговия текст се срещат още в съчиненията на някои раннохристиянски писатели². Днес се предполага, че в най-ранния си вид е възникнал на гръцки език в края на II или началото на III в. сл.Р.Хр. в Александрия и още през следващите столетия е преведен на

¹ Върху *Физиолога* и проблематиката, свързана с изучаването му, е натрупана огромна литература. От обобщаващите публикации от последните години вж. Schneider 2016; Schneider 2021; Стойкова 2022б.

² Например у Ориген (ок. 185 – ок. 254), Климент Александрийски (ок. 150 – ок. 215) и др.

латински, коптски, етиопски, арабски и сирийски език, арменски, грузински, а впоследствие възникват и преводи на народностните европейски езици. Латинските преводи на *Физиолога* стават основа на бестиариите, добили значителна популярност в средновековните западноевропейски литератури.

Физиологът е малка по обем книга. Тя се състои от 48 кратки слова, които имат една и съща структура. В началото на всяко слово е поместен библейски цитат, следва въвеждаща формула: „Физиологът разказа за...“. Първата половина на словото съдържа описание на свойствата на животното, растението или камъка, реално съществуващи или фантастични. Във втората половина следва тълкувание, в което тези свойства се интерпретират в алегорично-символична форма като подобия на Христос, Св. Троица и Църквата или пък се излагат напътствия към християните за душеспасителен живот. Накрая е поместена заключителна формула: „Добре разказа Физиологът за...“. В словата на *Физиолога* постоянно се цитира Библията – често индиректно, чрез перифрази и алюзии. В много случаи присъства само първата част на цитата, като се предполага, че читателят знае продължението. Интересно е, че по-често се цитира Старият, а не Новият завет, и то не просто заради това, че в Стария по-често се говори за животни, както например в Левит или Второзаконие; анонимният автор е отдал предпочитание на Псалтира и пророческите книги, където животните са вече алегорично интерпретирани³.

Творбата е възникнала като анонимно съчинение, затова често в ръкописите е приписвана на различни автори – Соломон, Аристотел, Епифаний Кипърски, Василий Велики и др. Написана е на прост език, близък до новозаветния, а стилът ѝ е непретенциозен, а на места дори лош – съдържа кратки изречения, понякога елиптични, има много повторения и като цяло е трудна за разбиране. Въпреки това тя получава огромно разпространение и оказва значително влияние през многовековното си съществуване. Част от неофициалната литература, книгата е подложена на много промени – в нея са правени добавки и съкращения, размествания и промени дори в съдържанието. Независимо от това, като цяло *Физиологът* винаги запазва своя характер и същност.

Известните днес гръцки ръкописи, съдържащи *Физиолога*, са вече повече от 80⁴. Първият, който успява да обхване огромния корпус от текстове и да ги издаде, е италианският учен Франческо Сбордине⁵. Той разграничава три основни редакции⁶. Първата от тях, която беше вече спомената, е най-близка

³ Treu 1987: 119–120.

⁴ Подробно за гръцката ръкописна традиция вж. Macé 2021.

⁵ Sbordone 1936. Кратък преглед на изданията и най-важните изследвания върху *Физиолога* до 90-те г. на XX в. вж. у Стойкова 1994: 9–18.

⁶ В труда му е обособена и четвърта редакция, написана в стихове, която обаче няма разпространение.

до първоначалния текст, възникнал в Александрия вероятно в края на II или началото на III в.; втората, по-късна, Византийска редакция може да се отнесе към XI в., а третата – т.нар. Псевдо-Василиева редакция – към XII в.⁷ Втората и третата редакция произлизат от първата и са резултат от продължителното възпроизвеждане на текст, отворен за всякакви промени, които са следствие от разпространението му в различни културноисторически и географски условия. Плод на целенасочена творческа обработка, те са самостоятелни литературни произведения и в много случаи само формално напомнят характера и структурата на най-ранната редакция. Поради голямото многообразие в редакционните особености на преписите Сбордоне детайлизира класификацията си и обособява в рамките на трите редакции отделни групи текстове.

Независимо от наличието на добре засвидетелствана ръкописна традиция⁸, Византийската и Псевдо-Василиевата редакция на *Физиолога* не привличат научен интерес. Дори в най-ранната си редакция творбата, написана просто и елементарно като стил, е смятана за произведение на ниската литература и дълго време е пренебрегвана от изследователите на класическата и на високите жанрове на византийската литература. Все пак като своеобразен феномен на късноантичната култура, преведена и разпространена на много от книжовните езици през Средновековието, тя става обект на внимание. В последните няколко години ѝ беше посветена международна конференция⁹ и беше издаден сборник със студии върху нейните ранни преводи¹⁰.

В западноевропейската наука основните въпроси за същността на *Физиолога* и неговата история се поставят за пръв път на научна основа в изследването на Жан Батист Питра, издадено през 1855 г.¹¹, а първият систематичен труд върху него е книгата на Фридрих Лаухерт от 1889 г.¹², написана въз основа на голям брой издадени и още неиздадени текстове.

През 1936 г. излиза фундаменталният труд на Франческо Сбордоне. Той почива върху събраните от него 77 преписа, най-ранният от които е от XIII в.,

⁷ Фр. Сбордоне предполага, че Византийската редакция може да се датира към VI в., а Псевдо-Василиевата – към XI–XII в. В своята рецензия върху книгата на Сбордоне М. Пери (Perry 1937) излага аргументи в полза на значително по-късното възникване на двете вторични редакции на *Физиолога*. Към неговото мнение се присъединяват и други изследователи, например Х.-Г. Бек (Beck 1971: 33–35).

⁸ Сбордоне изброява 32 преписа на Византийската и 16 преписа на Псевдо-Василиевата редакция (Sbordone 1936: 149–256, 259–299).

⁹ *The Physiologus between East and West. Transmission and dissemination of an early Christian text on nature*. Paris, 15–17 June 2017.

¹⁰ Macé, Gippert 2021.

¹¹ Pitra 1855 (1963).

¹² Lauchert 1889.

представени в разночетения към един своден текст. За съжаление, стремежът му да обхване целия наличен материал и да включи всички варианти, е направил изданието трудно за използване. Но като се има предвид трудността на задачата да се съберат, разчетат, анализират, класифицират и издадат големият брой разнообразни по обем и съдържание текстове, трябва да се признае, че изданието на Сбордоне е изключително постижение. До днес то остава единствено и въпреки някои несъгласия и критики, отправени към него от следващите изследователи, е задължителната основа на всяко ново проучване.

Тридесет години по-късно Дитер Оферманс публикува книга (1966), в която издава самостоятелно ръкописите, отнасящи се към първата група преписи (*classis antiquissima*) според класификацията на Сбордоне на най-ранната, Александрийската редакция на *Физиолога*¹³. Паралелно с най-представителния препис на тази смятана за най-старинна група текстове (**М**)¹⁴ той публикува за пръв път и един останал неизвестен на Сбордоне гръцки препис от същата редакция, датиран от края на X или началото на XI в. (**G**)¹⁵, с разночетения по други ръкописи. През 1974 г. Димитрис Каймакис издава синоптично останалите три групи преписи¹⁶. Изданията на Оферманс и Каймакис почиват изцяло върху текста и разночетенията на Сбордоне и са доста критикувани заради известна непрецизност, намеси в текста и дори погрешно възпроизвеждане на Сбордоне. Така или иначе, до днес това са трите издания на гръцката ръкописна традиция, върху които може да се опре едно съвременно изследване.

В своята студия върху гръцката традиция на най-ранната редакция Каролин Масе¹⁷ внася важни корекции в класификацията на гръцките преписи. Въз основа на самите ръкописи, анализирани от нея, тя стига до извода, че в много ранен етап от историята на текста са били формирани две основни редакции, с различия, които не биха могли да възникнат в резултат на неговата трансмисия. Тя ги нарича **Phys. gr. I α** и **Phys. gr. I β**¹⁸ и посочва, че към първата от тях могат да се отнесат преди всичко гръцките преписи **Π**, **Α**, **Ε**, **Ι** (четвъртият клас според класификацията на Сбордоне) и **Μα**, а също така и арменският и грузинският *Физиолог*, латинският превод **у** и, възможно, сирийският **α**. Към втората редакция, **Phys. gr. I β**, Масе причислява останалите гръцки преписи (първи, втори и трети

¹³ Offermanns 1966.

¹⁴ Освен **М** (Milano, Biblioteca Ambrosiana, A 45 sup. от XII в.), в тази група Сбордоне поставя още **Г** (Paris, Bibliothèque nationale de France, gr. 2509, от края на XIV в.) и ръкопис **р** (Milano, Biblioteca Ambrosiana, C 255 inf. от XVI в.), който съдържа Псевдо-Василиевата редакция и само няколко глави от Александрийската, вж. Sbordone 1936: xxx.

¹⁵ New York, The Morgan Library & Museum, MS M.397.

¹⁶ Kaimakis 1974.

¹⁷ Macé 2021.

¹⁸ Macé 2021: 72–84.

клас според Сбордине) и останалите ранни преводи – етиопския, латинския **х**, сирийския **β**, арабския **α** и славянските **α** и **β**. В рамките на **Phys. gr. I β** тя прави ново, различно от това на Сбордине групиране на преписите и предлага нова схема на техните взаимоотношения¹⁹. Масе стига до важния извод, че заради значителните различия помежду им двете гръцки редакции **α** и **β** трябва да бъдат издадени поотделно, и подчертава, че едно ново издание на Александрийската редакция на *Физиолога* задължително трябва да почива не само на всички гръцки преписи, чийто текст почти винаги носи следи от повреди, но и върху ранните преводи, които в някои случаи може да пазят по-близки до първоначалния текст четения²⁰. Това означава, че критическото издаване на тези преводи не само би представило по-ясно разпространението и въздействието на *Физиолога* в различни ръкописни традиции, но и би помогнало да се възстановят, доколкото е възможно, някои изгубени елементи в гръцкия текст.

Славянските текстове на Александрийската редакция на *Физиолога*

Днес са известни два славянски превода на най-ранната, Александрийската редакция на *Физиолога*. Единият от тях е пълен и е направен през старобългарската епоха, а вторият е среднобългарски и е частичен. В настоящото изследване ще бъдат разгледани и двата превода, самото съществуване на които е свидетелство за дълготрайния интерес към тази творба в старите славянски литератури. Макар извършен по-късно от останалите преводи на различни езици, старобългарският превод е не по-малко ценен от тях – не само като част от най-ранната история на старите православнославянски литератури, но и защото е съхранил много от особеностите на своя средновековен гръцки оригинал. Пълният славянски превод е запазен днес само в късни руски преписи, датирани от XV до XVII в. Вторият, среднобългарски превод е засвидетелстван в един-единствен сръбски ръкопис от XV в. в рамките на компилативен препис, съдържащ Псевдо-Василиевата редакция на *Физиолога*. Характерът на запазените текстове е предопределил начина, по който се е развил научният интерес към тях.

Славянският *Физиолог*²¹ става известен първоначално по южнославянски (български и сръбски) преписи, които възхождат към втората гръцка, т.нар. Византийска редакция. През 1859 г. Петко Р. Славейков описва два южнославянски късносредновековни ръкописа, като отбелязва, че в единия от тях са поместени 12

¹⁹ Масе 2021: 80–83.

²⁰ Масе 2021: 106.

²¹ Подробен преглед на проучванията върху славянската традиция на *Физиолога* вж. у Стойкова 1994: 25–44.

слова от *Физиолога*²². В своя старославянски речник Фр. Миклошич (1862–1865) използва текст на *Физиолога* от Виенската библиотека²³. В 1866 г. Ватрослав Ягич публикува сръбски препис от сбирката на Кукулевич в Загреб, но издава само описанията на животните без тълкуванията към тях²⁴. След тринадесет години, в 1879 г., Стоян Новакович издава отново същия текст, но вече изцяло, като помещава и общ очерк върху характера на *Физиолога* като съчинение и прави кратък преглед на изданията и изследванията, които са му известни²⁵.

В Русия научният интерес към славянските преводи на *Физиолога* се формира също през втората половина на XIX в. Стимулирани от излезлите в Западна Европа проучвания, руските учени, занимаващи се с историята на старата руска литература, публикуват статии върху „физиологичните“ елементи в *Тълковната паля* и шестодневите, в азбуковниците и хронографите или в други средновековни произведения. До 80-те години на XIX в. обаче не са били известни текстове на *Физиолога* в руски преписи. През 1889 г. Владимир Мочулски обнародва статия, в която отново разглежда южнославянски текстове – издания вече от Ягич и от Новакович виенски препис и „един български физиолог от XVI в.“ от Софийската народна библиотека²⁶.

Славянският текст на най-ранната, Александрийската редакция на *Физиолога* е въведен в научно обращение през 1890 г. от Александър Карнеев в неговия забележителен труд „Материалы и заметки по литературной истории Физиолога“²⁷. Карнеев издава и анализира един пълен руски препис, открит от него в ръкопис от XV в. от сбирката на Троице-Сергиевата лавра (L)²⁸, като използва за различения още един, съставен от ексцерпти препис от новгородската Софийска библиотека от края на XVI в. (S). По същото време Н. Тихонравов съобщава, че е попаднал на друг пълен препис от сбирката на северноруския Кирило-Белозерски манастир, но изданието на Карнеев е вече в печат и новооткритият текст не може да бъде използван в него. Карнеев публикува текста на L глава по глава, като го сравнява с гръцки текст, също открит от него в Москва²⁹. В сравнителния анализ авторът използва и другия славянски препис от новгородската Софийска библиотека, както и известните му гръцки, латински, арменски, етиопски и сирийски

²² Славейков 1859.

²³ Miklosich 1862–1865.

²⁴ Jagić 1866.

²⁵ Novaković 1879.

²⁶ Мочульский 1889.

²⁷ Карнеев 1890. Вж. и рецензиите за труда на Карнеев на В. Ягич (Ягич 1895) и И. Поливка (Polívka 1892).

²⁸ РГБ, Москва, ф. 304, сбирка на Троице-Сергиевата лавра, № 729.

²⁹ Препис Σ, Москва, ГИМ, Синод. гр. 298 (Савва 1863) (436 Владимир 1894: 662–664). Вж. Фонкич, Поляков 1993: 142–143.

текстове. Според проучването му славянският превод на най-ранната гръцка редакция на *Физиолога* се отнася към най-старинната група преписи, първа от четирите, в които авторът разпределя всички известни нему текстове³⁰. В края на своя труд Карнеев публикува отделно езиковедско изследване на славянския превод. След подробен анализ на текста той открива старобългарски черти, независимо от белезите на руската езикова среда, в която е преписан. *Физиологът* е дошъл в Русия, пише той, „по традиционния, отдавна санкциониран път чрез посредничеството на Византия и южнославянския (български) превод“³¹. Другаде изследователят подчертава, че „физиологическата сага е проникнала в Рус още в X–XI в. заедно с *Шестоднева* на Йоан Екзарх, *Тълковната палея*, *Светославовия изборник* и пр.“³². Въпреки това, когато стига до заключения за времето, когато е направен преводът, той посочва само „преди XIII в.“³³. Тази твърде приблизителна датировка на превода не е аргументирана в книгата му, но въпреки това тя се приема и се повтаря в почти всички по-късни проучвания. Можем да предполагаме защо Карнеев е бил толкова предпазлив в датировката. Това вероятно се дължи, от една страна, на факта, че по негово време не са били известни много други подобни съчинения, запазени в късни руски преписи, но с архаични черти, чието проучване би помогнало да се свърже времето на техния славянски превод с по-ранна епоха. От друга страна, в славистичната наука от края на XIX в. се е смятало, че в текста на т.нар. *Тълковна палея*, чието съставяне се е отнасяло към първата половина на XIII в., са включени извадки от славянския превод на *Физиолога*³⁴; това, изглежда, е дало основание на Карнеев да посочи XIII в. като граница ante quem за възникването на превода.

През следващите десетилетия на славянския *Физиолог* се посвещават множество нови проучвания, но всички те са свързани с новооткрити южнославянски преписи, съдържащи преводи на Византийската гръцка редакция³⁵. Междувременно се появява публикацията на А. Александров (1893) с изданието на още един южнославянски (сръбски) текст от Библиотеката на атонския манастир „Св.

³⁰ Карнеев 1890: 142–143.

³¹ Карнеев 1890: 23.

³² Карнеев 1890: 31.

³³ Карнеев 1890: 159.

³⁴ Карнеев 1890: 159. Тук бих искала да посоча, че според направеното от мен сравнение „физиологическите“ елементи в текста на *Тълковната палея* не са почерпани от славянския превод на *Физиолога*, а вероятно са преведени заедно с останалите текстове, от които е съставена *Палеята*.

³⁵ Трябва да се споменат обширното изследване на Поливка (Polívka 1892, 1893, 1896), рецензията на Ягич върху труда на Карнеев (Ягич 1895), в която той изразява несъгласие с възгледите на Карнеев за обема на понятието „физиолог“, според когото то обхваща само текстовете на най-старинната редакция. Въвеждат се в обращение нови преписи от Ягич, Лавров и др.

Пантелеймон“ (**Р**), който, както се оказа, съдържа славянски превод на Псевдо-Василиевата редакция на *Физиолога*, третата гръцка редакция по класификацията на Сбордоне³⁶. Както е известно, този тип преписи са компилативни, включващи откъси и от трите гръцки редакции, и славянският превод не прави изключение³⁷.

През 1938 г. излиза изследването на Стефан Гечев, което обхваща десет познати по това време славянски преписи на *Физиолога* – както на най-ранната, така и на византийската редакция, а също и осем гръцки преписи, три от които неиздавани и използвани по направени от него снимки³⁸. За съжаление, Гечев не познава критическото изследване на Сбордоне, излязло две години по-рано, и влага много труд и ерудиция в едно проучване, в което стига до същите изводи. Той сравнява помежду им всички достъпни за него гръцки текстове и славянски преводи и поделя преписите в две отделни групи, като към първата, съдържаща по-старинни текстове, причислява **L**, **K** и част от **Р**, а всички южнославянски преписи отнася към втората, по-късна група, т.е. съвсем правилно диференцира гръцките и славянските преписи на Александрийската и на Византийската редакция. По този начин Гечев за пръв път поставя въпроса за правомерността южнославянският *Физиолог*, т.е. славянският превод на Византийската редакция, да бъде обособен отделно. Датира двата превода на най-ранната редакция „между 10 и 12 в.“, като отбелязва, че преводът на **L** е по-ранен³⁹.

Важно значение за проучването на славянския *Физиолог* през втората половина на XX в. имат публикациите на датския учен Гунар Сване, които обогатяват до голяма степен представите за разпространението на това произведение. В 1985 г. Сване съобщава за два руски преписи на *Физиолога* в ръкописи от Копенхагенската кралска библиотека, които издава в отделни публикации, като ги придружава с кратко проучване, бележки и коментар. Единият от тях съдържа превод на Александрийската, първа по класификацията на Сбордоне, а вторият – на Византийската, втора редакция⁴⁰. За съжаление, въпреки че прави текстовете на двата преписа достъпни и ги съпровожда с ценни наблюдения и коментари, изследователят ги публикува със съвременен шрифт, като премахва надредните букви и развързва съкращенията, така че в изданията липсват редица важни техни характеристики и поради това са непълноценни в научно отношение.

Преписът на Александрийската редакция, публикуван от Сване, е в ръкопис от 1676–1677 г. и е третият пълен препис, след **L** и **K**, въведен в научно обращение. Като го сравнява с тях, Сване стига до извода, че новооткритият препис

³⁶ Александров 1893.

³⁷ Вж. Стойкова 1994: 91–97; Стойкова 2022а.

³⁸ Гечев 1938.

³⁹ Гечев 1938: 124, 126.

⁴⁰ Сване 1985; Сване 1987.

(С), макар и доста по-късен, в ред случаи съдържа по-архаичен и по-точен текст и не може да бъде копие на някой от тях. Той се присъединява към мнението на Карнеев и смята, че както **L** и **K**, така и **C**, са по-късни русифицирани копия на първоначалния старобългарски превод и пазят множество несъмнени старобългаризми. Според него текстът е руски само доколкото запазените копия са направени в Русия. Сване не се ангажира с датировка на превода, а цитира по-ранните изследователи Карнеев (до XIII в.) и Гечев (X–XI в.)⁴¹.

През 90-те г. на XX в. се появяват няколко изследвания върху славянския *Физиолог*. През 1994 г. излезе книгата ми⁴² върху южнославянските преписи на *Физиолога*, които се отнасят към Византийската гръцка редакция. Освен тях, там за пръв път е анализиран и публикуваният от Александров през 1893 г. текст в сръбски ръкопис от атонския манастир Пантелеймон 22 (**P**) и е идентифициран като препис на Псевдо-Василиевата редакция в славянски превод.

През следващите две години в Русия излизат две публикации, в които се съобщава за новооткрити пълни славянски преписи на най-старата редакция на *Физиолога*. В своята статия (1995)⁴³ Олга Белова припомня накратко историята на славянския *Физиолог* с цел да представи неговото разпространение в руската книжовна традиция. Тя посочва, че в Русия са познати славянски преводи както на Александрийската гръцка редакция, така и на Византийската, известни вече в славистиката като „южнославянски Физиолог“. Белова приема, че първоначалният славянски превод на ранната редакция е бил осъществен вероятно в България през X–XI в., присъединявайки се към мнението на Ст. Гечев. Според нея южнославянският (българският) текст е бил преработен на руска почва през XII–XIII в. и тази преработка е отразена в запазените руски преписи от XV–XVII в.⁴⁴ Авторката публикува систематизирана информация за осем руски преписа, които се отнасят към една и съща редакция и са възникнали в близки хронологически граници, от XV до XVII в. Към известните още от труда на Карнеев **L**, **K** и **S** и публикувания от Сване **C** тя добавя още четири пълни преписа и дава кратка характеристика на всеки от тях, спира се на датировката и мястото на написването им, както и особеностите на състава им⁴⁵. Един от тях е от Москва, РГБ, сбирка на Рогожкото гробище (**R**), от края на XV – нач. на XVI в., и е илюстриран. Останалите три са от Санкт Петербург – един от РНБ, от 50–60-те г. на XVI в. (**F**), и два от Библиотеката на РАН – от Архангелската сбирка, от кр. на XVI – нач. на XVII в. (**A**), и втори, от края на XVII в. (**O**), копиран според Белова от **A**, което личи от общи непоследователности в текста, причинени от загубени в **A** листове.

⁴¹ Сване 1985: 207.

⁴² Стойкова 1994.

⁴³ Белова 1995.

⁴⁴ Белова 1995: 38.

⁴⁵ Белова 1995: 40–42.

През 1996 г. излиза книгата на Елена Ванеева⁴⁶, в която тя публикува изцяло текста на един от най-ранните и отдавна известни руски преписи, **К**. Изданието е придружено от обзорна статия, посветена на историята на проучванията и състоянието на проблематиката. Ванеева представя седем преписа на славянския превод на *Физиолога* – с един по-малко от посочените у Белова, тъй като явно не познава втория препис от Библиотеката на РАН в Санкт Петербург (**О**). Тя ги изброява последователно, дава кратко описание на съдържанието и подредбата на словата, като се спира по-подробно на онези, които не са били обект на изследване досега – **А**, **Г** и **Р**. Ценна е кратката сравнителна характеристика на илюстрациите в **К** и **Р**, в която авторката обръща внимание на различната им авторска концепция. Според Ванеева преписите съдържат един и същ славянски превод, а общите им особености говорят и за общ протограф. Тя представя резултатите от тяхното текстологично проучване и въз основа на някои особености на състава и текста им открива сходство между някои от тях. Като най-ранни и близки помежду им тя посочва **К** и **Л**, които се различават главно по правописа. Руската изследователка обръща внимание на близостта в оформлението и пунктуацията им, както и на сходния състав на кодексите, в които са поместени. Други два ръкописа, между които авторката открива близост, са **Р** и **Г**. Според нея възхождат към общ протограф, макар и не непосредствено, а чрез междинни звена. Двата преписа обаче се различават значително по формат и оформление. **А** съвпада по отделни белези с **К** и **Л**, но му липсват някои особености, които са общи за тях. **С** пък прилича в повечето четения на **Р** и **Г**, но в него има и важни четения, които все пак го свързват с групата **К** и **Л** и **А**. Резултатите от сравнителния анализ на преписите са представени във вид на схема (с. 62).

Ванеева стига до извода, че по език най-близки до общия за всички преписи протограф са **К** и **Л**, докато в останалите, по-късни, езикът е значително променен. Що се отнася гръцкия оригинал на славянския превод, Ванеева не само се присъединява към мнението на Карнеев, че славянският *Физиолог* стои най-близо до гръцкия текст **Σ**, но уточнява, че близостта се отнася до цялата група **Σas** (*classis altera* у Сбордине), издадена от Каймакис⁴⁷. Ванеева не изказва предположение за мястото и времето на възникване на славянския превод, а цитира Карнеев и Ягич⁴⁸, според които той е направен на български език, но допуска възможността това да е станало в Киевска Рус от дошли от България или Атон преводачи. Авторката смята, че макар запазеният днес текст в славянските ръкописи да е доста несъвършен, преводът, представен в него, всъщност не е лош⁴⁹. Тя посочва някои

⁴⁶ Ванеева 1996.

⁴⁷ Ванеева 1996: 65.

⁴⁸ Ванеева 1996: 63–65.

⁴⁹ Ванеева 1996: 66.

грешки на преводача, забелязани още от Карнеев и Ягич, и редица други, които отбелязва за пръв път; анализът им показва, че вероятно самият протограф на текста е бил в лошо състояние. Книгата на Ванеева е съществена стъпка напред в изучаването на славянския *Физиолог*. Може само да се съжалева, че изданието на още един важен средновековен препис отново е направено със съвременен шрифт, като липсващите в него старославянски графеми са предадени условно с други знаци, а съкратените думи, типични за славянските средновековни ръкописи, са възстановени по презумпция – т.е. използван е начин на издаване, който не позволява да се предаде коректно оригиналът.

В тома от 2021 г., посветен на ранните преводи на Александрийската редакция на *Физиолога*, е поместена и глава за славянския *Физиолог*, написана от мене⁵⁰. Предназначена и за читатели извън кръга на славистиката, тя съдържа най-обща информация за запазените преписи и тяхната специфика, обобщение върху всички досегашни публикации, но също и сбито представяне на резултатите от текстологичния и лингвистичния анализ, извършен въз основа на всички преписи. Изводите ми от проучването на взаимоотношенията между преписите са донякъде близки с направените от Ванеева, но има и някои различия. Според моя сравнителен анализ преписите образуват две разклонения – към първото се отнасят **L**, **K**, **A** и **O**, като **K** е по-близък с **A** и преписания от него **O**, а към второто – **C**, **F** и **R**, като **F** и **R** са по-близки помежду си (схема на с. 375). Лингвистичният анализ показва, че пълният превод е възникнал в старобългарската епоха и носи чертите на съчиненията и преводите, създадени в Преслав и свързаните с него книжовни средища. В тази публикация за пръв път е представен и вторият, среднобългарски превод на *Физиолога*, възникнал вероятно на Атон, който е част от текста на компилативната трета гръцка редакция, наречена Псевдо-Василиева (**P**). Анализите, чиито резултати са представени в тази студия, ще бъдат развити подробно в настоящата публикация.

Обобщавайки досегашните проучвания, ще повторя казаното по-горе, че най-ранният славянски превод на *Физиолога* е запазен в общо седем пълни преписа и един, съставен от ексерпти. Всички изследователи са единодушни, че те са руски, датират се от XV–XVII в. и репродуцират превод от гръцки, направен на старобългарски език. Вторият, частичен славянски превод е известен по единствен сръбски препис и е поместен като част от компилативен текст в ръкопис от XV в. Въпреки спорадичния интерес към славянските преводи на това забележително раннохристиянско съчинение, до днес те нямат критическо издание, нито лингво-текстологично изследване, в което да са привлечени всички известни текстове.

⁵⁰ Stoykova 2021.

ПЪРВИ (СТАРОБЪЛГАРСКИ) ПРЕВОД НА *ФИЗИОЛОГА*

Поради голямата му популярност и значението му за катехизацията на новопокръстените българи, още в края на IX – началото на X в. *Физиологът* в неговата най-ранна редакция е преведен и на старобългарски като част от литературната продукция на Първото българско царство. Както много други преводни и оригинални съчинения от тази епоха, днес той е известен само в ограничен брой късни руски преписи, възникнали през XV–XVII в., които се намират в различни руски книгохранилища.

Преписите на Първия превод на *Физиолога*

Първият превод се състои от 48 слова и е засвидетелстван в седем пълни преписа и един, съставен от ексцерпти. В пет от седемте преписа също има липсващ текст поради загуба на различни по обем части от ръкописите. Представени хронологически, преписите са следните:

1. **Л** Москва, РГБ, ф. 304.I (Сбирка на Троице-Сергиевата лавра), 729⁵¹. Полуустав, 4°, 217 л., XV в. Според Карнеев ръкописът е писан вероятно в Новгородския край, Северна Русия (Карнеев 1890: xxxv). Украса: тънки киноварни заглавия и инициали. Съдържание: *Тълковна палея*; *Физиолог*; (извлечения от) старозаветни и новозаветни апокрифи; извлечения от *Шестоднев* на Йоан Екзарх Български.

Физиологът е на л. 155v–181v, загл.: ѿ лѣтъ. фисилогъ глѣтъ сѣа. Преписът е пълен (съдържа 48 слова) и добре запазен. Открит, публикуван и коментиран от Карнеев (1890: 161–384).

2. **К** Санкт Петербург, РНБ, ф. 351 (Сбирка на Кирило-Белозерския манастир), 68/1145⁵². Полуустав, 4° (21 x 14 см), 404 л., без начало и край, 60-те–

⁵¹ Арсений, Иларию 1878: № 729. Дигитални копия на ръкописа и съвременно описание са достъпни на сайта на РГБ: Ф.304/І №729. Палея (с прибавлениями) – Отдел рукописей РГБ (lib-fond.ru) (достъп 26.02.2023).

⁵² Дигитални копия на *Физиолога* и описание на ръкописа са достъпни на сайта на РНБ: Древнерусская литература. Просмотр рукописи (nlr.ru) (достъп 26.02.2023).

70-те г. на XV в. Писан от Григорий Якимов в Кирило-Белозерския Успенски манастир, Северна Русия. Украса: киноварни заглавки и инициали, някои от които орнаментирани. Съдържа: *Тълковна паля*; (извлечения от) старозаветни и новозаветни апокрифи; *Физиолог*.

Физиологът е на л. 377r–404v, без начало и край. Според Ванеева листовете, на които той е поместен, формират отделно книжно тяло и вероятно не са част от първоначалния състав на ръкописа⁵³. Поради загубата на листове от съдържанието липсват първото и второто свойство от словото *За лъва* (№ 1), част от словото *За птицата ардон* (№ 47) и цялото слово *За сикомората* (№ 48). Преписът е илюстриран с 52 цветни миниатюри⁵⁴. Публикуван и коментиран от Е. Ванеева⁵⁵.

3. **Р** Москва, РГБ, ф. 247 (Сбирка на Рогожкото гробище), 676⁵⁶. Полуустав, 4° (20,5 x 15,3 см), 424 л., от кр. на XV или нач. на XVI в. Украса: тънки киноварни заглавия и инициали. Съдържа: Тълкувания на старозаветни книги (Песен на песните и Еклисиаст); *Послание на тримата патриарси до имп. Теофил за светите икони*; *Послание на Василий Амасийски до инок, изпаднал в отчаяние*; *Стефанит и Ихнилат*; извлечение от *Диоптра* на Филип Монотроп; слова на Йоан Златоуст за въплъщението и благодатта; *Физиолог*; извлечения от *Хронографа* и от Стария завет (Съдии и 1 и 2 Царства); антикатолически съчинения; хомилии за православие; хомилия за мюсюлманската вяра.

Физиологът е на л. 321v–344v, без край. Загл.: Сказаніе ѿ прѣдрсти. Фисилѣ глѣтъ. Съдържа 47 слова. Поради загуба на листове липсва словото *За гупа* (№ 19) и части от словата *За яребицата* (№ 18), *За мраволъва* (№ 20) и *За сикомората* (№ 48). Преписът е илюстриран с 45 миниатюри с черно мастило⁵⁷. Не е публикуван⁵⁸.

4. **Ф** Санкт Петербург, РНБ, ф. 550, F.XVII.104⁵⁹. Полуустав, 1°, 254 л., 50-те–60-те г. на XVI в. Част от печат на Кирило-Белозерския манастир, запазена в ръкописа, сочи като вероятно място на създаване Северна Русия⁶⁰. Украса: киноварни заглавия и малки инициали. Съдържа: *Християнска топография* от Козма Индикоплевст (с миниатюри); кратък текст за светото кръщение; кратка хроника, започваща с цар Давид; *За яйцето* на Йоан Дамаскин; *Физиолог*.

⁵³ Ванеева 1996: 59–60.

⁵⁴ Лурье 1976; Ванеева 1996: 54–55.

⁵⁵ Ванеева 1996: 1–48, 81–123.

⁵⁶ Кудрявцев, Неволин, Тихомиров, Щапов, Маматова 1968: 490–492. Ръкописът е използван по дигитални копия.

⁵⁷ Лурье 1976; Ванеева 1996: 54–55.

⁵⁸ За пръв път за преписа на *Физиолога* **Р** съобщава О. П. Лихачова в изданието на *Стефанит и Ихнилат*, направено по същия ръкопис, вж. Лихачева, Лурье 1969:193.

⁵⁹ Отчет 1914: 97–98. Ръкописът е използван по дигитални копия.

⁶⁰ Белова 1995: 41.

Физиологът е на л. 232r–254v, без край. Загл.: Сказаніе ѿ прѣдѣсти. избрано ѿ хѣ. и ѿ добродѣтели. Фисило глѣтъ. Преписът съдържа 45 слова. Изглежда, антиграфът му е бил повреден в началото, тъй като на първо място, след встъплението, е поставено третото свойство на лъва (№ 1) (лъвицата ражда малкото си мъртво), последвано от първото (лъвът крие с опашка следите си), а второто (лъвът спи с отворени очи), както и словото *За слънчевия гуцер* (№ 2) липсват. В края на преписа (и на ръкописа) има загубени листове, така че словата *За птицата ардон* (№ 47) и *За сикомората* (№ 48) липсват. Словата, както и отделните свойства (на змията и на мравките, където те са по три), са номерирани до общо 51. Преписът съдържа множество индивидуални четения, повечето от които са редакторски добавки и промени. В словото *За енидрата* (№ 24) е поместена интерполация за крокодила, която е извлечена от славянския превод на *Хрониката* на Георги Амартол⁶¹. След всяко слово е оставено празно място за миниатюри. Преписът не е публикуван.

5. А Санкт Петербург, БРАН, Архангелска сбирка (Арханг. Д), 143⁶². Курсив, 4°, 510 л., конволут. Отделните части на кодекса са били част от други ръкописи и се датират от 30-те г. на XVI до 30-те г. на XVII в. Произхожда от Антониево-Сийския манастир „Св. Троица“, недалеч от Архангелск, Северна Русия. Частта, съдържаща *Физиолога*, е от 30-те г. на XVII в. Няма индикации какво е било съдържанието на ръкописа, в който се е намирала първоначално. Украса: тънки киноварни заглавия и инициали, вече кафяви на цвят. Съдържа: жития на светци и слова за цяла година; *Физиолог*.

Физиологът е на л. 491r–508r, загл.: ѿ лъвъ. фисило глѣтсѧ сѧѧ. Преписът съдържа 43 слова. В средата му на две места има загубени листове и затова словата *За змията* (№ 11), *За мравките* (№ 12), *За сирените и онокентаврите* (№ 13), *За ежа* (№ 14) и *За лисицата* (№ 15) липсват изцяло, както и части от словата *За ехидната* (№ 10), *За пантерата* (№ 16), *За слона* (№ 44) и *За ахата и бисера* (№ 45). Нещо повече, за антиграф на преписа е послужил ръкопис, в който е имало разместени листове, така че шест слова (от № 42 до № 47) са поместени между слова № 38 и № 39 (*За огнивето* и *За магнита*). Преписът не е публикуван.

6. С Копенхаген, Кралска библиотека на Дания, Нова кралска сбирка, 147b⁶³. Полуустав, 40 x 25 см, 821 л. Украса: киноварни инициали и заглавия, написани в реда. Писан в Савино-Сторожевския манастир край Москва, 1676–1677. Ръкописът е озаглавен: СΥΝΟΠΣΙΣ, сирѣчь Ѡписаніе всегѡ мѡра. Съдържа: *Хронограф* (компиляция за световната история от Сътворението до 1492 г., включваща

⁶¹ Ванеева 1996: 54, бел. 6, цитира Е. Г. Водолазкин, който е идентифицирал интерполацията като извлечение от Амартол. Срв. Истрин 1920: 429.

⁶² Амосов, Белова, Кукушкина 1989: 174–179. Ръкописът е използван по дигитални копия.

⁶³ Svane 1993: 78–80 (No. 38). Ръкописът е използван по дигитални копия.

и историята на славяните); родословие на руските князе и други исторически съчинения; *Физиолог*; *Разказ за превземането на Йерусалим*; *За царствата* от Псевдо-Методий Патарски; *Начална руска летопис (Повѣсть врѣменныхъ лѣтъ)*.

Физиологът е на л. 536г–548г. Текстът се предхожда от Езоповата басня за лъва, вълка и лисицата⁶⁴ и следва без отделно заглавие. Преписът е пълен и съдържа 48 слова. Първ за него съобщава И. И. Срезневски⁶⁵. Публикуван и коментиран от Сване (1985).

7. **О** Санкт Петербург, БРАН, Основна сбирка, 32.16.19⁶⁶. Полукурсив, 4°, 316 л., конволут. Украса: киноварни заглавия и малки инициали. Писан в Архангелска губерния, Северна Русия, в края на XVII в. (л. 2–81) и 80-те г. на XVIII в. (л. 82–316). Част I, в която е поместен *Физиологът*, съдържа: послание до руския княз Василий; *За сътворението в седем дни на целия свят* (руска компилация с естественонаучен характер); апокрифи (*Слово за Адам и Ева*; *За дървото на живота*; *Сътворението на Адам от седем части*; списък на старозаветните патриарси); *Физиолог*; *Слово за небесната дъга* от патриарх Генадий Константинополски; съчинение на Гален за четирите елемента в човешкото тяло и др.; *За живота и храненето на детето в утробата*.

Физиологът е на л. 59г–75v, загл.: из василіѣва шестоднева. приклады пгѣи і звѣрей, к добродѣланію ко чл'ческомѣ сп'сенію. Преписът е копиран от **А**, тъй като следва същата специфична подредба на словата и съдържа същите грешки. Изгубените части от текста и възникналите от липсата им нарушения в последователността на наратива са останали незабелязани от преписвача; така тук пропуските в текста са се озовали в средата на страницата. Някои от словата (*За лъва*, *За еднорога* и *За феникса*) съдържат интерполации; един текст за бисера с неизвестен произход е прибавен в края⁶⁷.

8. **S** Санкт Петербург, РНБ, ф. 728 (Сбирка на Софийския събор в Новгород), 1458⁶⁸. Полуустав и курсив, 18,9 x 14,7 см, 438 л., конволут. Отделните части, от които се състои, са от XVI и XVII в. Втората, най-голяма част (л. 24r–287v) съдържа: *Шестоднев* от Георги Писида; *Диспут с хионите и турците* от Григорий Палама; Премъдрост на Исус, син Сирахов; Избрани разкази от *Палейта* и други книги (включващи и *Физиолога*); извлечения от *Хронографа*; *Полезна история за латините* (антикатолическо съчинение).

⁶⁴ Е. Ванеева (1996: 53) цитира О. В. Лихачова, според която текстът е част от южнославянската версия на *Стефанит и Ихнилат*, но правилна е идентификацията на Сване, че това е баснята на Езоп.

⁶⁵ Срезневский 1874: 358–359 (№ 62).

⁶⁶ Срезневский 1905: 72–81. Ръкописът е използван по дигитални копия.

⁶⁷ Белова 1995: 41–42.

⁶⁸ Абрамович 1910: 238–241. Ръкописът е използван по дигитални копия.

Физиологът е на л. 232г–237в. Преписът е съставен от ексерпти и е част от по-голяма компилация (*Избрани разкази от Палеята и други книги*) от разнообразни извлечения, преписани едно след друго и понякога разделени от киноварни заглавия в реда. От *Физиолога* са използвани 18 слова, като са поместени само описанията на свойствата на животните, а въвеждащите библейски цитати и формулата „Физиологът разказа за...“ са съкратени. Понякога от алегоричното тълкувание е запазено по едно изречение, и то само когато съдържа не библейска алюзия, а пряко морално внушение. Поместена е по-голямата част от текста на 12 описания – на лъва (трите свойства), пеликана, ехидната, змията (три от свойствата), мравките (едно от свойствата), енидрата, враната, гърлицата, елена, камъка адамантин, бисера (как се ражда бисерът) и сикомората. Тези слова имат и киноварни заглавия в реда. От останалите пет (бухал, аспидохелон, еднорог, лястовица, гълъби, огниво) са извлечени отделни изречения, които са поместени без заглавия като продължение на по-големите текстове. Източникът, от който е компилиран S, е бил препис на *Физиолога*, идентичен с останалите пълни преписи (№ 1–7), и книжовникът е подбирал своите ексерпти, следвайки същия ред на словата.

Гръцкият оригинал

Сравнявайки славянския Физиолог с известните му гръцки преписи, Карнеев установява, че той е най-близък до текста на гръцкия препис Σ (ГИМ, Синодална сбирка, 298, XIII в.). Наблюдението му се потвърждава в следващите проучвания, според които преводът възхожда към текст, близък до цяла група преписи, обособена от Сбордоне и наречена *classis altera*, в която освен Σ, влизат още преписите α и s⁶⁹. Между тях самите има малки разлики и в отделни четения славянският текст може да съвпада с един или друг от тях. Той обаче понякога споделя четения и с преписи от групите GM (*classis antiquissima*), WO (*classis tertia*) или, рядко, AIEΠδφγ (*classis quarta*), а също така съдържа и четения без точно гръцко съответствие.

Ето няколко примера за четения, които нямат съответствия в публикуваните гръцки преписи⁷⁰:

- е҃҃а идѣть в горѣ. ловѣство хотѣ створити – ὅταν περιπατῇ ἐν τῷ ὄρει 1 [5]
- ѿверстѣ бо емоу еста вѣжи – ἀνεφύμενοι γάρ εἰσι 1 [12]

⁶⁹ К. Масе не смята, че тези преписи съставят отделна група, защото според нея те не съдържат общи вторични четения. Тя предполага, че Сбордоне ги е обособил, тъй като в някои случаи те дават общи четения срещу останалите преписи, които обаче не биха могли да се смятат за грешки или иновации, вж. Масе 2021: 82.

⁷⁰ С числото пред скобите се означава номера на словото, а това в скобите показва номера на сегмента в изданието на текста.

- и ѿко боудеть старѣ единого вставиѣ на племя 9 [4]
- все тѣло свое предаѣ ѿд рѣди на смерѣ – ὅλον τὸ σῶμα ἐαντῶν παραδιδόναи εἰς θάνατον 11 [18]
- а главѣ хранити ѿ грѣсѣ и ѿ дѣлехѣ – μόνην τὴν κεφαλὴν φυλάσσοντες 11 [19]
- аще вѣлачеть. хотѣши ѿсти – ἐὰν γὰρ πεινάσῃ 15 [2]
- тако и дѣволѣ. лѣстивѣ естъ злодѣи – Οὕτω καὶ ὁ διάβολος δόλιός ἐστι παντελῶς 15 [6]
- ѿ горе рече сѣцю страшликовѣ. и роукамѣ ѿслабленамѣ – οὐαὶ γάρ, φησί, καρδιά δισσιῇ 20 [8]
- и приползънеть к пазоуѣ дѣчи к персѣмѣ и сѣсѣть и – καὶ ἄλλεται εἰς τὸν κόλπον αὐτῆς, καὶ θηλάζει αὐτὴ 22 [6]
- добрѣ оубо фисилогѣ рече 25 [9]
- пишеть бо. ѿко аще вѣруѣи бо ѿгнь влѣзеть. не ѿпалитъ тебе пламы – γέγραπται γὰρ ὅτι καὶ διὰ πυρὸς εἰσέλθης, φλόξ οὐ κατακαύσει σε 30 [5]
- еже естъ ѿко дѣржитъ ерикина ѿна блѣди да не ѿблѣжи сѣ да не ѿблѣжеть тебе лѣстивыи ловецъ дѣволѣ и сѣбѣтъ тѣ – ἃ ἐστι δίκη ἐπέχοντα τῆς ἐρικίνης, καὶ ὁ πονηρὸς κυνηγὸς ἀναιρῇ σε 35 [7]
- да добрѣ рече фисилогѣ ѿ анѣдамантиистѣмѣ камени 42 [7]
- вѣземѣши жена перѣѣ ѿ дѣрева сѣсѣтъ – ἡ θήλεια, μεταλαβοῦσα πρώτη ἀπὸ τοῦ δένδρου 43 [4]

В някои случаи съответствия се откриват в преписи от други групи:

- ѿчи рѣзѣма твоѣго ѿсѣпѣста – οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς καρδίας (διανοίας **WO**) σου ἀμβλυποῦσι 2 [6]
- како оустави ежа дѣхѣ пронириливаго взыти на твоѣ сѣце. рѣкше соупротивныи силы – καὶ μὴ ἀφήσης (πῶς γὰρ ἀφήκας **MWO**) τὸν ἐχθίνον, τὸ πονηρὸν πνεῦμα (= **GM**), ἀναβῆναι ἐπὶ τὴν καρδίαν σου 14 [7]
- вѣзѣвиже бо роуѣ сѣпниѣ нашеѣго в домоу дѣдѣѣ ѿтрока своего – καὶ ἡγειρεν кѣρας σωτηρίας ἡμῶν (Py) ἐν οἴκῳ Δαυὶδ παιδὸς αὐτοῦ 22 [7]
- ѿбѣѣтъ же ны лѣстивыи змии дѣволѣ – εὐρών ἡμᾶς ὁ πονηρὸς (= **s**) διάβολος 33 [10]
- Есть животное рекомыи слонѣ и дѣроуѣ козослонѣ в индии 43 [1]. ‘Κοζοσλον’, гр. τραγέλεφας, се споменава единствено в гръцкия препис **E**; ‘Индия’ се среща само в **G**
- Цялото слово 39 *За тримата отроци* съответства на гр. **OE**

На редица места в превода са налице промени или преосмисляния, които биха могли да се дължат на повреден или нечетлив текст в гръцкия ръкопис, послужил за основа на превода:

• 1[10] сего же не развѣнѣюще. и вышнѣа силы. сшедшѣ г҃а х҃а – тук слав. превод предава погрешно гр. текст: ἐκ τούτου οὖν ἀγνοοῦντες αὐτὸν οἱ ἄνωθεν κατελθόντες, ἔλεγον· «τίς ἐστὶν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης;» ‘Затова, като не го разпознаха, слезлите от горе казваха: Кой е царят на славата?’; това вероятно се дължи на пропуснат текст в гр. оригинал, тъй като същата грешка е налице в превод II.

• 3 [7–8] аще ли вѣдѣтъ на животѣ члвкѣ томоу. то възметѣ харадръѣ нзю болащѣго. и възлетитѣ. на ифирѣ с҃чныи. и распрашитѣ ю – ἐὰν δὲ ἡ νόσος τοῦ ἀνθρώπου ἢ πρὸς ζωὴν, ἀτενίζει ὁ χαραδριὸς τῷ νοσοῦντι καὶ ὁ νοσῶν τῷ χαραδριῷ, καὶ καταπίνει ὁ χαραδριὸς τὴν νόσον τοῦ νοσοῦντος, καὶ ἀνίπταται εἰς τὸν αἰθέρα τοῦ ἡλίου, καὶ καίει τὴν νόσον τοῦ ἀνθρώπου, καὶ скорπίζει αὐτήν, καὶ σώζεται ὁ τε χαραδριὸς καὶ ὁ νοσῶν ἅμα. Липсващите фрази от текста вероятно са съкратени още в гръцкия оригинал, тъй като тук става дума не за механичен пропуск, а за редакторска намеса.

• 6 [5] и снидѣтъ на землю. и погрѣзитѣ в водѣ триѣѣ – καὶ καταβαίνει ἐπὶ τὴν πηγήν, καὶ βαπτίζεται τρίς. Може да се допусне, че мястото в гръцкия оригинал е бил повредено или нечетливо и преводачът го е разчел като ἐπὶ τὴν γήν.

• 12[17] дѣхъвнѣ. иудѣи гл҃адоу изомроша – гр. ψιλὸς τῷ πνεύματι προσεσχῆκότες, οἱ Ἰουδαῖοι ἐλιμοκτονήθησαν ‘като се придържали единствено към духовното, юдеите измряха от глад’. Противоречието между библейския текст (юдеите са се придържали не към духа, а към буквата на Закона, Рим. 7: 6, 14) и неговия цитиран тук текст не се дължи на славянския превод, а е възникнало на гръцка почва.

• 13 [2] Недовършеното изречение, от което е запазено само α μοσα, се дължи на липса на текст в гръцкия оригинал. Подобен пропуск е налице в гръцкия препис а: αἱ δὲ μοῦσαι. Същата остатъчна фраза, без продължението (αἱ δὲ μοῦσαι [ταῖς φωναῖς ἡδύνουσι τοὺς ἀκούοντας, ὥστε καὶ εἰς ὕπνον τραπῆναι μέχρι καὶ θανάτου]), се чете и в групата най-ранни гръцки преписи GМГ.

• 13 [5] Преводачът е предал гр. ἀκατάστατος ‘непостоянен’ като несътворенъ, възможно прочетено като ἄκτιστος. Възможно е обаче грешката ἄκτιστος вм. ἀκατάστατος да е била допусната още в гръцкия текст, тъй като е налице във II превод на същото слово.

• 19 [6] Може да се допусне, че тук гръцкият ръкопис е бил нечетлив или повреден и в превода има пропуснат текст: аще оубо и родити хотѣши и вѣрѣшѣтъ – ἐὰν δὲ καὶ ἡ ὠδίνουσα αὐτὸν καταλάβῃ, κάθηται ἐπάνω τοῦ εὐτοκίου λίθου καὶ ἀπόνως γεννᾷ ‘когато раждащата го вземе, сяда върху скорородния камък и ражда без мъка’.

• 25[2] Във всички преписи обяснението, че след като намери змея, ихнемонът отива и се намазва с кал, се дублира; възможно е двете обяснения да са се съдържали още в гръцкия оригинал, тъй като са преведени по два различни начина.

• 34[3] Гр. εἰσελθεῖν εἰς τὴν καλιάν ‘да влязат в гълъбарника’ е предадено като влѣсти в сѣти ловацихъ ‘да влязат в мрежите на ловците’; възможно е изразът да е подменен още на гръцка почва.

• 38 [5] Гр. ...οἵτινες, διαπεράσαντες δίκην θαλάσσης ‘които, преплували сякаш морето’ е преведено с иже ѿко и морє възмѹщяюци сѧ ‘които, вълнуващи се като море’. Възможно е това да е станало още на гръцка почва.

Фактът, че славянският превод съвпада не само с преписите от групата **Σas**, но понякога споделя четения с преписи от другите групи, води до заключението, че той е направен от гръцки оригинал, запазил по-ранен етап от развитието на текста в сравнение с публикуваните гръцки извори, т.е. може би отразява текст, по-близък до архетипа на гръцката редакция, наречена от К. Масе **Phys. Gr. β**⁷¹, към която възхожда. Има основания да се предполага също, че гръцкият препис, послужил за подложка на старобългарския превод, не е бил в добро състояние и вече е съдържал някои липси и грешки. От състоянието на преведения текст може да се съди, че в гръцкия оригинал е имало пропуски, нечетливи места, повторения, недовършени изречения – все белези, които могат да се обяснят с продължителната трансмисия на принадлежащ към небогослужебната литература текст в непретенциозната среда на нискообразовани книжовници – селски свещеници и монаси.

Пълният славянски превод на *Физиолога* съдържа същия брой слова като гръцките преписи **Σ** и **s**, поместени в същата последователност; единствено изключение е липсата в превода на словото *За хиената*, което, изглежда, е било пропуснато и в гръцкия оригинал, от който той е направен. Броят на запазените слова е 48. В тях влиза и словото *За тримата отроци*, което е поместено като самостоятелен текст между кита-трион и ибиса; на същото място се среща единствено в гръцкия препис **Е** и в етиопския превод на *Физиолога*. Друга разлика в подредбата на словата е, че са разменени местата на второто и третото свойство на мравката. Няма добавени слова или отделни свойства от друга редакция, нито интерполации, които да се срещат в повече от един ръкопис, което значи, че там, където ги има, са направени от писача на конкретния препис. Словата имат заглавия, но не са номерирани; номерация в страничните полета има единствено във **Г**, която включва отделните свойства на змията и на мравката, така че последното запазено в преписа слово *За индийския камък* носи № 51. Преди тълкуванията няма заглавия, превеждащи гр. ἐρμηνεία, каквито се срещат в някои гръцки преписи.

⁷¹ Масе 2021: 72–84.

— аλχετ̃ ... дондеже ѡслабѣет̃ еи плоть. и поищѣт̃ рассѣлины камены оузки и тѣ совлечет̃ съ себе кожу. и снемъши кожу ѡбновит̃.

• 12 [9] Фразата ἀντὶ πυροῦ ἄρα ἐξέλθοι μοι κριθή (Йов 31:40) е преведена като въ огна мѣсто. да бы ми излѣзлѣ ячмы ‘нека вместо пшеница да ми порасне ечемик’, тъй като преводачът вероятно е объркал ὁ πυρός ‘жито’ с τὸ πῦρ ‘огън’⁷².

• 13 [9] Гр. ἐξαπατῶσι ‘мамят, заблуждават’ (от ἐξαπατάω) вероятно е било прочетено погрешно от славянския преводач като ἐξάπτουσι ‘запалват’ (от ἐξάπτω).

• 14 [6] Възможна грешка на преводача се открива също във фразата: и да прѣдъстанеш оу свѣтотоу крѣщенію ‘и ще застанеш в светото кръщение’, която превежда гр. καὶ ἐπὶ τὸ ἅγιον βῆμα Κυρίου χωρῆσαί σε (‘и ще пристъпиш пред съдийския стол на Христос’); вероятната причина е, че βῆμα е било прочетено като βάπτισμα, ако ръкописът, от който е преписвал/превеждал книжовникът, е бил повреден или нечетлив⁷³.

• 18 [1] Преводачът неправилно предава израза от Йер. 17:11 οὐ μετὰ κρίσεως ‘не с право’ („такъв е она, който с не с право / с неправда придобива богатство“) като не съ ѡсѣжденнымъ ‘не с осъдения’, вероятно защото основното значение на гр. κρίσις е ‘присъда’.

• 19 [8] Гр. ἀποδοκιμασθέντα (от ἀποδοκιμάζω ‘отхвърлям’) от библиейската препратка към Пс. 117:22 и Мат. 21:42 („Камъкът, който отхвърлиха зидарите, той стана глава на тъгъла“) е погрешно преведено с искоушєнии, поради близкото звучене на гр. ἀποδοκιμάζω и δοκιμάζω ‘изкушавам, изпитвам’.

• 26 [6] Глаголната форма за 2 л. мн.ч. прєлюбодѣастє вм. 3 л. мн.ч., както е в гръцкия текст (ἐμοίχευσαν), показва, че преводачът е схванал изречението като продължение на библиейския цитат от 2Кор. 11: 2: ѡβροϋχί βο вы єдиномуу мѣжю ... от предното изречение.

• 30 [3] естество словесно (саломаѣръската ѧцєрица оугашаєт̃ естество словесно) е буквален поморфеман превод на φυσιολογία ‘физиология, естество’; възможна причина за несъответствието би била липсата на допълнението πῦρ ‘огън’ в гръцкия оригинал на превода, срв. гр. σβέννυσι τὸ πῦρ τῇ φυσιολογίᾳ ‘угасява огъня чрез естеството си’; тук преводачът е предал φυσιολογία ‘естество, свойство’ като комбинация от две думи: φύσις + λόγος.

• Изразът камень неискоуєсны в 31 [1] съдържа преводаческа грешка – ἀδάμας ‘непобедим’ е изведено не от даμάζω ‘побеждавам’, а от δοκιμάζω ‘изпитвам’. Същата грешка е налице в 31 [2], където се изяснява етимологията на ἀδάμας: неискоуєсєнъ же сѧ глѣтъ. ꙗко всѧ искоуєшѧєт̃, и се среща още няколко пъти по-надолу в текста.

⁷² Карнеев 1890: 233, бел. 2.

⁷³ Ванеева 1996: 94.

• 32 [4] Преводачът погрешно е предал началото на библейския цитат (Ефес. 5:14) ἔγειραι ὁ καθεύδων ‘стани, спящи’ с възстани сѣдѣи; вероятната причина е обвъркването на καθεύδω ‘спя’ с καθίζω ‘седа’.

• В 44 [9] фразата ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, τοῦ ἐπιφοιτοῦντος ἐν ταῖς δυοῖ διαθήκαις ‘като Светия Дух, явяващ се в двата завета’ е преведена така: на дѣхъ сѣтъи насажены в заѣвѣтъхъ, тѣй като глаголът ἐπιφοιτάω ‘явявам се’ вероятно е прочетен от преводача като ἐπιφυτεύω ‘садя’⁷⁴.

• 46 [7] Γρ. καὶ δεθείς διὰ τοῦ σταυροῦ εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν ‘и привързал се чрез кръста към нашите сърца’ е преосмислено като: ωτρѣшенъ бывъ ѿ крѣта. оутверди сѣца наша ‘като беше отвързан от кръста, укрепи сърцата ни’.

Редица грешки и граматически несъгласувани словосъчетания в Първия славянски превод на *Физиолога* се дължат на това, че някои от имената на животните в гръцки и старобългарски са от различен род. Такива различия има например при гр. ὁ πελεκάνος, ὁ ὄφις, ὁ πέριδις, които са в мъжки род, докато техните славянски съответствия са в женски – неѣсѣтъ, змиѣ, ѣѣвь, и обратно, съществителните от женски род в гръцки ἡ κορώνη, ἡ ἴβις, ἡ ἀσπιδοχελώνη, ἡ περιστερά, отговарят на старобългарски названия в мъжки род – вранъ, ивѣосъ, аспидохелонъ, голѣбъ и т.н. В началото на словата преводачът обикновено въвежда славянската дума, но по-нататък в текста местоименията, прилагателните и числителните често са преведени буквално, така че не съответстват по род с нея и това води до противоречие в смисъла. Ето няколко примера: εἶς σκολκα в мори нарицаємъ ωτρѣосъ 44 [4]; сѣборъ июдѣискъ земный иѣрамъ. оубившиѣ ѣа. к томуѣ хъ сѣи не боудеть моужь 26 [4–5]; птица же влѣзеть въ иливопелевъ градъ исполненъ сѣщъ блгоуханиѣ 7 [7].

Отделни думи, главно имена на животни или растения, непознати на преводача, са останали непреведени. Такива са *χαραδριός* – *χαραδρѣ*, *φοῖνις* – *финиксѣ*, *ἐχιδνα* – *ехидна*, *ἀσπιδοχελώνη* – *аспидохелонъ*, *ἐνυδρος* – *енюдρѣ*, *ἰχνεύμων* – *ихнеюмонъ*, *ὑδροψ* – *оудропосъ*, *συκάμινον* – *соукамина* и т.н. Особен е случаят с названието *ἴβις*, което е преведено в заглавието със старобългарската дума *чапла*, а по-надолу в текста е използвана родителната форма на гръцката дума – *ивѣосъ* (*ивѣосъ* *плавати* не *ѣмѣеть*, 40 [1]). Едно от названията – на птицата *αρδων* (*W* *птици* *αρδωνѣ*), което превежда гр. *ἐρωδιός* ‘чапла’, е с неизвестен произход⁷⁵.

Някои гръцки думи с терминологично значение също са останали непреведени: *σκύμνος* ‘лъвче’ – *скүменъ*; *σπαρτίον* ‘тънка лента’ – *спартионъ*, на места предадено все пак с *врѣвь*; *ὄστρεος* ‘стрида’ – *острѣосъ*; *ἀρώματος* ‘миризма’ – *араматъ* (но се употребяват също и синонимите *благоухание*, *вонѣ*); *χλαμὺς* ‘плащ, мантия’ – *хламида*; *πορφύρα* ‘пурпурна дреха’ – *порѣфнѣра*; *ἐρείκινα* ‘тамариск’ –

⁷⁴ Ванеева 1996: 66, 114.

⁷⁵ Латинското название на птицата е *ardea*, но не може да се каже дали то би могло да има връзка със славянския превод.

д-рево ерекино; δένδρον μανδράγορον ‘дърво мандрагора’ – дѣбѣ маландрагоронѣ; αἰθέρα – ефиръ и др. Непозната на преводача е била и думата проβοσκίδα, ἡ ‘хобот’ (καὶ ὑποτίθῃσι τὴν προβοσκίδα αὐτοῦ ὑποκάτω τοῦ ἐλέφαντος ‘и подпъхна хобота си под слона’), затова е била изпусната при превода: и поѣрѣгъ тѣ слон подѣ лежащаго. и възвигнетъ и, 43 [15].

При превода на гръцките композита преводачът не се придържа към еднотипни решения, а подхожда по различен начин. Най-често той калкира двукоренните гръцки лексеми, т.е. предава ги с двукоренни славянски, например: παντοκράτωρ – вседържителъ, πρωτότοκος – първорождѣнъ, μονόκερως – инокоръ, πατραλοῖας – отцеубиинца, μητραλοῖας – матереубиинца, φιλαργυρία – съребролюбие, μακροθυμία – дългомъчание, εὐτόκιον – скорородѣнъ, μυμηκολέοντος – мраволъвъ, σαρκόφαγος – плътѣдѣцъ, φιλότεκνος – чадѣлюбца, μονόγαμος – едѣнопосажѣнъ, παλιγγενεσία – пакъзбътиискъ, ψευδάδελφοι – лъживѣратинѣ, πολύχρωμοι – мѣногоразличѣнии, χρυσόμορφος – златѣзрачѣнъ, τυρροειδής – чрѣмнозрачивъ, ὀξύδωρος – острозрачѣнъ и др. Друг тип превод е налице, когато гръцките композита са предадени аналитично, с две отделни думи, например ὀλόλευκος – всѣ бѣлъ, νυκτικόρακος – ноцѣнѣи вранъ, νεοσσοποιέω – млѣдѣнѣца сътворити, ὀλόκεντρος – всѣ остѣнѣтъ; φθοροποιέω – тѣлѣж творити, μελανοειδής – чрѣнъ възѣромъ, τυρροειδής – чрѣмѣнъ възѣракомъ, τεκνοποιέω – чадѣ сътворити, πλεονεξία – лихѣе събѣраниѣ, λιμοκτονέω – гладѣомъ измѣрѣти, ἀγγελάρχης – стадоу пастѣухъ, Ἠλιούπολις – илиискѣи градъ (където е преведена само едната съставка), и др. Трети тип превод се наблюдава в случаите, когато срещу гръцкия композит стои еднокоренна славянска дума, например υἱοθεσία – сѣновѣство, ἑτερόδοξος – неѣѣрънъ, ἰσημερία – равнинѣ / равнѣ, παμπόικλος пѣстръ / различѣнъ.

Редица неясни изрази или преосмисляния в запазените славянски текстове се дължат на преписването им в руска среда, където някои архаични или редки старобългарски лексеми, използвани в превода, са останали неразбираеми за руските книжовници.

Специфична черта на словата на *Физиолога* е широкото използване на библейски цитати като преки позовавания или перифрази. Те невинаги са заимствани от старобългарските преводи на Свещеното писание, а по-често са превеждани заедно с текста на *Физиолога*. Преводачът вероятно е познавал само онези библейски книги, които са използвани в богослужението и той е знаел наизуст; не е разпознавал, изглежда, по-слабо известните библейски цитати и ги е превеждал заедно с останалата част от текста. Въпросът за библейските цитати в старобългарския превод на *Физиолога* изисква специално изследване. Като се има предвид сложната история на старобългарския превод на библейските книги, това не може да бъде направено тук, дори в общи линии.

Текстологични бележки

Както вече беше казано, запазените славянски преписи на най-ранната редакция на *Физиолога* са много единни, съдържат един и същ превод и възхождат към един и същ протограф. Същевременно между тях се наблюдават значителен брой разнотетения с различен характер. Детайлният анализ на преписите и техните взаимоотношения дава възможност да се разграничат типовете вариации и да се проследят промените, които са настъпили в текста на определени етапи на неговата трансмисия. Наблюдаваните промени могат да бъдат: 1) различия в сравнение с гръцкия текст по отношение на съдържанието и смисъла, които са общи за всички преписи и може да се дължат на превода; 2) грешки и промени в смисъла, направени в руския архетип и общи за всички преписи; 3) грешки и предпочитани лексикални варианти, общи за някои преписи, които формират клон на ръкописната традиция; 4) индивидуални промени в текста и правописни особености, дължащи се на конкретни писачи. Трудно е да се определи на какъв етап са направени общите за всички преписи пропуски и съкращения: еднакво вероятно е те да са направени при превода, при предаването на текста в българска среда или при преминаването му към руската традиция.

Руският архетип

Не е известно кога точно в източнославянските земи се е появил старобългарският препис на *Физиолога*, който е сложил началото на руската литературна традиция на творбата. Наличието днес на осем преписа, възникнали в продължение на два века, и регистрираните различия помежду им показват, че те са резултат на продължителна трансмисия на текста. При сравнението с гръцкия оригинал се вижда, че в тях има множество грешки и преосмисляния. За повечето от настъпилите промени не може да се каже със сигурност дали са направени при преписването на текста в руска среда или са били налице още в старобългарския оригинал. Една част от наличните грешки са общи за всички преписи, т.е. характерни са за общия им руски архетип. Някои от тях, изглежда, се дължат на затрудненията на руските книжовници при възпроизвеждането на един в основата си южнославянски текст със старинен език:

- 12 [9] Фразата *но вса то* (*но вса то въ огна мѣсто*) стои срещу гр. ὁ Ἰώβ φησιν ‘Йов каза’. Ванеева (1996: 90) с основание предполага, че на мястото на *но вса то* първоначално е стояло *иовъ сѣтъ*, където редкият старобългарски глагол *сѣтъ* ‘рече, каза’ не е бил разбран от руските книжовници и е бил погрешно предаден.
- 12 [10] Старобългарската дума *сѣтъкъ* ‘хамбар’ (гр. ἀλοθήκη) явно е била непознатата за руските книжовници и изразът е предаден погрешно като в *сѣтъ* от *сѣкъ* < *сѣкъ* ‘клон, прът, съчка’; правилната форма се среща единствено в F, но вероятно е поправена от книжовника, писал ръкописа.

- 14 [1] Употребеното в преписите сѣтънѣтъ произлиза от остѣнѣтъ ‘бодлив’ (гр. ὀλόκεντρος – всъщ остѣнѣтъ), което, вероятно поради неразбиране, е повредено при трансмисията на текста (вж. Ванеева 1996: 93).
- 16 Старобългарската лексема животъ ‘животно’ от оригиналното заглавие на превода Ѡ животъ панѣиѣ ‘За животното пантера’ (гр. Περί ζῴου πάνθηρος) е била неизвестна за руския преписвач в това значение и той е променил заглавието на Ѡ животъ панѣиѣ ‘За живота на пантерата’.
- 23 [5] Изразът Ѡдаи же ловца. а ловцю е преписан погрешно в общия протограф на всички преписи; правилното четене на ловца. а (вар. ловца, а; ловца; ловца) е ловѣчаа ‘на ловеца (за принадлежност, вж. гр. ἀλόδος τὰ τοῦ κυνηγοῦ αὐτοῦ)’, както е поправено в **О**.
- 30 [4] Словосъчетанието три вѣрюю (ѣко да нына три вѣрюю) се дължи на преписваческа грешка; вероятно тук би трябвало да стои: како до нына етери не вѣроуютъ (гр. πῶς μέχρι τοῦ νῦν ἀπιστοῦσι τινές).
- 32 [3] На преписваческа грешка се дължи и безсмисленият израз Ѡ жены с нимъ. Ванеева (1996: 69) възстановява правилното четене: ѣтаженъи съномъ, гр. βεβαρυμένους εἰς ὕπνον.

Класификация на преписите

Различията между преписите, които се наблюдават в иначе хомогенната ръкописна традиция, позволяват да се обособят две основни групи текстове⁷⁶.

Към първата група се отнасят четири преписа – **L**, **K**, **A** и **О**. Може да се каже, че те са единни като текст и между тях има малко разлики. Препис **О** несъмнено е копиран от **A**, но книжовникът, който го е писал, активно се е намесвал в текста, като го е поправял там, където е намирал неправилни конструкции или погрешно написани думи, замествал е текст, който не е харесвал, с друг, по-благочестив, по-подробен или по-интересен от негова гледна точка, и го е допълвал с пояснения и понякога с цели нови пасажии, така че той съдържа много индивидуални особености. Ето защо той е използван при сравнението на преписите само там, където се придържа към основния текст.

Втората група преписи обхваща **C**, **F** и **R**. Те съдържат редица четения, които ги отличават от първата група, но не винаги са общи за трите преписа. Трябва да се отбележи, че преписите от първата група **LKAO** са по-изправни и стоят по-близо до гръцкия текст в сравнение с преписите от второто разклонение **CFR**, които са по-късни, съдържат повече пропуски, грешки и индивидуални четения; все пак,

⁷⁶ В текстологичния анализ на преписите не е включен препис **S**, тъй като той е преработка, съставена от подбрани ексцерпти, вж. по-горе препис № 8. Все пак, доколкото може да се съди по ексцерптите, те са извлечени от текст, който се отнася към първата група преписи **LKAO**.

понякога те пазят по-правилен текст. В повечето случаи разликите между двете групи се състоят в прибавяне, изпускане или замяна на отделни думи или употреба на различни синоними. Ето няколко примера за характера на тези разлики:

- 1 [2] небонъ ‘тъй като, понеже’ (гр. καὶ γάρ) – неразбрано от преписвача на протографа на групата **LKAO** и преосмислено като небо, но: небо. но инаковъ бл҃гословѣста иудѣ г҃лше. ск҃менъ авовъ (**LKAO**) – небонъ инаковъ бл҃гословѣста иудѣ г҃лше (**CFR**).

- 5 [3] гѣ же нашѣ ѣсѣ хс. люди. възлюбѣ ны (**LKA**) – гдѣ же ншѣ ѣсѣ хртосѣ вълюбѣ ны (**CFR**), гр. Οὕτω καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς.

- 7 [7] исполненъ соу҃ще бл҃гоу҃чанина (**LKAO**) – исполненъ с҃щѣ вонъ (**CFR**), гр. γεγομμένον τῶν ἀρωμάτων.

- 8 [1] Преписите **CFR** предават членуваното сег. деят. причастие със сложна форма на сег. деят. причастие (злословѣствоу҃аи ѡ҃ца и м҃рь, см҃ртю да оу҃мреть), което е по-старо и може би е първично, докато в **LKAO** то е предадено чрез иже-конструкция (иже злословить ѡ҃ца илѣ м҃терь. см҃ртю оу҃мреть).

- 8 [2] ти тако соу҃тъ нѣщии ѡ҃цесловесници (**LKAO**) – ти како соу҃тъ ет҃ери ѡ҃цесловесници (**CFR**), гр. καὶ πῶς εἰσὶ τινες πατραλοῖαι.

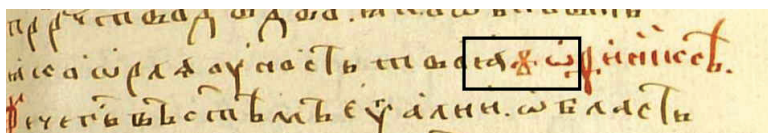
- 11 [10] не носитъ съ собою злаго ѡ҃да. но д҃хомъ ѡ҃врѣщи ѡ себе (**LK**, в **AO** липса на текст) – не носитъ съ собою злаго ѡ҃да. но волама ѡ҃врѣщи ѡ себе (**CFR**), гр. μὴ φέρειν μεθ’ ἑαυτῶν τῆς κακίας τὸν ἰόν, ἀλλὰ παντελῶς ἀπορρίπτειν αὐτὸν ἀφ’ ἑαυτῶν

- 22 [6] приполз҃неть к пазоу҃сѣ дѣчи к персѣмъ и съсѣтъ (**LKAO**) – и приполз҃еть къ пазоу҃сѣ дѣчи и съсѣтъ (**CFR**), гр. καὶ ἄλλεται εἰς τὸν κόλπον αὐτῆς, καὶ θηλάζει αὐτὴ

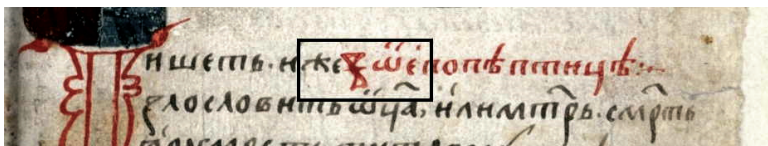
- 28 [5] гонение ѡ добродѣтели (**LKAO**) – гонение ѡ добрѣ дѣле (**CFR**), гр. διωγμὸς ὑπὲρ ἀρετῆς.

1. Група: LKAO

Л и **К** са двата най-ранни преписа, възникнали през XV в. Те са много близки и разликите между тях са главно в правописа. За техния общ протограф свидетелстват някои специфични общи грешки, например: ѡ҃верзета са ѡм. ѡ҃верзета са 2 [5], както е в останалите преписи; великиѡ ѣбы ѡм. великиѡ ѣбы 17[8]; моу҃ское слово ѡм. моу҃жское 26 [8]; въ мниѣхъ ѡм. въ темниѣхъ 31 [10] и др. Е. Ванеева (1996: 58) отбелязва също сходството в оформлението им – както в сегментацията на текста и в пунктуацията, така и в използването на един и същ графичен маркер като разделител между отделните слова – сигурен знак, че преписвачите на двата ръкописа са копирали един и същ модел:

L, f. 159r

K, f. 381r

Препис А (от 30-те г. на XVII в.) е значително по-късен в сравнение с L и K, но споделя с тях всички пропуски и съществени грешки. Единствените разлики се отнасят до правописа и са нормални за препис, създаден повече от век по-късно. Същевременно обаче трябва да се отбележи, че K и A съдържат няколко общи четения/грешки срещу четенията в L, и вероятно имат общ протограф. Ето примери за случаи, в които K и A са единни помежду си и са различни от L:

- L ѣкоже и въ матѣѡвѣ ѡуангеліи пишеть̃.
- K ѣкоже и въ матѣѡвѣ скангеліи (!) пишеть̃ сѧ.
- A ѣкоѣ и въ матѣѡвѣ скагеліи (!) пишеть̃ сѧ.
- L аще и вси голоуѣи слетатѣ̃ не смѣтъ ни єдинѣ крагоуи приближити сѧ ѣ.
- K аще и вси голоуѣи елетат [...] не смѣтъ ни єдинѣ крагѣи приближити сѧ ихъ.
- A аще и вси голѡѣи елетѣ̃, не смѣтъ ни єдѣи крагѣи приближити ихъ.
- L да аще створи̃ть поприць .к. и .ѣ. и пригаєтъ̃ крилѣ к себѣ̃ трѣдѣвъ
- K да аще сотвори̃ть поприць .к. и .ѣ. ѡи̃ пригнетѣ̃ крилѣ к себѣ̃. трѣдѣвъ
- A да аще сотвори̃ть поприць .к. и .ѣ. ѡи̃. пригнетѣ̃ крилѣ к себѣ̃, трѣдѣвъ
- L възвесели сѧ неплоды неражающіа. ѣко многа чада поустына.
- K възвесели сѧ неплоды не ражающіа. ѣко многа чада поустѣ̃.
- A възвесели сѧ неплоды не ражающіа. ѣко мнѡга чада поустѣ̃.

Последният препис от тази група – O, както вече беше споменато, е копие на A и въпреки множеството иновации, трябва да се отнесе към разклонението на KA.

2. Група: CFR

Втората група преписи не е единна. Препис **С** (от 1676 г.) често се придържа към четенията, характерни за първата група **LKAO**, което е причина Е. Ванеева (1996: 61) да го причисли към нея. Близостта на **С** до тази група обаче се дължи по-скоро на запазени от общия архетип особености на цялата традиция, като същевременно между него и другите два преписа от втората група – **F** и **R**, са настъпили значителни различия. **R** (XV–XVI в.) и **F** (XVI в.) са много близки помежду си и възхождат към общ протограф, чийто писач е внесъл множество промени. Ето няколко примера:

- 3 [5] аще бо бо^{ль} кто впаде^{тъ} **LKA** – аще бо в^ъ бо^ѣ кто в^ъпаде^{тъ} **С** – аще бо кто въ бо^{лѣ}знь в^ъпаде^{тъ} **FR**.

- 4 [3] ти егда боуду^{тъ} голѣми клевети начну^{тъ} родител^а сво^а **LKA** – и ти егда бѣдѣ^{тъ} голими клевети начнѣ^{тъ} родител^а сво^а **С** – ти егда боудѣ^{тъ} голи ка^ати начнѣ^{тъ} родител^а сво^а **FR**.

- 6 [12] и совлечеши ветхо^ую одежу^ю д^иаволо^у **LKAC** – и совлечеши ветх^юю а^деж^ю **FR**.

В някои примери се вижда как погрешните четения са налице и в **С**, а **FR** са още по-отдалечени от първоначалния текст. Въпреки това в отделни случаи именно **CFR** са запазили правилните четения:

- 15 [1] Фисилогъ рече ѿ лисици. ꙗко лъстивъ е^а животъ есть **LK** – Фисилогъ рече ѿ лисици ꙗко лъстивъ животъ есть **CFR**, гр. Ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τῆς ἀλώπεκος ὅτι δόλιον ζῷόν ἐστιν. В **LK** руският преписвач е добавил е^а ‘нейният’, опитвайки се да поясни неразбираемата за него старобългарска лексема животъ в значение ‘живо същество, животно’; преписите от разклонението обаче **CFR** пазят оригиналното четене.

- 22 [2] малъ животои есть подобенъ козлати **LKA** – малъ животъ есть подобенъ козлати **CFR**, гр. μικρὸν ζῷόν ἐστιν, ὅμοιον ἐρίφῳ.

- 25[5] дондеже погине^{тъ} раз^умнаго зми^а фара^авна **L** – дондеже побне^{тъ} раз^умнаго зми^а фара^авна **KAC** – дондеже побѣ^{тъ} раз^умнаго зми^а фара^авна **FR**, гр. ἕως οὗ ἀπέκτεινε τὸν νοητὸν δράκοντα, τὸν Φαραὼ.

- 43 [18] егда бѣста в пици раистѣи. не вѣста того совокоуплени^а **LK**, в **A** липса на текст – е^а бѣста в пици раистѣи, не вѣста того совок^уплени^а **CFR**, гр. ἡνίκα ἦσαν ἐν τῇ τρυφῇ τοῦ παραδείσου, οὐκ ᾔδεισαν τότε συνουσίαν.

Една част от промените във **FR** са наложени от дефектен антиграф, като нечетливите или неразбираеми места са били преосмислени или пък са възпроизведени без промяна; друга част са извършени поради желанието на книжовника да направи текста по-ясен или просто да го „разхубави“. Това важи особено за **F**, чийто преписвач е бил много старателен. Отношението към работата му се вижда

както от грижливо изписания с полуустав текст и намерението да го допълни с илюстрации (за които има оставени празни места на почти всяка страница), така и от направените множество поправки и допълнения. Понякога обаче **F** и **R** са съхранили ценни за възстановяването на първоначалния превод четения, които са загубени в останалите преписи:

- 1 [11] Изразът $\overline{\Delta\overline{\text{E}}\overline{\Delta\text{Z}}}$ ρече срещу гр. τὸ ἅγιον Πνεῦμα λέγει е погрешно разчетен в текста на **LCAO**, тъй като вероятно протографът е бил повреден на това място, и е бил преосмислен; следа от вярното четене, макар и изопачено, е налице в **R**: въ $\overline{\Delta\overline{\text{X}}\overline{\text{Z}}}$ ρѣ.

- 11 [17] В превода на израза τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ μόνην φυλάσσων оригиналното четене е запазено в разклонението **CFR**: а главѣ точѣю крьетъ. В протографа на **LK** тѣчиѣж ‘само, единствено’ е заменено със змии: все тѣло свое на смѣртъ прѣдасть а главоу змии крьетъ.

- 15 [9] Втората част на библейския цитат Мат. 8:20 „Лисиците имат леговища, и птиците небесни – гнезда“ в повечето преписи е пропусната, но **FR** пазят следи от пълния текст: лиси ѡзвины имоуѣ гнѡзда своѡ.

- 22 [5] Значението на гръцкото въпросително изречение πῶς οὖν ἀγρεύεται е запазено само в **R**: то како оулаваѣ и; в останалите преписи въпросителното местоимение е заменено с показателното тако.

- 25 [4] В преписите **LKAO** срещу гр. Οὕτω καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν θεὸς стои: тако исполнаше ѣсѣ, което изкривява смисъла; правилното четене и спѣсѣ нѣшѣ е запазено в **CFR**.

Моите наблюдения върху седемте пълни преписа на Първия превод на Александрийската редакция на *Физиолога* може да се обобщят по следния начин. Всички те възхождат към общ протограф – руския архетип, който вероятно се е появил в Северна Рус, откъдето произхождат повечето кодекси. Преписите формират два клона на ръкописната традиция, всеки от които обединява свидетели, които споделят грешки, пропуски в текста и лексикални варианти.

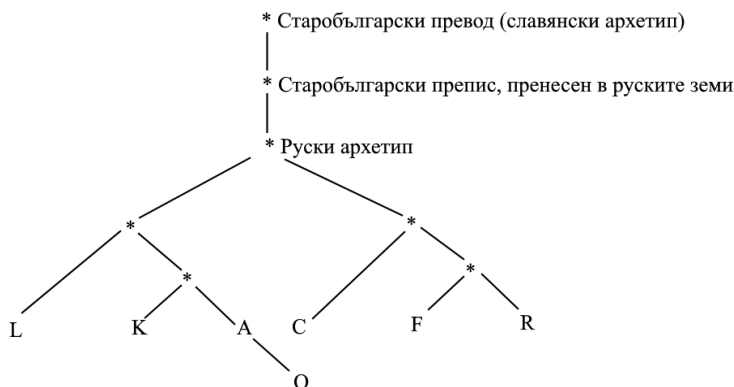

Схема на отношенията между преписите на старобългарския превод

Езикът на превода, отразен в запазените преписи

В запазените преписи, макар и възникнали късно, могат да се открият свидетелства за старобългарския характер на превода. Русификацията, настъпила в резултат на трансмисията му в източнославянска езикова среда, се изразява предимно в правописни и фонетични промени, докато морфологията, синтаксисът и особено лексиката са запазили добре своя старобългарски характер. Може да се каже, че всъщност именно съхранението на произведението в руски преписи е „консервирало“ множество лингвистични особености, тъй като руските преписвачи не са осъвременявали езика, а са възпроизвеждали максимално точно своите антиграфи. Независимо от неизбежните намеси във фонетиката и правописа, в тях също се наблюдават някои старинни черти:

В правописа се използват и двата ера, като в повечето случаи онези в силна позиция или в коренова сричка са изяснени съответно в *o* и *e* – лѣвъ, плоть, пестро-та, кровь и др. На много места обаче те са запазени на етимологичните си места, макар и не винаги във всички преписи, например: лѣвовъ, ловѣство, всѣдръжитѣль, прѣльщєнныи, вѣчьнѣть, ничѣсожє, чрьвъ, испльнѣнѣ, скръьбныи, плъна, кръмла, бѣхъ-ма, мльчаливѣ и др. В преобладаващия брой примери в префиксите ѣ се пази – вѣзлѣтитѣ, вѣшѣдѣ, вѣчьнѣть, вѣсходѣщѣ, вѣстокъ, вѣзлюбѣ и др.

Голямата носовка навсякъде е заменена с *ou*; среща се обаче, макар и нередовно, във **Ѣ**, като по всичко изглежда, че преписвачът я е поставял от свръхкоректност, и затова в някои случаи тя не е на етимологичното си място (например: вѣоудѣвѣстрыи; горє ... грѣшникѣ; к лицю спѣсовѣ; емѣ; єдиномѣ моужѣ). Малката носовка се употребява най-често като *ia*, но понякога е запазена на етимологичното си място (вѣрѣщєть, дѣховныа, сѣтворѣтъ, има, сѣма, кормѣще, любѣтъ, плѣма, сѣ, градѣщѣго и др.). Няма следи от смесване на носовките: моужѣ, блѣгоууханіє, блѣдныи, вѣ глѣбинуѣ, доубѣ, боудѣтъ, плѣвницу, оуслышоутѣ. Един пример, посочен от Ягич като свидетелство за смесване, се намира в израза: и обрѣзѣ ѣ крѣтныи спѣсе, където *ia* < *ia*, употребено *vm. iā*.

Почти не се срещат форми на пълногласие, характерни за руския език, а на повечето места са съхранени старобългарските форми: поволочѣта сѣ, стѣрежѣть, но дрѣво, зрѣва, вранѣ, градѣ, вѣ прѣсѣ, ѿвратит, хранити, страна, глава и др.

Налице са множество примери за запазени старобългарски рефлексии на праславянските съчетания **tj* и **dj* като *шт* и *жд*. Често в едни преписи се срещат русифицираните форми, а в други се пази наследеното от старобългарския оригинал четене: вѣдѣжоу (**LKAO**) – вѣдѣждѣ (**CFR**); нѣрѣдѣжѣщѣа (**LKAOR**) – нѣрѣдѣжѣщѣа (**CF**); зижѣжѣщѣхъ (**LKA**) – зижѣжѣщѣй (**CFO**); насѣжѣны (**LKAO**) – насѣжѣнныи (**CFO**). В редки случаи се намират форми като *преже* (от *прѣждѣ* ‘предница’ – *преже* иматъ лѣвово) и *ражаѣть*, а старобългарските рефлексии почти навсякъде се пазят, например: вѣрѣждѣ, вѣжди, пѣрвѣрождѣннаго, бѣрѣждѣа, сѣдѣащѣи, рѣци, ѣщѣрица, пѣщѣ, горѣащѣю, нощѣ, вѣвощѣ, вѣщи, лоуѣщѣю и др.

• отрицателни императивни форми като: не можи встѣати никтоже – $\mu\acute{\iota}\ \sigma\acute{\upsilon}\nu\ \epsilon\grave{\upsilon}\kappa\alpha\tau\alpha\lambda\mu\pi\alpha\nu\acute{\epsilon}\tau\omega\ \tau\iota\varsigma$ 34 [19]. Тези форми са характерни за цялата българска езикова територия, но се срещат в ранната преславска продукция, например в *Учителното евангелие* на Константин Преславски (Славова 2017: 7–9). Според Т. Славова те се използват в разговорната реч и в ораторските жанрове, главно в поучителни творби, предназначени за новопокръстените.

Към езиковите особености, смятани за характерни за преславските по произход текстове⁷⁷, се отнасят:

• подчинени изречения за условие с *да* и *аще да* и главно изречение с корелат *то*: *аще ветѣаго члѣка имаши ризоу то и вчи разоума твоего вслѣплѣста* 2 [6]; *аще бо въ боль кто впадѣтъ. то ѿ харадра естъ разоумѣти* 3 [5]; *аще боудѣтъ иза члѣкоу на смѣртъ. то ѿвратитъ лице своѣ харадръ ѿ болаща* 3 [6]; *аще ли боудѣтъ на животъ члѣкъ томоу. то възметъ харадръ изю болащаго* 3 [7]; *аще же родѣтъ. моужескъ полъ то всѣмъ лона прогрызѣтъ* 9 [3]; *аще бо боудѣтъ начмы. то вна възлѣзѣтъ на пшеницю* 12 [8]; *аще и в каменница баньныа влѣзѣтъ. то оугаснѣтъ* 30 [2]; *аще ли сѧ преклонѣ на востѣ, то внъ бѣжитъ на западъ* 33 [4]; *аще же и мы приимѣмъ ѿтъ мѣрѣти ... то не приближитъ к намъ лоукавыи диаволъ* 33 [9]; *аще видѣтъ корабла съ иадриною. то ины (!) оуподобитъ емоу* 38 [1]. В текста има още много примери за условни изречения, въведени с *аще*, където типичният преславски корелат *то* липсва, но може да се предположи, че при трансмисията в руска среда в повечето случаи той е изпаднал.

• употреба на съчинителните съюзи *ти* 4 [3]; 8 [2]; 46 [4] и *небонъ* ‘тъй като, понеже’ 1 [2].

• употреба на задлозите *дѣла* и *дѣлма* ‘заради, поради’ 20 [5].

• стремеж към използване на възвратни глаголни форми със *са* вместо конструкции със страдателни причастия срещу гръцки пасив: *ѧко хотѧ пропати са гѣ – ѡти мѣλλων σταυροῦσθαι ὁ Κύριος* 34 [10]; и *аще са хоцѣтъ поновити – καὶ ἔαν θέλῃ νέος γενέσθαι* 11 [4].

• предпочитане на причастни форми с наставка *-въ/-въш-* при глаголи от IV спрежение с инфинитив на *-ити*: *родитѣла же вмѣчѣше ѧ избѣета* 4 [4]; *вподобивъшесѧ нечѣтъи ласици* 21 [5]; *ѣѧ хоцѣтъ спати доубѣ са въслонивъ спитъ* 43 [9]; *пригнѣ крилѣ к себѣ троудивъ* 38 [2]; *се же братъ мои идѣтъ по горамъ. скочивъ на холмъ* 41 [3].

⁷⁷ Върху преславската редакция и формирането на преславска книжовна норма има значителна по обем литература. Като основни проучвания, обобщаващи материал от различни типове текстове, тук могат да се посочат трудовете на Ив. Добрев (1979; 1981; 1984), Т. Славова (1989; 2003), И. Христова-Шомова (2004), Е. Мирчева (2018).

• предаване на гръцки членувани причастия с подчинени изречения с иже-конструкция: иже хоцетъ кто плоти его вкоуцити оумреть – ὁ θέλων μεταλαβεῖν τῶν σαρκῶν αὐτοῦ, ἀποθνήσκει 15 [7]; иже в печи ωгненѣи молахоу са – τῶν εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρὸς ὑμνούντων 39 [1].

При лексиката се наблюдават характерните за преславската книжовна продукция синонимни двойки, при които се редуват архаични и по-нови (източнобългарски) предпочитания срещу едни и същи гръцки еквиваленти:

Благоухание 16 [7, 10], 17 [6] – вонѣ 7 [13], 16 [8], 17 [7] (гр. εὐωδία ‘благоухание, миризма’).

велии 7 [10]; 16: разночетене 6; 17 [11] – великъ 16 [5]; 17 [8]; 26 [6, 8]; 35 [2]; 43 [21]; 48 [5] (гр. μέγας ‘голям’).

Дѣмонъ 42 [3] – бѣсъ 43 [16] (гр. δαίμων ‘демон, бяс’).

єтери 8: разночетене 8; 21: разночетене 5; 30: коментарът към [4] – нѣции 13 [6] (гр. τινες ‘някои’). Архаичната лексема єтери е запазена само в разклонението **CFR**, а в останалите преписи е заменена с по-късното нѣции; това, че не е била позната на руските книжовници, личи от третата, реконструирана употреба в 30 [4], където цялата фраза е преосмислена.

здание 1 [18], 3 [17], 4 [9, 11] – тварь 37 [2] (гр. ἡ κτίσις ‘творение’).

иєрѣи 7 [5] – чиститель 7 [6, 9] (гр. ἱερεὺς ‘свещеник’).

камы/камень 19 [3, 4, 7], 26 [6], 31 [заглавие, 1], 36 [1], 37 [заглавие, 2], 42 [заглавие, 1, 7], 46 [заглавие, 1, 2, 4, 5] – камыкъ 19 [разночетене 8, 11, 12] (гр. ὁ λίθος ‘камък’).

любодѣяние 35 [6] – блѣдъ 23 [6] (гр. ἡ порνεΐα ‘прелюбодеяние, блудство, разврат’).

непраздънъ 19 [7], 21 [3] – брѣждъ 19 [3] (гр. ἔγκυμος ‘бременен’).

питати 33 [2] – крѣмити 8 [5], 47 [2] (гр. τρέφω ‘храня’).

ради 19 [10], 30 [1], 34 [3], 43 [7] – дѣла/дѣльма 20 [5] (гр. περί, διά ‘поради, заради’).

чрѣво 22 [10], 19 [10], 22 [10] – жтроба 1 [9], 10 [7], 43 [5] (гр. γαστήρ ‘утроба’), като чрѣво се среща само в библейски цитати и парафрази, свързани с непорочното зачатие на Св. Богородица.

Наред с някои редки архаични лексеми, например неизменяемото прилагателно свобода (гр. ἐλεύθερον ‘свободен’), наречието оудобъ (гр. εὐκόλως ‘леко, лесно’) или глагола сатъ (гр. φησὶν ‘рече, каза’)⁷⁸, в текста са засвидетелствани

⁷⁸ Според Добрев (2018: 69) лексемата е характерна за Клоцовия сборник, където се среща 24 пъти, и е регистрирана други много ранни текстове.

голям брой думи, характерни за преславската редакция на старобългарските богослужебни книги, а така също и за редица небиблейски, разнообразни по жанр текстове, като повечето от тях са многократно коментирани в науката⁷⁹:

алъкати 11 [4] (гр. νηστεύω ‘гладувам’) и производните възалкати 15 [2], 17 [6] (гр. πεινάω ‘огладнявам’) и алъчба 11 [6] (гр. νηστεία ‘пост’). Славова (1989: 88–89) посочва многобройни примери за употреба на тази лексема в преславските новозаветни и старозаветни текстове, както и в други възникнали в Преслав паметници – *Шестоднева* и *Богословието* на Йоан Екзарх, *Изборника* от 1073 г., *13 слова* на Григорий Богослов в препис от XI в., *Огласителните поучения* на Кирил Йерусалимски, *Беседата* на Презвитер Козма, преславската част на Супрасълския сборник и др.

бахъма 14 [8], 15 [2] (гр. ὅλως ‘в цялост, във всичките си части’). Лексемата не е засвидетелствана в Кирило-Методиевите преводи, а само в редактираните в Преслав старозаветни книги. Милтенев (2006: 223–225) представя пълен списък на нейните регистрации в източнобългарски паметници, сред които са *Тълкуванията върху Псалтира* на Теодорит Кирски, *Изборника* от 1073 г., *13 слова* на Григорий Богослов, пълната редакция на *Златоструя*, *Беседа против богомилите* на Презвитер Козма и др.

виничиѣ 7 [6] (гр. τό ἀμπέλινον ξύλον ‘лозова клонка’), вж. Милтенев (2006: 197), където той посочва, че освен в *Диалозите* на Псевдо-Кесарий, лексемата се среща и в *Изборника* от 1073 г., *Шестоднева* на Йоан Екзарх, *Християнската топография* на Козма Индикоплевст и др.

въскрѣи 19 [5, 12] (гр. ἐνδον ‘вътре в’). В това значение думата е хапакс. У Срез. 1: 405–496 е отбелязана със значение ‘край, покрай’ в превода на Бит. 32: 13, Синайския патерик в препис от XI в., *13 слова* на Григорий Богослов, *Житието на Теодосий Печерски* от Нестор по препис от XII в. и др.

въставити 1 [17, 18, 20], 16 [5], 39 [2] / възстати 16 [5, 9], 24 [8], 32 [4], 48 [9, 12] (гр. ἀνίστημι, ἐγείρω ‘възкресявам’). Според Славова (1989: 40–41) тези две лексеми се употребяват почти изключително в преславската редакция на

⁷⁹ В Срез. тези думи се откриват извлечени от оригинални и преводни съчинения, възникнали в Преслав или свързани с него средища, като библейските книги в преславската им редакция, *Изборника* от 1073 г., *Златоструя*, *Хрониката* на Йоан Малала, *Шестоднев* и *Богословие* на Йоан Екзарх, *Пандектите* на Антиох, *13 слова* на Григорий Богослов, *Тълковната паляя*, *Огласителните поучения* на Кирил Йерусалимски, *Четирите слова против арианите* на Атанасий Александрийски в превод на Константин Преславски, *Беседа против богомилите* на Презвитер Козма и мн. др. Освен в споменатите в бел. 77 основни изследвания върху преславската книжовна продукция, вж. също труда на Я. Милтенев (2006) върху славянския превод на *Диалозите* на Псевдо-Кесарий, където се срещат и немалко редки лексеми, означаващи предмети и явления от животинския и растителния свят.

Евангелието, както и в небогослужебния преславски превод на библейския корпус; тя посочва още употреби в Изборника от 1073 г., в Йоан-Екзарховите *Богословие* и *Слово за Преображение*, в *Хрониката* на Георги Амартол, в *Четири слова против арианите* на Атанасий Александрийски в превод на Константин Преславски, в преславската част на Супрасълския сборник и др.

ДЪБА/ДЪБАМА 20 [5] (гр. διὰ ‘заради, поради’). Характерен преславски задлог, коментиран у Славова (1989: 92–94), където тя посочва значителен брой употреби в старозаветни и новозаветни книги и в небиблейски текстове – *Богословие*, *Шестоднев* и *Похвално слово за Йоан Богослов* от Йоан Екзарх, *Златоструй* в препис от XI в., Изборника от 1073 г., *13 слова* на Григорий Богослов, *Първо слово против арианите* от Атанасий Александрийски в превод на Константин Преславски, *Хроника* на Йоан Малала, *Беседа против богомилиите* на Превзвигер Козма и др.

ДЪБЪ 33 [1, 2, 3, 5, 6, 12], 35 [2], 43 [3, 9, 11] / ДЪБИЕ 35 [2] (гр. τό δένδρον / τά δένδρα ‘дърво / дървета’). Славова (1989: 47) изтъква, че лексемата е предпочитана от преславските книжовници при небогослужебния превод на библейския корпус; среща се също и в други текстове с източнобългарски произход – Иполитовите *Тълкувания на книга Даниил*, *Тълкуванията* на Теодорит Кирски върху Псалтира, *Шестоднев* и *Богословие* на Йоан Екзарх и др. Милтенев (2006: 154) отбелязва употребата ѝ в *Диалозите* на Псевдо-Кесарий, където, също както във *Физиолога*, се среща наред с ДРЕВО (3 [13], 26 [6], 33 [7, 10, 11], 35 [3], 43 [4, 19]) срещу гр. ξύλον; според Милтенев това редуване отразява семантичната разлика между ДЪБЪ ‘дърво (растение)’ и ДРЕВО ‘дървен материал, дървесина’, която е налице и в гръцкия текст. Тук обаче в много от случаите ДРЕВО се употребява като синоним на ДЪБЪ, включително в едно и също слово, вж. например *За перидексийското дърво* (№ 33), където ДЪБЪ се среща в [1, 2, 3, 5, 6, 12], а ДРЕВО – в [7, 10 и 11], което показва, че за преводача и двете думи са били пълни синоними.

ЖИВОТЪ 13 [2]; 15: разночетене 2–3; 16: заглавие; 22 [2]; 23 [1]; 24 [1]; 25 [1] (τό ζῷον ‘животно’). Според Милтенев (2006: 155) употребата на лексемата в това значение е характерна само за преславски текстове – като превод на гр. ζῷον тя се среща в *Диалозите* на Псевдо-Кесарий, в *Тълкуванията* на Теодорит Кирски върху Псалтира, в *Апокалипсиса* на Йоан Богослов, в Изборника от 1073 г., в *Шестоднев* на Йоан Екзарх, в *13 слова* на Григорий Богослов и др.

ЗАΟΥТРА 32 [1] (гр. ὄρθρος ‘утро’) и производното ЗАΟΥТЪРНЪ 44 [4] (гр. ἐωθινός ‘утринен’). Ив. Добрев (2018: 112) смята, че преславските книжовници предпочитат ЗАΟΥТРА вм. ОУТРО, и посочва една употреба в цитат по Бит. 1:5 в *Шестоднева* на Йоан Екзарх (в паримейната редакция, съдържаща Кирило-Методиевия превод, там стои ОУТРО) и девет употреби в преславската част на Супрасълския сборник.

- из далеча 41 [2] (гр. ἀπὸ μακρόθεν ‘отдалече’). Според Добрев (2018: 109) словосъчетанието се среща в преславската част на Супрасълския сборник, в *Беседата* на Презвитер Козма и в Савината книга.
- млатѣа 43 [8] (гр. τὰ γόνата ‘стави’). Лексемата е представена у Mikl.: 372; Срез. 2: 158 и СРЯ 9: 187; и на трите места се цитира по една употреба в един и същ контекст: голени же наши оустроилъ млатѣами и лъстъми сложени, чийто източник е аналитичният Опис на Горски и Невоструев⁸⁰. Там изразът е извлечен от съчинението *Въпроси и отговори на св. Силвестър и преп. Антоний* по препис от 1512 г. От коментара на Милтенов (2006: 210–211) обаче става ясно, че изразът е точен цитат от *Диалозите* на Псевдо-Кесарий (159, 1–2), т.е. лексемата млатѣа е засвидетелствана само в тях и във *Физиолога*.
- пастоуѣхъ 48 [1] (гр. ὁ αἰπόλος ‘козар, пастир’). Т. Славова посочва (1989: 84–86), че преславските книжовници редовно заменят в старобългарските богослужебни книги първоначалното пастырь със синонима пастоуѣхъ и дава множество примери както от библейския корпус, така и от небиблейски текстове, като *Богословието* на Йоан Екзарх, Изборника от 1073 г., *Златоструя*, *Първото слово против арианите* от Атанасий Александрийски в превод на Константин Преславски, *Беседата против богомилите* на Презвитер Козма, колекцията от 13 слова на Григорий Богослов и др. Вж. и Добрев 2008: 67, 128.
- поновити са 11 [4] (гр. νέος γίνεσθαι ‘подмладявам се’). Лексемата е отбелязана от Срез. 2: 1181 с употреба в Изборника от 1073 г. и *Пандектите* на Антиох в препис от XI в. Към тях в СДРЯ 17: 56 са добавени единични случаи в Синайския патерик и в *Пандектите* на Антиох, и двата в преписи от XI в.
- попырице 38 [2] (гр. τό στάδιον ‘мярка за дължина, стадий’). У Срез. 2: 1203–1204 са посочени многобройни употреби – в *Пандектите* на Антиох, Синайския патерик, *Хрониката* на Амартол, *Житието на Теодосий Печерски* от Нестор по препис от XII в. и др.
- послоушествовати 1 [13], 3 [16], 27 [1] (гр. μαρτυρέω ‘свидетелствам’). Лексемата е коментирана от Добрев (2018: 66–67), според когото, макар да се среща в единични случаи в ранни паметници като Асеманиевото евангелие, в *Похвално слово за Йоан Кръстител* на Климент Охридски и непреславската част на Супрасълския сборник, тя е характерна за преславската преработка на старобългарските богослужебни книги и за писатели като Константин Преславски и Презвитер Козма. Славова (1989: 101–103) цитира изобилие от примери в евангелския текст, в Апостола, в *Тълкуванията на книга на пророк Даниил* от Иполит Римски, Изборника от 1073 г., *Богословието* на

⁸⁰ Горский, Невоструев 1859 (1964): 147.

Йоан Екзарх, *13 слова* на Григорий Богослов, преславската част на Супрасълския сборник и др.

прѣждѣ ‘предница’ 20 [2] (гр. τὰ ἐμπρόσθια, букв. ‘предни [части]’). Думата е отбелязана със значение ‘предна част’ от Mikl. 728 в *Шестоднева* на Йоан Екзарх и от Срез. (2: 1645–1646) в Йез. 48: 21 в ръкопис от XV в., копиран от преписа на Упир Лихий от 1047 г.

распалина 29 [2, 4] (гр. ραγάδα ‘цепнатина, пукнатина, пролука’). В SJS 2: 607 е отбелязана употребата в Супрасълския сборник, а у Срез. 3: 78 са фиксирани примери в Изборника от 1073 г., в Ис. 2: 19 в ръкопис от XV в., копиран от преписа на Упир Лихий от 1047 г., в *Житието на Теодосий Печерски* от Нестор по препис в Успенския сборник от XII–XIII в. и др.

стрѣньнѣ 5 [3] (гр. τῶν ἐθνῶν ‘езически’). В изследването си Славова (1989: 115–116) дава редица примери на употреби на лексемата страна (срещу ѝззыкъ в Кирило-Методиевите преводи) и стрѣньникъ (срещу ѝззыкъникъ) в преславската редакция на евангелския текст, но прилагателното стрѣньнѣ не се отбелязва изобщо, а стрѣньникъ изглежда не се среща в небиблейски паметници. В лексикографските справочници (SJS 4: 176–177, Mikl. 888, Срез. 3: 540–541, СДРЯ 28: 133–135) не е засвидетелствана употреба на стрѣньнѣ в значение ‘езически’ и тук може би лексемата е хапакс.

срѣчениѣ 10 [4] (гр. τρύπη ‘дупчица’). Думата е отбелязана у Срез. (3: 572) със значение ‘убождане; точка’ с две употреби – в *Богословие* на Йоан Екзарх и в *Тълковна палей* в препис от XIV в.

трѣбнице 7 [7, 8, 9] (гр. ὁ βωμός ‘олтар’). Т. Славова (1989: 80–81) изтъква, че лексемата е характерна за преславската част на Супрасълския сборник и *Богословие* на Йоан Екзарх, като в останалите редактирани и оригинални преславски текстове се употребява трѣбъникъ (срещу олѣтаръ в Кирило-Методиевите преводи). У Срез. 3: 1020–1021 са посочени употреби на лексемата със същото значение в превода на Йер. 32: 35 по ръкопис от XV в., копиран от преписа на Упир Лихий от 1047 г., в *13 слова* на Григорий Богослов от XII в., в *Богословието* на Йоан Екзарх, в *Пандектите* на Антиох в препис от XI в. и др.

тѣчиѣж 11 [17], 34 [4, 12] (гр. μόνος ‘само’). В изследването на Славова (1989: 110–111) са представени множество примери в преславската редакция на Евангелието, както и в преславските тълковни версии на старозаветни книги, в Апостола, в *Богословието* и в словата за Преображение и за Йоан Богослов на Йоан Екзарх, в Изборника от 1073 г., в *13 слова* на Григорий Богослов, в *Огласителните поучения* на Кирил Йерусалимски, в *Беседата* на Презвитер Козма, в преславската част на Супрасълския сборник и др.; тя изрично отбелязва, че лексемата тѣкъмю, характерна за Кирило-Методиевите преводи, в посочените текстове почти не се среща.

- оукрѣтити 19 [11] (гр. τέμνω ‘откъсвам’, тук в значение ‘извайвам’). У Срез. 3: 1190 е представена възвратната форма ыкрѣтитиса ‘откъсвам се’ с употреби в Изборника от 1073 г., в превода на книга на пророк Даниил (2: 34) и в *Християнската топография* на Козма Индикоплевст.
- цѣлинынъ 28 [1, 4] (гр. χερσαῖος ‘сухоземен’). Съществителното име цѣлина (цѣлизна) се среща в редица лексикографски справочници с единични употреби, но прилагателното според Милтенов (2006: 219) не е засвидетелствано никъде другаде, освен в *Диалозите* на Псевдо-Кесарий (216, 63).
- чиститель 7 [6, 9, 11] (гр. ὁ ἱερεὺς ‘свещеник’). Една от най-характерните лексеми, използвана изключително в преславски по произход текстове. Срез. 3: 1528 цитира употреби в Изборника от 1073 г., Новгородските минеи от 1097 г., *13 слова* на Григорий Богослов, *Пандектите* на Антиох в препис от XI в., *Богословието* на Йоан Екзарх и др.
- ѡродѣ / ѡродивъ 18 [2, 5, 8] (гр. ἄφρων ‘безумен’). Добрев (2018: 125) открива лексемата в *Беседата* на Презвитер Козма и в апостолски цитат в *Богословието* на Йоан Екзарх и отбелязва, че тя редовно се среща в преславската редакция на евангелския текст; Срез. 3: 1255–1256 я регистрира в *Пандектите* на Антиох, в *Златоструя*, у Козма Индикоплевст, в *Супрасълския сборник* и др.
- ѡригъ 48 [10] (гр. ὁ σάκκος ‘власеница, дреха от груб плат’). У Срез. 3: 1659–1660 са посочени употреби на лексемата в редица старозаветни книги (Ис. 3: 23, Йез. 27: 31, Амос 8: 10, Йоил 1: 8, Йона 3: 6) по ръкопис от XV в., копиран от преписа на Упир Лихий от 1047 г., *13 слова* на Григорий Богослов, *Златоструя* и др. Вж. у Mikl. 1145, където са представени употреби в превода на пророческите книги, в *Лествица* от XII в., в *Златоструй* по ръкопис от XII в. и др.

Както се вижда от този кратък и неизчерпателен преглед, представените тук лексеми са засвидетелствани в съчинения, редакции и преводи с доказан източнобългарски произход, като редактираните в Преслав библиейски книги, *Супрасълския сборник*, Изборника от 1073 г., *13 слова* на Григорий Богослов, *Тълкуванията върху Псалтира* на Теодорит Кирски, *Шестоднева* и *Богословието* на Йоан Екзарх, *Диалозите* на Псевдо-Кесарий, *Златоструй* и др. Както пише Т. Славова, проучвайки преславската преработка на евангелския текст, най-важен довод за преславския характер на редакцията е „лексикалното ѝ единство с езика на по-късни преписи от оригинални или преводни съчинения на старобългарски писатели от Преславския книжовен център“⁸¹. Това напълно се отнася и до старобългарския превод на *Физиолога*. За неговото ранно възникване и специфичния му преславски характер свидетелства също фактът, че повечето от тези лексеми

⁸¹ Славова 1989: 17.

не получават разпространение в текстове, възникнали след X в., както и многобройните примери в запазените преписи на творбата, в които често такива думи – остарели, неразбираеми или непознати за руските книжовници, се изписват погрешно, преосмислят се или просто се отстраняват.

Датировка на превода

Направените наблюдения върху езика на славянските преписи на най-ранната редакция на *Физиолога*, които го свързват с особеностите на преславската книжнина, водят до заключението, че оригиналният превод от гръцки (т.е. старобългарският архетип) е създаден през IX–X в., по времето, когато славянската писменост и книжовна култура преживяват първия си разцвет. Към преславския период на възникване на превода насочва и едновременното присъствие в текста на архаични черти и иновации, особено варирането на лексикалните предпочитания – използването на старинни и преславски синоними за една и съща гръцка дума. Голяма част от тези езикови черти са утвърдени в славистичната медиевистика като маркери за произхода на голям масив от съчинения, някои от които също са запазени днес само в късни руски преписи. Въпреки че са възникнали столетия след времето на превода, преписите са свидетелство за неговата старинност, а езикът им и преводаческите предпочитания, отразени в тях, го отнасят към значителния по обем корпус от старобългарски съчинения, завинаги загубени за южнославянската книжовна традиция, но пренесени и съхранени в източнославянските земи.

Текстът на старобългарския превод на *Физиолога* в руската книжовна традиция

Многобройните промени, случайни или съзнателни, отразени в запазените преписи на *Физиолога*, са свидетелство за отношението на руските книжовници към неговия текст. В повечето грижливо направени преписи се вижда старанието им да възпроизведат максимално точно антиграфа, въпреки трудностите, предизвикани от вече съществуващите в предходната традиция грешки, пропуски и преосмисляния. Все пак в някои от преписите книжовниците са поправяли, пояснявали и са добавяли свои коментари или извлечени от други източници по-големи или по-малки текстове. Освен редакционните промени в текста, които са правили по различни причини, в два от преписите копистите са илюстрирали словата от *Физиолога* с миниатюри.

1) Коментари и допълнения към основния текст

Кратки допълнения в основния текст се срещат главно в два ръкописа – **Г** и **О** (тук № 4 и 7). Докато в първия от тях обаче те правят впечатление по-скоро

на запълване на текст при изгубени или нечетливи места, то допълненията във втория **О** имат характер на обяснения и коментари. Ето един пример, където добавените от преписвача фрази са подчертани:

финиксѣ ... напoлнѣи крилѣ свои арамѣ и назнаменаѣ іерей ілїискаго града. и нїи же глѣютъ солнечнаго града, мѣца мѣтїа рекше фѣмѣѣѣѣ. ... исполнѣ соущѣ благоуханїѣ и вѣлѣзѣтъ на требищѣ. и то требищѣ вѣгорѣвѣса сѣжѣ ю. и нїи глѣютъ ѣко вѣлѣтаѣ финиксѣ выпрѣ и взимаетъ вѣгна нѣнаго и сѣ того зградетсѣ. ... во вторѣи дѣнь вѣрѣащѣ птичищѣ, сирѣчь птенѣцѣ. в третїи дѣнь сѣвѣащѣ и птицу велїю ... и всылаемъ на нѣбо мѣтвы житїемъ добрыи, да добръ рѣ фисилогъ в финиксе. естѣ подобне сему сѣ процвѣтенїи финика древа писано в толковѣ еѣлїи в нѣю вербнѣю. (**О**, л. 62а)

Особено интересен е начинът, по който книжовникът на някои места допълва или тълкува библейските цитати, разкривайки не само дълбоко познаване на Свещеното писание, но и способност да вникне в подтекста и да препрати към тематично свързани места. Ето пример от словото *За враната*, в което той добавя цитат от Новия завет, за да подсили сравнението с разорението на Йерусалим, а по-нататък тълкува употребения във *Физиолога* старозаветен цитат:

... собор же юдейскѣ земный іеросалии ѣбившии гѣда. к тому хѣ сѣи имъ не бѣдѣ мѣ, ѣко и самъ рекаѣ естѣ сѣ сѣставѣсѣна домъ вашъ пѣстѣ (Лк 13: 35; Мт 23: 38), вѣрѣчи бо вы єдиному мѣжѣ двѣ чѣту прѣставити хѣви (2Кор 11: 2), но прѣлюбодѣастѣ к древу и кѣ каменїю (Йер. 3: 9) сирѣчь в дѣла неподобна и в кѣмирослѣженїѣ. аще ѣбо мы имѣ мѣжа вѣ сѣрцы не вѣходї тѣ прѣбѣлѣдникѣ дѣтѣволѣ. (**О**, л. 67б)

2) Интерполиране на по-големи цялости със самостоятелен характер

В препис **С** (тук № 6) преди същинския текст на *Физиолога* книжовникът е добавил една кратка творба за животни, която очевидно му се е сторила близка по дух до словата на *Физиолога*. Става дума за Езоповата басня за лъва, вълка и лисицата, поместена под заглавие, общо за целия текст: Слово ѣт прїтчи ѣт вѣдащихъ ко кнѣзю на дѣрга. След баснята, без отделно заглавие, *Физиологът* започва с първото слово – *За лъва*. Принадлежността на добавения кратък текст за животни към басните на Езоп е отбелязана от Г. Сване в описанието на ръкописа⁸². Интересен е въпросът за източника, от който руският копист е преписал баснята. Вероятно това е първият руски превод на Езоповите басни *Притчи, или*

⁸² Сване 1993: 79. Според О. Лихачова този текст е част от южнославянската версия на повестта *Стефанит и Ихнилат*, която често се намира в същите ръкописи като *Физиолога*. Това обаче се отнася предимно за ръкописи, където се среща втората, по-късна редакция на повестта.

Баснословие, Езона Фриги, направен от старогръцки език от Фьодор Гозвински през 1607 г. и разпространяван в преписи от XVII – началото на XVIII в.⁸³

В препис **F** (№ 4), в словото *За енидрата и крокодила*, е интерполиран текст, посветен на свойствата на крокодила. Той е извлечен от славянския превод на *Хрониката* на Георги Амартол, където също се намира в главата за енидрата. Това е установено от руския учен Е. Г. Водолазкин⁸⁴ и сравнението с изданието на Амартол у Истрин го потвърждава.

Препис **O** (№ 7) съдържа няколко допълнения със самостоятелен характер, добавени към словата *За еднорога*, *За лястовицата* и *За бисера*. Всички те предават друг, различен разказ за свойствата на животните в сравнение с изложението на *Физиолога*. Тези интерполации, както и споменатата добавка за това, какво казват „други“ за изгарянето на феникса, вероятно произлизат от руските речници-азбуковници, където са поместени кратки описания на различни животни и предмети. Забележителен е разказът за бисера, който се ражда от мълнията, тъй като в него се съдържа не само описателна, но и поучителна част, и така напълно се свързва с *Физиолога*, където нравствено-учителната част е задължителен елемент от наратива:

О жемчюге. Ёсть бо чашула в морѣ сирѣчь шивады і пины нарицаюца, сѣна
убо пины стоѣтъ на приморіѣ ко краю чермнаго моря, каждо ѣ имущи уста своя
полы і ѿверста еже внѣти что снѣдно в пицу ей. стоящѣ ей ѿверстома устома і
бывающѣ тамо частымъ і великѣ молніѣ, множицею вмѣщаецца молніина сила во
дну трешні шивадо внѣмъ, она убожавшисѣ затвориѣ чрепины своя, і молніа
вхождѣ в зеница вчесѣ еѣ і содѣваецца бисъ і тако бываю бисери. тѣмже вбразѣ і
прѣтаѣ мрѣѣ прѣвчищена бывши ѿ всѣхъ скверны. і пришеши бѣтвенѣна молніа
с нѣсѣ дхъ стѣй вѣннѣвъ ю, і бѣцѣнный бисеръ вмѣсти сѣ слово бѣѣ і ѿ неѣ
бысть ѡ немже писано бысть бѣцѣннаго бисера ѿ божествѣнна молніа рождѣши
хрѣта. і прѣмръ той коупецъ иже ѿдасть своя всѣа і купи сего драгаго бисера хѣ.
(O, л. 75r–75v)

Илюстриране на преписите

Освен редакционните промени в текста, които са правили по различни причини, в два от преписите – **K** и **R** (тук № 2 и 3), копистите са нарисували миниатюри към словата от *Физиолога*. Характерът на изображенията и мястото

⁸³ Вж. Тарковский 1972. Малко вероятно е да е използван вторият руски превод, осъществен през 1675 г., тъй като самият ръкопис **C** е възникнал през 1675–1676 г. Каган-Тарковска смята, че поместеният в **C** текст е създадена в манастирска среда преработка на баснята, която е придобила характер на религиозна проповед (Каган-Тарковская 1969: 246).

⁸⁴ Неговото мнение е цитирано у Ванеева 1996 без библиографска отправка.

им в текста, както и различията между двата ръкописа като цяло показват, че те са възникнали независимо един от друг. Миниатюрите нямат висока художествена стойност, а са плод на любителска ръка. Интересно е да се отбележат различните авторски концепции, отразени в илюстрирането на двата преписа, на които обръща специално внимание Е. Ванеева⁸⁵. В **К** се изобразява не толкова животното, колкото онази негова присъща особеност или свойство, за които се разказва в текста. В словото *За харадрия* например е представена птицата, която каца край леглото на болния и показва дали той ще умре или ще оздравее; в словото *За слона* нарисуваната сцена изобразява как ловците залавят животното, което лежи и не може да стане, защото няма стави в коленете си. При илюстрирането на словото *За ахата и бисера* са нарисувани ловците на бисери, седнали в лодка, а един от тях се гмурка, за да извади с помощта на ахат скъпоценен бисер от дълбините на морето.

В ръкопис **Р** пък са поместени монохромни рисунки на самите животни; те са представени самостоятелно – така, както биха били нарисувани илюстрациите в една енциклопедия.

Забележително е също, че в двата ръкописа изображенията са разположени по различен начин

За харадрия, л. 26r

За слона, л. 27r

За ахата и бисера, л. 27v

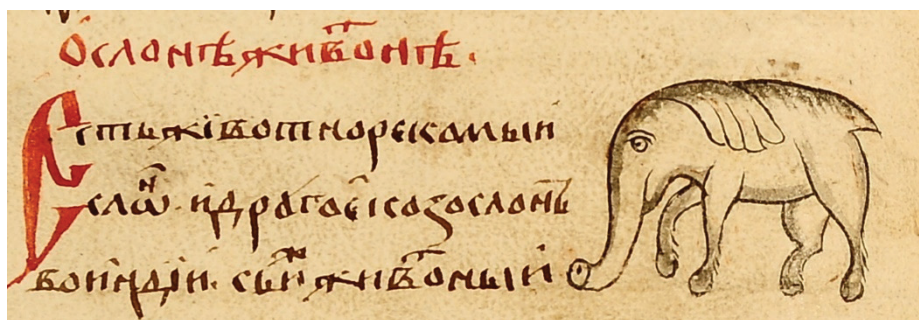
⁸⁵ Ванеева 1996: 55–56.

За аспидохелона, л. 331r

За еднорога, л. 332r

За слона, л. 346v

спрямо текста в зависимост от концепцията на художника. В ръкопис **K** илюстраторът е поставил миниатюрите след словата, тъй като значението им става ясно само след прочитането на текста. Образите в **R**, напротив, се намират в началото на словата, за да дадат представа за животните, които ще бъдат разгледани по-долу в описанието.

За съжаление, не са известни други илюстрирани преписи на *Физиолога* сред запазените ръкописи. Много вероятно изглежда обаче копистът на ръкопис **F**, в чийто текст са оставени празни полета за илюстрации, да е използвал илюстриран образец, като се има предвид, че в същия ръкопис е поместен богато илюстриран препис на *Християнската топография* на Козма Индикоплевст. Можем само да гадаем дали старобългарският оригинал, попаднал в руска среда и послужил за основа на руския архетип на традицията, е съдържал миниатюри или не.

Ръкописният контекст и функцията на *Физиолога* в руската литература

Известно е, че при възникването си в края на II или в началото на III в. *Физиологът* е бил предназначен за целите на раннохристиянската проповед. С неговите прости, занимателни истории за животни, растения и камъни и ненадрапчиви поучения и тълкувания върху основните християнски догми той е бил четиво, еднакво подходящо и за образованите, и за неуките вярващи, наскоро получили кръщение и още търсещи ясни и недвусмислени обяснения за християнското учение и норми на живот. Преведен в България столетия по-късно, той е сред текстовете, подбрани като подходящи за катехизацията на все още младите във вярата българи. Дали такава е била неговата съдба и след попадането му в източнославянска среда, е трудно да се каже, тъй като няма свидетелства как се е разпространявал преди появата на известните днес преписи от XV–XVII в. Тяхното съдържание обаче, ръкописният контекст, в който *Физиологът* е вписан, може да отговори на въпросите как е бил възприеман от читателската аудитория по това време и каква е била функцията на това раннохристиянско съчинение в късносредновековната руска книжнина.

Най-ранните два преписа на *Физиолога* – **L** и **K** от XV в., се намират в ръкописи с идентичен състав, който включва тълкувания на библейската история за Сътворението, почерпани от шестодневите на Йоан Екзарх и Севериан Гавалски, от съчиненията на Епифаний Кипърски, както и от апокрифни и други източници. Поместените там разкази за заобикалящия ни видим свят стават повод за пространни богословски разсъждения, морализаторски поучения и антиюдейски проповеди. В тези два ръкописа животните, растенията и камъните от *Физиолога* са представени и разтълкувани като потвърждение на съвършенството на божие Творение. Възможно е препис **A** от XVII в. (чийто текст е практически идентичен с **K**) първоначално да е бил включен в сборник с подобно съдържание, но това не може да се установи, тъй като кодексът, в който той се намира сега, е конволут и отделните съчинения в него произхождат от различни ръкописи.

Препис **R** от края на XV – началото на XVI в. се намира в кодекс, който съдържа тълкувания на библейските книги Песен на песните и Еклисиаст, от-

къси от книги Царства, поучения за основни догми на православната вяра (за иконопочитанието, възплъщението, благодатта) и антикатолически съчинения. Като част от този състав *Физиологът* вероятно е бил възприеман като дидактично-поучително произведение, предназначено за по-образована аудитория. Такова може би е било предназначението му и в състава на ръкопис S от края на XVI в., където наред с *Шестоднева* на Георги Писида се срещат *Прението с хионите и турците* на Григорий Палама и *Повест полезна за латините*.

В трета група ръкописи той е част от състави, в които преобладават познавателни съчинения, представящи заобикалящия ни свят, неговото сътворение и устройство, както и човешката история, от гледна точка на божествения промисъл, вложен в тях, но вече често извън библейската им интерпретация. Такъв е F от средата на XVI в., където е поместен препис на *Християнската топография* на Козма Индикоплевст – едно описание на света, което има характер на естественонаучен труд по география, биология, астрономия и на философско-богословски трактат; такъв е и C от средата на XVII в., в който са намерили място главно исторически съчинения като *Хронограф*, *Родословие на руските князе*, *Сказание за превземането на Йерусалим* и *Повъсть временныхъ лѣтъ*.

Тази тенденция е ярко изразена и в най-късния от ръкописите – O, от края на XVII в., който съдържа редица съчинения с „естественонаучен“ характер – достатъчно е да се отбележат включените в него компилативен *Шестоднев*, съчинение *За човешкото тяло* от Гален и *Словото за живота и храненето на младенца в майчината утроба*.

Славянският превод на *Физиолога* и другите литературни творби

Мнозина изследователи на славянския *Физиолог* смятат, че откъси или отделни глави от него са били поместени в *Тълковната паля* и други съчинения, появили се по-късно в руски културен контекст⁸⁶. Оказва се обаче, че това не е точно така. Внимателният анализ на разказите за животни, птици и морски обитатели, най-често споменавани като слова от *Физиолога*, показва, че те не принадлежат към традицията на пълния му превод. Има и мнение, че животинските текстове в *Палята* са заимствани от руски сборник *Златая Матица*, който, от своя страна, е свързан с древен южнославянски протосборник⁸⁷. Може да се смята, че пълният превод на славянския *Физиолог* има затворена ръкописна традиция;

⁸⁶ За предполагаемата връзка на *Физиолога* с *Тълковната паля* вж. у Славова 2002: 245–250; Максимович 1992: 319–320; Белова 2000: 254–255.

⁸⁷ Истрин 1898: 134.

откъси от него не са включени в други произведения, нито части от други писания са вмъкнати в него. Единичните интерполации в отделни ръкописи се дължат на творческата инвенция на преписвачите и не променят значително текста или цялостната концепция на произведението. Ограниченото разпространение на първия славянски превод, както и по-ниското му място в жанровата йерархия, може да са причината той да не окаже влияние върху други съчинения или върху православнославянското средновековно изкуство.

ВТОРИ (СРЕДНОБЪЛГАРСКИ) ПРЕВОД НА ФИЗИОЛОГА

В по-късна епоха, вероятно на Атон, възниква втори славянски превод на същата, Александрийската редакция на *Физиолога*. Този превод е частичен – той обхваща 34 слова, преведени като част от текста на т.нар. от Фр. Сбордине Псевдо-Василиева редакция, най-късна от основните три редакции. Характерна особеност на гръцките преписи на Псевдо-Василиевата редакция е, че всички те са компилативни – освен същинските, приписвани на Василий Велики слова, в тях са включени също и слова от другите две по-ранни редакции – Александрийската и Византийската. Сбордине установява, че гръцките преписи се отнасят към две ръкописни традиции: атонска и италийска⁸⁸. Както може да се очаква, сравнението между славянския текст и запазените гръцки преписи води до заключението, че по своите редакционни и текстологични белези славянският превод е по-близък до атонската традиция, и по-точно до групата, обозначена от Сбордине като $\chi\delta\Lambda$, която включва късни, датирани към XVI, XVII и XVIII в. преписи⁸⁹. Връзката помежду им личи не само от общото текстологично сходство, но и от характерен пропуск, споделен от славянския и от гръцките преписи от групата $\chi\delta\Lambda$, който категорично потвърждава, че те възхождат към общ протограф. В текста им има голяма лакуна, която започва от средата на словото *За вълка* и завършва в средата на словото *За бобъра*. Тази липса, отбелязана от Сбордине⁹⁰, вероятно се дължи на загубен лист в ръкописа, съдържащ общия за групата $\chi\delta\Lambda$ и за гръцкия оригинал на славянския превод протограф. Тъй като славянският препис е от първата четвърт на XV в., а неговият текст, изглежда, е резултат от дълга ръкописна традиция, то преводът от гръцки вероятно е направен доста по-рано; може да се заключи, че загубата на листове е станала в ранен етап от трансмисията на текста, сравнително скоро след появата на самата Псевдо-Василиева редакция, която според изследователите се отнася към X–XI или, по-вероятно, към XII в.⁹¹

⁸⁸ Sbordone 1936: cvi.

⁸⁹ Cod. Athous Laur. Ω 76 A, 1723 г. (χ), Cod. Athous Dionys. 232, XVII в. (δ), Cod. Athous Iviron gr. 348, XVI в. (Λ).

⁹⁰ Sbordone 1936: cix.

⁹¹ Сбордине я датира около X–XI в. (Sbordone 1936: xii), а Пери отнася появата ѝ към XII в. (Perry 1937: 494–495; Perry 1941: 1114).

Славянският превод на Псевдо-Василиевата редакция на *Физиолога* е запазен в единствен препис в ръкопис от манастира Пантелеймон на Атон, № 22, датиран от първата четвърт на XV в., 280 × 190 мм, 311 л., без край, сръбски по произход⁹². Кодексът, в основната си част сборник от слова и жития без календарен ред, съдържа: *Житие на Атанасий Атонски*; *Житие на Григорий, епископ на Велика Армения, и Рипсимия и Гаяне и още 36 девизи, пострадали в Армения*; *Мъчение на Ипатий Гангърски*; *Покаяние на Киприан* (апокриф); *Мъчение на св. Киприан и Юстина*; *Страдание на св. Седем отрока в Ефес*; *Разказ за живота на Ксенофонт болярина*; *Повест за иконата на Господ Исус Христос в Халкопратия*; *Похвала за св. 40 мъченици от Ефрем Сирин*; *Поучение на Христофор, епископ Александрийски*; *Слово за Амфилохий постник*; *Житие на Петър Коришки* от Теодосий Хилендарец; *Мъчение на Минодора, Митродора и Нимфодора* (за 10 септември); *Житие на княз Лазар Сръбски* (за 15 юни); *Физиолог*.

Съдържанието показва, че става дума за небогослужебен монашески сборник, предназначен за индивидуално или колективно четене. Важна особеност на сборника е, че освен единствения известен препис на Псевдо-Василиевата редакция на *Физиолога* в славянски превод, в него се намират най-ранните познати днес преписи на две произведения, емблематични за старата сръбска литература – *Житието на Петър Коришки* от Теодосий Хилендарец и *Житието на княз Лазар*⁹³.

Текстът на *Физиолога* по този ръкопис е публикуван от Александър Александров без изследване или коментар⁹⁴. За пръв път на особеностите му се спира Стефан Гечев (1938), който в своето задълбочено сравнително изследване прави важни изводи за характера и времето на превода на този текст. Що се отнася до състава обаче, Гечев стига единствено до заключението, че преписът включва редица слова, известни от южнославянските версии на *Физиолога* (т.е. отнасящи се към Византийската редакция) или напълно непознати, и посочва неговия „смесен характер“⁹⁵. За съжаление, изследователят не познава изданието на Сбордоне, излязло малко по-рано, и затова, макар общите му заключения да са верни, той не успява да разпознае в анализирания текст препис на Псевдо-Василиевата редакция. Важно негово наблюдение обаче е установяването на втори славянски превод на най-ранната, Александрийската редакция, към която се отнася и по-голяма част от словата в този препис⁹⁶.

⁹² Tachiaos 1981, 59–66 (no. 22); Турилов, Мошкова 2016: 359–360 (№ 781); Шпадијер 2014: 272; Repertorium <<http://repertorium.obdurodon.org/msDesc.php?filename=AS22PANT.xml&lg=bg>> (достъп 17.10.2023).

⁹³ Шпадијер 2014: 270–272.

⁹⁴ Александров 1893.

⁹⁵ Гечев 1938: 44–45.

⁹⁶ Гечев 1938: 124.

Дълги години след проучването на Гечев преписът на *Физиолога* от кодекс Пантелеймон 22 не привлича вниманието на изследователите. Едва половин столетие по-късно, при работата си върху южнославянските версии на *Физиолога*, успях да идентифицирам неговия текст като славянски превод на Псевдо-Василиевата редакция, а по-късно го публикувах⁹⁷.

Физиологът в ръкописа от манастира Пантелеймон 22 е поместен на л. 283r–311v. Текстът е копиран старателно от опитен книжовник, заглавията на отделните слова са с червенослов, а някои инициали са с непретенциозна растителна орнаментика. Текстът е озаглавен: Начѣло ѿстѣсловникоу имѣиѣ изъвѣличена скѣтѣмъ животнимъ и съдържа 43 слова. Също като гръцките преписи, той е компилативен – в него са поместени слова за 19 животни от Псевдо-Василиевата редакция, 34 от Александрийската и 6 – от Византийската редакция. За разлика от гръцките извори, където словата от различните редакции са преписани в самостоятелни групи и пазят подредбата на източниците, от които са извлечени, славянският текст е прекомпозиран така, че на едно място са събрани всички текстове за едно и също животно, а редът на словата следва приблизително реда им в Александрийската редакция. Трудно е да се каже дали в този вид компилацията е възникнала още на гръцка почва или е създадена от преводача на славянския текст. Не е ясно също така защо в превода някои слова са приписани на други животни: словото *Περὶ ὑαίνης* ‘За хиената’ е отнесено към мечката (Θ μεδϋβδϋ, № 24), а словото *Περὶ πελεκάνου* ‘За пеликана’ е предадено като слово за щъркел (Θ στρϋϋϋ, № 4), т.е. хиената е наречена мечка, а пеликанът – щъркел.

Тук ще бъдат разгледани само принадлежащите към Александрийската редакция слова от ръкопис Пантелеймон 22 (P⁹⁸), тъй като те представят още един неин самостоятелен, макар и непълен превод. Както вече беше казано, става дума за 34 от общо 48 слова, познати от оригиналния гръцки текст на най-старата редакция. Съпоставката на P с издадените гръцки преписи показва, че като цяло славянският текст ги следва доста точно, но се наблюдава и намесата на редактор, която се изразява главно в съкращаване. В много слова са пропуснати

⁹⁷ Стойкова 1994: 91–97; Стойкова 2011; 2022: 365–390.

⁹⁸ Тук възприемам сиглата P за означаване на Втория славянски превод на най-ранната редакция на *Физиолога* по преписа от атонския ръкопис Пантелеймон 22; същата сигла е използвана и в публикацията ми Stoykova 2021. За означаване на целия препис на Псевдо-Василиевата редакция от ръкопис Пантелеймон 22 в по-ранните трудове на Гечев (1938) и Стойкова (1994; 2011), както и в наскоро публикуваното негово цялостно проучване и издание (Стойкова 2022a), се употребява сиглата A. В настоящото изследване като A е означен един от руските преписи, част от Архангелската сбирка на БРАН, Санкт Петербург (тук № 5), който съдържа Първия (старобългарски) превод на *Физиолога* (вж. списъка на преписите и използваните за означаването им sigli в края на книгата).

цели изречения, а в отделни случаи е съкратена значителна част от текста. За съжаление, понякога, поради небрежност или разсеяност, са изпуснати отделни думи или изрази, което затруднява възприемането на смисъла или дори го променя. При липсата на други преписи тези пропуски са трудно възстановими. Многобройните несъвършенства на текста са свидетелство за дълга ръкописна традиция и показват, че запазеният препис **Р** не само не е автограф на преводача, но и е доста отдалечен от първоначалния превод.

Преписът **Р** е със сръбски правопис, но анализът на езика му показва, че възпроизвежда български протограф⁹⁹. Текстът пази много старинни фонетични, граматически и лексикални особености и като цяло е под силното влияние на старобългарската езикова традиция. В правописа се използва почти само **ѣ**, като **ѣ** се среща частично в представки и предлози; малкият ер обаче се пази на етимологичните си места – **лъвъ**, **прѣвоѣ**, **пришьствѣѣ**, **съшьствѣѣ**, **сьмрътъ**, **вьсѣдрѣжитѣль**, **вьпѣль** и др., а случаите на изясняване на еровете са малко, например: **стрѣжеть**, **цѣрковъ**, **любовъ** и др. Носовките навсякъде се предават последователно – **ѣ** с **оу** и **а** с **ѣ**, като няма следи от смесването им – **соудъ**, **недоуѣ**, **моужъ**, **моудры**, **всоужень**, **гоуски**, **зоуби**, **голоубъ**, **кнезь**, **жедаѣтъ**, **распети**, **приѣти** и др. Рефлексите на праслав. съчетания ***tj** и ***dj** навсякъде са **шт** и **жд** – **приходѣще**, **видѣщи**, **нощъ**, **ражаѣтъ**, **всоужень**, **пѣмлажаѣтъ** се, **мѣдвѣжъ**, **вѣжми** и др. Като среднобългарски явления в правописа може да се отбележат редовното използване на широкото **е** в началото на думите и след гласна и очното **о**.

Макар че са налице отделни белези на преминаване от синтетизъм към аналитизъм, което характеризира среднобългарския етап от езиковото развитие, като цяло падежите са запазени и именните окончания са правилни, почти без изключение. Като особеност прави впечатление употребата на окончание **-охъ** за мест.п. мн.ч., при това и за м.р., и за ж.р., на което обръща внимание и Ст. Гечев – **ѡ внагрѡхъ** 6; **въ надрѡхъ** 7 [4]; **ѡ сиринохъ** и **ѡнокѣнтаврѡхъ** 9 [2]; **въ дворѡхъ** 2 [4]; **ѡ вранѡхъ** 23; **пѣ голоубѡхъ** 30 [3] и др. При прилагателни и глаголи се срещат неконтрахирани форми – **гѣлаахоу** 1 [11]; **свѣтѣлствоваашѣ** 2 [16]; **сѣнчнаагѡ** 3 [2]; **младѣньчскаагѡ** 14 [6]; **чѣльскаагѡ** 15 [11] и др.

При глаголите се наблюдават следните особености:

Пазят се ранните окончания за:

- имперфект – **бѣвѣашѣ** 1 [2], **гѣлаашѣ** 7 [1], **искаахоу** 6 [5], **гѣлаахоу** 1 [11].
- асигм. аорист – **въѣвижѣ** 1 [18], 18 [8].
- сигм. аорист – **повишѣ** 7 [10], **истоудишѣ** 27 [4] и др.

⁹⁹ Езиковите особености на Втория славянски превод на Александрийската редакция са характерни за целия препис на Псевдо-Василиевата редакция от ръкопис Пантелеймон 22 (А) и са коментирани в изследването върху него, вж. Стойкова 2022а, 361–364.

Трябва да се отбележат също хапакът *зи́дъць* ‘строител’ (искоушен’наго ѿ *зи́ць* 15 [8]) и лексемите със значение, различно от засвидетелстваното в реч-

ниците на старобългарския език: житѣльникъ ‘последовател на християнството, посветен, вярващ’, гр. πολитеυτής (10 [5]; 19 [5]; 25 [4]; 32 [6]; 33 [3]); въскрилине ‘поли, пешове на дреха’, но тук в значение ‘било на планина’, гр. πτερύγια (пѣ въскрилѣи горамъ, 15 [2]).

Непреведени остават някои названия на животни, макар че имат славянско съответствие: савра ‘гушер’, гр. σαύρα 3 [1], 27 [3]; онагръ ‘див осел’, гр. ὄναγρος 6; ѣхидна ‘таралеж’, гр. ὁ ἐχῖνος 7; гѣп’пъ ‘лешояд’, гр. ὁ γύψ 16; касторъ ‘бобър’, гр. κάστωρος 19; останалите непреведени гръцизми са малко: скумынъ ‘лъвче’, гр. σκῦμνος 1 [16]; ароматъ, гр. ἀρώματος 11 [7]; порфира, гр. πορφύρα 31 [11]. Свидетелство за усилието на преводача да намери славянски съответствия на всички лексеми е например словосъчетанието ὀττεναачальникъ, с което той е предал гр. ὁ πατριάρχος (ѡттеначальници 6 [5]), или рекоу ‘сиреч’, с което превежда гр. φησί 7[10].

Наблюденията върху характера на текста и особеностите на Втория превод на Александрийската редакция на *Физиолога* показват, че независимо от сръбските езикови черти на препис Р, той възхожда към български протограф. Наличието на старинни граматични и лексикални белези в текста отразява ранен етап от развитието на т.нар. среднобългарски език. Може да се предположи, че преводът е възникнал значително по-рано от запазения препис и вероятно е направен не по-късно от XII–XIII в.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Първият превод на Александрийската редакция на *Физиолога*, който е пълен и съдържа 48 слова, е направен в старобългарската епоха, най-вероятно в Преслав или някое свързано с него книжовно средище. Той е запазен днес в седем пълни преписа и един съставен от извлечения; всички те са възникнали между средата на XV и края на XVII в. Преписите са хомогенни като текст и без съмнение съдържат един и същ превод, но текстологичните им особености позволяват да се очертаят две разклонения на традицията. Едното от тях, към което се отнасят **LKAO**, се придържа по-близо до гръцкия оригинал, но другата група, която включва **CFR**, понякога пази по-ранни или по-правилни четения. Езикът на преписите е слабо русифициран и това се отразява главно върху правописа и фонетиката. Изследването на повечето текстологични, морфо-синтактични и лексикални черти на запазения текст и отразената в него преводаческа техника показват, че той е част от литературата, създадена в Преславския книжовен център. Въпреки че е преведен в България, той не е запазен в българските земи, тъй като вероятно е съществувал в ограничен брой преписи в библиотеки, свързани със столицата Преслав, които, както се предполага, са били унищожени след пре-

вземането на тези територии от византийските войски през 971 г. Въпреки това един ръкопис се озовава в източнославянските земи, където е копиран от руски книжовник, и запазените днес текстове възхождат чрез неизвестен – по-голям или по-малък – брой посредници към направения от него препис.

Вторият превод на *Физиолога* е частичен – съдържа 34 слова и е направен като част от превода на Псевдо-Василиевата редакция, чийто текст е компилативен. Той е запазен само в сръбския препис **Р** и е от първите десетилетия на XV в. Текстът му има сръбски правописни и фонетични особености, но неговият анализ показва, че в езика му са съхранени редица белези, които насочват към среднобългарски превод, направен не по-късно от XII–XIII в.

Двата превода са извършени от два слабо диференцирани помежду си гръцки първообраза и затова между тях е възможна съпоставка, която позволява да се открият особеностите им. Първият превод представя съкратен на места текст, съдържащ множество грешки, пропуски и преосмисляния. Вторият превод, особено в началото, е по-пълнен и по-близък до гръцкия оригинал, но към края му постепенно също се появяват пропуски и съкращения. И в двата превода има запазена интересна лексика. Това вероятно се дължи на спецификата на текста, който се занимава с екзотични животни, но и с теми от всекидневния живот. Принадлежността на *Физиолога* към небогослужебната литература позволява по-свободно отношение на книжовниците към текста му и това се вижда най-ясно в късните преписи на Първия превод, в които копистите често са коментирали и са правили добавки. Анализът на сборниците, в които се поместват преписите на Първия превод, показва постепенната промяна на начина, по който *Физиологът* функционира в книжовната традиция. Създаден като популярен катехитичен сборник, предназначен за неофити, в една късна епоха, когато съществуват утвърдено от столетия християнско съзнание и всекидневна религиозна практика, той получава нова интерпретация като произведение с по-обща религиозно-философска и до голяма степен познавателна насоченост. Вторият превод, възникнал в монашеска среда, е запазил своето предназначение на занимателно-поучително четиво, не е получил широко разпространение и впоследствие е отпаднал от репертоара на монашеските сборници.

СЛОВАТА В ГРЪЦКАТА РЕДАКЦИЯ β¹⁰⁰ (ПРЕПИС s) И В ДВАТА СЛАВЯНСКИ ПРЕВОДА

<i>Phys. Gr. I β</i>	Първи (старобългарски) превод	Втори (среднобългарски) превод
1. λέων	1. лѡвѣ	1. лѡвѣ
2. σαῦρα ἡλιακή	2. ѡцѣрица илиакииска	3. савра сѡзньчѣна
3. χαραδριός	3. харадрѣ	2. харадрѣ
4. πελεκάνος	4. пѣлѣсѣтъ	4. стрѣкъ
5. νυκτικόραξ	5. вранѣ ноцѣнѣ	5. вранѣ ноцѣнѣ
6. ἀετός	6. орѣлъ	
7. φοῖνιξ πετεινόν	7. финиксѣ	
8. ἔποψ πετεινόν	8. епопсѣ	
9. ὄναγρος	9. осѣлъ дивии	6. онагрѣ
10. ἐχίδνη	10. ехидѣна	7. ехидѣна
11. ὄφις	11. змиѣ	8. змиѣ
12. μύρμηξ	12. мравина	
13. σειρήνες καὶ ὀνοκένταυροι	13. сиринѣ и онокентаврѣ	9. ипокентаврѣ и сиринѣ
14. ἐχῖνος	14. ѡжѣ	10. ѡжѣ
15. ἀλώπηξ	15. лисица	11. лисица
16. πάνθηρ	16. панѣирѣ	12. панѣирѣ
17. ἀσπιδοχελώνη	17. аспидохелонѣ	13. аспидохелонѣ
18. πέρδις	18. рѣбѣ	14. ѡревица
19. γύψ	19. гиппѣ	15. гѣппѣ

¹⁰⁰ Масѣ 2021: 80–83.

20. μυρμηκολέων	20. мраволѣвъ	16. мраволѣвъ
21. γαλή	21. ласица	17. неѣѣстка
22. μονόκερος	22. инорогъ	18. инорогъ
23. κάστωρ	23. бобръ	19. касторъ
24. ὑαίνη		20. меΔъβεΔъ
25. ζῶον ἔνυδρος	24. еноγΔръ	21. ениДръ
26. ἰχνεύμων	25. иχненмонъ	22. хнемонъ
27. κορώνη	26. вранъ	23. гавранъ
28. τρυγών	27. грълица	24. грълица
29. βάτραχος	28. жаба	25. жаба
30. ἔλαφος	29. ѳелень	26. ѳелень
31. σαλαμάνδρα	30. ѱцерица саламанЪΔрьска	27. саламанЪΔръ
31а. περὶ τῶν ἁγίων τριῶν παίδων	39. трие Δѣти/ отрокы	
32. λίθος ἀδαμάντινος	31. камѣнъ адамантъскъ	28. адамантъ
33. χελιδών	32. ластовица	29. ластовица
34. δένδρον περιδέξιον	33. ΔπεЪ перидексиискъ	30. ΔπεЪ перидексии
35. περιστέρα	34. голпеЪ	31. голпеЪ
36. ὕδρωψ	35. оγΔροпосъ	32. Δропсъ
37. πυρόβολοι λίθοι	36. огниво	33. камѣнъ иззимаани огнь
38. μαγνήτης λίθος	37. камѣнъ магнитъ	
39. κήτος πρίων	38. китъ пила	34. китъ пила
40. ἴβις	40. ивеосъ / чапла	
41. δόρκων	41. сръна	
42. ἀδαμάντινος λίθος	42. камѣнъ адамантинъ	
43. ἐλέφας	43. слонъ	
44. ἀχάτης καὶ μαργαρίτης	44. ахатъ и бисъръ	
45. ὄναγρος καὶ πίθηκος	45. осьаль дивии и опица	
46. Ἰνδικὸς λίθος	46. камѣнъ индикииискъ	
47. ἐρωδιός	47. арΔонъ	
48. συκάμινον	48. сукамина	

[illegible]

2. Санкт Петербург, РНБ, ф. 351 (Сбирка на Кирило-Белозерския манастир),
 68/1145 (К), л. 380v-381r

ѡжабѣ. **Р**ѣчь жалѣлиаа . Фисилогъ
рече ѡ нем . ꙗко терпѣть вѣрѣ . и знои слѣны
даише до дѣи несть оумрѣти . водная же жаба
аще азыде съ воды . а бѣ поникне съ воды .
оу подобна слѣтверди . жипелнищѣ слѣни
терпѣти ѡна не спитъ вѣрѣ . аще оубо съло
зимла постыгнетъ . рече же о немъ ѡ добрѣ дѣ
люумрѣти . аще бо прикоснути ихъ малѣ
плотѣ на плетни . мысли не терпѣти ѡни
иснути пакы . за то же похотѣноу мысли . да
добрѣ фисилогъ рече ѡ жабѣ .

ГЛА
ЛВ

ѡ елени . и ѡ змиѣ . **Д**ва зѡгоу и гла . ꙗко же
же да съпѣи спочини водныа . тако жада
съпѣи молихъ съ бѣ . фисилогъ рече ѡ
елени . ꙗко вѣра . ꙗко змиѣ спитъ . аще бѣ
житъ змиѣ елени воспалины земныа . шѣ
елени на полнѣти члвчѣ спитъ оло подѣрѣти
и и зблѣтъ въ распалиноу земную . и дѣ же естъ
змиѣ вѣзъ . и и зѣна въ змиѣ и справѣ етъ
и оуби . тако и съ оуби змиѣ еликаго дѣни

ГЛА
ЛВ

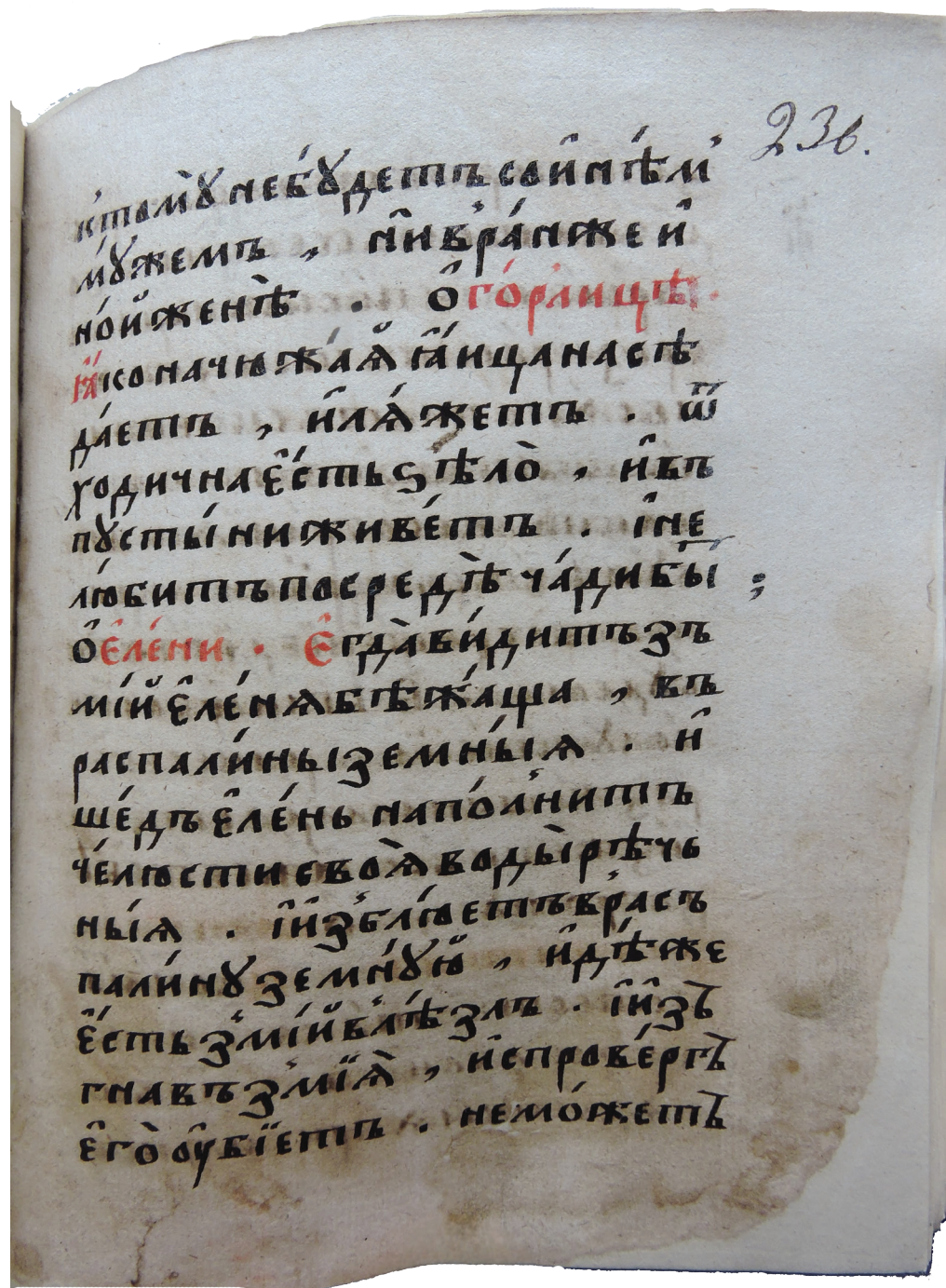
ѿ пѣтици ардонъ.

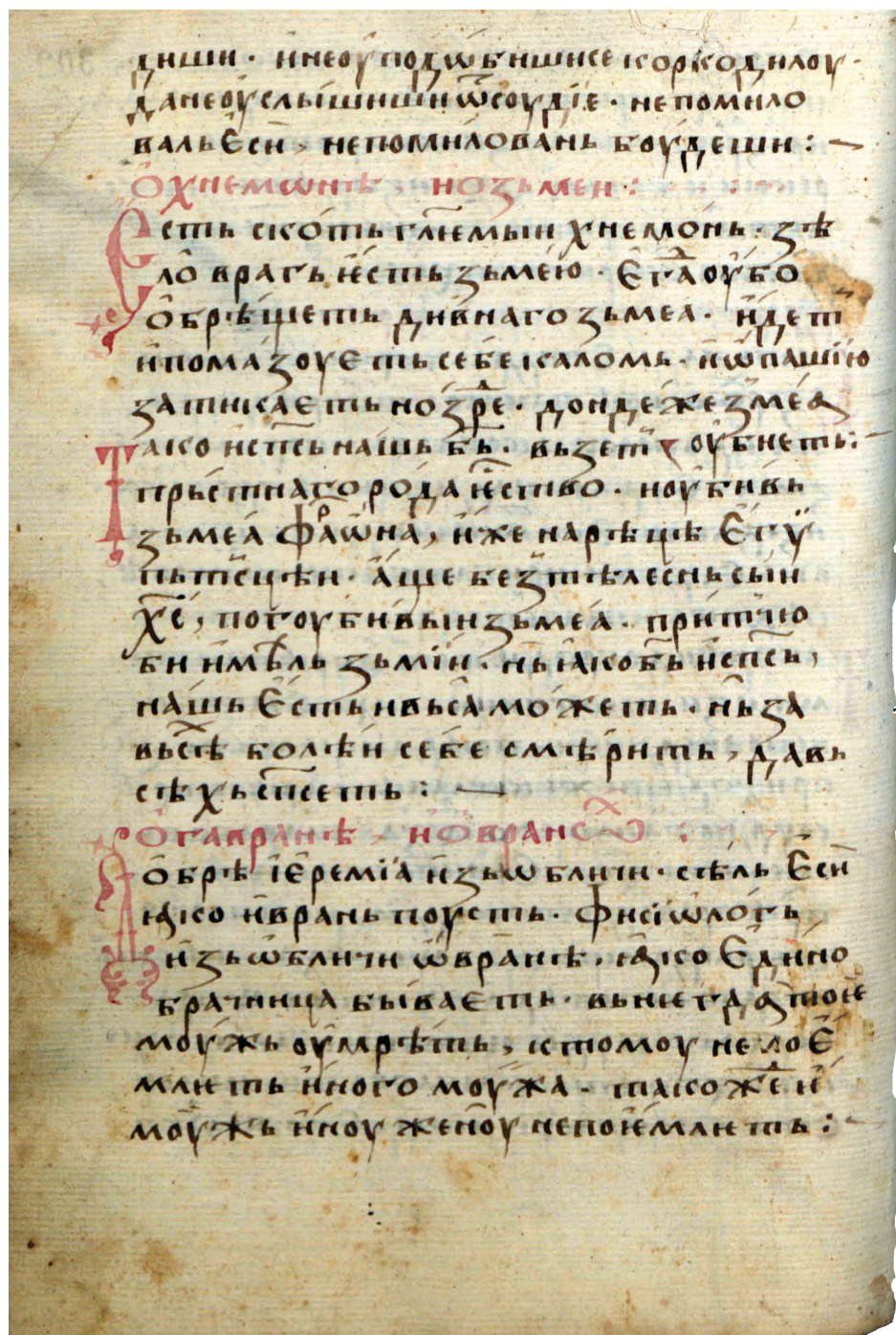
ѿсто пѣтица сѣдѣло мѣдрѣ ате мѣсто пѣтице ѿдино
 ѿ пѣтице и мѣсто ѿ старѣице. а мѣсто пѣтице
 нѣице пѣтице, нѣице пѣтице а сѣли, сѣдѣице и сорти
 и сѣице, ни мѣсто пѣтице и сѣице пѣтице. ни по
 мѣсто мѣсто пѣтице, лѣдѣице и сорти лѣдѣице
 ѿдино мѣсто пѣтице. И пѣтице пѣтице и сѣице пѣтице
 нѣице и мѣсто мѣсто пѣтице и сѣице пѣтице, ѿдино пѣтице
 лѣдѣице и ѿдино пѣтице пѣтице, и ѿдино пѣтице
 пѣтице. хлѣбѣице и сѣице пѣтице (и сѣице пѣтице)
 и пѣтице пѣтице и сѣице пѣтице, и пѣтице
 и сѣице пѣтице и сѣице пѣтице.

ѿ амажнѣице и мѣни.

ѿ сѣице пѣтице ѿ амажнѣице и мѣни, пѣтице пѣтице
 пѣтице. а сѣице пѣтице пѣтице пѣтице пѣтице
 пѣтице пѣтице пѣтице пѣтице, и сѣице пѣтице
 и сѣице пѣтице, пѣтице и сѣице пѣтице, и сѣице
 пѣтице пѣтице пѣтице пѣтице.

441
506

ИЗДАНИЕ НА СЛАВЯНСКИЯ ПРЕВОД НА *ФИЗИОЛОГА* ПО АЛЕКСАНДРИЙСКАТА РЕДАКЦИЯ

Принципи за издаване на текста

За основен препис на изданието на П ъ р в и я с л а в я н с к и п р е в о д е избран преписът от сбирката на Троице-Сергиевата лавра 729 от XV в. (L), л. 155v–181v, който е един от двата най-ранни преписа и е най-пълен. Той е публикуван от А. Карнеев (1890), но тук е предложено ново разчитане на текста по дигитални снимки и са направени разночетения по всички останали преписи. В изданието са поправени редица грешки в текста на L, когато верните четения са налице в някой от другите преписи. В такъв случай вариантът от L е даден в разночетенията, като е подчертан с получен шрифт. Когато в L е изпусната цяла фраза, която е налице в останалите преписи, тя се включва в текста, като се поставя в прави скоби, а липсата ѝ в L също се отбелязва в разночетенията. Тъй като целта е изданието да предаде максимално автентичен, но и свързан и смислен текст, в редки случаи се възстановява вярното четене и когато никой от запазените преписи не го съдържа, обаче то може да бъде възстановено. Такива намеси са посочени в коментара. Очевидни грешки и безсмислени фрази, дължащи се на погрешно разчитане или повреден антиграф, се дават в основния текст само ако се срещат в повече от един препис и са свидетелство за общия им протограф; в останалите случаи се свалят в разночетенията. Случайните повторения също се изваждат от основния текст и се свалят в разночетенията.

Текстът се предава максимално близо до оригинала, като се запазват и, ѝ, ѳ, ѵ, ѿ; ѡ, ѱ, Ѱ; ѣ, ѥ; ѹ и Ѹ, а очното о се предава с ѿ. Възпроизвеждат се надредните букви, съкращенията и буквите под титла. Главни букви се въвеждат само там, където те са открити в текста с големината си и/или с червен цвят. Тъй като за поставянето на пунктуационни знаци в L не може да се установи система, те не са запазени на всички места, а само на границата на синтактични цялости.

В разночетенията не се вземат предвид правописните и фонетичните различия; отбелязват се лексикалните и синтактичните варианти, а от морфологичните – само тези, които променят смисъла на текста.

Издадените слова носят пореден номер, който съответства на поредността им в ръкописа, а самият текст е разделен на сегменти, отбелязани с номера в прави скоби. Тази сегментация, която е еднаква за старобългарския, за гръцкия текст

и за текста на втория славянски превод, позволява лесно да се сравняват части от тях, както и да се отправя към тях в коментара към превода и в изследването.

Поместеният гръцки паралелен текст не отговаря съвсем точно на никой от издадените от Фр. Сбордоне (Sbordone 1936) и Д. Каймакис (Kaimakis 1974) текстове, тъй като нито един от тях не може да бъде разглеждан като непосредствен оригинал на превода. Като основа е използвано изданието на Сбордоне, съдържащо своден текст, който на места беше приведен в съответствие с издадените от Каймакис преписи от групата **Σas**. При сравнението се оказва, че публикуваните гръцки преписи съдържат по-обширен текст, който или е липсвал в гръцкия оригинал на славянския превод, или пък е бил изпуснат при превода. Ето защо, за да се избегнат излишните изречения и дори пасажки, които нямат съответствие в превода и ненужно биха увеличили обема на изданието, в гръцките съответствия са направени известни съкращения. Целта на тази намеса е да се осигури релевантен гръцки текст, който да подпомогне разбирането на славянския превод и да илюстрира преводаческата техника.

На лявата страница се помества разчетеният с л а в я н с к и т е к с т на отделните слова по препис **L**, като отгоре е отбелязан листът от ръкописа, а отдолу са посочени сиглите на преписите, в които този текст се пази и които са използвани в разночетенията. Разночетенията са въведени по традиционния начин с индекси. Точните или приблизително точните библейски цитати се предават с курсив.

Под издадения текст на словата от *Физиолога*, на същата страница, в отделни рубрики са посочени идентифицираните библейски цитати и са поместени разночетенията и коментар към превода.

На дясната страница срещу разчетения текст на **L** се публикува съответният паралелен гръцки текст. Словата носят поредния номер, който имат в гръцката традиция и който невинаги съвпада с поредността на словата в двата славянски превода.

Под гръцкия текст се публикуват съответните слова на В т о р и я с л а в я н с к и п р е в о д по единствения запазен препис **P**, а под тях е поместен коментар върху превода. Поредният номер на всяко слово отговаря на поредността му в препис **P**.

Използваните означения в изданието на текста са следните:

- [] в прави скоби се поставя текст, който липсва в основния препис **L**, но е налице в (някои от) останалите преписи
- [...] в основния текст отбелязва пропуснат повреден или нечетлив текст
- [---] при разночетенията отбелязва липса, която се дължи на загубени листове
- ⋮ отделя коментари към отделни части на текста в един и същ сегмент
- / отделя разночетенията от различни преписи към едно и също място (към един и същ индекс)

Използваните са следните съкращения в разночетенията:

- add. (addidit) – добавено
- exp. (expunxit) – изтрито
- om. (omisit) – пропуснато

Използвани съкращения в коментара:

- букв. – буквално
- вж. – виж
- вм. – вместо
- гр. – гръцки
- евр. – еврейски
- слав. – славянски
- срв. – сравни
- старобълг. – старобългарски

ТЕКСТ

I превод (L, 155v-156r)

KACFROS

1. w¹ лѣѣ. фисилогъ глѣть сѣа²

[1] Начнѣмъ w лѣѣ глѣти. w цѣрѣ³ звѣрьстѣмъ⁴. рѣкше животномъ [2] небонъ⁵ инаковъ бѣгословѣста иудѣ глѣше. скѣменъ лѣовъ. *иудѣ*⁶ *ѡ лѣторасли сѣоу мои изыде и прочее.*

[3] фисилогъ исповѣдаеть w лѣѣ⁷. ѣко три вещи имать⁸. [4] перѣваѣ⁹ емоу вещь сѣцева. [5] еѣа¹⁰ идеть в горѣ ловѣство хотѣ створити. придетъ емѣ вонѣ¹¹ ловча¹² wшибиу¹³ своѣю крѣть¹⁴ слѣдъ свои. [6] да не въ слѣдъ его идѣщи ловѣци. wбращоу¹⁵ть слѣдъ¹⁵ его и имѣть и¹⁶.

[7] тако¹⁷ и спѣсѣ мои¹⁸. разѣмныи лѣвъ¹⁹. wдолѣвъ *ис колѣна иудѣова. корень дѣдъ*. посланъ²⁰ ѡ прѣотекоуѣаго ѡца. покрыи разѣумнѣи²¹ плеснѣ. сирѣчь бѣтво. [8] съ анѣлы ѣко аггѣлъ²² съ арѣгѣлы арѣхнѣлъ. с прѣтѣлы// съпрѣстоленъ²³. съ властьюи властѣль. до шѣствиѣа его²⁴.

Библийски цитати

[2] Бит. 49: 9. [7] Откр. 5: 5.

Разночетения

¹⁻² без заглавие C/ Сказаніе ѡ прѣмѣрости. изѣрано w хѣ. и w добродѣтели. фисилогъ, глѣть F / Сказаніе ѡ прѣмѣрсти. фисило глѣть R / из василіѣва шѣстѣднѣва. прикладъ птѣи / звѣреи, к добродѣтанію гдѣню ко члѣскомъ спѣсенію. w лѣѣ, фисилогъ, глѣть сѣа O / Фисило, глѣца w вѣ S; ¹⁻²⁸ [---] K; ³ звѣри FS; ⁴ цѣромъ S; ⁵ нѣо.но L / нѣо, но AO / нѣоно C / нѣоонъ RF /; ⁵⁻⁷ om. S; ⁶ ѣко F; ⁸ лѣвъ add. S; ⁹ Вторѣа F*; ¹⁰⁻¹² егда лѣвъ идѣше ѡ лѣва F; ¹¹ вола LRCAS; ¹³ пошибиу LAO; ¹⁴ замѣтаеть F; ¹⁵ wбращоу¹⁵ть слѣдъ om. F / слѣдъ om. O; ¹⁶ его S / om. O; ¹⁷⁻³¹ om. S; ¹⁸ нашъ O; ¹⁹ разѣмныи лѣвъ om. F; ²⁰ корень дѣдъ посланъ om. F; ²¹ покрыи разѣумнѣи om. F; ²² съ анѣлы. ѣко аггѣлъ om. F; ²³ спрѣстоленъ L / прѣтѣ C; ²⁴ до шѣствиѣа его om. F.

Коментар

* В препис F на първо място е поставено третото свойство на лъва (лъвицата ражда малкото си мъртво), следва първото (лъвът крие с опашка следите си), а второто (лъвът спи с отворени очи) липсва.

[2] небонъ ‘тъй като, понеже’ (гр. καὶ γάρ) – неразбрано от преписвача на протографа на групата LKAO и преосмислено като нѣо, но. [5] Изразът ловѣство хотѣ створити липсва в гр. преписи ∷ вола ловча вѣ. вонѣ ловча (гр. ὁσμή τῶν κυνηγῶν) е обща грѣшка във всички преписи, наследена от общия им протограф (вж. Карнеев 1890: 161; Ванеева 1996: 57). [6] слѣдъ его – липсва в гр. преписи.

1. Περὶ τοῦ λέοντος

[1.] Ἀρξόμεθα λαλῆσαι περὶ τοῦ λέοντος, τοῦ βασιλέως τῶν θηρίων ἥτοι ζώων. [2.] Καὶ γὰρ ὁ Ἰακώβ, εὐλογῶν τὸν Ἰούδα, ἔλεγε· «σκύμνος λέοντος Ἰούδα, ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης· καὶ τὰ ἐξῆς».

[3.] Ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τοῦ λέοντος, ὅτι τρεῖς φύσεις ἔχει. [3.] πρώτη αὐτοῦ φύσις ἐστὶν αὕτη· [5.] ὅταν περιπατῇ ἐν τῷ ὄρει καὶ ἔρχεται αὐτῷ ὁσμή τῶν κυνηγῶν, τῇ οὐρᾷ αὐτοῦ συγκαλύπτει αὐτοῦ τὰ ἵχνη, [6.] ἵνα μὴ ἀκολουθοῦντες τοῖς ἵχνεσιν αὐτοῦ οἱ κυνηγοὶ εὗρωσιν αὐτοῦ τὴν μάνδραν καὶ κρατήσωσιν αὐτόν.

[7.] Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἡμῶν, ὁ νοερὸς λέων νικήσας, ἐκ φυλῆς Ἰούδα, ἡ ρίζα Δαυὶδ, ἀποσταλεὶς ἀπὸ τοῦ ἀοράτου Πατρός, ἐκάλυψε τὰ νοερά ἵχνη αὐτοῦ, τουτέστι τὴν θεότητα. [8.] Μετὰ ἀγγέλων ἄγγελος ἐγένετο, μετὰ ἀρχαγγέλων ἀρχάγγελος, μετὰ θρόνων θρόνος, μετὰ ἐξουσιῶν ἐξουσία, ἕως καταβάσεως αὐτοῦ·

II перевод (P, 283r-283v)

1. Прѡвоє ѡ лѡвѣ

[1] Начнѣмъ рещи ѡ лѡвѣ црѣ звѣремъ. иже какѡвъ скоть юсть. [2] ибо иаковъ блѣнаше юудѡу гл҃аше. *скѹмень лѡвовъ. юуда ѿ-раслеи мой сн҃е мои възбѣде, и прочаа.*

[3] Фисиѡлѡгъ изъбѣличи ѡ лѡвѣ. ꙗко лѡвъ три юстьства имать. [4] прѡвоє югѡ юство се. [5] е҃ѡ ходитъ шѣствє въ гѡрѣ. прихѡдитъ юмоу с҃ханіе ловѣць. и ѡпашію своєю замитаѣтъ слѣды свои. [6] да не послѣствоующеи слѣдѡмъ югѡ лѡвци, и сѡбрѣщѣтъ // с҃г҃радоу югѡ, и имоутъ югѡ.

[7] Тако и с҃псѣ нашъ разоумныи лѡвъ. *прїиде ѿ колѣна юудѡва и корене дѣдѡва.* иже посланъ бѣ ѿ пр҃ѣсѡушнаго ѡца своѣгѡ. и покрь разоумныѣ своѣ слѣдѡвы. еже юсть вѣтво. [8] съ аг҃лы, аг҃лъ бѡвъ, съ архаг҃лы, архаг҃лъ. съ прѣстола прѣстола. съ властмы. власть, даже и до съшѣствїа своѣго.

Коментар

[2] При израза ѿ-раслеи вероятно е налице хаплография – съкратена е повтарящата се сричка от-; правилното четене би било отъ отѣраслеи (моиχъ) ‘от (моите) издънки’.

I превод (L, 156r)

KACFROS

[9] и вниде в ѣтроубѣ бѣа мѣрѣа. ꙗко да спѣть прелщени²⁵ члвчѣки роуа. *слово плоть бѣ. и всели са в ны.* [10] сего же не²⁶ разумѣюще и вышнѣа силы. сшеа²⁷ га²⁸. [11] таже²⁹ стѣ³⁰ дхъ³¹ рече. *гъ силамъ то есть црь славы*³² :-

W³³ лвѣ³⁴

[12] еѣа спить левъ в пещерѣ своѣи бѣѣта емѣ вчи. ѿверѣстѣ бо емоу еста вѣжи. [13] ꙗкоже соломонъ послѣдствуетъ. в пѣснѣ глѣа. *азъ сплю а срце ми бдитъ.* [14] плотью³⁵ бо³⁶ гъ³⁷ мой³⁸. на крѣтѣ ѡспѣ. а бѣтво его ѡ деснѣю ѿца бѣаще. [15] *не вѣжѣмъ бо ни ѡснѣть хрѣна израѣ*³⁹ :-

Библейски цитати

[9] Йоан 1: 14. [11] Пс. 23:10. [13] Песен. 5: 2. [15] Пс. 120: 4.

Разночтения

²⁵ ꙗко да спѣть прелщени от. F; ²⁶ сего же не от. F; ²⁷⁻³¹ от. F; ²⁸ ѿ члвчѣ же ук-
рывъ плотію страшноѣ своѣ бѣтво. ѣтѣ же бывъ ꙗко^ѡ восхотѣ ѿ иудеи і побѣдивъ ѿ і
дѣакола крѣтною стѣтію add. O; ²⁹ ꙗкоже O; ³⁰⁻³¹ дѣдѣ LAC / да въ дхъ R; ³² силъ RC;
³³⁻³⁴ от. S; ³³⁻³⁹ от. F; ³³⁻⁴¹ [---] K; ³⁵⁻³⁸ тако бо и гдѣ плотію O; ³⁶⁻³⁷ бѣ CRS.

Коментар

[10] Тук в слав. превод липсва втората част от изречението, срв. ἐκ τούτου οὖν ἀγνοοῦντες αὐτὸν οἱ ἄνωθεν κατελθόντες, ἔλεγον· «τίς ἐστὶν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης;» ‘Затова, като не го разпознаха, слезлите от горе казваха: Кой е царят на славата?’; това обаче вероятно се дължи на пропуснат текст в гр. оригинал, тъй като същата грешка е налице в превод П. [11] дѣдѣ рече срещу гр. τὸ ἅγιον Πνεῦμα λέγει е погрешно разчетен израз в текста на LCAO, вероятно повреден на това място, и преосмислен; следа от вярното четене е налице в R: въ дхъ рѣ. [12] В слав. превод е добавено вѣжди (ѿверѣстѣ бо емоу еста вѣжи), което липсва в гр. преписи.

[9.] καὶ ἦλθεν εἰς τὴν μήτραν τῆς ἁγίας παρθένου Μαρίας, ὅπως σῶσῃ τὸ πεπλανημένον γένος τῶν ἀνθρώπων, «καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν». [10.] ἐκ τούτου οὖν ἀγνοοῦντες αὐτὸν οἱ ἄνωθεν κατελθόντες, ἔλεγον· «τίς ἐστὶν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης»; [11.] εἴτα τὸ ἅγιον Πνεῦμα λέγει· «Κύριος τῶν δυνάμεων, αὐτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης».

Περὶ λέοντος δεύτερον

[12] Ὅταν καθεύδῃ ὁ λέων ἐν τῷ σπηλαίῳ, ἀγρυπνοῦσιν αὐτοῦ οἱ ὀφθαλμοί· ἀνεωγμένοι γάρ εἰσι. [13] καὶ ἐν τοῖς Ἄισμασιν ὁ Σολομών μαρτυρεῖ λέγων· «ἐγὼ καθεύδω, καὶ ἡ καρδία μου ἀγρυπνεῖ».

[14] Οὕτω καὶ τὸ μὲν σῶμα τοῦ Κυρίου μου καθεύδει ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἡ δὲ θεότης αὐτοῦ ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἀγρυπνεῖ. [15] «οὐ γὰρ νυστάζει οὐδὲ ὑπνώσει ὁ φυλάσσων τὸν Ἰσραήλ».

II перевод (P, 283v-284r)

[9] и сѣниде въ оутробѣ прѣстѣиѣ и славныѣ и прѣнодѣи маѣѣ. ꙗко да спѣеть прѣлѣстившаго сѣ рода члѣвскааго. *и савѣо пльть бысть. и въсѣли сѣ въ ны.* [10.] ѿ сего не поразишѣише его сѣшѣша вышнѣиѣ силы, сшедшѣ ꙗ ꙗ. [11] ꙗлаахѣу емоу. *кто ꙗсть съ црѣ славѣ* :-

Савѣо вторѣиѣ ѿ львѣ

[12] Вънѣѣа спить львѣ. въ своѣмъ вѣт'пѣ, бдѣть ꙗмоу ѡчи, ѿвѣсти бо соутъ вѣжѣами. [13] ибо въ пѣснѣ солѡмонѣи сѣвѣтелствоуѣтъ ꙗѣ. *азъ сплю, а црѣце моѣ бдитъ* :-

[14] ѿ томѣ. Еже пльтьскоѣ ꙗ нашего. спить на крѣтѣ. бжѣство же егѡ ѿ дѣсноуѣ ꙗца бдитъ. [15] *ибо не въжѣмѣтъ ни оуснѣтъ хранѣи ісрѣлю* :-

Коментар

[10] Слав. превод тук отразява модифициран гр. оригинал, преосмислен вероятно поради повреден или пропуснат текст в протографа му, вж. същата грешка в I превод. [11] ꙗлаахѣу емоу превежда гр. оригинал, близък до Σ, в който изразът τὸ ἅγιον Πνεῦμα е изпуснат (Sbordone 1936: 4). [12] В слав. превод накрая е добавено вѣжди, което липсва в известните гр. преписи, но е налице и в преписите от I превод.

I превод (L, 156r–156v) KACFROS

Паки⁴⁰ ѡ лѣѣ⁴¹

- [16] ЄѦ⁴² лѣица⁴³. родитъ скѣмена мѣтва єго⁴⁴ родитъ⁴⁵. и стрѣжеть єго три днѣи.
[17] дондеже⁴⁶ пришеде⁴⁷ ѡиць єго⁴⁸. доуиеть на лице ємоу⁴⁹. и възстави и.
[18] тако⁵⁰ и бѣ вседѣржитель ѡиць всѣмъ. третии⁵¹ днѣ // възстави. первороженѣ
своего сѣна. и прѣжесоуицаго всѣкоу зданіѣ⁵² Ѧ нашего їѣ хѣ. [19] іако да сѣтъ прѣл'иенни
родъ члѣкии. [20] добръ оубо іакоу⁵³ ѣ⁵⁴ іако скименѣ⁵⁵. кто възстави⁵⁶ и проче⁵⁷: ~

Библейски цитати

[18] Кол. 1: 15. [20] Бит. 49: 9.

Разночетения

⁴⁰⁻⁴¹ първаа ємѣ єсть вещь F / om. S; ⁴²⁻⁴⁹ лѣица раждаєтъ лѣа, и лѣжить лѣѣ три дни
оумре и три ноши. и лѣица над нимъ стоить дондеже ѡживєтъ. и начнєтъ цѣѣтовати
на зѣѣми зѣмными F; ⁴³ лѣѣица LKAR; ⁴⁴ и RC / om. S; ⁴⁵ om. S / Ѧлютъ же і сѣѣпа add.
O; ⁴⁶ по трѣхъ днѣхъ add. O; ⁴⁷ прѣидѣ O; ⁴⁸ лѣѣ add. O; ⁴⁹ єго R / єго і в ноздѣри O; ⁵⁰⁻⁵⁷
om. S; ⁵¹ въ трѣтѣи RF; ⁵² даніѣ LKACF / даданіѣ R; ⁵³ om. O; ⁵⁴ om. O; ⁵⁵ іакоуѣ add.
O; ⁵⁶ поставитъ F; ⁵⁷ такоѣде і ннѣ вѣрніи єгда прѣже крѣщеніѣ мѣтѣи сѣ, а по крѣщеніи
просѣѣцаю сѣ ѡ дѣха сѣта add. O.

Коментар

[16] В гр. преписи три днѣи се намира след ѡиць єго (ἕως οὗ ὁ πατὴρ ἐλθὼν
τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ).

Περὶ λέοντος τρίτον

[16] Ὅταν ἡ λέαινα γεννᾷ τὸν σκύμνον, νεκρὸν αὐτὸν γεννᾷ, καὶ περιτηρεῖ τὸ τέκνον, [17] ἕως οὗ ὁ πατήρ ἐλθὼν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, ἐμφυσήσῃ αὐτῷ εἰς τὸ πρόσωπον, καὶ ἐγερεῖ αὐτόν.

[18] Οὕτω καὶ ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ παντοκράτωρ, ὁ Πατήρ τῶν ὅλων, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐξήγειρε τὸν πρωτότοκον υἱὸν αὐτοῦ τὸν πρὸ πάσης κτίσεως, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ τῶν νεκρῶν, [19] ὅπως σώσῃ τὸ πεπλανημένον γένος τῶν ἀνθρώπων. [20] Καλῶς οὖν ὁ Ἰακώβ ἔλεγεν· «ἀναπесὼν ἐκοιμήθη ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐτόν», καὶ τὰ ἐξῆς.

II перевод (Р, 283v–284r)

Тогоже ѿ лъвъ, сѡвѣу третїе //

[16] Вѣнїѣ҃а лъвица скѹмна ра҃жаїеть, мрѣтва ѱ҃гѡ ра҃жаїеть. и стрѣжеть чедо свое. [17] Дондеже ѡцѣ ѱ҃гѡ приѡѣ и доу҃неть ѱ҃моу вѣ лице, и вѣз҃вигнеть ѱ҃го.

[18] Тако и бѣ всѣдр҃житель, ѡцѣ вса҃чѣскимь. вѣ трети д҃нь вѣз҃ви҃же прѣрѡ҃наго с҃на сво҃его из҃ мрѣтѣи҃х҃. еже прѣ҃же вс҃е҃е҃ тѣри г҃а наше і҃у х҃а. [19] Іако да ѿписеть заблѡудив҃ши рѡ чл҃чѣскимь. [20] Доерѣ о҃убо іаковѣ рече. и ск҃умень, к҃то вѣз҃вигнеть ѱ҃гѡ, и про҃чаа :~

I превод (L, 156v–157r) KARO

2. W¹ ѿцѣрици илиакиистѣи

[1] Ёсть ѿцѣрица нарицаема илиакиискаѧ². [2] еѧ са състарѣеть ѡслепнѣть еи ѡчи. и поволочета са. и не видѣти възчнѣть³ сѣнца. [3] что оубо творить⁴ добраѧ⁵ вещь⁶ в неѣ. [4] ищеть стѣны. ѿже⁷ зрѣть на възтокъ. и⁸ влѣзеть въ пресѣлини⁹ стѣны тоѣ. ѿже зрѣть на възтокъ¹⁰. [5] и възсходящѣ сѣнцю. ѡверзета са¹¹ ѡчи еѣ. и бѣдетъ зѣлава¹².

[6] тѣм же и ты члѣче ѡбразѣ¹³ аще ветхаго члѣка имаши ризоу то и ѡчи разоума твоего ѡслѣплѣста¹³. [7] възыщи възсходяща праведна сѣнца гѧ нашегѣ їсѣ хѧ. тома има възтокъ прѣкъ нарече. [8] и¹⁴ ѡверзеть ѡчи сѣца твоего¹⁵:~

Библейски цитати

[6] Ефес. 4: 22; Кол. 3: 9. [7] Мал. 3: 20; Зах. 6: 12 (LXX: 'Ανατολή ὄνομα αὐτοῦ). [8] Ефес. 1: 18.

Разночтения

¹⁻¹⁵ om. FS; ² илиакиискаѧ LKA / иѧкѣискаѧ C / лѣакѣискаѧ R; ³ вѣнѣть L / възчнѣть KA / оучнѣ C / начнѣ R / om. O; ⁴ творѧ R; ⁵ добраѧ R; ⁶ om. R; ⁷ коѧ O; ⁸⁻¹⁰ om. O; ⁹ пещере сѣлини C; ¹¹ ѡверзета LK; ¹² зѣлава R / om. S; ¹³ ѡслѣплѣ еста LCO; ¹⁴ тоѣ add. C / тѣ add. R.

Коментар

[4] В LO е изпуснат изразът: и влѣзеть въ пресѣлини стѣны тоѧ. ѿже зрѣть на възтокъ, което вероятно се дължи на хомойотелеутон, тъй като и предишното изречение завършва със зрѣть на възтокъ. ∴ Лексемата пресѣлина, превеждаща гр. ῥαγάδα, липсва в лексикографските справочници; възможно е тя да е изопачен вариант на расѣлина, с която по-долу в текста (в слово 11 [5]) е преведена същата гръцка дума. [6] Изразът ѡчи разоума твоего отговаря на гр. оригинал, близък до групата WO, където вм. οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς καρδίας σου стои οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς διανοίας σου. ∴ В LCO глаголът в 3 л. дв.ч. аор. (гр. ἀμβλυοῦσι) е погрешно разбран като перфектна форма: ѡслѣплѣ еста, съчетание от -л-причастие и спомагателния глагол есмъ. [8] RC пазят оригиналното четене | тѣ/тоѣ ѡверзѣ ѡчи сѣца твоего от гр. καὶ αὐτὸς ἀνοίξει τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας σου.

2. Περὶ σαύρας ἡλιακῆς

[1] Ἔστι σαύρα καλουμένη ἡλιακὴ. [2] ὅταν οὖν γηράσῃ, ἐμποδίζεται τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ πηροῦται, μὴ βλέπουσα τοῦ ἡλίου τὸ φῶς. [3] τί οὖν ποιεῖ ἐν αὐτῇ ἡ καλὴ φύσις; [4] ζητεῖ τοῖχον βλέποντα τὴν ἀνατολὴν, καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν ῥαγάδα τοῦ τοίχου βλέπουσα τὴν ἀνατολὴν· [5] καὶ ἀνατέλλοντος τοῦ ἡλίου, ἀνοίγονται αὐτῆς οἱ ὀφθαλμοί, καὶ γίνονται ὑγιεῖς.

[6] Τοῦτον οὖν τὸν τρόπον καὶ σύ, ἄνθρωπε, εἰ τὸ τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου ἔχεις ἔνδυμα καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς καρδίας (διανοίας WO) σου ἀμβλωποῦσι, [7] ζήτησον ἀνατέλλοντα τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης, τὸν Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, οὗ τὸ ὄνομα ἀνατολὴ καλεῖται ἐν τῷ προφῆτῃ, [8] καὶ αὐτὸς ἀνοίξει τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας σου.

II перевод (Р, 285v–286r)

3. О саврѣ слънчѣнѣи повѣсть

[1] Есть же нарицаема савра слънчѣнаа. [2] вънѣѣа постарит се. помежаеѣ очеса, и вслѣпеѣтъ не видеши слънчѣнааго свѣта. [3] что ѡбо ищѣтъ ползчѣти. [4] творит се възирѣащи къ востокѣ, и въходитъ въ сквознѣю оугълѣногѣю зреѣногѣю къ востокѣ. [5] въсѣавшогѣ слънцогѣ, ѡврѣзѣют се еи очѣи. и бываѣтъ жъравѣи.

[6] Таковыимъ оубо нравомъ и ты ѡ члѣчѣ. иже вѣтхѣаго члѣка имѣ сѣдѣнѣи. и очѣи сѣдѣа твоѣго помрѣжают се. [7] възыщи въсѣавшогѣ слънцогѣ праведномогѣ. Гдѣи нашемогѣ Ісѣхѣ, емеже имѣ востокѣ нарѣно бысть прѣрѣкѣ. // [8] и ты ѡврѣзѣтъ очѣи сѣдѣа твоѣгѣо :-

I превод (L, 157r–157v) KACFRO

3. W харадри¹

[1] Ёсть² птица нарицаемаѣ харадръ. ꙗкоже³ въ вторѣ⁴ законѣ пишеть сѧ. [2] ꙗкоже сѧ сказають w ней. ꙗко всѧ бѣла ёсть⁴ не⁵ имѣши на собѣ⁶ пестроты. [3] и вноутренѧѣ еи слѣпымъ wчи цѣлитель. [4] въ дворѣхъ црѣихъ wбрѣтаеть⁷. [5] аще бо въ⁸ боль⁹ кто¹⁰ впадетъ¹¹. то ѿ¹² харадра ёсть разоумѣти. да или¹³ wживеть. или оумреть¹⁴. [6] аще¹⁵ боудеть ѧзѧ члѣвоу на смръть. то¹⁶ ѿвратитъ лице свое харадръ ѿ болаща и вси разоумѣють ꙗко ѡмреть. [7] аще ли боудеть на животъ члѣкъ тому¹⁷. то възметь харадръ ѧзю болащаго. [8] и възлетитъ на и-фиръ¹⁸ слѣпныи. и распрашитъ¹⁹ ю²⁰.

Библейски цитати

[1] Втор. 14: 12–18.

Разночетения

¹ харадръ птици F; ² сѧ F; ³⁻⁴ wбрѣтает сѧ во многоу врачбѣ члѣкомъ. и разоумѣва сѣло. вона блѣга исполнена F; ⁵ и не F; ⁶ носѣтъ R; ⁷ wбрѣтают сѧ RF; ⁸ om. LKAO; ⁸⁻⁹ om. RF; ¹⁰ в болѣсть add. R / въ болѣзнь add. F; ¹¹ в не-дугъ add. O; ¹² то ѿ: то о A / тоѧ RF; ¹³⁻¹⁴ аще ли оумрѣ или wживѣ RF; ¹⁵ ли add. O; ¹⁶ ти LKAC; ¹⁷ om. O; ¹⁸ ѿ-фиръ O; ¹⁹ распрашаеть RF; ²⁰ и RF.

Коментар

Названието ‘харадри’ е останало непреведено, явно е било непознато за преводача. То се среща у античните автори (Plin. XXX.II.28; Arist. VIII.593 в 15; IX 615 в 1, и др.). Съвременното название означава вид птица, лат. charadrius ‘дъждосвирец’.

[2] Гр. μελανία ‘чернота, черно петно’ тук се предава като пестрота ‘пъстрота’, а в [10] като скръвна ‘нечистота, петно; порок’. [3] Гр. израз τὰ ἐνδοθεν αὐτοῦ ἀφοδεύματα ‘екскрементите му’ е предаден с вноутренѧѣ еи, букв. ‘вътрешностите ѧ’; вѣнѣтрѣнаѧ (ср.р. мн.ч.) в значение на ‘екскременти’ е хапакс; гр. τοὺς ἀμβλωποῦντας ὀφθαλμούς ‘слепите очи’ е преведено като слѣпымъ wчи ‘очите на слепите’. [5] Изразът аще бо въ боль кто впадетъ (гр. Ἐάν τις ἧ νοσῶν) е предаден по различен начин в преписите, тъй като понякога преписвачите не са го разбирали. Възможно е в първоначалния превод да е стояло аще бо боль кто, ако се приеме, че старобълг. боль е употребено в значение ‘болен’ (вж. SJS 1: 135). Ако пък боль тук е в значение ‘болест’, то вѣпасти в боль би могло да е аналитичен превод на гр. νοσῶν, сег. деят. прич. м.р. ед.ч. [7-8] На няколко места в превода липсват фрази от текста, изглежда съкратени още в гр. оригинал, тъй като вероятно не става дума за механичен пропуск, а за редакторска намеса; в изрази καταλίνει ‘поглѣща’ е замѣстен с възметь.

3. Περὶ χαραδριοῦ

[1] Ἔστι πετεινὸν λεγόμενον χαραδριός, ὡς ἐν τῷ Δευτερονομίῳ γέγραπται. [2] Ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ αὐτοῦ ὅτι ὀλόλευκόν ἐστι τὸ πετεινόν, μὴ ἔχον ὅλως μελανίαν, [3] καὶ τὰ ἔνδοθεν αὐτοῦ ἀφοδεύματα θεραπεύει τοὺς ἀμβλυωποῦντας ὀφθαλμούς· [4] ἐν δὲ ταῖς αὐλαῖς τῶν βασιλείων εὐρίσκεται. [5] Ἐάν τις ἢ νοσῶν, ἐκ τοῦ χαραδριοῦ γινώσκεται ἢ ζῆ ἢ ἀποθνήσκει· [6] καὶ ἐάν ἡ νόσος τοῦ ἀνθρώπου ἢ πρὸς θάνατον, ἀποστρέφει ὁ χαραδριὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ νοσοῦντος καὶ πάντες γινώσκουσιν ὅτι ἀποθνήσκει· [7] ἐάν δὲ ἡ νόσος τοῦ ἀνθρώπου ἢ πρὸς ζωὴν, ἀτενίζει ὁ χαραδριὸς τῷ νοσοῦντι καὶ ὁ νοσῶν τῷ χαραδριῷ, καὶ καταπίνει ὁ χαραδριὸς τὴν νόσον τοῦ νοσοῦντος, [8] καὶ ἀνίπταται εἰς τὸν αἰθέρα τοῦ ἡλίου, καὶ καίει τὴν νόσον τοῦ ἀνθρώπου, καὶ σκορπίζει αὐτήν, καὶ σώζεται ὁ τε χαραδριὸς καὶ ὁ νοσῶν ἅμα.

II перевод (Р, 284v–285v)

2. ω χαραδρίи слово

[1] Есть п'тица ꙗжема χαραδρίе. ꙗкоже въ вторемъ законѣ писано бытъ. // [2] ꙗко всма есть б'ѣль птиць. и никакѡ чръниноу имѣе. [3] и въноутрышная ѡгъ прѣбываніа, врачеваетъ призрачная очеса. [4] Сбръѣтаетъ же се въ дворѣ цр'кыи [5] да аще кто болить, ѿ χαραдрія знаеѣмъ бываетъ. или живъ боудеть или оумрѣтъ. [6] аще же къ смръти ѡ недогъ, ѿврацаетъ лице своею χαραдρίе ѿ недогъгющаго ч'лка. и вси познавають, ꙗко смрѣти иматъ ч'лкъ. [7] аще ли же недогъ ч'лкъ есть къ животоу, възираетъ χαραдρίе на недогъгющаго, и недогъжны на χαραдрія. и поглыцаетъ χαραдρίе болѣзнь. [8] и възлѣтаетъ въ заръ пека сл'нчнааго, и съжизаетъ болѣзнь ч'лчскою. и растакаетъ ю, и спасетъ се χαραдρίе, и недогъжни коуп'но.

Коментар

[2] Изречението се въвежда чрез съюза ꙗко (гр. ὅτι), което свидетелства за недобре обмислена редакторска намеса, при която е съкратено главното изречение Ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ αὐτοῦ, а съюзът е оставен. [3] Гр. τὰ ἔνδοθεν αὐτοῦ ἀφοδεύματα е предадено описателно: и въноутрышная ѡгъ прѣбываніа ‘нештата, които се намират вътре в него’.

I превод (L, 157v) KACFRO

[9] Добро еѣть приложити и²¹ птицю тоу²² на лице ꙗ҃са²³ нашего²⁴. [10] весь бо еѣть бѣлаъ г҃ь нашъ. не имыи в себѣ никакоѣже²⁵ скверны²⁶. [11] рече бо ꙗ҃ко *придеѣть кнѣзь мира сего. и во мнѣ не обрацетъ ничесоже*²⁷. [12] сшедъ бо ѿ нѣсе²⁸ // къ июдѣемъ. ѿврати ѿ нѣ бѣтво [13] пришедъ же к намъ. къ ꙗзыкомъ. и вземъ наша недоуги и болѣзни възнесе са на древо крѣтѣное. *вшедъ бо на высотѣ. плѣнъ плѣни.*

[14] да добръ ꙗ҃сислогъ рече ѡ харадрѣ. [15] но речеши ми ꙗ҃ко харадръ нечѣтъ еѣть по законуу. и како и²⁹ прикладаеши к лицу ꙗ҃совоу. [16] то и³⁰ змѣи нечѣтъ³¹. и како послашествоуетъ иѡаннъ³² гла. *ꙗ҃ко възнесе моисии змию в поустыни. тако подобаетъ възнести са снѡу члвчѣкомѡу.* [17] соугоубъ бо соугъ³³ зданиа. хвалѣмаѣа и хощѣмаѣа.

[18] да добро рече ꙗ҃сислогъ ѡ харадрѣи.

Библейски цитати

[11] Йоан 14: 30. [13] Ефес. 4: 8. [16] Йоан 3: 14.

Разночетения

²¹ om. RF; ²²⁻²³ сѣю в подобіе цѣлителя ꙗ҃са О; ²³⁻²⁴ ꙗ҃со г҃а нашего ꙗ҃с х҃а RF; ²⁵ нищоенѣ А / никакѡ R; ²⁶ скверы А; ²⁷ ничтоже RF; ²⁸ нѣсе С; ²⁹ его О / om. CRF; ³⁰ om. R; ³¹ еѣть add. R; ³² иѡанъ LK; ³³ еѣть R.

[9] Καλὸν οὖν ἐστὶ τοῦτο λαβεῖν εἰς πρόσωπον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· [10] ὁλόλευκος γὰρ ἐστὶν ὁ Κύριος ἡμῶν, μὴ ἔχων μηδεμίαν μελανίαν· [11] εἶπε γὰρ ὅτι «ἐλεύσεται ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου, καὶ ἐν ἐμοὶ εὐρήσει οὐδέν». [12] ἔλθων γὰρ ὁ Κύριος ἐκ τῶν οὐρανῶν πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, ἀπέστρεψεν ἀπ' αὐτῶν τὴν θεότητα· [13] ἔλθων δὲ καὶ πρὸς ἡμᾶς τὰ ἔθνη καὶ ἄρας ἡμῶν τὰς ἀσθενείας καὶ τὰς νόσους βαστάσας, ὑψώθη ἐπὶ τοῦ ξύλου τοῦ σταυροῦ· ἀναβὰς γὰρ εἰς ὕψος, ἠχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν. [14] Καλῶς οὖν ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τοῦ χαραδριοῦ.

[15] Ἀλλ' ἐρεῖς μοι ὅτι ὁ χαραδριὸς ἀκάθαρτός ἐστι κατὰ τὸν Νόμον, καὶ πῶς φέρεται εἰς πρόσωπον τοῦ Σωτῆρος; [16] καὶ ὁ ὄφρις ἀκάθαρτός ἐστι, καὶ ἐμαρτύρησεν Ἰωάννης, λέγων ὅτι «καθὼς Μωϋσῆς ὑψώσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως ὑψωθῆναι δεῖ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου». [17] διπλᾶ γάρ ἐστι τὰ κτίσματα, ἐπαινετὰ καὶ ψεκτά.

[18] Καλῶς οὖν ὁ Φυσιολόγος ἔλεξεν περὶ τοῦ χαραδριοῦ.

II перевод (Р, 284v–285v)

[9] Добръ ѿсть сїе приѣти въ лице ꙗкоу. [10] въ бѣль іе гъ нашъ, не имѣе въсма чръности. [11] рѣ бо іако кнезь мира сего прїидеть. и въ мнѣ не имать ничтоже обрѣсти. [12] и къ юудеумь, ѡврати же ѿсть ѡ нѣ бѣтѣ. [13] дошъ же къ намъ езыкомъ, и възетъ болѣзни наше, и недоугы понесе. възнесе // се на дрѣвѣ крѣтѣмъ. и въшъ бо на висотѣ, и павниль іе павнь. [15] нѣ рѣши ми іако харадрїе нечистъ іе по законѣ. и како приносит се къ лицу ꙗкоу. [16] и зъмїа нечиста ѿсть, и свѣтѣлствовааше іѡаннь глїе. іакоже мѡуѣ възнесе змїю въ поустыни. тако възнести се пѣбаѣтъ снѡу члѣскомоу. [17] соугоуба бо соутъ скотозиданїе.

[18] добрѣ фисїѡлѡгъ ѡбличи ѡ харадрїи :-

Коментар

[12] Пропуск в началото на изречението: ἔλθων γὰρ ὁ Κύριος ἐκ τῶν οὐρανῶν.
[17] В превода липсва втората част на изречението: διπλᾶ γάρ ἐστι τὰ κτίσματα, ἐπαινετὰ καὶ ψεκτά.

I превод (L, 157v–158r) KACFROS

4. W неѣсѣти¹

[1] Добрѣ² дѣдѣ глѣтъ. оуподобихъ са неѣсѣти поустыньнѣи³.

[2] фисилогъ рече w неѣсѣти⁴. ѣко чадолѣбница⁵ естъ зѣло⁶. [3] еѣ⁷ птенца⁸ своѣа родить. ти⁹ еѣа боудѣтъ голѣми¹⁰ клевети¹¹ начнѣтъ родителя¹² своѣа¹³ по лицю¹⁴. [4] родителя же¹⁵ ѡмѣчивше¹⁶ ѣ¹⁷ // избѣста¹⁸. [5] послѣди же. еже¹⁹ мѣосердѣета²⁰ родителя²¹. и плачета са три дѣни чадѣ²² ѣже избѣста²³. [6] третѣи²⁴ дѣнь. тѣхѣ²⁵ мѣти рѣбра своѣа разверзѣтъ. [7] и кровѣ свою источить²⁶ на плоти мѣтвѣна²⁷ чадѣ своѣи. кровью²⁸ же тою²⁹ ѡживѣтъ³⁰.

[8] тако³¹ и гѣ ѡсаиѣмъ³² рече. сѣнь³³ роди хъ и възнесохъ. ти же са³⁴ ѡвергоша мене [9] роди бо ны всего заданиѣа творецъ. быхом же и мы. [10] како же быхомъ [11] послѣжихомъ заданию³⁵ чресъ творца [12] вшедѣ же на высоту крѣтнюю сѣсѣ³⁶. источи кровѣ и водѣ на сѣниѣ и жизнь вѣчную³⁷. [13] кровѣ³⁸ за рекшаго. вземъ чашѣу блѣви. [14] и дасть на показаніѣ³⁹ крѣтнѣ⁴⁰.

[15] да добрѣ рече фисилогъ w неѣсѣти⁴¹.

Библейски цитати

[1] Пс. 101: 7. [8] Ис. 1: 2. [11] Рим. 1: 25. [13] Мат. 26: 27. [14] Марк 1: 4; Деян. 19: 4.

Разночетения

¹ птици add. F; ²⁻⁴ om. S; ³ поустынноу F; ⁵ чадолѣбива FR; ⁶ естъ зѣло om. FR; ⁷ om. FR; ⁸ чада FR; ⁹ и ти C; ¹⁰ голими C / голи FR; и add. L; ¹¹ клевети C / клати FR; ¹²⁻¹⁴ om. K; ¹³ om. S; ¹⁴ по то лицѣ же F; ¹⁵ om. FR; ¹⁶ ѡмѣчившеѣ A / ѡмѣчивше CS / ѡмѣчившеѣ FR; ¹⁷ om. AFR; ¹⁸ ѣ add. C; ¹⁹ дѣтеи add. FR/om. OS; ²⁰ мѣрдѣють FR; ²¹ ѣ add. C / om. S; ²² своѣхъ add. FR; ²³ избѣста FR; ²⁴ въ третѣи FRS; ²⁵ om. O; ²⁶ источита LKAC; ²⁷ мѣртвѣхъ OS; ²⁸⁻²⁹ om. F; ²⁸⁻³⁰ om. R; ³¹⁻³⁶ такоже и гѣ бѣгъ нашъ S; ³² прѣкомъ add. FR; ³³ ины CR; ³⁴ om. O; ³⁵ твари O; ³⁷⁻⁴¹ рѣдѣ чѣтескомѣ, ѣкоже добрѣ глѣтъ дѣдѣ. оуподобихъ са неѣсѣти пѣстыннѣи S; ³⁸ om. FR; ³⁹ покланіѣ C; на показаніѣ: напоеніѣ FR; ⁴⁰⁻⁴¹ еже бо і ѡлѣтъ ѣко ѡ хѣа лица глѣтъ. уподоби са неѣсѣти поустыннѣи O.

Коментар

В някои речници (Mikl.: 448; Срез. 2: 443; СРЯ 11: 362) думата неѣсѣтъ < неѣсѣтъ е в значение на ‘лешояд’ (гр. γύψ), изведена от запазени старославянски преписи на Петокнижието (Лев. 11: 14; Втор. 14: 12); в значение ‘пеликан’ тя се среща в превода на Псалтира. Етимологически неѣсѣтъ идва от *ne-ę-syть ‘нена-сѣтен’ (БЕР 4: 623–624).

[3] В преписите от разклонението CFR αὐξήσωσι ‘пораснат’ е преосмислено, тъй като боудѣтъ голѣми е било прочетено като вѣдѣтъ голими. [7] В OS мѣтвѣна (род.п. ед.ч. ж.р.), поясняващо плоти (на плоти мѣтвѣна чадѣ своѣи, гр. ἐπὶ τὰ νεκρά σώματα τῶν νεοσσῶν αὐτῆς), е променено в мѣртвѣхъ (род.п. мн.ч. ср.р.), отнесено към чадѣ. [12] Изпуснат текст: ἀνοίξας τὴν ἑαυτοῦ πλευράν ‘[Спасителѣт] разкъса гърдите си’. [13-14] Частта от изречението, отнасяща се до водата (τὸ δὲ ὕδωρ) („крѣвта – заради она, който каза: ‘Като взе чашата, [той] благослови’, а пѣкъ водата – заради покаяното кръщение / кръщението, което води до покаяние“), е била изпусната и елиптическото изречение е загубило смисъл; книжовникът го е осмислил с помощта на глагола ‘давам’: „като взе чашата, [той] благослови и даде за покаяното кръщение“.

4. Περί πελεκάνου

[1] Καλῶς ὁ Δαυὶδ λέγει· «ὠμοιώθην πελεκᾶνι ἐρημικῶ».

[2] ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τοῦ πελεκάνου ὅτι φιλότεκνός ἐστι πάνν· [3] ὅταν γεννᾷ τοὺς νεοσσούς καὶ ὀλίγον αὐξήσῃσι, τύπτουσιν εἰς τὸ πρόσωπον τῶν γονέων· [4] οἱ δὲ γονεῖς κολαφίζουσι τὰ τέκνα καὶ ἀποκτείνουσιν. [5] ὕστερον δὲ σπλαγχνίζονται οἱ τούτων γονεῖς, καὶ τρεῖς ἡμέρας πενθοῦσι τὰ τέκνα ἃ ἀπέκτειναν. [6] τῇ οὖν τρίτῃ ἡμέρᾳ ἡ τούτων μήτηρ ἑαυτῆς τὰς πλευρὰς ἀναπτύσσει, [7] καὶ τὰ αἵματα αὐτῆς στάζοντα ἐπὶ τὰ νεκρὰ σώματα τῶν νεοσσῶν αὐτῆς, ἐγείρει αὐτά.

[8] Οὕτω καὶ ὁ Κύριος ἐν τῷ Ἡσαΐα εἶπεν· «υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα, αὐτοὶ δέ με ἠθέτησαν». [9] ἐγέννησεν ἡμᾶς ὁ δημιουργὸς πάσης κτίσεως, καὶ ἐτύψαμεν αὐτόν· [10] πῶς οὖν ἐτύψαμεν; [11] ἐλατρεύσαμεν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα. [12] ἀνελθὼν οὖν ἐπὶ τὸ ὕψωμα τοῦ σταυροῦ ὁ Σωτὴρ, ἀνοίξας τὴν ἑαυτοῦ πλευράν, ἔσταξε τὸ αἷμα καὶ τὸ ὕδωρ εἰς σωτηρίαν καὶ ζωὴν αἰώνιον· [13] τὸ μὲν αἷμα διὰ τὸν εἰπόντα· «λαβὼν τὸ ποτήριον εὐλόγησε», [14] τὸ δὲ ὕδωρ ἐπὶ τὸ βάπτισμα τῆς μετανοίας.

[15] Καλῶς οὖν ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τοῦ πελεκάνου.

II превод (Р, 286r–286v)

4. О стрѣцѣ славо

[1] Дѣдъ же гл҃еть. *оуподѣвихъ се неесыти поустыинѣи.*

[2] фисѣѡлѡгъ изъвеличи о стрѣцѣ. ꙗко чедолюбивъ ѿ зѣлѡ. [3] вьнегѣа бо излоупить птенце. и по вь малѣ възростѣть. бють рѡдителие свое вь лице. [4] рѡдителие же мочетъ ѡна и оубивають. [5] потомъ же млѣдоють сѣ рѡдителие, и плачють три дѣни ѡ чедѣ своѣ. [6] вь четвьртыи же дѣнь сѣ мати, пробивають ребра своѣа. [7] и своєю крѣвью помакають каплями на мрътваа тѣлеса птенцемъ своимъ. и крѣвь ѡна вьставляеть сѣхъ.

[8] Тако и г҃ъ вь исѣи рече. *сѣи роди хъ и възнесѣ, сѣниже мене ѡврьгошѣ* [9] порѡди на сѣдѣтель вьсеи твари, бихомъ же ѡгѡ. [10] и како ꙗво ꙗвихомъ, [11] *послужихомъ твари, па чѣ съзѣашаго бѣ.* [12] вьшѣ же на высотоу кр҃тнѣю сѣсѣ, и ѡврьзъ своѣа ребра. *искапа крѣвь и водоу,* на сѣсеніе вѣрнымъ. и вь животь вѣчныи [13] крѣвь рѣ рекшаго. *приѣмъ чашоу,* и бѣви [14] водоу // о кр҃щеніи покаянію.

[15] добръ фисѣѡлогъ ѡвеличи о стрѣцѣ :~

Коментар

В заглавието и в текста вм. ‘пеликан’ се употребява стрѣцъ ‘щъркел’, докато в псалтирния цитат в [1] е използвано неясѣтъ. [6] Слав. книжовник е променил фразата тῇ οὖν τρίτῃ ἡμέρᾳ на вь четвьртыи же дѣнь, преценявайки, че след като родителите оплаквали три дена мрътвите си чедѣ, майката трябва да е разкъсала гърдите си на следващия – четвъртия – ден. [12] В превода съществителното сѣсеніе е пояснено с вѣрнымъ: ‘за спасението на вярващите’.

I превод (L, 158r–158v) KACFROS

5. W¹ ноцнѣ вранѣ²

[1] Рече³ псаломникъ. *Бѣ ꙗко ноцный вранъ на нырици.* [2] Фисилогъ рече. птица си любитъ ноцъ паче днѣ.

[3] Гѣ⁴ же⁵ нашъ їсѣ⁶ хсѣ⁶ възлюбѣ ны въ тмѣ⁷ сѣдѣще и⁸ сѣни смѣртнѣи // люди странныя. паче юдѣи. [4] имже и⁹ сновѣство. ѿ члвкъ обѣщание приѣмшимъ. [5] да тѣмъ¹⁰ спсѣ¹¹ глшѣ¹¹. *не бои са малоє мое¹² стадо. ꙗко бл҃говоли ѿць мои. дати вамъ цр҃твиє¹³ нб҃ноє¹⁴ и прочее.*

[6] но¹⁵ речеши¹⁶ ми¹⁷ ꙗко ноцный вранъ¹⁸ нѣчѣтъ по законѣ. [7] добръ¹⁹ аплъ рече. *не вѣдѣ¹⁹ грѣха. законный²⁰ грѣхъ створи.* [8] и поубожи са²¹. *да вса спсѣть. и да възнесеть²².*

[9] добръ²³ рече фисилогъ ѿ ноцнѣмъ вранѣ²⁴.

Библейски цитати

[1] Пс. 101: 7. [4] Рим. 9: 3–5. [5] Лук. 12: 32. [6] Лев. 11: 17. [7] 2Кор. 5: 21. [8] 2Кор. 11: 7.

Разночетения

¹⁻² om. S; ³⁻²⁴ поубожи бо са гѣ да вса спсѣ. Ноцный вранъ любитъ ноцъ, паче днѣ, ꙗкоже фломъ глѣ. *Бѣхъ ꙗко ноцный вранъ на нырици* S; ⁴ тако и гѣ F; ⁵ om. F; ⁶ люди add. LKA; ⁷ сущѣ люди своѣ add. O; ⁸ ны LK; ⁹ om. FR; ¹⁰ и add. CF; ¹¹ рече O; ¹² om. CR; ¹³ цр҃тво FRO; ¹⁴ om. O; ¹⁵ и FR; ¹⁶⁻¹⁷ на речеши ма FR; ¹⁸ om. O / на add. LAC; ¹⁹ видѣ LKCFR; ²⁰ законъ. ни FR; ²¹ волею add. O / гѣ add. S; ²² в славу свою add. O; ²³ да добръ FR.

Коментар

Названието ‘ноцен вран’ е калкирано от гр. νυκτικόραξ ‘бухал’; изглежда, тази гр. дума е била непозната за слав. книжовници, тъй като е предадена по същия начин и в превод II.

[3] Първата употреба на люди (след гѣ же нашъ їсѣ хсѣ, вж. разночетене б) е очевидна грешка в протографа на разклонението **LKA**, възможно дължаща се на хомойотелеутон. [4] Гр. τὸν πατέρων е предадено в превода като ѿ члвкъ, което променя смисъла на библейската перифраза; възможно е при преписването на общия протограф отъчъ(скъ) да е било объркано с отъ члчъ/ отъ члкъ. [5] Към цр҃твиє (гр. τὴν βασιλείαν) преводачът е добавил нб҃ноє, явно схващано като постоянен епитет. [6] В превода е изпусната втората част от изречението: καὶ πὼς φέρεται εἰς πρόσωπον τοῦ Σωτῆρος. [7] Само в **АО** е запазена правилната форма вѣдѣ (3 л. ед.ч. аор. от вѣдѣти ‘знам, познавам’) в израза ‘който не познаваше греха’; тя, изглежда, е била неясна за руските книжовници и те са я променили на видѣ (от видѣти ‘виждам’). Във втората част на цитата ὑπὲρ ἡμῶν е погрешно разчетено от гр. оригинал, възможно като νομίμως, и вм. ὑπὲρ ἡμῶν ἀμαρτίαν ἐποίησεν ‘заради нас направи грешен’ в превода стои законный грѣхъ сътвори.

5. Περὶ νυκτικόρακος

[1] Φησὶν ὁ Ψαλμοδός· «ἐγενόμην ὥσει νυκτικόραξ ἐν οἰκοπέδῳ».

[2] ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τοῦ νυκτικόρακος ὅτι τοῦτο τὸ πετεινὸν ἀγαπᾷ τὴν νύκτα ὑπὲρ τὴν ἡμέραν.

[3] Οὕτω καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς τοὺς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένους, τὸν λαὸν τῶν ἐθνῶν ὑπὲρ τὸν λαὸν τῶν Ἰουδαίων, [4] τῶν καὶ τὴν υἰοθεσίαν καὶ τὴν τῶν προφητῶν ἐπαγγελίαν κομισαμένων. [5] ἐκ τούτου καὶ ὁ Σωτὴρ ἔλεγε· «μὴ φοβοῦ, τὸ μικρὸν ποίμνιον, ὅτι εὐδόκησεν ὁ Πατὴρ δοῦναι ὑμῖν τὴν βασιλείαν», καὶ τὰ ἐξῆς.

[6] Ἀλλ' ἐρεῖς μοι ὅτι ὁ νυκτικόραξ ἀκάθαρτός ἐστι κατὰ τὸν Νόμον, καὶ πῶς φέρεται εἰς πρόσωπον τοῦ Σωτῆρος; [7] καλῶς ὁ Ἀπόστολος λέγει· «τὸν μὴ γνόντα ἀμαρτίαν, ὑπὲρ ἡμῶν ἀμαρτίαν ἐποίησεν»; [8] καὶ ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, ἵνα πάντας σώσῃ καὶ ὑψωθῶμεν.

[9] Καλῶς οὖν ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τοῦ νυκτικόρακος.

II перевод (P, 286v–287r)

5. О НОЦНЫМЪ ВРАНѢ

[1] Гл҃ѣтъ ꙗко нощныи вранѣ на нѣрыцѣи.

[2] фисѣялогъ величи, ꙗко сѣи птиць любити // нощь паче днѣ.

[3] Тако и бѣ възлюбѣ люди езыкѣ, паче людеи ю҃дѣискихѣ. [4] иже сн҃оположенїа, ѿч҃скою сѣѣтованїе приѣмшїимъ. [5] и о семь сѣспъ глааше. не бои се малоє стадѣ, ꙗко б҃говоли ѿцѣ дати вамъ цр҃кѣѣ, и прочаа.

[6] нѣ рѣши ми ꙗко нощныи вранѣ, нечистѣ юсть по законуу. и како приносѣт се къ лицуу сѣскоу. [7] добръ а҃пль гл҃ѣтъ. не вѣдыи грѣха, на ради грѣхъ сѣтвори, [8] и смѣри себе, вбразѣ раби възприѣмъ. да сѣсѣтъ вьсѣ и възнѣтъ.

[9] добръ фисѣялогъ рѣ ѿ нощнымъ вранѣ :-

Коментар

[3] В превода е пропусната част от изречението: ἡμᾶς τοὺς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένους ‘нас, сидящие в тѣмнина и в сѣнката на смъртта’. [4] Гр. оригинал е съдържал τῶν πατέρων вμ. τῶν προφητῶν, както е в голяма част от запазените преписи. [8] Гр. оригинал, съдържащ по-голяма част от библейския цитат, е бил близък до гр. препис у: καὶ ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν μορφὴν δούλου λαβὼν – и смѣри себе, вбразѣ раби възприѣмъ.

I превод (L, 158v–159r) KACFRO

6. W¹ wplъ

[1] ДѢДЪ ГЛѢТЬ. *WBNOBИТЬ* *ѡ*ко *wplа* оунось твоѡ.

[2] Фисилогъ рече w wplъ. ѡко аще състарѣтъ. wтажъчае¹ емоу wчи и wслѣпнеть. [3] что оубо сътворить. взыщеть источника воды чѣты. [4] и възлетить на въздѣхъ слѣнчныи и² изожъжеть³ крилѣ свои. и тмоу wчию своєю. [5] и снидеть на землю. и погрѣзтитъ в водѣ трижѣ⁴.

[7] и ты оубо жителне⁵. [8] аще ветхаго члѣка имаша wдежѣ⁶ // и wчи разоума твоего аще wслѣпѣста⁷. [9] взыщи разоумнаго источника. бжѣаго⁸ словесе⁹. *МЕНЕ* *wставиша источника*¹⁰ *воды живыи*. [10] нъ възлѣтаи на высоту слѣнца праведнаѣ ѣсъ хѡ. [11] и *сзвѣзци*¹¹ *ветхаго члѣка сздѣтелнаго*¹². и погроузи са три крѡты. въ прѣотекоущеи водѣ. *во има wца и сѡа и стѣго дѣха* [12] и совлечеши ветхоу ю wдежоу динаволю¹³. и wвлечеши са в новоу ю бгѡзданноу ю. [13] и скончае¹⁴ в тебѣ прѣчѣтво дѣдѡ. ѡко¹⁵ *WBNOBИТЬ* *ѡ*ко *wplа*¹⁶ оунось твоѡ¹⁷.

Библийски цитати

[1] Пс. 102: 5. [8] Ефес. 4: 22. [9] Йер. 2: 13. [10] Мал. 3: 20. [11] Кол. 3: 9; Мат. 28: 19.

Разночетения

¹ wтѡацаета C / wтѡгчаета F / wтѡчаета R / wтѡгчаета O; ² om. C; ³ жѣжеть C / ижѣжѣ O; ⁴ г R / i wбноwаеѡса тако юнѡ его add. O; ⁵ жителне C; ⁶ wдежѣ CFRO; ⁷ wслѣпѣ еѡта LKACO / wслѣпѣѡта FR; ⁸ бжѡаго LK / бжѡа C; ⁸⁻¹⁰ om. FR; ⁹ словеси еже рече O; ¹¹ совлечеѡса F / совлечеѡса R; ¹² w дѣтели его C; ¹³ ѡкоwѡ FR; ¹⁴ кончае¹⁴ R; ¹⁵ om. FRO; ¹⁶ wplъ FRO; ¹⁷ om. F.

Коментар

[5] Гр. ἐπὶ τὴν πηγὴν ‘към извора’ е предадено погрешно като на землю; може да се предположи, че мястото в гр. оригинал е било повредено или нечетливо и преводачът го е разчел като ἐπὶ τὴν γῆν. В текста на превода липсва крайт на изречението καὶ ἀνακαίνιζεται, καὶ νέος γίνετα ‘и ще се обнови и ще стане млад’; както в други случаи, и тук преписвачът на О е добавил по смисъл липсващата фраза: i wбноwаеѡса тако юнѡ его. [8] Гр. οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς καρδίας σου е предадено като wчи разоума твоего, както се среща по-горе в текста (вж. коментара към слово 2. W ѡщѣрици илиакиистѣи). [11] Гр. σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ е погрешно предадено в повечето преписи като сздѣтелнѣ (сзвѣзци ветхаго члѣка сдѣтелнаго) ‘сзидателен, творчески’; правилното четене би трябвало да бѣде сдѣтѣли его ‘от делата му’. Възможно е C да пази следи от него: совлѣзци ветхаго члѣка w дѣтели его. Грешката вероятно е възникнала при преписването, а не при превода (Карнеев 1890: 196; Ванеева 1996: 84–85).

6. Περὶ ἀετοῦ

[1] Ὁ μὲν Δαυὶδ λέγει· «ἀνακαινισθήσεται ὡς ἀετοῦ ἡ νεότης σου».

[2] ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τοῦ ἀετοῦ ὅτι ὅταν γηράσῃ, βαρύνονται αὐτοῦ οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ αἱ πτέρυγες καὶ ἀμβλυωπεῖ. [3] τί οὖν ποιεῖ; ζητεῖ πηγὴν ὕδατος καθαρὰν, [4] καὶ ἀνίπταται εἰς τὸν αἰθέρα τοῦ ἡλίου, καὶ καίει τὰς πτέρυγας αὐτοῦ καὶ τὴν ἀμαυρίαν τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, [5] καὶ καταβαίνει ἐπὶ τὴν πηγὴν, καὶ βαπτίζεται τρίς, [6] καὶ ἀνακαινίζεται, καὶ νέος γίνεται.

[7] Καὶ σὺ οὖν, πολιτευτά, [8] εἰ τὸ τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου ἔχεις ἔνδυμα καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς καρδίας σου ἀμβλυωποῦσι, [9] ζήτησον τὴν νοερὰν πηγὴν, τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον, τὸν λέγοντα· «ἐμὲ ἐγκατέλιπον, πηγὴν ὕδατος ζῶντος», [10] καὶ ἀνίπτασο εἰς τὸ ὕψωμα τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης Ἰησοῦ Χριστοῦ, [11] καὶ ἀπόδυσαι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ, καὶ βάπτισαι τρίς ἐν τῇ ἀενάῳ πηγῇ, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· [12] καὶ ἀπόδυσαι τὸν παλαιὸν ἔνδυμα τοῦ διαβόλου, καὶ ἔνδυσαι τὸν νέον τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα, [13] καὶ πληρωθήσεται καὶ ἐν σοὶ ἡ προφητεία Δαυὶδ· «ἀνακαινισθήσεται ὡς ἀετοῦ ἡ νεότης σου».

I превод (L, 159r–159v) KACFR0

7. W финиксѣ¹

[1] Рече ꙗко въ сѣмѣхъ² еѣлли. *и область имамъ³ положить дѣшю. и паки взати ю.* [2] иудѣи же разгнѣваша са ѡ словеси томъ.

[3] естъ же птица⁴. въ индикии. финиксѣ нарицаемаѣ. [4] по пати сотъ⁵ входитъ⁶ въ⁷ древа ливаньска. и наполнить крилѣ свои⁸ араматы⁹. [5] и назнаменаеъ иерѣи¹⁰ илиискаго // града¹¹. мѣца мартина. рекше¹² фармоуфина¹³. [6] чиститель же назнаменанъ бывъ. придетъ и наполнить трѣбище¹⁴ виничина. [7] птица же влѣзетъ въ илишполевъ¹⁵ града¹⁶ исполненъ сѣщъ¹⁷ блгоууханина¹⁸ и възлѣзетъ¹⁹ на трѣбище²⁰. [8] и то трѣбище²¹ възгорѣѣ са съжежеть ю²² [9] на оутрина же похода чиститель по трѣбищу. вбращетъ въ прасѣ червь²³. [10] въ²⁴ вторыи же днь вбращетъ птичищъ²⁵. третии²⁶ же днь вбращетъ и²⁷ птицѣ велию. [11] и цѣлоуеъ чистителя. и идеть²⁸ на свое мѣсто.

Библейски цитати

[1] Йоан 10: 17–18. [4] Песен 3: 9. [7] Йер. 50: 13.

Разночетения

¹ филиксѣ птице F; ² om. CFR; ³ имать LKCO; ⁴ трица (!) A; ⁵ по пати ѿ вхѣтъ add. R; ⁶ дохѣтъ A; ⁷ по F; ⁸ своиѣ C; ⁹ араматы C; ¹⁰ иерѣѣ FR; ¹¹ инѣи же глѣють солнечнаго града add. O; ¹² рекша LKR; ¹³ фармоуфина C / фанѡфѣи F / фанѡфѣи R; ¹⁴ трѣбища LCFR; ¹⁵ илишполево R; ¹⁶ ѡградаѣ FR; ¹⁷ соущѣ LKARO; ¹⁸ вонъ CFR; ¹⁹ влѣзетъ C; ²⁰ трѣбища L; ²¹ трѣбища L; ²² инѣи глѣють ѣко вѣлѣтъ финиксѣ выпрѣ и взимаетъ ѡгна нѣнаго и ѿ того згараетса add. O; ²³ соблѣдаѣ тѣ add. O; ²⁴ om. C; ²⁵ сирѣчь птенецъ add. O; ²⁶ въ третѣи CFR; ²⁷ om. CFR; ²⁸ паки add. O.

Коментар

[4] Във всички преписи липсва съществителното ‘години’ (по пати сотъ входитъ), което е изпуснато или при превода на фразата катὰ πεντακόσια ἔτη εἰσέρχεται, или при преписването на общия руски протограф. [5] Според староеврейското предание (Исх. 12: 1–2) *нисан*, наричан също „новият месец“, е първият месец на годината; той отговаря на месец *фармути* от египетския и на март–април от юлианския календар. Старобългар. преводач е заместил евр. *нисан* с март, но е оставил пояснението *фармути*. [5–7] Названието на Ἡλιούπολις, главния град на древен Египет, е частично преведено, при това по два различни начина в текста: илиискѣи града и илишполевъ града (иерѣи илиискаго града; влѣзетъ въ илишполевъ града); само О внася уточнение: инѣи же глѣють солнечнаго града. [7] В превода причастната конструкция исполненъ сѣщъ (гр. γεγεομεένον) не е съгласувана по род с подлога птица, към който се отнася.

7. Περὶ φοίνικος

[1] Ὁ Κύριος ἔλεξεν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ· «ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν», [2] καὶ οἱ Ἰουδαῖοι ἠγανάκτησαν ἐπὶ τῷ λόγῳ.

[3] Ἦστι πετεινὸν ἐν τῇ Ἰνδίᾳ, φοῖνιξ λεγόμενον· [4] κατὰ πεντακόσια ἔτη εἰσέρχεται εἰς τὰ ξύλα τοῦ Λιβάνου, καὶ γεμίζει τὰς πτέρυγας αὐτοῦ ἀρωμάτων, [5] καὶ σημαίνει τῷ ἱερεῖ τῆς Ἡλιουπόλεως τῷ μηνὶ τῷ νέῳ, τῷ Νησᾶν, τουτέστι τῷ Φαρμουθί. [6] ὁ δὲ ἱερεὺς σημανθεὶς ἔρχεται, καὶ ἐμπιπλᾷ τὸν βωμὸν ἀμπελίνων ξύλων· [7] τὸ δὲ πετεινὸν εἰσέρχεται εἰς Ἡλιούπολιν, γεγομωμένον τῶν ἀρωμάτων, καὶ ἀναβαίνει ἐπὶ τὸν βωμόν, [8] καὶ αὐτὸ τὸ πῦρ ἀνάπτει καὶ ἑαυτὸν καίει. [9] τῇ δὲ ἐπαύριον ὁ ἱερεὺς, ἐρευνῶν τὸν βωμόν, εὐρίσκει σκόληκα ἐν τῇ σποδῷ· [10] τῇ δὲ δευτέρᾳ ἡμέρᾳ εὐρίσκει αὐτὸν νεοσσὸν πετεινοῦ, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ εὐρίσκει αὐτὸν πετεινὸν τέλειον, [11] καὶ ἀσπάζεται τὸν ἱερέα, καὶ πορεύεται εἰς τὸν ἴδιον αὐτοῦ τόπον.

I превод (L, 159v–160r) KACFR0

[12] финиксѣ²⁹ вѣраꙋѣ³⁰ вѣземъ³¹ спса³² нашѣ³³. [13] сшеꙋѣ бо³⁴ с небѣ³⁵ вѣѣ крилѣ имы полны. вонь добрыхъ нѣныхъ словесъ.³⁶ [14] да³⁷ и мы вѣ мѣтвѣ³⁸ вѣзвизаемъ роꙋцѣ. [15] и да³⁹ всылаемъ на нѣбо дѣхнына⁴⁰ мѣтвы житиемъ добрымъ.

[16] да добръ рече фисилъ//гъ ѡ финиксѣ⁴¹.

Разночтения

²⁹⁻³³ процвѣте бо на юность пѣваго бытїа, і ѡсѣена ѡ згоренїа вгнѣна. і приличне томꙋ фломникъ рече, пѣвникъ ꙗко фїниксѣ процвете. тако бо і пѣвнїи страдающе за бѣгочестїе впаляеми тѣшкими страданми і искушени ꙗко злато во огни просвѣтѣтсѣ і воскрѣнꙋ сїающе каждо просвѣщенїа славѣ своей. глѣтъ же сѣа финиксѣ во вѣрѣ хѣвъ ꙗко вѣрѣ спса нашего знаменꙋѣ, ꙗкѡ і гдѣ нашъ о; ³⁰⁻³¹ вѣземъ вѣраꙋѣ FR; ³² гдѣ F; ³⁴ om. O; ³⁵ небѣ C / небесѣ F; ³⁶ да и мы полнѣ водѣ добрыѣ add. LKACFR; ³⁷⁻³⁸ и чюдодѣйствъ в тѣлеснѣ видѣнїи і воспрїятъ вѣрѣ смиренїа до страсти і до смерти в поношенїе юдеимъ і во ꙗничженїе бѣзаконныѣ. і ꙗко ѡ великаго архїереѣ ѡ бѣа ѡцѣа назнаменанъ на страсть волнꙋю спсѣнїа ради члѣа, і бысть во гробѣ ꙗко червемъ малымъ. і нависѣа иѡсифꙋ аримофею первее ꙗко птенѣцъ незлобивъ честнаго архїереѣа і в третїи днѣ воскресѣ ꙗко добровидѣнаѣа і пречюднаѣа црѣтвеннаѣа предивнаѣа бѣссквернаѣа птица. і волѣтѣвъ прѣде к своему бѣначалномꙋ ѡцꙋ еже рече. восхожꙋ ко ѡцꙋ вашемꙋ, і бгꙋ моемꙋ і бгꙋ вашемꙋ і пребываетъ во вѣки неистѣнны і бѣконечны. и ꙗкѡ птица сїа ѡ вгнѣна нѣнаго зародїсѣа в попелѣ, такѡ і гдѣ ншъ їсѣ хс родїсѣа ѡ дѣа сѣаго плоть прїимъ бѣ сѣмене ѡ прѣчѣна бѣа мрїа дѣвы, да и мы бꙋдѣмъ полнѣ ꙗко вонь добрыхъ арама мѣтвѣ дѣхонны і о; ³⁹ om. O; ⁴⁰ om. O; ⁴¹ естъ подобне семꙋ ѡ процвѣтенїи і финика дѣрева писано в толковѣ еꙋлїи в нѣю вербꙋꙋ add. O.

Коментар

[13] В края на изречението още в общия протограф е погрешно добавен изразът: да и мы полнѣ водѣ добрыѣ, в който се контаминират думи и фрази от предходното и от следващото изречение; поради полученото се обѣркване на смисъла думата вонь също погрешно е предадена като водѣ. [15] Гр. εὐδία πνευματικὴ ‘духовно благоухание’ е предадено като дѣхнына мѣтвы; възможно е εὐδїαν да е прочетено като εὐχῆν, но по-вероятно преводачът е повторил срещащото се по-напред в изречението мѣтвꙋ.

[12] Ὁ οὖν φοῖνιξ πρόσωπον λαμβάνει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· [13] ἔλθων γὰρ ἐκ τῶν οὐρανῶν, τὰς δύο πτέρυγας αὐτοῦ ἐπλήρωσεν εὐωδίας, τουτέστιν ἐναρέτων οὐρανίων λόγων, [14] ἵνα καὶ ἡμεῖς δι' εὐχῶν ἐκτείνωμεν τὰς χεῖρας, [15] καὶ ἀναπέμψωμεν εὐωδίαν πνευματικὴν διὰ πολιτειῶν ἀγαθῶν.

[16] Καλῶς οὖν ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τοῦ φοίνικος.

I превод (L, 160r) KACFRO

8. W епопѣ птицѣ

[1] Пишетъ¹. иже² злословить³ ѿца. или⁴ мѣрь. смѣрю да⁵ оумретъ. [2] ти⁶ како⁷ соутъ нѣции⁸. ѿцесловесници [и мѣресловесници]⁹.

[3] естъ птица¹⁰ нарицаемаѣ епосъ. [4] чада си хъ аще видать родителя своя състаѣвша сѧ. истерзють перье има и младенца створать. [5] и рекоуть¹¹ своимъ родителямъ. ѧко и вы трѣдисте сѧ. кормаще нѧ. тако и мы вама¹² створихомъ противу¹³ томоу.

[6] ѧко оубо неразумнии члвѣци не любать родитель¹⁴ свой.

[7] да добръ сказа фисилогъ w епопѣ.

Библейски цитати

[1] Изх. 21: 16.

Разночетения

¹ писано O; ² om. CFR; ³ злословѣстваѣ C / злословѣствоуѣ F / злословѣствоуѧ R; ⁴ и CFR; ⁵ om. LK; ⁶ то FR; ⁷ тако LKAO; ⁸ стери C / етери FR; ⁹ и мѣресловесници om. LKAO; ¹⁰ папица O; ¹¹ и рекоуть: прекъ C; ¹² вамъ CFR; ¹³ противъ F; ¹⁴ родители FR.

Коментар

Названието епопъ (w епопѣ, гр. *περί ἔποπος*) е оставено непреведено, вероятно преводачът не го е идентифицирал като позната птица; по-надолу в текста ἔποψ е предадено като епосъ. Според Карнеев (1890: 210, бел. 2) ἔποψ означава *выть* ‘вид чапла’, но всъщност става дума за *папуняк*. (вж. LSJ; Белова 1995: 108–109 и др.)

[2] Изразът ѿцесловесници и мѣресловесници (срв. гр. *πατραλοῖαι καὶ μητραλοῖαι* ‘отцеубийци и майцеубийци’) е безсмислен; дължи се на погрешно разчитане на гр. текст, вероятно като *πατραλογία καὶ μητραλογία* (вж. слово 10. W *εχιδνѣ* [7], където преводът е верен; Ванеева 1996: 86).

8. Περὶ ἔποπος πετεινοῦ

[1] Γέγραπται· «ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα θανάτῳ τελευτάτω». [2] καὶ πῶς εἰσὶ τινες πατραλοῖαι καὶ μητραλοῖαι;

[3] Ἦστι πετεινὸν λεγόμενον ἔποψ. [4] τὰ τέκνα τούτων, ἐὰν ἴδωσι τοὺς γονεῖς αὐτῶν γηράσαντας, ἐκτίλλουσι τὰς πτέρυγας αὐτῶν καὶ νεοσσοποιοῦσιν αὐτοὺς καὶ νέοι γίνονται, [5] λέγοντες τοῖς ἑαυτῶν γονεῦσιν· ὥσπερ ὑμεῖς κεκμήκατε κάμνοντες καὶ τρέφοντες ἡμᾶς, καὶ ἡμεῖς τὸ ὅμοιον ποιήσωμεν ὑμῖν.

[6] Καὶ πῶς οἱ ἀνόητοι ἄνθρωποι οὐκ ἀγαπῶσι τοὺς ἑαυτῶν γονεῖς;

[7] Καλῶς εἶπεν ὁ Φυσιολόγος περὶ τοῦ ἔποπος.

I превод (L, 160r–160v) KACFRO

9. W ДИВНЕМЪ WCAѢ

[1] Пишетъ¹ въ иwвѣ². кто вставиѣ дивнаѣ³ wслы свободѣ.

[2] ѿисилогъ рече. w дивнимъ⁴ wclѣ. ѿко стадоу пастѣхъ⁵ естъ. [3] аще же родѣть моужескъ полъ то всѣмъ лона прогъизетъ⁶. [4] и ѿко боудетъ старъ единого вставиѣ на плема.

[5] па//триарси же сѣмене⁷ плотна⁸ искаахоу всѣнати. [6] апли⁹ разоумнаѣ чада¹⁰ въздѣржаніемъ¹¹ [7] ѿкоже пишеть. *възвесели са неплоды неражающина. ако многа чада поустына*¹². и¹³ *па че нежели имоущина*¹⁴ *мѣжа*.

Библейски цитати

[1] Йов 39: 5. [5] Бит. 17: 19. [6] 1Кор. 9: 25. [7] Ис. 54: 1 (=Гал. 4: 27).

Разночетения

¹ пишетьца C; ³ иевѣ LKA / въ иwвѣ: внове C; ³ дивнаѣ AC / дикѣ FR; ⁴ дивий ACO / дикѣ F / дикѣ R; ⁵ пастѣхъ L; ⁶ прогъизыть L / погъизетъ A; ⁷ сѣме L / сѣменемъ FR; ⁸ тенадо (!) FR; ⁹ а апли FR; ¹⁰ om. R; ¹¹ въздѣвиженіемъ FR; ¹² поустѣ KA / пѣстѣи C; ¹³ om. CRO; ¹⁴ имѣщи CF / имѣща R.

Коментар

[3] В слав. превод липсват подлогът на главното изречение: то всѣмъ лона прогъизетъ (гр. ὁ πατήρ αὐτῶν ὅλα τὰ αἰδοῖα αὐτῶν τέμνει) и допълнителното изречение за цел ἵνα μὴ σπερματίζωσιν ‘за да не опложда’. [4] Изречението и ѿко боудетъ старъ единого вставиѣ на плема не се среща в нито един известен гр. препис, макар че вероятно е част от оригиналния гр. текст. [6] В слав. текст е изпуснато сказуемото ἥσκησαν (ἐγκράτειαν ἥσκησαν ‘упражнява, практикуваха въздѣржаніе’).

9. Περὶ ὀνάγρου

[1] Γέγραπται ἐν τῷ Ἰώβ· «τίς ἀφῆκεν ὄναγρον ἐλεύθερον»;

[2] ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τοῦ ὀνάγρου ὅτι ἀγελάρχης ἐστί, [3] καὶ ἐὰν γεννῶσιν αἱ νομάδες ἄρρενας, ὁ πατήρ αὐτῶν ὅλα τὰ αἰδοῖα αὐτῶν τέμνει, ἵνα μὴ σπερματίζωσιν.

[5] Οἱ πατριάρχαι σπέρμα σωματικὸν ἐζήτουν σπεῖραι, [6] οἱ δὲ ἀπόστολοι, τὰ νοερὰ τέκνα, ἐγκράτειαν ἥσκησαν, [7] ὥς γέγραπται· «εὐφράνθητι, στείρα ἢ οὐ τίκτουσα, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα». ἡ παλαιὰ σπέρμα ἐπαγγελίας, ἡ δὲ νέα ἐγκρατείας.

II перевод (P, 287r–287v)

6. О ѡнагрѣ

[1] Писано бысть въ іовѣ. *кто ѡстави ѡсла дѣвѣиаго свѣдѣна,*

[2] ꙗко чрѣдѣ начелникъ ѿсть. [3] аще оубо ражають ѡслице мѡжьскыѣ полы. ѡцѣ ѡнѣхъ въсѣмъ оудеса ѡхапають. ꙗко да не имѡуть сѣмена.

[5] ꙗко ѡцѣначелници сѣме тѣлесное искаахѡу сѣати. [6] аплы же разоумнаа чедѣ цѣрковнаа. възѣржаніе постническое испросивше сѣме нѣное. [7] ꙗкоже писано бысть. *вззѣли // се неплѡди неѣражающіа. растрѣгни и възоупи неѡлѣвшиа. ꙗко мнѡга чедѣ поустыиннаа, па чѣ нежели имѡщѣимъ мѡужа.* [8] ветхаа бо сѣмена ѡбѣтованію. новаа же възѣржанію :-

10. Περὶ ἐχίδνης

[1] Καλῶς εἶπεν ὁ Ἰωάννης πρὸς τοὺς Φαρισαίους· «γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς»;

[2] ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τῆς ἐχίδνης ὅτι ὁ μὲν ἄρρην πρόσωπον ἔχει ἀνδρός, ἡ δὲ θήλεια πρόσωπον γυναικός· [3] ἕως ὀμφαλοῦ, ἀνθρώπου ἔχουσι μορφήν, οὐρὰν δὲ ἔχουσι κροκοδείλου. [4] πόρον δὲ οὐκ ἔχει ἐν κόλπῳ ἢ γυνή, ἀλλ' ὥς τρύπην ῥαφίδος μόνον. [5] ἐὰν οὖν ὁ ἄρρην ὀχεύῃ τὴν θήλειαν, ἐκκρίνει τὸ σπέρμα εἰς τὸ στόμα τῆς θηλείας, [6] καὶ ἐὰν καταπίῃ τὸ σπέρμα ἡ θήλεια, κόπτει τὰ ἀναγκαῖα τοῦ ἄρρενος, καὶ ἀποθνήσκει ὁ ἄρρην εὐθέως. [7] αὐξάνοντα δὲ τὰ τέκνα κατεσθίει τὴν γαστέρα τῆς μητρός, καὶ οὕτως ἐξέρχονται· [8] πατραλοῖαι οὖν εἰσι καὶ μητραλοῖαι.

[9] Καλῶς οὖν παρεπλησίασεν ὁ Ἰωάννης τῇ ἐχίδνῃ τοὺς Φαρισαίους· [10] ὃν τρόπον γὰρ ἀποκτείνει ἡ ἐχίδνα τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, οὕτω καὶ οὗτοι ἀπέκτειναν τοὺς νοερούς αὐτῶν πατέρας, τοὺς προφήτας, φησί, καὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν· [11] πῶς οὖν φύγωσιν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς; [12] καὶ ὁ μὲν πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ ζῶσιν εἰς τὸν αἰῶνα, οὗτοι δὲ ἀπέθανον.

II превод (Р, 288r–288v)

7. О еχиднѣ

[1] Добрѣ иѡаннь ꙗааше къ фарисеѡмъ. роженїа еχїднова, кто показа вамъ бѣжати ѿ боудущаго гнѣва.

[2] физїѡлогъ ѡбличи ѡ немъ. ꙗко, коѡа ꙗсть моужьскїи полъ, имать лице моужьскоѡ. а иже ꙗе жена, имать лице женскоѡ. [3] и имать ѡбразъ до поупа, а до конца имать ѡпашъ коркодилѡвоу. [4] прохѡда же не имать въ надрѣѡ женѡ. нь елико иглинѣ оуши тѣчїю. [5] да вънѣѡ мѡ // сѣтитъ женоу, излагаетъ сѣме свое въ оуши ꙗе. [6] да аще погльнетъ сѣме женѡ. прѣсѣцаетъ ноужѡна моужоу. и абїе оумираетъ моужь. [7] растуще же чедѡ. проадають оутрѡвоу мѡре своеѡ, и тако исхѡдетъ [8] ѡцеѡубїице соущѡ. и матереѡубїице.

[9] Добрѣ оубо прѣче иѡань, фарисеѡ еχидни. [10] ꙗцѣмъже нравомъ оубѣваетъ еχидна ѡца и матере. тако побїше юудеѡе разоумные ѡце своеѡ. прѣкы рекоу. и ꙗа нашего ꙗꙗ хѡ. и сѣтю цѣрковъ. [11] како ꙗбо имоутъ оубѣгнѡти ѿ боудущаго гнѣва. [12] ꙗбо ѡцѣ и мѡи живоутъ въ вѣкы. юудеѡе же изъмрѣше :-

Коментар

[3] В превода и имать ѡбразъ до поупа е изпуснато определението към допълнението, вж. гр. ἀνθρώπου ἔχουσι μορφήν 'имат човешки образ'.

I превод (L, 161r–161v) KCFRS

11. W змии

[1] Г^б ¹ рече² въ еѣ³лїи³. бѣдите⁴ мѣри⁴ ꙗко змиа. и кротцы ꙗко голѣбїе.
[2] фисилогъ рече. ꙗко чѣтыри вещи имать⁵. [3] первая вещь єи си⁶. еѣ⁶ сѣстарѣтъ⁷.
не видѣти начнеть учима. [4] и аще са хоцеть поновити алчеть .м.⁸ днїи и ноци⁹.
м.¹⁰ дождеже ослабѣтъ єи плоть. [5] и поицеть¹¹ рассѣлины камены¹² оузки и тѣ
сочлечеть съ себе кожу. и снемъши кожу обновитѣ.
[6] ты¹³ оубо члѣче аще хоцѣши мира¹⁴ сего зѣки¹⁴ // и скорбнымъ поутемъ¹⁵. алчѣбами
плоть ист'ни¹⁶. [7] оузокъ бо пѣть ввѣда въ вѣчною¹⁷ жизнь¹⁸.

W¹⁹ змии²⁰

[8] Еѣ¹⁹ придеть змии на источникъ воды питъ²¹. не²² несеть с собою ѣда. но въ
гнѣздѣ своемъ вставить и²³.

Библейски цитати

[1] Мат. 10: 16. [4] Мат. 4: 2. [7] Мат. 7: 13–14.

Разночетения

¹⁻² Рече Г^б FR; ¹⁻⁶ om. S; ⁵ змїа add. F; ⁷ зми и add. S; ⁸ чѣтырѣдѣсѣтъ F; ⁹⁻¹⁰
чѣтырѣдѣсѣтъ ноци F; ¹¹ ицеть FR; ¹² каменныа S; ¹³ и ты CRS; ¹⁴⁻¹⁵ цртво нѣно
полѣчити. то в' мирѣ семъ прѣ[---]нїе, оускимъ пѣтемъ и скор'бнымъ препроводи S; ¹⁶
истнїти LKA; ¹⁷⁻¹⁸ жизнь вѣчнѣю C / жизнь вѣчнѣю. ꙗкоже рече Г^б, бѣдите оубо мѣри
ꙗко змїа и кротцы ꙗко голѣбїе S; ¹⁹⁻²⁰ om. S; ²¹ пї CR / пити FS; ²² и не FR; ²³ om. FR.

Коментар

[4-5] Слав. превод представя свободен преразказ на гр. текст: ‘гладува ... ,
докато кожата ѝ се разхлаби, и търси камък или тесен процеп, и там се намества,
промушва тялото си, и като отхвърли кожата си / старостта, се обновява’. В гр.
текст тук има игра на думи: тὸ γῆρας ‘1. старост; 2. паднала стара кожа на змия’
(СтгрР: 158). [6] В общия протограф на слав. преписи е изпусната част от фра-
зата, съответстваща на гр. ἐὰν θέλῃς τὸ παλαιὸν γῆρας τοῦ κόσμου ἀποβαλεῖσθαι
‘ако искаш да отхвърлиш старата кожа на света’, така че се губи смисълът на
изречението. [8] В превода е изпусната номерацията на отделните свойства на
змията; тук в гр. стои Περὶ ὄφεως δεῦτερον.

11. Περὶ ὄφεως

[1] Ὁ Κύριος ἔλεξεν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ· «γίνεσθε οὖν φρόνιμοι ὥσει ὄφεις καὶ ἀκέραιοι ὥσει περιστεραί».

[2] ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τοῦ ὄφεως ὅτι τέσσαρας φύσεις ἔχει. [3] Πρώτη αὐτοῦ φύσις αὕτη· ὅταν γηράσῃ, ἐμποδίζεται τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ· καὶ ἀμβλυπεῖ. [4] καὶ ἐὰν θέλῃ νέος γενέσθαι, πολιτεύεται καὶ νηστεύει τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ τεσσαράκοντα νύκτας, ἕως οὗ τὸ δέρμα αὐτοῦ χανωθῇ· [5] καὶ ζητεῖ πέτραν ἢ ῥαγάδα στενὴν, καὶ ἐκεῖθεν ἑαυτὸν εἰσπέμψας, θλίβει τὸ σῶμα, καὶ ἀποβαλὼν τὸ γῆρας, πάλιν νέος γίνεται.

[6] Τοῦτον οὖν τὸν τρόπον καὶ σύ, ὦ ἄνθρωπε, ἐὰν θέλῃς τὸ παλαιὸν γῆρας τοῦ κόσμου ἀποβαλέσθαι, διὰ τῆς στενῆς καὶ τεθλιμμένης ὁδοῦ, διὰ νηστείας τὸ σῶμα τῆξον· [7] «στενὴ γάρ ἐστιν καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδός, ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον».

Περὶ ὄφεως δεύτερον

[8] Ὅταν ἔλθῃ ὁ ὄφις πιεῖν ὕδωρ εἰς πηγὴν, οὐ φέρει τὸν ἰὸν μεθ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐν τῷ φωλεῷ αὐτοῦ ἀφήσιν αὐτόν.

II перевод (Р, 289r–289v)

8. О змѣи савво прѣво

[1] Г҃ъ ѿбличи в змѣи, въ е҃ѣлїи. *Богудете рече могоури јако зьмїѣ. и цѣли јако гогоубїѣ.*

[2] фисїѡѡѡгъ ѡбличи. јако чєтыри їѣства имать. [3] прѣвоє їего їѣство сицєво. вьнїѣгѧ сьстарєт сє. нєдозираєтъ ѡчима. и призрачєствоуєтъ. [4] да ацє хоцєтъ млада быти. ходитѣ и постит сє, м҃ д҃ни. и ноцїи, м҃. донєлижє кожа їєє ѡстоупитѣ ѿслабѣвши. [5] ищєтъ камєнь. или тѣскноу (!) рѧз'сѣиноу. и тамо сєбє вѣринєтъ. томитѣ тѣло своє. и ѡложивѣ старѡстѣ, пѣмлажѧєт сє.

[6] Таковыимь оубо нравомь и ты в члчє. ацє хоцєши ѡложити вѣтхую старѡстѣ мирскоую. тѣсныѣ и прискрѣбными поутємь. [*] смотри в члчє како житєлєствоуєтъ змїи своєго рѧ спєнїѧ. пости сє оубо и ты. јако вѣжрѣжанїѧ рѧди. ѡбновиши сє. // и доидєши вь волю б҃жїю. постѣ вь рѧи оузаконопѡложи сє. прѣвоую заповѣдѣ вьзєтъ їєю адамь. да ацє сьхранил би, нє би сьмрьтїю ѡсоужѣнѣ. ѡложи оубо вєтхааго чл҃ка, сирѣчь грѣхы. и поищи рѧз'сѣли камєнныє, или тѣсно мѣсто јако и зьмїѧ. *тѣсны бо и прискрѣбны пст' вьводєи вь животь. и ширѡкѣ и пространьны вьводєи вь пагоубоу' :-*

Коментар

[*] Следващата част от поучението е заимствана от Псевдо-Василиевата редакция, вж. Sbordone 1936: 274.

I превод (L, 161v–162r) KCFRS

[9] лѣпо²⁴ оубо²⁵ се²⁶. и²⁷ намъ естъ тѣшцимъ²⁸ сѧ на водоу животнѣю и безлѣбноу. ѧкоже естъ полна²⁹ бжтвны³⁰ нѣны словесъ [10] въ цркви бжїи не носитъ съ собою злаго ѧда. но дхѡмъ³¹ ѡврѣци ѡ³² себе.

W³³ змїи³⁴

[11] еѧ видить змина³⁵. нага³⁶ члѣка³⁷ боить еѧ³⁸. и ѡвратит ѡ него. [12] аще ли и³⁹ видить ѡблечена⁴⁰ то пѡзить⁴¹ на нь. [13] фисилогъ⁴² рече.

[14] тако и мы разумѡмъ⁴³ разумѣмъ⁴⁴. ѧко еѧ ѡць нашъ⁴⁵ бѣ адамъ. нагъ⁴⁶ в порѡдѣ то не можетъ еѧ змина⁴⁷ прѣлѣстити. [15] да аще и ты имаши ѡдежѡу.

Библейски цитати

[14] Бит. 2: 25. [15] Ефес. 4: 22–24.

Разночетения

²⁴⁻³¹ тако же лѣпо егда приходимъ въ црковь бжїю на послѣшанїе бжественныхъ словѣ S; ²⁵ бо FR; ²⁵⁻²⁶ си бо C; ²⁶ om. R; ²⁷ om. FR; ²⁸ тѣшити F; ²⁹ постолаъ, на (!) F; ³⁰ и add. CFR; ³¹ бо ма C / бома FR / весма S; ³² w L / om. R; ³³⁻³⁴ om. S; ³⁵ змїи S; ³⁶⁻³⁷ члѣка нага R; ³⁸ om. CRFS; ³⁹ om. CFRS; ⁴⁰ ѡблечена LKF; ⁴¹ поплъзеть F; ⁴²⁻⁶¹ om. S; ⁴³ om. C; ⁴³⁻⁴⁴ разумѣмъ разумъ FR; ⁴⁵ om. R; ⁴⁶ бѣ add. FR; ⁴⁷ om. FR.

Коментар

[10] Последната фраза но дхѡмъ ѡврѣци ѡ себе е преосмислена в LK. Оригиналното четене на старобългар. превод е запазено в разклонението CFR: но бѡлма ѡврѣци ѡ себе, гр. ἀλλὰ παντελῶς ἀπορρίπτειν αὐτὸν ἀφ' ἑαυτῶν. Руският книжовник, преписал протографа на LK (вероятно и на АО, чийто текст на това място е загубен), не е разбрал старобългар. дума бѡлма ‘съвсем, напълно’ и я е заменил с доухѡмъ; преписвачът на S обаче я предава със синонима въсьма. [11] В гр.: Περί ὀφεως τρίτον. [14] В слав. превод на фразата ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀδὰμ γυμνὸς ἦν са разменени местата на подлога и сказуемото: еѧ ѡць нашъ бѣ адамъ нагъ и това променя смисъла на изречението; книжовникът, преписал общия протограф на FR, е добавил второ сказуемо, за да поправи грешката: егда ѡць нѣшь бѣ адамъ, нагъ бѣ... [15] В общия протограф на преписите е загубена голяма част от изречението, което е останало недовършено и няма смисъл: Ἐὰν οὖν καὶ σὺ ἔχῃς τὸ ἔνδυμα τοῦ παλαίου ἀνθρώπου, τοῦτέστι τὰ σύκινα τῆς ἡδονῆς, ὡς πεπαλαιωμένος ἡμερῶν κακῶν, ἐφάλλεται σοί.

[9] Ὅφειλόμεν οὖν καὶ ἡμεῖς, σπεύδοντες ἐπὶ τὸ ὕδωρ τὸ ἀένναον καὶ ἄκακον, τὸ γέμον τῶν θείων καὶ ἐπουρανίων λόγων, [10] ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ μὴ φέρειν μεθ' ἐαυτῶν τῆς κακίας τὸν ἰόν, ἀλλὰ παντελῶς ἀπορρίπτειν αὐτὸν ἀφ' ἐαυτῶν.

Περὶ ὀφείας τρίτον

[11] Ὅταν ἴδῃ ὁ ὄφεις ἄνθρωπον γυμνόν, φοβεῖται καὶ ἀποστρέφεται αὐτόν· [12] ἐὰν δὲ ἡμφιεσμένον αὐτὸν ἴδῃ, ἄλλεται ἐπ' αὐτόν. [13] Ὁ Φυσιολόγος ἔλεξεν.

[14] Καὶ ἡμεῖς νοητῶς νοήσωμεν ὅτι ἡνίκα ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀδὰμ γυμνὸς ἦν ἐν τῷ παραδείσῳ, οὐκ ἴσχυσεν αὐτὸν πεδῆσαι ὁ διάβολος. [15] Ἐὰν οὖν καὶ σὺ ἔχῃς τὸ ἔνδυμα τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου, τουτέστι τὰ σύκινα τῆς ἡδονῆς, ὡς πεπαλαιωμένος ἡμερῶν κακῶν, ἐφάλλεται σοι.

I превод (L, 162r) KCFRS

Ω змїи

[16] Є҃҃а пристѣпѣть⁴⁸ члѣвкѣ кѣ змїи. хотѣ ю оубити. [17] все⁴⁹ тѣло свое⁵⁰ на смєрть прєдѣстѣ⁵¹ а главоу змїи⁵² крѣи/еть.

[18] подѣбаєть оубо и⁵³ намъ все тѣло свое прєдѣти х̃а⁵⁴ ради⁵⁵ на смєрть. [19] а главоу храниѣи ω⁵⁶ грѣсѣ⁵⁷ и⁵⁸ ω дѣлєхъ⁵⁹. [20] ѣкоже⁶⁰ створиша прєстѣии мѣици. [21] *всакомѣ 860 мѣжю глава єсть х̃с* ѣкоже пишєтѣ⁶¹.

Библейски цитати

[17] 1Кор. 13: 3. [19] 1Кор. 11: 3.

Разночетения

⁴⁸ прєстѣпѣ C; ⁴⁹ и все FR; ⁵⁰ си C / дѣт R; ⁵¹ om. CRF; ⁵² точїю CFR; ⁵³ om. L; ⁵⁴⁻⁵⁵ om. CRF; ⁵⁶ ω FR; ⁵⁷ грѣхъ FR; ⁵⁸⁻⁵⁹ ѣже по дѣломъ FR; ⁶⁰ ѣко C / ѣже F.

Коментар

[16] В гр.: Περὶ ὁφείως τέταρτον. [17] В превода на израза τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ μόνην φυλάσσω оригиналното четене е запазено в разклонението **CFR**: а главоу точїю крѣиєть. Възможно е поради повреден или нечетлив текст в протографа на **LK** тѣчиѣ ‘само, единствено’ да е заменено със змїи (думата е в м.р. и в тази форма означава ‘змей’; вж. по-напред в [16] кѣ змїи. хотѣ ю оубити, където змина е в обичайната си форма в ж.р.). [18] В преписи **LK** е добавен изразът х̃а ради (все тѣло свое прєдѣти х̃а ради на смєрть), който липсва в гр. текст. [19] Във всички слав. преписи на мястото на гр. τούτέστι τὸν Χριστὸν μὴ ἀρνούμενοι ‘тоест да не се отричаме от Христос’ се намира съвсем различна по смисъл фраза, която не е позната от публикуваните гр. текстове. Изглежда, на това място гр. оригинал на превода е бил нечетлив и затова слав. преводач го допълнил със следния текст: ω грѣсѣ и ω дѣлєхъ ‘заради греховете и делата’ (а главоу храниѣи ω грѣсѣ и ω дѣлєхъ), или пък гр. оригинал вече е съдържал друга редакция, в която Христос е споменат в предното изречение, а тук е поместен различен текст.

Περὶ ὄφεως τέταρτον

[16] Ὄταν ἐπέλθῃ αὐτῷ ἄνθρωπος θέλων αὐτὸν ἀποκτεῖναι, [17] ὅλον τὸ σῶμα αὐτοῦ εἰς θάνατον παραδίδωσι, τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ μόνην φυλάσσων.

[18] Ὅφείλωμεν οὖν καὶ ἡμεῖς, ἐν καιρῷ πειρασμοῦ, ὅλον τὸ σῶμα ἐαυτῶν παραδιδόναι εἰς θάνατον, [19] μόνην τὴν κεφαλὴν φυλάσσοντες, τουτέστι τὸν Χριστὸν μὴ ἀρνούμενοι, [20] ὥσπερ ἐποίησαν οἱ ἅγιοι μάρτυρες· [21] «παντὸς γὰρ ἀνδρὸς ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός ἐστιν», ὡς γέγραπται.

I перевод (L, 162r)
KCFRS

12. W мравии

[1] Соломонъ¹ глѣтъ² в притчѣхъ³ *вижъ мравию⁴ w лѣнливѣ⁵*.

[2] Фисилогъ⁶ сказываеѣтъ⁶ w мравии. первая сина⁷ вещь еи⁸ естъ⁹. [3] еѣла идѣтъ слѣдомъ вса. и¹⁰ кождо ѣ свое зерныце въ встѣхъ¹¹ носить. [4] а еаже¹¹ соуѣтъ тѣа. не глѣтъ имоуѣимъ дадите и¹² намъ ѿ зернеца вашѣ. ни¹³ грабать нѣжею. но шѣше сами иѣють.

[5] се же естъ w¹⁴ мѣры¹⁴ и несмыслѣны¹⁴ дѣла¹⁴.

Библейски цитати

[1] Притч. 6: 6. [5] Мат. 25: 8.

Разночтения

¹⁻³⁴ om. S; ²⁻³ въ притчахъ глѣтъ F; ⁴ мѣ равнѣю (!) C; ⁵ лѣнностивѣ CRF; ⁶ сказоуеѣтъ F / сказаѣ R; ⁷ om. CFR; ⁸ om. CF; ⁹ си add. CFR; ¹⁰ om. FR; ¹¹ еаже C; ¹² om. FR; ¹³ и C; ¹⁴ ѿ LC.

12. Περὶ μύρμηκος

[1] Ὁ Σολομὼν ἐλάλησεν ἐν ταῖς Παροιμίαις· «ἴσθι πρὸς τὸν μύρμηκα, ὃ ὀκνηρέ».

[2] ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τοῦ μύρμηκος, ὅτι τρεῖς φύσεις ἔχει. Πρώτη αὐτοῦ φύσις αὕτη· [3] ὅταν στοιχηδὸν περιπατῶσιν, ἕκαστος τὸν κόκκον ἐν τῷ στόματι βαστάζει, [4] καὶ οἱ κενοί, οἱ μὴδὲν ἔχοντες, οὐ λέγουσι τοῖς γεγομωμένοις· δότε ἡμῖν ἐκ τῶν κόκκων ὑμῶν, οὐδὲ ἀρπάζουσι βίᾳ, ἀλλ' ἀπέρχονται καὶ ἑαυτοῖς συλλέγουσι.

[5] Ταῦτα δὲ ἐπὶ τῶν φρονίμων παρθένων καὶ τῶν μωρῶν ἐστὶν εὐρεῖν.

I превод (L, 162r–162v) KCFRS

W мравии

[6] Многажы¹⁵ на нивы¹⁶ идеть в годъ жатвенныи. и възыдѣть на стеблие житное¹⁷ и преклонить є. [7] прѣже възлєзениа єи. wobнaеть из¹⁸ нa¹⁹ стѣбло. и wobнaвши разоумѣть. аще пшеница єсть. или ячмы²⁰. [8] аще²¹ бо²² боудеть²³ // ячмы²⁴. то wна възлѣзить на пшеницю. ячмы бо коръмла скотъа єсть. [9] но вса то²⁵ въ²⁶ огна²⁷ мѣсто²⁸. да бы ми излѣзлъ ячмы.

[10] вѣжи оубо и ты скотъа коръмла. и вземли²⁹ пшеницю. iako³⁰ полагаеть в сѣсѣцѣ³¹. [11] ячмы бо са прикладаеть³² к невѣрны оучению а пшеница къ правои вѣрѣ³³ хвѣ³⁴.

Разночтения

¹⁵ многажѣдди C; ¹⁶ нивы K / ны F / навы R; ¹⁷ животное C; ¹⁸⁻¹⁹ єи зєрна C / исдѣна (!) FR; ²⁰ ячмѣ C; ²¹ да аще CRF; ²² om. FR; ²³⁻²⁴ ячмы в8дѣ CFR; ²⁵ того C / та F; ²⁶ om. C; ²⁷ wгнь C; ²⁸ мость C; ²⁹ вземши LK; ³⁰ iakoже CFR; ³¹ сѣцѣ LKC / сѣсѣ R; ³² прикладаю R; ³³⁻³⁴ хвѣтє вѣрѣ CFR.

Коментар

[6] В гр.: Τρίτη φύσις τοῦ μύρμηκος. В слав. превод са разменени местата на второто (мравката прегрива на две зърната, за да не покълнат през зимата) и третото свойство на мравката (преди да се качи на класа, мравката подушва дали това е жито или ечемик). [7] Всички преписи съдържат повреден текст във фразата ὁσμάται εἰς τὸ στέλεχος τοῦ στάχυος ‘подушват стъблото на класа’, вероятно поради нечетливо място в общия им протограф; единствено преписвачът на С е опитал, не много сполучливо, да допълни по смисъл мястото: wobнaѣ єи зєрна стѣбло. [9] Изречението но вса то въ огна мѣсто да бы ми излѣзлъ ячмы стои срещу гр. καὶ ὁ Ἰώβ φησιν· ἀντὶ πυροῦ ἄρα ἐξέλθοι μοι κριθή (‘Йов каза: Нека вместо пшеница да ми порасне ечемик’). Тук има две погрешно предадени фрази. Ванеева (1996: 90) с основание предполага, че на мястото на но вса то първоначално е стояло иовъ сатъ, където редкият старобългар. глагол сатъ ‘рече, каза’ (SJS 4: 394–395) не е бил разбран от руските книжовници и е бил погрешно предаден. Втората грешка е била направена още в превода – Карнеев (1890: 233, бел. 2) обръща внимание, че старобългар. преводач явно погрешно е разбрал и предал ὁ πυρός ‘пшеница’ като τὸ πῦρ ‘огън’ (вж. и Ванеева 1996: 90). Вероятно и самият цитат от Йов 31: 40 му е бил непознат. [10] Старобългар. дума сѣсѣцѣ ‘хамбар’ (гр. ἀποθήκη) явно е била непознатата за руските книжовници и изразът е предаден погрешно като в сѣцѣ (от сѣкъ < сѣкъ ‘клон, прът, съчка’); правилната форма се среща единствено във F, но вероятно е поправена от книжовника, писал ръкописа.

Τρίτη φύσις τοῦ μύρμηκος*

[6] Πολλάκις ἐν τῷ ἀγρῷ πορεύεται ὁ μύρμηξ ἐν καιρῷ τοῦ θερισμοῦ καὶ ἀναβαίνει ἐπὶ τὸν στάχυν, καὶ καταφέρει τὸν κόκκον, [7] καὶ πρὸ τοῦ ἀναβῆναι αὐτόν, ὁσμᾶται εἰς τὸ στέλεχος τοῦ στάχυος, καὶ ἀπὸ τῆς ὁσμῆς γινώσκει ἡ κριθή ἐστὶν ἢ σῖτος· [8] ἐὰν δὲ κριθή ἐστὶν, ἀναβαίνει εἰς τὸν σῖτον. ἢ γὰρ κριθή τροφή κτηνῶν ἐστι, [9] καὶ ὁ Ἰώβ φησιν· «ἀντὶ πυροῦ ἄρα ἐξέλθοι μοι κριθή».

[10] Φεῦγε οὖν καὶ σὺ τὴν κτηνώδη τροφήν, καὶ λαβὲ τὸν σῖτον τὸν ἀποτιθέμενον εἰς τὴν ἀποθήκην. [11] ἢ γὰρ κριθή παραβάλλεται τῇ τῶν ἑτεροδόξων διδασκαλίᾳ, ὁ δὲ σῖτος τῇ ὀρθότητι τοῦ Χριστοῦ πιστεῖ.

* В слав. превод са разменени местата на второто и третото свойство на мравката. За удобство при съпоставката на оригинал и превод, тук също местата им са разменени.

I превод (L, 162v) KCFRS

W мравѣи

[12] Ёѣа вносить въ мравѣище³⁶ свое жито. прѣстрѣгнеть³⁷ на двоє зерно. [13] да не зимѣ³⁸ бывшимъ прозѣбноуѣть. и измѣрѣть³⁹ гладомъ.

[14] и ты ꙗзы ветхаго закона исторгни ѿ дѣша. [15] да не тебе спниѣ⁴⁰ погибнеть⁴¹. [16] павелъ бо рече. ꙗко законъ дѣхвныи естъ [17] дѣховныи юдѣи гладѣ⁴² изомроша и⁴² разбоиници быша⁴³ стымъ причастни⁴⁴ проче⁴⁷ :~

Библейски цитати

[14] 2Кор. 3: 6. [15] Рим. 7: 6, 14.

Разночетения

³⁶ мравѣище S; ³⁷ прѣстрѣгнеть KCO / прегрызнеть FR / є add. LK; ³⁸ в' зимѣ S; ³⁹ помѣрѣ C; ⁴⁰ om. C; ⁴¹ побие CS / подобаетъ быти FR; ⁴² а FR; ⁴³ om. FR; ⁴⁴ и CFRS.

Коментар

[14] В слав. текст има преосмисляне: и ты ꙗзы ветхаго закона. исторгни ѿ дѣша 'изтрѣгни от душата си думите на Стария закон', срв. гр. Καὶ σὺ οὖν τὰ ῥήματα τῆς παλαιᾶς διαστείλον ἀπὸ τοῦ πνεύματος 'Различи думите на Стария [закон] от духа [им]'. [15] В общия протограф на слав. преписи е имало повреден или нечетлив текст, предаден в LK с да не тебе спниѣ погибнеть, което няма смисъл; FR преосмислят текста: да на тебе спниѣ подобаетъ быти, а C го модифицира: да не тебе побиеѣ, като запазва част от вероятното оригинално четене да не тебе псыание побиеѣтъ, срв. гр. μὴ ποτέ σε τὸ γράμμα ἀποκτείνει. Според Ванеева (1996: 90) първоначалният вариант е бил да не тебе списание погибнет (погибнет в смисъл 'погуби', което обаче е малко вероятно). [17] В слав. текст е изпусната част от изречението, затова в LKS е загубен смисълът и е направен опит за преосмисляне – първата дума дѣховныи в тях е присъединена към предишното изречение, срв. павелъ бо рече. ꙗко законъ дѣхвныи естъ дѣховныи, а по-нататък следва: юдѣи гладѣ изомроша 'юдеите измряха от глад'. В разклонението CFR запетаята е запазена на правилното място след естъ: павѣ бо рѣ ꙗко закѣ дѣховныи естъ, така че дѣховныи е част от следващото изречение. Изпуснатите думи от оригиналния текст обаче пречат за разбирането му: дѣховныи юдѣи гладѣ измѣрѣша (гр. ψιλὸς τῷ πνεύματι προσεσχῆκότες, οἱ Ἰουδαῖοι ἐλκτοκτονήθησαν 'като се придържаха единствено към духовното, юдеите измряха от глад'). Противоречието между библейския текст (юдеите са се придължали не към духа, а към буквата на Закона, Рим. 7: 6, 14) и неговия цитат тук, коментирано от Ванеева (1996: 90–91), не се дължи на слав. превод, а е възникнало на гръцка почва. † Последната фраза от текста е безсмислена във всички преписи: и разбоиници быша стымъ причастни 'и разбойниците бяха [причастни] със светците', като 'причастни' е добавена само в LK, срв. гр. καὶ φονεῖς γεύονασιν ἁγίων 'и [юдеите] станаха убийци на светците'.

Περὶ μύρμηκος δεύτερον

[12] Ὄταν ἀποταμιεύηται τὸν σῖτον εἰς τὴν ἑαυτοῦ μάνδραν, διχοτομεῖ τοὺς κόκκους εἰς δύο, [13] μήποτε χειμῶνος γενομένου, βραχῶσι καὶ ἀναθάλωσιν οἱ κόκκοι, καὶ λιμοκτονηθῶσι.

[14] Καὶ σὺ οὖν τὰ ῥήματα τῆς παλαιᾶς διάστειλον ἀπὸ τοῦ πνεύματος, [15] μή ποτέ σε τὸ γράμμα ἀποκτείνει· [16] Παῦλος γὰρ εἶπεν ὅτι «ὁ Νόμος πνευματικός ἐστι». [17] ψιλὸς τῷ πνεύματι προσεσχηκότες, οἱ Ἰουδαῖοι ἐλιμοκτονήθησαν καὶ φονεῖς γεγόνασιν ἀγίων καὶ τὰ ἐξῆς.

I превод (L, 162v–163r) KCFR

13. W сиринѣ¹ w wкнокентаврѣхъ²

[1] Рече исаиѣ прѣкѣ. *яко бѣси³ и⁴ сиринѣ//ны. и єхидны. пласати имѣть в вавилонѣ.*

[2] Фисилогъ рече w сиринѣ и w кентоуѣрѣхъ⁵. *яко сиринѣ животъ мѣрътвенъ⁶ єсть. а моса* [3] *до чреслъ имать члѣвческыи⁷ wбразъ⁸ а wшибъ гоусиноу.* [4] *тако же и⁹ инокентаврѣ¹⁰. полъ єго єсть¹¹ члѣвкѣ а полъ wслатѣ.*

Библейски цитати

[1] Ис. 13: 21–22 (LXX: 21 καὶ ἀναπαύσονται ἐκεῖ θηρία καὶ ἐμπλησθήσονται αἱ οἰκίαι ἥχου, καὶ ἀναπαύσονται ἐκεῖ σειρήνες, καὶ δαιμόνια ἐκεῖ ὀρχήσονται, 22 καὶ ὀνοκένταυροι ἐκεῖ κατοικήσουσι, καὶ νοσσοποιήσουσιν ἐχῖνοι ἐν τοῖς οἴκοις αὐτῶν).

Разночтения

¹ и add. CF; ² wіснокентаврѣхъ K / wкент'таврѣ C / wнекентаврѣ F / wненокѣтаврѣ R; ³⁻⁴ бѣ. ни (!) C / бѣша сѣа FR; ⁵ кѣтаврѣ C / некетоуѣрѣхъ F / кентѣкѣ R; ⁶ мѣрътвенѣ L; ⁷ члѣвкъ сыи LK; ⁸ wбразомъ LK; ⁹ om. R; ¹⁰ икентаврѣ L / инокентакратѣ F / инокѣтакрѣ R.

Коментар

Онокентаврѣ, гр. ὀνοκένταυρος ‘магарешки кентавр, двусъставно същество с горна част човек и долна магаре’ (Белова 1995: 192–193). В слав. превод явно непознатото за преводача название се редува с инокентаврѣ, където първата част на композитума ин- в значение ‘един’ е добре познат словообразователен елемент в старобългар. език, срв. по-долу инорогъ ‘еднорог’ (вж. Тасева 2022). В отделните преписи са налице множество различни варианти на двете лексеми.

[1] Гр. ἐχῖνοι ‘таралежи’ е предадено погрешно в превода като єхидны ‘ехидни, отровни змии’ (от гр. ἔχιδνα), вероятно поради близост в звученето (Ванеева 1996: 91). [2] Във всички преписи изречението в сегмента е недовършено, но този пропуск е бил налице още в гр. оригинал. Това се подкрепя от подобен пропуск в гр. препис а, с който слав. текст показва сходства. Единствената запазена фраза а моса вероятно е дошла от αἱ δὲ μοῦσαι, както е в а. Същата остатъчна фраза, без продължението, е налице и в групата най-ранни гр. преписи **GMΓ** (вж. Sbordone 1936: 51; Offermanns 1966: 58₆–59₂₋₃), срв. **G**: Μοῦσαι ταῖς φωναῖς и **M**: μμοῦσαι ταῖς φωναῖς. Целият текст се чете единствено в препис s: καὶ μουσικαῖς ταῖς φωναῖς ἡδύνουσι τοὺς ἀκούοντας, ὥστε καὶ εἰς ὕπνον τραπῆναι μέχρι καὶ θανάτου ‘и с мелодични гласове наслаждават слушащите, докато те изпаднат в сън чак до смърт’. [3] Преписите **LK** съдържат погрешното четене члѣвкъ сыи (гр. ἀνθρώπου), затова преписвачът се е опитал (несполучливо) да го преосмисли, променяйки допълнението от им.п. в тв.п.: члѣвкъ сыи wбразомъ; правилното члѣвческѣи (члѣвческѣи wбразъ) е запазено в разклонението **CFR**.

13. Περὶ σειρήνων καὶ ὀνοκενταύρων

[1] Ἐλάλησεν Ἡσαΐας ὁ προφήτης ὅτι «δαιμόνια καὶ σειρήνες καὶ ἐχῖνοι ὀρχισθήσονται ἐν Βαβυλῶνι».

[2] ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τῶν σειρήνων καὶ τῶν ὀνοκενταύρων· ὅτι αἱ μὲν σειρήνες ζῶα θανάσιμά εἰσιν ἐν τῇ θαλάσσῃ, αἱ δὲ μοῦσαι [ταῖς φωναῖς ἡδύνουσι τοὺς ἀκούοντας, ὥστε καὶ εἰς ὕπνον τραπῆναι μέχρι καὶ θανάτου]. [3] τὸ μὲν ἥμισυ μέρος ἕως ὀμφαλοῦ ἀνθρώπου ἔχουσι μορφὴν, τὸ δὲ ἥμισυ ἕως ἕξω χηνός. [4] ὁμοίως καὶ οἱ ὀνοκένταυροι τὸ μὲν ἥμισυ μέρος ἀνθρώπου ἔχουσι, τὸ δὲ ἥμισυ ἕως ἕξω ὄνου.

II перевод (P, 290v–291r)

9. О ипокиентаврѣхъ и сирѣнѣхъ

[1] Γὰρ ἡσαΐα πρῶτῳ. *τακο εἴσωνε и сирѣни. и онокиѣ[н]таври. игратъ въ вавилωνѣ.*

[2] φυσιολογὸς ωβличи ω сиринохъ. и онокиѣнтаврѣхъ. *также сирини, скоти съмрътни соутъ въ мори.* [3] и иже поль чести ѿ даже и до поупа, *ѿлче имать въвбраженїе. а поль чести егѡ соутъ гоуски.* [4] тако и онокиѣнтаври. *поль чести соутъ ѿлвци. а ѿ прьсеи даже и до конца въвбраженїе мьсче.*

I перевод (L, 163r) **KCFR**

[5] *тако и члвкъ весь несотворенъ. въ всѣхъ поутѣ свой.* [6] боудууть нѣции собрани въ цркви. вбразъ имоущи¹² блгочѣна. а силы его ѿмѣтаючи сѧ. [7] и въ цркви ѿко члвци соуть. а еѣа излѣзоуть. то погибноуть. [8] тащи же соущи¹³ сиринъ и накеннта-оуръ¹⁴. лице вземлють спротивныхъ¹⁵ силъ. за блгогланіе бо ѿ. и за блгословесіе¹⁶. [9] ѿко сирини вождгоуть сѣца безлобнымъ. *тлаъ бо вѣбѣчаѧ блги бесѣдали злыми.*

[10] да добръ рече ѱисилогъ. ѿ сиринѧ и ѿнокентоурѣхъ²⁰.

Библейски цитати

[5] Яков 1: 8. [6-7] 2Тим. 3: 1–5. [9] 1Кор. 15: 33.

Разночетения

¹² имоуще LKR / имѣщъ C; ¹³ сѣще KC / соуть FR; ¹⁴ инокентауръ KFR / инокентавръ C; ¹⁵ протѣны C; ¹⁶ блгословеніѧ сѧ C; ¹⁷ инокѣтаврѣ C.

Коментар

[5] Преводачът е предал гр. ἀκατάστατος ‘непостоянен’ като несътворенъ, понеже поради повреден или нечетлив текст в гр. оригинал го е прочел като ἄκτιστος. Възможно е обаче гр. текст вече да е съдържал ἄκτιστος вм. ἀκατάστατος. [9] Гр. ἐξαπατάωσι ‘мамят, заблуждават’ (от ἐξαπατάω) вероятно е било прочетено погрешно от слав. преводач като ἐξάλτουσι ‘запалват’ (от ἐξάλλω).

I превод (L, 163v) КССР

14. W ежю

[1] Ёжъ кроуговатъ вбразъ имать. и весь сатънатъ¹ естъ. [2] Фисилогъ рече ѿ ежи². ꙗко възлѣзеть на лозю. и долѣзеть до грѣзнѣ и втроуцитъ³ грѣзнѣ. повержеть на землю⁴. [3] и възнакъ легъ. възнезетъ⁵ зѣрна на всти своя. и несеть чадомъ. [4] и вставитъ грѣзнѣ тощъ.

[5] и ты оубо жителине⁶. слѣзи в разоумный тѣскъ. [6] да вселиши са въ двори цркви и да прѣстанеш⁷ оу стго крщениа. [7] како оустави ежа дха пронириваго възити⁸ на твое сѣце. рекше соупротивныа силы. [8] и ꙗко грѣзна⁹ вставитъ та поуѣста. не¹⁰ имоуца¹¹ бохма ни единого грѣзна¹² в тѣбѣ.

Библейски цитати

[5] Йоан 15: 1. [6] 2Кор. 5: 10.

Разночетения

¹ сатъна L; ² ежъ CFR; ³ втроуцитъ F; ⁴ земли CFR; ⁵ возложитъ C / вознесетъ R; ⁶ жителѣ FR; ⁷ прѣстанешъ C; ⁸ възлѣсти C / възлѣзѣтъ FR; ⁹ грѣздиа FR; ¹⁰ и не F; ¹¹ имоущи F; ¹² зръна CFR.

Коментар

Заглавието е написано в полето на страницата.

[1] Подлогът и сказуемото в гр. преписи са в мн.ч., а в слав. превод – в ед.ч. ∴ Употребеното в преписите сатънатъ произлиза от остънѣтъ е ‘бодлив’ (гр. ὀλόκεντρος – въсь остънѣтъ), което, вероятно поради неразбиране, е повредено при трансмисията на текста (вж. Ванеева 1996: 93). [6] Възможна грешка в превода се открива във фразата и да прѣдѣстанеш оу свѣтото крщениа (‘и ще застанеш в светото крщение’), която би трябвало да съответства на гр. καὶ ἐπὶ τὸ ἅγιον βῆμα Κυρίου χωρῆσαι σε ‘и да пристъпиш предъ съдийския стол на Христос’; тук βῆμα (сѣдище ‘съдийско място’) изглежда е разчетено като βάπτισμα ‘кръщение’ (Ванеева 1996: 94). [7] Преводът е направен от гр. оригинал, в който вм. καὶ μὴ ἀφήσῃς ‘и не оставяй’, както е в преписите **as**, е стояло πῶς γὰρ ἀφήσας ‘как остави’, както е в други гр. преписи, например **M** или **WO** (вж. Offermanns 1966: 63₁₀; Sbordone 1936: 56₃). ∴ Към фразата дха пронириваго, гр. τὸ πονηρὸν πνεῦμα, има пояснение рекше соупротивныа силы ‘сиреч враждебните сили’, което се среща само в гр. преписи **G** и **M**: τοῦτέστιν τὰς ἀντικειμένους δυνάμεις (Offermanns 1966: 62–63); срв. същата фраза във II превод. [8] Във фразата не имоуца бохма ни единого грѣзна въ тѣбѣ ‘нямащ нито един грозд в себе си’ преписите **CFR** вм. грѣзнѣ ‘грозд’ съдържат зръно ‘зърно’ (ни единого зръна в тѣбѣ), докато в гр. стои ἀκρεμών ‘клонче’ (μὴ ἔχοντα ὅλως ἀκρέμονα ἐν σοί), затова е трудно да се каже коя лексема е стояла в първоначалния превод. В гр. препис **M** на това място стои καρπός ‘плод’ (μὴ ἔχοντα ὅλως καρπὸν ἐν σοί).

14. Περὶ ἐχίνου

[1] Οἱ ἐχῖνοι μορφὴν σφαίρας ἔχουσι, καὶ ὁλόκεντροί εἰσιν. [2] Ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τοῦ ἐχίνου ὅτι ἀναβαίνει, φησὶν, ἐπὶ τὴν ἄμπελον, καὶ ἔρχεται εἰς τὸν βότρυ, καὶ καταβάλλει τὰς ῥάγας ἐπὶ τὴν γῆν, [3] καὶ βάλλει ἑαυτὸν ἄνω βλέποντα, καὶ κολλῶνται αἱ ῥάγες εἰς τὰ αὐτοῦ κέντρα, καὶ ἄγει τοῖς τέκνοις, [4] καὶ ἀφήσι τὸ κλῆμα τοῦ βότρυος κενόν.

[5] Καὶ σὺ οὖν, πολιτευτά, ἐστάθης ἐν τῇ νοερᾷ ληνῷ [6] καὶ ἀποταμιευθῆναι σε εἰς αὐλὰς βασιλείας, καὶ ἐπὶ τὸ ἅγιον βῆμα τοῦ Χριστοῦ χωρῆσαι. [7] καὶ μὴ ἀφήσης τὸν ἐχῖνον, τὸ πονηρὸν πνεῦμα, ἀναβῆναι ἐπὶ τὴν καρδίαν σου, [8] καὶ δίκην βότρυος ἀφεῖναι σε ἔρημον, μὴ ἔχοντα ὅλως ἀκρέμονα ἐν σοί;

II превод (P, 291r)

10. ѿ ѣжи повѣсть

[1] Ѣхидна имоуѣи видѣнїе ѿмлатоу их'же и ѣже нарычють. и всма бодливо ѣ. [2] фисїѡлогъ ѿбличи ѿ сих' ѡко въсходѣтъ рече на лозы. и пристѣпають къ грѡзѣмь. и роусеть зръна по земли. [3] и шѣше валают се по нї. и напарают се зръна на бодлїѣ ихъ. и ѡносетъ чедѡмь своимь. [4] и сѣтаѣтъ лоза тыца без' грѡзїа.

[5] и ты оубѡ жителниче. пристани разоумнѡмоу виноградоу. [6] ѣже принѣноу ти быти въ двори цркыѣ. и въ сѣтии ѡларѣ хѣвъ въмѣстити се. [7] и не ѡстави ѣжа логкавадоу дѣха, възыти на сѣци твоѣмь. ѣже соутъ противныѣ сїлы. [8] и соудѣа грѡзѡвы прѣѣвы изоставши поусто не имы на себѣ врѣха всма :-

Коментар

[1] Макарь че в заглавието ἐχῖνος е преведено като 'еж', в текста е употребено погрешното ѣхидна – много вероятно грешка още в гр. оригинал, където може би е стояло ἔχιδνα, затова преводачът го е пояснил: их'же и ѣже нарычють. [7] Вж. коментара към I превод.

I превод (L, 163v–164r) КССР

15. W лисици

[1] Фисилогъ рече w лисици. ѿко лъстивъ еѧ¹ животъ² естъ³. [2] аще вѣзлаетъ, хотѣши ѧсти. и не вѣрѣшетъ боѧма⁴. ищеть вежа. или пѣвѣнницю⁵. [3] и лажеть // вѣзнакъ⁶. а в себе⁷ дѣшю влѣкѣши и⁸ ѿко издохши лежить. [4] и мѣнши птица ѿко оумѣрла естъ сѣдоуъ на ней⁹ клевети¹⁰ еѧ¹¹ начнууъ¹². [5] ти¹³ потомъ вѣскочитъ¹⁴ скоро¹⁵. похвѣтитъ и снѣстъ ѧ. [6] тако и дѣволаъ. лъстивъ естъ злодѣи¹⁶. и¹⁷ дѣла¹⁸ его зла¹⁹. [7] да иже хоцѣтъ²⁰ кто²¹ плоти его вкоусити²² оумѣреть. плоть же его соуъ сѣна. бѣдѣ. сребролюбие. сладости²³. зависти²⁴. [8] ѿ²⁵ того иродъ приближи сѧ лисици. [9] и книгчии слышавъ²⁶ ѿ сѣса ѿко лиси ѧзвѣны имоуъ²⁷. [10] и в пѣнѣ соломонъ рече. *имѣйте себе лисица малыѧ. безъ вѣсти творѣщаѧ винограды*. [11] и дѣдѣ въ псалмѣхъ рече *часть лисовомъ*²⁸ *бѣдѣтъ*. и прочее. [12] добръ рече²⁹ фисилогъ³⁰ w лисици.

Библийски цитати

[7] Гал. 5: 19–21. [8] Лук. 13: 31–32. [9] Мат. 8: 20. [10] Песен. 2: 15. [11] Пс. 62: 11.

Разночетения

¹ om. CFR; ²⁻³ ѿ живѣ R; ⁴ вѣхъма K / бѣма (!) C / бома F; ⁵ пѣвѣнница KC / пѣвница FR; ⁶ вѣзнакъ LK; ⁷ в себе: всю CFR; ⁸ om. F; ⁹ и add. CFR; ¹⁰ клеветѣтъ C; ¹¹ om. FR; ¹² ю add. FR; ¹³ и C; ¹⁴ востѣши CFR; ¹⁵ om. CFR; ¹⁶ om. CFR; ¹⁷⁻¹⁹ зло и дѣло его C; ¹⁸⁻¹⁹ зла дѣла его FR; ²⁰⁻²¹ кто хоцѣтъ FR; ²¹ om. C; ²² и add. FR; ²³ сладость F; ²⁴ завистъ F; ²⁵ и ѿ FR; ²⁶ слышавше LK; ²⁷ гнѣзда своѧ add. FR; ²⁸ лисѣ C; ²⁹⁻³⁰ фисилѣгъ рече FR.

Коментар

Заглавието е написано в полето на страницата.

[1] В преписите **LK** руският преписвач е добавил еѧ ‘нейният’ (ѿко лъстивъ еѧ животъ естъ), тъй като не е познавал старобѣлг. лексема животъ в значението ‘живо същество, животно’; преписите от разклонението **CFR** обаче пазят оригиналното четене. [2] Към старобѣлг. лексема вѣзлаетъ (от вѣзлѣати ‘огладнявам’) е добавено пояснението хотѣши ѧсти; това е направено вероятно от преписвача на руския протограф. † Неясно защо преводачът е предал ζητεῖ τοῦ ἐστὶ θέρμη τῆς γῆς ἢ ἀχυροθήκην ‘търси място, където земята е топла или има плява’ като ищеть вежа или пѣвѣнницю ‘търси навес или плевня’. В лексикографските справочници лексемата вѣжа се среща със значение ‘шатра, палатка, кула’ (Срез. 1: 482), ‘склад, килер’ (Mikl.: 121), ‘колиба, шатра, кула’ (Даль 1: 103); в този контекст би могла да се разбира като ‘навес, колиба’ – лека постройка, направено от пръти, кал и слама укритие. [9] Втората част на библийския цитат Мат. 8:20 „Лисиците имат леговища, и птиците небесни – гнезда“ в повечето преписи е пропусната, но **FR** пазят следи от първоначалния текст: лиси ѧзвѣны имоуъ гнѣзда своѧ. [10] Във втората част на цитата: ἀφανίζούσας τοὺς ἀμπελῶνας ‘повреждащи лозята’ глаголетъ, от който е образувано причастието ἀφανίζω, е преведен като безъ вѣсти творити ‘правят да изчезнат’, вместо например с погубити или исказити; изразът безъ вѣсти быти е засвидетелстван със значение ‘изчезвам’ на три места в Супрасълския сборник (SJS 1: 380–381).

15. Περὶ ἀλώπεκος

[1] Ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τῆς ἀλώπεκος ὅτι δόλιον ζῷον ἐστίν. [2] ἐὰν γὰρ πεινάσῃ καὶ μὴ εὖρη παντελῶς θήραν φαγεῖν, ζητεῖ ποῦ ἐστὶ θέρμη τῆς γῆς ἢ ἀχυροθήκην, [3] καὶ βάλλει ἐαυτὴν ἄνω βλέπουσαν, καὶ ἔλκει τὰς πνοὰς εἰς ἐαυτήν, καὶ φυσᾶται παντελῶς, ὥστε φαίνεσθαι νεκράν· [4] καὶ νομίζουσι τὰ πετεινὰ ὅτι τέθνηκε, καὶ κατασκηνοῦσιν ἐπάνω αὐτῆς τοῦ φαγεῖν αὐτήν, [5] καὶ οὕτως, ἀναστᾶσα, ἀρπάζει καὶ κατεσθίει αὐτά.

[6] Οὕτω καὶ ὁ διάβολος δόλιός ἐστι παντελῶς καὶ αἱ πράξεις αὐτοῦ· [7] ὁ θέλων μεταλαβεῖν τῶν σαρκῶν αὐτοῦ, ἀποθνήσκει. αἱ σάρκες γὰρ αὐτοῦ εἰσιν αὗται· πορνεῖαι, φιλαργυρίαι, ἡδοναί, φόνοι. [8] Ἐκ τούτου καὶ ὁ Ἡρώδης παρεπλησίασε τῇ ἀλώπεκι, [9] καὶ ὁ γραμματεὺς ἀκούσας παρὰ τοῦ Σωτῆρος· «αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσκεις». [10] καὶ ἐν τοῖς Ἀισμασιν ὁ Σολομών λέγει· «πιάσατε ἡμῖν ἀλώπεκας μικράς, ἀφανίζούσας τοὺς ἀμπελῶνας». [11] καὶ ὁ Δαυὶδ ἐν τοῖς Ψαλμοῖς λέγει· «μερίδες ἀλωπέκων ἔσσονται», καὶ τὰ ἐξῆς.

[12] Καλῶς οὖν ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τῆς ἀλώπεκος.

II перевод (P, 293v–294r)

13. О лисицы сказаніе

[1] фисіѡлогъ ѡбличи ѡ лисици. ꙗко льстивъ гадъ іє. [2] е҃ѡ загладнѣетъ, и не ѡбрѣтаетъ лоѡа до конца еже ѡсти. ищеть гдѣ имать ѡбрѣсти припекъ ѣлньчньи. или плѣвица стрѣвь. [3] и лѣгаеть възнакъ. и възвлаचितъ въ себе дыханіе свое. и бывають ꙗко и мрътва. [4] и мнитъ се птицамъ, ꙗко ѡмрѣтъ. и падають врѡху ієе. ꙗко изѣстї ю. [5] она же скочивши и всхытивши ѡ нї снѣдають.

[6] Тако и дѣаволь льстивъ ієсть, съ своими дѣлеси. [7] и хощеи въкоусити тѣлеса егѡ, помирають. тѣлеса // его соуть си. оубїиства. блѡудѣ. сребролюбїа. сласти. [8] и ѡ сего и ирѡдѣ лисѣ таковыи. [9] и книгорчїе слышавше ѡ ꙗса. лиси гнѣзѣ имоуть. [10] и ѡломѡнъ въ пѣснехъ. сътворите намъ малыѣ лисы. разнѣбитѣющїихъ виноградѣ. [11] и дѣдъ въ ѡламѣ. честь лисѡмъ боудоуть :-

Коментар

[2] Изглежда, плѣвица е написана погрешно вм. плѣвница ‘плевня’, гр. ἀχυροθήκη (ζητεῖ ποῦ ἐστὶ θέρμη τῆς γῆς ἢ ἀχυροθήκη); може би е възможно също да е новообразувана лексема със суфикс за място -ище, т.е. ‘място, където има плява’. ∴ Думата стрѣвь ‘труп, мърша, примамка’ липсва в гр. текст. [10] сътворите – погрешно прочетено като поиеѣте (от поіеѡ ‘създавам’) вм. піа̑сате (от піа̑зѡ ‘хващам’).

I превод (L, 164r–164v)
КАСFRO

16. W¹ жѣвотѣ панѣиrowѣ

[1] Прѣрокъ пророчествова² гла³. быхъ⁴ *яко и па//нѣиrowѣ*.

[2] ѿисилогъ рече ѿ панѣиrowѣ⁵. *яко сию вещь имать. всего животна⁶ любезнѣи есть. врагъ же есть змиевѣ⁷. [3] пестръ же есть⁸ *яко и риза ѿсиѣовѣ и красенъ. молчаливъ и кротокъ зѣло. [4] аще ѣсть и⁹ насытитѣ спитъ въ гнѣздѣ си. [5] въ третѣи днь възстанеть ѿ сна. и взопиеть великимъ¹⁰ глѣомъ. [6] зовы¹¹ дальнаѣ и ближнаѣ звѣри. и оуслышоуть гласъ его. [7] ѿ гла же его всако блгооухание изыдееть. [8] и послѣдъствоуетъ звѣрь вонѣ панѣиrowѣ. и приближитѣ к нему.**

[9] *такѣ и гъ нашъ и ѿ хс възста ѿ мртвѣхъ третѣи¹² днь. [10] всако блгооухание бы намъ. далнимъ и ближнимъ миръ. [11] *якоже аплъ рече. многоразлична¹³ есть премъдрость¹⁴ спса нашего їса хъ.**

Библейски цитати

[1] Осия 5: 14 (LXX: διότι ἐγὼ εἶμι ὡς πανθήρ τῷ Ἐφραὶμ). [3] Бит. 37: 3. [10] Ефес. 2: 17; Ис. 57: 19.

Разночтения

¹⁻¹⁴ [---] A / om. O; ² и add. CR; ³ рѣ CFR; ⁴ бытъ F; ⁵ иrowѣ (!) F; ⁶ животнаго CF; ⁷⁻⁸ om. FR; ⁹ om. CR; ¹⁰ велии C; ¹¹ зова CFR; ¹² въ третѣи FR; ¹³ многа и различна F / многа разлѣчна R.

Коментар

Старобългарската лексема животъ ‘животно’ от оригиналното заглавие на превода Ѧ животъ панѣиrowѣ ‘За животното пантера’ (гр. Περί ζώου πάνθηρος) е била неизвестна за руския преписвач в това значение и той е променил заглавието на Ѧ животъ панѣиrowѣ ‘За живота на пантерата’.

16. Περί ζώου πάνθηρος

[1] Ὁ προφήτης προεφίτευσε καὶ εἶπεν· «ἐγενόμην ὡς πάνθηρ τῷ Ἐφραΐμ».

[2] ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τοῦ πάνθηρος ὅτι τοιαύτην φύσιν ἔχει· πάντων τῶν ζώων φίλτατόν ἐστιν, ἐχθρόν δὲ μόνου τοῦ δράκοντος· [3] παμποίκιλόν ἐστιν ὡς ὁ χιτῶν τοῦ Ἰωσήφ καὶ ὠραῖον, ἡσύχιον δὲ καὶ πρᾶον πάνυ. [4] Ἐὰν φάγῃ καὶ χορτασθῇ, κοιμᾶται ἐν τῷ φωλεῷ αὐτοῦ, [5] καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγείρεται ἐκ τοῦ ὕπνου, καὶ βοᾷ μεγάλη τῇ φωνῇ κράζων, [6] καὶ οἱ μακρὰν καὶ ἐγγὺς θῆρες ἀκούουσι τῆς τούτου φωνῆς· [7] ἐκ δὲ τῆς φωνῆς αὐτοῦ πᾶσα εὐωδία ἀρωμάτων ἐξέρχεται, [8] καὶ ἀκολουθοῦντες οἱ θῆρες τῇ εὐωδίᾳ τοῦ πάνθηρος, ἔρχονται ἐγγιστα αὐτοῦ.

[9] Οὕτω καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστὰς ἐκ τῶν νεκρῶν, [10] πᾶσα εὐωδία ἐγένετο ἡμῖν, τοῖς μακρὰν καὶ τοῖς ἐγγύς, καὶ εἰρήνη, [11] ὡς ὁ Ἀπόστολος ἔφη. Παμποίκιλός ἐστιν ἡ νοερὰ σοφία τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

II превод (P, 292r–292v)

11. ⲟ ⲡⲁⲛⲫⲓⲣⲏ

[1] ⲥⲓⲱⲱⲟ. ⲗ. ⲡⲣⲟⲩⲕⲏ ⲡⲣⲟⲩⲥⲧⲱⲱⲁ ⲣⲉⲕⲱⲱ. *БЫХУМЬ ЯКО И ПАН-ФІРЪ ЕФРЕМОУ.*

[2] ⲑⲓⲥⲓⲱⲱⲟⲕ ⲡⲣⲟⲩⲱⲱⲑⲓⲑⲓ ⲱ ⲡⲁⲛⲫⲓⲣⲏ. ⲏⲁⲕⲟ ⲧⲁⲕⲱⲱ ⲓⲥⲧⲱⲱ ⲓⲡⲁⲧⲏ. ⲱⲥⲁⲕⲱⲱⲱ ⲥⲕⲱⲧⲟ ⲕⲱⲑⲱⲑⲏⲧⲓ ⲓⲥⲧⲏ. ⲱⲣⲁⲑ' ⲕⲉ ⲑⲱⲙⲓ ⲓⲥⲧⲏ. [3] ⲡⲣⲏⲡⲓⲧⲣⲏ ⲓⲥ, ⲏⲁⲕⲟⲕⲉ ⲣⲓⲱⲁ ⲓⲱⲥⲓⲑⲱⲱ. ⲓ ⲕⲣⲁⲥⲏⲱ ⲓ ⲙⲁⲗⲑⲁⲓⲱⲱ. ⲓ ⲕⲣⲟⲧⲏⲕⲏ ⲑⲧⲱⲱ. [4] ⲱⲏⲓⲥⲓⲑⲁ ⲏⲁⲥⲧⲏ ⲓ ⲏⲁⲥⲱⲧⲓⲧ ⲥⲉ, ⲥⲡⲓⲧⲏ ⲏⲁ ⲥⲱⲟⲓⲙⲏ ⲕⲟⲑⲓ. [5] ⲓ ⲱ ⲧⲣⲉⲧⲓ ⲗⲏⲱ ⲱⲥⲧⲁⲓⲥⲧⲏ ⲱ ⲥⲏⲁ. ⲓ ⲱⲡⲓⲥⲧⲏ ⲱⲥⲓⲥⲙⲏ ⲑⲓⲥⲱⲱⲱ ⲑⲱⲱⲱ. [6] ⲗⲁⲕⲏⲓ ⲕⲉ ⲓ ⲱⲓⲕⲏⲓ ⲑⲱⲧⲣⲓⲥⲏ ⲡⲟⲥⲕⲱⲥⲁⲓⲱⲧⲏ ⲑⲓⲗⲁ ⲉⲑⲱ. [7] ⲱ ⲑⲓⲗⲁⲥⲁ ⲕⲉ ⲉⲑⲱ ⲱⲥⲁⲕⲟ ⲑⲓⲗⲟⲩⲭⲁⲏⲓⲥ ⲁⲣⲟⲙⲁⲧⲟⲙⲏ ⲓⲥⲭⲱⲗⲓⲧⲏ. [8] ⲓ ⲡⲟⲥⲁⲑⲥⲧⲱⲟⲩⲱⲥⲱ ⲑⲓⲗⲟⲩⲭⲁⲏⲓⲱ ⲑⲓⲗⲁ ⲡⲁⲛⲫⲓⲣⲟⲱⲁ, ⲡⲣⲓⲭⲱⲗⲉⲧⲏ ⲱⲓⲑⲱⲟⲩ ⲉⲑⲱ.

[9] ⲧⲁⲕⲟ ⲓ ⲑⲏ ⲏⲁⲥⲏ ⲓⲥ ⲭⲥ. ⲱⲥⲧⲁ ⲱ ⲙⲣⲏⲧⲱⲱⲓ ⲱ ⲧⲣⲉⲧⲓ ⲗⲏⲱ. [10] ⲱⲥⲧⲱⲕⲟⲥ ⲑⲓⲗⲟⲩⲭⲁⲏⲓⲥ ⲑⲱⲥⲧⲏ ⲏⲁⲙⲏ. ⲗⲁⲕⲏⲓⲱⲱ ⲓ ⲱⲓⲕⲏⲓⲱⲱ ⲙⲓⲣⲏ. [11] ⲏⲁⲕⲟⲕⲉ ⲣⲉⲕⲉ ⲁⲑⲓⲗⲏ, ⲣⲁⲑⲱⲙⲏⲁ ⲡⲣⲏⲱⲙⲱⲧⲱⲥⲧⲏ ⲥⲓⲡⲥⲁ ⲏⲁⲥⲏⲑⲟ ⲑⲗ.

Коментар

[1] ⲥⲓⲱⲱⲟ. ⲗ. В ръкопис **P**, където се намира II превод на словото *За пантерата*, са поместени три нейни свойства, като второто и третото свойство нямат гръцко съответствие в нито един от публикуваните преписи на *Физиолога* (вж. Стойкова 2022).

I превод (L, 164v–165r)**КАСFRO**

[12] въ¹⁵ ꙗꙗмѣхъ ꙗꙗтъ сѧ. ꙗꙗрѣста ца//рица ѡ дѣсноуѡ тебѣ. ѡ ꙗꙗзахъ ꙗꙗзлащѣны^x ѡдъ ѡѧа¹⁶ и ꙗꙗреоуѧрашена. [13] ꙗꙗзличенъ ѣ хъс. то ꙗꙗко дѣвство¹⁷. дѣржавенъ¹⁸. ꙗꙗти¹⁹. върѣ²⁰. дѣбрѣта²¹. ѣдинство. миръ. дѣлгомолчаниѣ. [14] и врагъ ѣсть змиѣи ѡдѣноуѡ. [15] ничсожѣ оубѣ не испѣтавшѣ ꙗꙗги. ꙗꙗша ѡ зѣѣри и ѡ ꙗꙗтицѧ.

Библейски цитати

[12] Пс. 44: 10.

Разночетения

¹⁵ и въ CFR; ¹⁶ ѡдѣна LK; ¹⁷ дѣвство add. FR; ¹⁸ дѣр'жаѧно C / дѣр'жавонъ FR; ¹⁹ ꙗꙗти FR; ¹⁹⁻²⁰ ꙗꙗтѣвъ ꙗꙗ C; ²¹ ѣсть add. C

Коментар

[15] Гр. ἀσκόπως ‘напрасно, без цел, необмислено’ (‘Нищо необмислено не са казали Писанията за птиците и животните’) е предадено в превода с не испѣтавшѣ от испѣтати, тук вероятно в преносен смисъл ‘обмислям, разсъждавам’.

[12] ἐν τῷ Ψαλμῷ εἴρηται· «παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου, ἐν ἱματισμῷ διαχρύσῳ περιβεβλημένη πεποικιλμένη». [13] Παμποϊκίλος ἐστὶν ὁ Χριστός, αὐτὸς ὢν παρθενία, ἐγκράτεια, ἐλεημοσύνη, πίστις, ἀρετή, ὁμόνοια, εἰρήνη, μακροθυμία, [14] καὶ ἐχθρός ἐστι τοῦ ἀποστάτου δράκοντος, τοῦ ἐν τῷ ὕδατι. [15] Οὐδὲν οὖν ἀσκόπως περὶ πετεινῶν καὶ θηρίων ἐλάλησαν αἱ θεῖαι Γραφαί.

II превод (Р, 292r–292v)

[13] в'сепрѣкраснь и пѣстрѣ // єсть х̑с̑. ты бо ѿ дѣство и вѣзрѣжаніе. вѣра. добродѣтель. сьединеніе. дълготрѣпѣніе. [12] и въ ѱал'мѣ речено бысть. *прѣста цр҃ца ѡ десноуѣ тебе. въ ризѣхъ позлащеннахъ. ѡдѣан'наа и прѣукрашена.* [14] нь и съпостать єсть, ѡстоупникъ змѣѣ иже въ водѣ. [15] ни єдино бес приложеніа, ѡ птицахъ и ѡ звѣрѣхъ рекоше писаніа :~

Коментар

[15] Както в I превод, преводачът е търсил подходящ израз, за да предаде ἀσκόπως ‘напразно, без цел, необмислено’, като е използвал бес приложеніа от приложение в смисъл ‘сравнение, оприличаване’, срв. например добро єсть приложити птицю тоу на лице с̑пса нашего (З. О харадрии, [9]).

I превод (L, 165r–165v)
KACFR0

17. W аспидохелонѣ¹

[1] Соломонъ въ притчѣ притыкаеть² оуча и гла. не внимаи злѣ женѣ. [2] мѣдз³ каплетъ ѿ⁴ оустноу⁵ жень⁶ блонудны. [3] послѣди же горчѣ золчи⁷ вбращеши. и изощрено паче меча вбродоуштра [4] несмыслены⁸ бо ножи низводитъ⁸. ѿ⁹ съплѣтающаѣса¹⁰ еи смрътью во адъ¹¹.

[5] естъ китъ в мори аспидохелонъ¹² нарицаеть. двѣ естество имать. [6] первая его вещь. аще взалчетъ¹³ рѣзвигнетъ си оуста и вса//ко блгоуухание исходитъ изъ оустъ его. [7] и наоухаютъ¹⁴ малыѣ рыбы вона его. и вгататъ въ¹⁵ уста его¹⁶. и поглотить на китъ. [8] а великиѣ рыбы¹⁷ до конца не вбращетъ¹⁸ приближающаѣса китъ¹⁸.

[9] ѿкоже до конца рыба бы моисии. и исаиѣ. и еремѣѣ. и весь ликъ пррчкъ. [10] ѿкоже бѣжа¹⁹ иоудить²⁰ влоферна²¹. естиръ арзтаксерьска. соусана ѿ старецъ²². фекла тамура.

Библейски цитати

[1-4] Притч. 5: 3–5.

Разночтения

¹ аспидъ хелонъ L / аспидохелонъ C / китъ add. F; ² притка естъ (!) C / призываеть FR / припѣваѣ^T O; ³ бо add. O; ⁴⁻⁵ изъ оустъ FR; ⁵ оустъ C; ⁶ нѣжены C / оужены R; ⁷ полынѣ C / желчы FO; ⁸ ни изводѣ CR; ⁹⁻¹⁰ вблеп'ляющаѣса CF / вблеп'ляющаѣ R / сплѣтающаѣса O; ¹¹ сводитъ add. FR; ¹² аспидохелонъ FR; ¹³ взал чѣтъ C / взалчетъ FR; ¹⁴ наѣчаютъ FR; ¹⁵⁻¹⁶ om. O; ¹⁷ рыбы LK; ¹⁸ къ китъ C FR; ¹⁹ оубѣжа CFR; ²⁰ исѣтъ (!) FR; ²¹ вли-ферна LKFR / влѣ-ферна C; ²² стар'ца FR.

Коментар

Названието аспидохелонъ, букв. ‘щитоносна костенурка’ (от гр. ἄσπίς ‘щит’ и χελώνη ‘костенурка’) е оставено непреведено; тук обаче то е употребено за голяма риба, кѣтосъ.

[8] и [9] Гр. τέλειος ‘свършен, непорочен’, за животни ‘пораснал, зрял’ (τοὺς δὲ μεγάλους καὶ τελείους ἰχθύας; Ἰὼβ τέλειος ἰχθύς) е преведено с до коньца (великиѣ рыбы до конца), букв. ‘докрай, напълно, изцяло’, на което обръща внимание и Ванеева (1996: 96); до коньца като превод на τέλειος е засвидетелствано в Супрасълския сборник (SJS 2: 47). [9] В превода липсва името на Йов, което в почти всички гр. преписи стои в началото на изречението, срв. гр. Οἷον Ἰὼβ τέλειος ἰχθύς (Sbordone 1936: 66); в препис а името Йов също е изпуснато, а най-ранният G съдържа текст, чието начало е близко съответствие на слав. превод: оἷον Μωϋσῆς τέλειος ἰχθύς, Ἠλίας, Ἠσαΐας, Ἱερεμίας, Ἱεζεκιήλ καὶ πᾶς ὁ χορὸς τῶν προφητῶν... (Offermanns 1966: 70₁₅₋₁₆).

17. Περὶ ἀσπιδοχελώνης

[1] Ὁ Σολομών ἐν ταῖς Παροιμίαις παραινεῖ διδάσκων καὶ λέγων· [2] «μὴ πρόσεχε φαύλῃ γυναικί· μέλι γὰρ ἀποστάζει ἀπὸ χειλέων γυναικὸς πόρνῃς, ἢ πρὸς καιρὸν λιπαίνει σὸν φάρυγγα, [3] ὕστερον μέντοι πικρότερον χολῆς εὐρήσεις καὶ ἡκονημένον μᾶλλον μαχαίρας διστόμου. [4] τῆς γὰρ ἀφροσύνης οἱ πόδες κατάγουσι τοὺς χρωμένους αὐτῇ μετὰ θάνατον εἰς τὸν Ἄϊδην».

[5] Ἔστι κῆτος ἐν τῇ θαλάσῃ ἀσπιδοχελώνη λεγόμενον, δύο φύσεις ἔχον. [6] Πρώτῃ αὐτοῦ φύσις αὕτη· ἐὰν πεινάσῃ, ἀνοίγει αὐτοῦ τὸ στόμα, καὶ πᾶσα εὐωδία ἀρωμάτων ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ἐξέρχεται, [7] καὶ ὁσφραίνονται οἱ μικροὶ ἰχθύες, καὶ στοιβάζονται εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ καταπίνει αὐτούς τὸ κῆτος· [8] τοὺς δὲ μεγάλους καὶ τελείους ἰχθύας οὐχ εὐρίσκω ἐγγίζοντας τῷ κῆτει.

[9] Οἷον Ἰὼβ τέλειος ἰχθύς, Μωϋσῆς, Ἡσαΐας, Ἱερεμίας, καὶ πᾶς ὁ χορὸς τῶν προφητῶν· [10] ὥς ἐξέφυγεν Ἰουδῆθ Ὀλοφέρνην, Ἐσθὴρ Ἀρταξέρξην, Σωσάννα τοὺς πρεσβυτέρους, Θέκλα Θάμυριν.

II перевод (Р, 294v–295r)

14. w китѣ аспедохелони

[1] солѡмонъ въ притчѣ поучаетъ. и прѣщаетъ гл҃го. *не вѣнѣмѣи женѣ пронорливѣ.* [2] *медъ бо каплетъ изъ оустъ женѣ блѡудници, иже въ врѣме наслаждаетъ грѣтанъ твои.* [3] *послѣди же горчею жалчи себѣтѣши. и вострѣшии па чѣмъ ча вбѡудѡуиштра.* [4] *на безѡуміе нозѣ низводѣши. прикасающе се еи, смрътїю въ адѣ низводитъ.*

[5] *Есть бо кѣтъ въ морѣ, аспедохелони наричемъ. двѣ ѣствѣ имѣе.* [6] *првое ѣство. вѣнѣга загладнѣетъ. ѡврѣзаетъ оуста своѣ. и всако бѣгѡуханїе арѡмафѡѡ, ѡ оустъ его исходитъ.* [7] *и вбѡнавають малыѣ рыбы. и сѣгнѣтаютъ се въ оуста егѡ. и поглыщаетъ ѣ.* [8] *великыѣ же рыбы не приближаютъ се емоу.*

[9] *Сирѣчь мѡв҃си сѡврѣшена ѣ рыба и илїа. и исаїа. іеремїа. и іезекїиль. и данїиль. и всѣ ликъ прѣчьскыи.* [10] *іакоже вбѣличи іѡвѣѡѣ, ѡлофернѣ. есѣїрь, арѣаѣеркса. фескла фамирѣ. сосана старце.*

Коментар

[9] Вторият превод също е направен от гр. оригинал, в който името Йов в началото е заменено с Мойсей, а изброените по-нататък в изречението пророци съответстват по-точно на текста в препис G: οἷον Μωϋσῆς τέλειος ἰχθύς, Ἡλίας, Ἡσαΐας, Ἱερεμίας, Ἰεζεκιήλ (вж. коментара към превод I).

I перевод (L, 165v–166r)
KACFRO

* * *

[11] Дроу҃гоє же естество кита²³. велии есть зѣло²⁴ подобенъ вострову. [12] не вѣдѹще же корабленици. приважаютъ корабль на немъ. ꙗко на востровѣ вбивше колъ и котки ввергоуť. [13] и възгнѣтѣть на немъ огнь. ꙗко створити си брашно. [14] и ꙗко²⁵ 8бо²⁶ сѣгрьѣтъ. заидѣть въ глѣбиноу и погроу҃зити корабля //

[15] и ты²⁷ аще привежѣшися²⁸ диаволоу²⁹. погроу҃зити та с собою в гевнѣ огненѣи.

[16] добръ³⁰ фисилогъ³¹ сказа.

Разночтения

²³ того add. O; ²⁴ зило LK; ²⁵⁻²⁶ егдѣ^ж O; ²⁷ ҃бо add. O; ²⁸ привежѣшися O; ²⁹ дїаволѣ FR; ³⁰ добръ^ж O; ³¹ i w cѣ add. O.

* * *

[11] Ἡ δὲ ἄλλη φύσις τοῦ κήτους· Μέγα ἐστὶ πάνυ, ὅμοιον νήσῳ· [12] ἀγνοοῦντες οὖν οἱ ναῦται, δεσμεύουσι τὰ πλοῖα αὐτῶν εἰς αὐτὸ ὡς ἐν νήσῳ, καὶ τὰς ἀγκύρας καὶ τοὺς πασσάλους τῶν πλοίων πῆσσουσιν, [13] ἄπτουσι δὲ ἐπάνω τοῦ κήτους πυρὰν εἰς τὸ ἐψῆσαι ἑαυτοῖς τι· [14] ἐπὰν δὲ θερμανθῇ, δύνει εἰς τὸν βυθὸν καὶ βυθίζει τὰ πλοῖα.

[15] Καὶ σὺ οὖν, ἐὰν κρεμάσης σεαυτὸν τῇ ἐλπίδι τοῦ διαβόλου, βυθίσεις ἅμα αὐτῷ εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.

[16] Καλῶς οὖν ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τῆς ἀσπιδοχελώνης.

II перевод (P, 294v–295r)

* * *

[11] Дроуго ꙗстьство кѣтовъ. велик бо ꙗѣ паче вострѣва. [12] и вѣдоуще пловци, привезоуять // ѿ него корабе своѣ ꙗко на востровѣ. метноуѣше и желѣза. [13] накладаюť же и врьхоу кѣта ѿгнь. еже сътворити себѣ ꙗсти. [14] да вьнегѣа дожежеть кѣтоу ѿгнь, съходитъ вь глѣбиноу и погроуѣаеть кораба.

[15] тако ꙗбо и ты чѣче, аще себе повѣсиши на дѣволѣвоу надежѣу, погрезноути имаши съ нимъ вь гѣеноу ѿгньноую ∷

Коментар

[12] и вѣдоуще погрешно вѣ. невѣдоуще

I превод (L, 166r) KACFRO

18. W ραβι¹

[1] иеремина прѣркѣ рече. възгласи² ирабѣ³. собра ихже не роди. твора бгѣтство си. не со искужены⁴ [2] и встави⁵ и. и послѣди боудеть тако и⁶ оуродѣ.

[3] фисилогъ рече w ραβι⁷ тако на ч8ж⁸ иицѣ насаждеть и излажеть. [4] и тако възрастъ. коижѣ родѣ възлетать⁹ къ своимъ родителемъ. [5] и единого тако оуродива¹⁰ вставать.

[6] тако¹¹ и диаволъ. възсѣщае¹² родѣ младѣньчѣский¹³. [7] егда же мужество¹⁴ стану¹⁵ть. оубѣжать ѿца своѣ¹⁶ небески¹⁷. рещи хѣ и цѣркве и прѣрки и аплы¹⁸. [8] и единого тако оурода¹⁹ вставать²⁰ дѣла²¹.

[9] добръ²² рѣ фисилогъ w ираби²³.

Библейски цитати

[1-2] Йер. 17: 11. [4] Ефес. 4: 14.

Разночетения

¹ ираби ACFRO; ² вогласѣ R; ³ ραβι FR; ⁴ встави⁵ L; ⁵ om. CFR; ⁶ om. R; ⁷ ираби ACFRO; ⁸ чижѣ LK; ⁹ възлетитъ L; ¹⁰ оурода FR; ¹¹ тако¹² O; ¹¹⁻²¹ [---] R; ¹² младѣничѣский LKA / в неразуміи грѣхопанѣ (!) add. O; ¹³⁻¹⁶ мужество достанѣ в целомудріи смысла възвѣстѣ отечества рекше добродѣтели и ѿца своего небѣаго хрѣта и селеніи свой суродѣа O; ¹⁴⁻¹⁵ своего небѣаго F; ¹⁷ оуродива на селище гнѣснѣ O; ¹⁸ в лукавствѣ add. O; ¹⁹ om. CF; ²⁰ да добръ O.

Коментар

Старобѣлг. название е ерабѣ / ирабѣ ‘яребица’ (Mikl.: 1147; Срез. 1: 833), променено в руска среда на ирабѣ / ραβѣ.

[1] Преводачѣтъ неправилно предава израза от Йер. 17:11 οὐ μετὰ κρίσεως ‘не с право’ („такъ е оня, който не с право придобива богатство“) като не съ въсѣжденнымъ ‘не с осѣдения’, вероятно защото основното значение на гр. κρίσις е ‘присѣда’ (LSJ; Lampe: 779). [7] Смыслѣтъ на фразата е променен в превода – гр. ἐπὶ δὲ εἰς μέτρον ἡλικίας ἔλθωσιν, ἄρχονται ἐπιγινώσκειν τοὺς γονεῖς αὐτῶν τοὺς οὐρανίους ‘когато достигнат мярката на зрелостта, започват да познават своите небесни родители’ е преведено като ‘когато възмѣжеят, бягат от своя небесен отец’. Според Карнеев (1890: 277) вм. оубѣжать в превода първоначално е стояло оублажать, както е можело да бѣде преведен глаголѣтъ ἐπιγινώσκειν; Вансеева (1996: 96) допуска възможността в гр. оригинал глаголѣтъ ἐπιγινώσκειν да е бил изпуснат и това да е причина за преосмислянето. Логично изглежда предположението, че на мястото на оубѣжать е стояло оубѣда²⁴тъ, което е точен превод на гр. глагол. Ако пък гр. оригинал е бил повреден, е възможно преводачѣтъ е възстановил текста по аналогия с първата част на словото, според която, когато пораснат, малките бягат от чуждата майка. Към подобна вероятност насочва друга замяна на лексеми в изречението – употребата на устойчивото словосѣчетание ‘небесен отец’ вместо ‘небесни родители’, ако е била запазена само думата ‘небесен’.

18. Περὶ πέρδικος

[1] Ἰερεμίας ὁ προφήτης λέγει· «ἐφώνησε πέρδιξ, συνήγαγεν ἃ οὐκ ἔτεκε, ποιῶν πλοῦτον αὐτοῦ οὐ μετὰ κρίσεως· [2] καὶ ἀφίουσιν αὐτόν, καὶ ἐπ' ἐσχάτων αὐτοῦ ἔσται ἄφρων».

[3] Ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τοῦ πέρδικος ὅτι ἀλλότρια ὡς θάλπει καὶ νοσοποιεῖ· [4] ἐπὰν δὲ αὐξήσωσιν, ἕκαστον γένος ἀνίπταται πρὸς τοὺς ἰδίους γονεῖς [5] καὶ μόνον ἄφρονα ἀφιάσιν αὐτόν.

[6] Οὕτω καὶ ὁ διάβολος ἀρπάζει τὸ γένος τῶν νηπίων ταῖς φρεσίν· [7] ἐπὰν δὲ εἰς μέτρον ἡλικίας ἔλθωσιν, ἄρχονται ἐπιγινώσκειν τοὺς γονεῖς αὐτῶν τοὺς [νοεροὺς καὶ] οὐρανίους, τουτέστι τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τοὺς ἁγίους προφήτας καὶ ἀποστόλους, [8] καὶ μόνον ἄφρονα ἀφιάσιν αὐτόν.

[9] Καλῶς οὖν ἔλεξεν ὁ Φυσιολόγος περὶ τοῦ πέρδικος.

II превод (P, 293r)

12. w юребици

[1] Iepemīa прѣръкъ ѣлиеть. възгласи еребица. събирае еже не рѣди. творе богатство себѣ безъ роженїа. [2] и изъвѣстѣваетъ се. и на послѣдѣкъ биваетъ безоумна.

[3] занїеже чюжѣа ѣица грѣиеть, и моутиеть. [4] да вьнїеѣа излѣпетъ се излѣтають. идоуть къ своѣмъ родителемъ. [5] а ѡноу вѣстѣваютъ поустоу и безоумноу.

[6] Тако и дїаволь вѣхицаиеть мысли рѣда млaddenъчъскаго. [7] да вьнїеѣа въ мѣроу възрѣста доидоуть. начинають познавати родителемъ своѣмъ. мыслєныє и нѣныє. еже єсть х҃а. и стые прѣръкы, и аплы. [8] и дїавола поустѣ и безоумна вѣстѣваютъ:~

Коментар

[7] Във фразата родителемъ своѣмъ. мыслєныє и нѣныє гр. оригинал на II превод е съдържа̀л ноεροὺς (τοὺς γονεῖς αὐτῶν τοὺς νοεροὺς καὶ οὐρανίους), което се среща само в гр. препис G (Offermanns 1966: 74); срв. същата фраза в I превод.

I превод (L, 166r–167r) КАСФО

19. W гиппѣ¹ //

[1] Добръ ꙗко спсѣ рече намъ въ еѣалии. *w горѣ непражънымъ и² доацимъ³ в ты⁴ дѣни.*

[2] Фисилогъ рече w гиппѣ. ꙗко на высокая мѣста възвышается и спить на высоцѣмъ камени. или на крилѣхъ горнихъ [3] аще оубо вѣжда⁵ боудеть⁶. идеть въ индию и вѣрацеть скорородный⁷ камень. [4] [камень]⁸ же той вѣразъ иматъ ꙗко и вѣрховъ. [5] аще оубо⁹ хоцеть того повалити¹⁰. друуги вѣскри его зыбеть. и ꙗко ѿ звонца звонъ идеть. [6] аще оубо и родити хоташи и вѣрацеть.

[7] и ты оубо аще еси непражденъ стымъ дѣмъ. вѣзми разоумный скорородный¹¹ камень [8] искоушени ѿ живущихъ иже бы въ главоу оуглоу. [9] и на томъ сѣдъ. [10] ꙗкоже рече прѣкъ¹² исаина¹³. родиши дѣха спѣния. // *богазнь¹⁴ во твоеа ради въ чрѣвъ приахомъ. и поболѣхомъ и родиса дѣхъ спѣния твоего иже створи на земли.*

Библейски цитати

[1] Мат. 24: 19. [8] Пс. 117: 22; Мат. 21: 42. [10] Ис. 26: 17–18.

Разночетения

¹ гиппи L / египтѣ C; ²⁻³ идѣющѣ C; ⁴ вны CF; ⁵ вѣжда F / вѣждъ да O; ⁶ боудууть LKAC; ⁷ родный F; ⁸ om. L / камыѣ CF; ⁹ om. C / того add. F; ¹⁰ похвалити C; ¹¹ скороходный LKAO; ¹²⁻¹³ ꙗсина прѣкъ C; ¹³ om. F; ¹⁴ болѣзнь F.

Коментар

Названието *гип* (лешояд), гр. γύψ, е останало непреведено. В някои лексикографски справочници (Mikl.: 448; Срез. 2: 443; СРЯ 11: 362) като негов слав. превод се посочва нежсыть (Лев. 11:14, Втор. 14:12 и Йов 15:22); в старобългар. превод на Псалтира (101:7) с нежсыть е предаден ‘пеликан’, както е и тук в словото *За пеликана*, вж. по-горе коментара към слово 4. W нежсыти.

[6] В текста на превода има значителен пропуск: гр. ἐὰν δὲ καὶ ἡ ὀδίνουσα αὐτὸν καταλάβῃ, κάθηται ἐπάνω τοῦ εὐτοκίου λίθου καὶ ἀπόνως γεννᾷ ‘когато раждащата го вземе, сяда върху скорородния камък и ражда без мъка’. Изглежда, мястото в гр. оригинал на превода е било повредено или нечетливо и фразата е пропусната, а καταλάβῃ е погрешно предадено с *обрѣцеть* слав. [8] Гр. ἀποδοκιμασθέντα от ἀποδοκιμάζω ‘отхвърлям’ от библейската препратка към Пс. 117: 22 и Мат. 21: 42 („Камъкът, който отхвърлиха зидарите, той стана глава на къщата“) е преведено с искоушени, което вероятно е грешка поради близкото звучене на гр. δοκιμάζω ‘изкушавам, изпитвам’; Срезневски дава пример за употреба на искоушати в значение ‘отхвърлям’ (Срез. 1: 1123), но ми се струва, че там става дума за същата грешка, каквато е налице тук.

19. Περὶ γυπός

[1] Καλῶς ὁ Κύριος καὶ Σωτὴρ ἡμῶν εἶπεν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ· «οὐαὶ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις».

[2] ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τοῦ γυπὸς ὅτι ἐν τοῖς ὑψηλοῖς τόποις καὶ μετεώροις αὐλίζεται, καὶ κοιμᾶται ἐπὶ τὰς ὑψηλὰς πέτρας ἢ ἐπὶ τὰ πτερύγια τῶν ὀρέων. [3] Ἐὰν οὖν ἐγκυος γένηται, πορεύεται ἐν τῇ Ἰνδίᾳ καὶ λαμβάνει τὸν εὐτόκιον λίθον. [4] ὁ δὲ λίθος κατὰ τὸ κάρυον ἔχει τὴν περιφέρειαν, [5] καὶ ἐὰν θέλῃς αὐτὸν κινήσαι, ἄλλος λίθος ἔνδον αὐτοῦ σαλεύεται, ὥσπερ κώδων κρούων καὶ ἡχῶν· [6] ἐὰν δὲ καὶ ἡ ὠδίνουσα αὐτὸν καταλάβῃ, κάθηται ἐπάνω τοῦ εὐτοκίου λίθου καὶ ἀπόνως γεννᾷ.

[7] Καὶ σὺ οὖν, γενόμενος ἐγκύμων ἀγίου Πνεύματος, λαβὲ τὸν νοερὸν εὐτόκιον λίθον, [8] τὸν ἀποδοκιμασθέντα παρὰ τῶν οἰκοδομούντων, ὃς ἐγεννήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, [9] καὶ ἐπ' αὐτὸν καθεσθεῖς, [10] ὡς εἶπεν Ἡσαΐας ὁ προφήτης, τέκης πνεῦμα σωτηρίας· «διὰ γὰρ τὸν φόβον σου, Κύριε, ἐν γαστρὶ ἐλάβομεν καὶ ὠδινήσαμεν καὶ ἐτέκομεν πνεῦμα σωτηρίας σου, ὃ ἐποιήσαμεν ἐπὶ τῆς γῆς».

II перевод (Р, 295v–296r)

15. О птици великааго г'п'па

[1] Дѡбрѣ рече Гѣ нашѣ спѣсѣ въ еѣлїи. еже *горе въ чрѣвѣ имоущїимъ, и двнѣщїимъ въ вны дїи.*

[2] фисїωлогъ вблнчїи ѡ г'п'пѣ. ꙗко въ високїи мѣстѣ и прѣвѣзхнѣнный ѡбрѣтаѣтъ се. и спить по высѡкѡмоу каменїю, или пѣ вьскрїлїи горамъ. [3] вьнїѣга оубо непразна боудеть. идеть въ индїю. и вьзметъ бѣлгорѡднааго камене. [4] камен же имать извѣанїе въ себе. пѣвно звон'цѡу. // [5] вьнїѣга хощеть ѡ мѣста егѡ двїгноути. дроугїи камень вьноутрь егѡ гласить. [6] да аще и вѡлѣщїа тогѡ полоуचितъ. сѣдитъ врѣхѡу егѡ и безъ вѡлѣзни ражаѣтъ.

[7] Тако оубо и ты ѡ члѣ. поими мысльнаго бѣлгорѡднааго камене. бывъ непразнѣ стго дѣа. [8] искоушен'наго ѡ зїзѣць. еже и бысть въ главоу оуглоу. [9] и на нїемъ сѣди, [10] ꙗкоже рече исаїа прѣкъ. *родиши бо дѣхъ спсенїа. страха бо ра твоѣго гї въ чрѣвѣ приѣхѡмъ и родихѡмъ дѣхъ спсенїа твоѣго. иже сътворихѡмъ на земли.*

Коментар

[8] Както и в I превод, гр. τὸν ἀποδοκιμασθέντα ‘отхвърления’ (от ἀποδοκιμάζω ‘отхвърлям’) е разчетено като τὸν δοκιμασθέντα ‘изкушения’ (от δοκιμάζω ‘изпитвам, изкушавам’).

I перевод (L, 167r)**КАСФО**

[11] въ истинѡу бо естъ скорородныи стго дха камыкъ. гъ¹⁵ ѿ хс не роукама оукроуценъ¹⁶. рекше безъ сѣмени члвчка¹⁷ ѿ двы родиса. [12] и тако скорородныи камыкъ¹⁸ иного имаше звѣнаще въскри себе. тако и гна плоть вноутрь¹⁹ имаше в²⁰ себѣ бжтво звѣнаще.

[13] да добръ фисилогъ рече²¹.

Разночтения

¹⁵ншъ add. O; ¹⁶оукраценъ FO; ¹⁷члка CF; ¹⁸камѣ C; ¹⁹оутрь C; ²⁰w F; ²¹w египтѣ add. C / w гип'пѣ add. F.

Коментар

[11] Гр. ἄνευ χειρῶν τηθείς ‘без ръце изваян’ е преведено като не роукама оукроуценъ ‘не с ръце откъснат’ (от оукрѣтити, вж. Срез. 3: 1190: 8κρѣтитиса ‘откъсвам се’), вероятно защото τέμνω би могло за означава както ‘отрязвам, отсичам’, така и ‘изрязвам във форма, извайвам’ (вж. LSJ: τέμνω V. *cut into shape*). Някои преписвачи (FO) са променили оукроуценъ на оукраценъ ‘украсен?’.

[11] ἀληθῶς γὰρ εὐτόκιος ἁγίου Πνεύματος οὗτος ὁ λίθος, ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, ἄνευ χειρῶν τμηθείς, τουτέστιν ἄνευ σποράς ἀνθρώπου ἐκ Παρθένου γεννηθείς, [12] καὶ ὥσπερ ὁ εὐτόκιος λίθος ἄλλον λίθον ἔνδον εἶχεν ἠχοῦντα, οὕτω καὶ τοῦ Κυρίου τὸ σῶμα ἔνδον εἶχεν ἠχοῦσαν τὴν θεότητα.

[13] Καλῶς οὖν ὁ Φυσιολόγος εἶπε περὶ τοῦ γυπός.

II перевод (Р, 295v–296r)

[11] ꙗко бо по истинѣ камень бл҃гоудный съ ѿго д҃ха. ꙗъ нашъ ѿ х҃с. безъ роука ѿсѣче се. еже ꙗѣ безъ сѣмене чл҃вскааго. ѿ д҃вы родивыи се. [12] ꙗкоже бо бл҃гоудный камень иного камене въ себе имѣе гласеща. тако и г҃не тѣло въноуѣрѣ себе имеше гласеще бж҃ство :~

20. Περί μυρμηκολέοντος

[1] Ἐλιφάζ ὁ Θαϊμανῶν βασιλεὺς ἔλεξε· «μυρμηκολέων ὤλετο παρὰ τὸ μὴ ἔχειν βοράν».

[2] ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τοῦ μυρμηκολέοντος ὅτι τὰ μὲν ἐμπρόσθια ἔχει λέοντος, τὰ δὲ ὀπίσθια μύρμηκος. [3] ὁ μὲν πατήρ σαρκοφάγος ἐστίν, ἡ δὲ μήτηρ ὄσπρια τρώγει, [4] ὅταν δὲ γεννῶσι τὸν μυρμηκολέοντα, γεννῶσιν αὐτὸν δύο φύσεις ἔχοντα, [5] καὶ οὐ δύναται φαγεῖν κρέα διὰ τὴν φύσιν τῆς μητρός, οὐδὲ ὄσπρια διὰ τὴν φύσιν τοῦ πατρός· [6] ἀπόλλυται οὖν διὰ τὸ μὴ ἔχειν τροφήν.

[7] Οὕτω καὶ πᾶς ἀνὴρ δίψυχος, ἀκατάστατος ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. [10] [οὐ χρή βαδίζειν δύο τρίβους,] οὐδὲ δισσὰ λέγειν ἐν τῇ προσευχῇ. [8] οὐαὶ γάρ, φησί, καρδίᾳ δισση [9] καὶ ἀμαρτωλῷ ἐπιβαίνοντι ἐπὶ δύο τρίβους. [11] οὐ καλὸν εἰπεῖν τὸ ναὶ οὐ, καὶ τὸ οὐ ναί, ἀλλὰ τὸ ναὶ ναί, καὶ τὸ οὐ οὐ, καθὼς εἶπεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός.

II перевод (P, 296v)

16. О мравольвѣ

[1] Елифазъ феманскѣи цѣрь овеличи. мравольвѣць оѣхѡжаашѣ, занѣже не имѣти емоу ясти что.

[2] Фисцѣлогъ вебличи о нѣмъ. ꙗко прѣнѣа имать львова. заднѣа же мравѣина. [3] ѡцѣ его пльтоѣадыць ѣсть. мѣти же свчивоѣадица. [4] да вѣнѣѣа ражають мравольвеница, ражають его имоуцѣа двоѣа ѣства. [5] не можетъ бо ясти мяса, рѣ мѣрнѣаго ѣства. ни же сочива, ради ѡчѣскаго ѣства. [6] и погыбнѣть ради еже не имѣти емоу пицоу.

[7] Тако и всѣакъ чѣлкѣ двоѣѣдѣшьнѣ, недѡстѣтьчѣнѣ ѣсть въ всѣхъ поутѣхъ своихъ. [11] не дѡбро ѣсть глѣти еже еи, ни. и еже ни еи. ꙗкоже рече самъ гбъ ꙗсъ хсъ снѣ и сѡво бжѣе :-

Коментар

[1] В превода на библ. цитат (Йов 4: 11) стои оѣхѡжаашѣ срещу гр. ὤλετο (от ὄλλωμι ‘загивам, умирам’). [8] Гр. ἀκατάστατος ‘непостоянен, нестабилен’ е преведено като недѡстѣтьчѣнѣ, може би употребено тук в значение на ‘несвършен’ (вж. Срез. 2: 376). [9-11] Липсата на този текст съответства на гр. препис а (вж. Kaïmakis 1974: 64a).

I превод (L, 167v) KACFRO

21. W ласици

[1] Законъ ꙗзѣтъ. не ѡжъ ласици. ни подобнаго еи.

[2] Фисилогъ ꙗзѣтъ въ ласици. ѡко се естество имать. [3] и¹ ѡсты своими прииметь ѡмъжа своего² и непраѣна³ бывши родить дѣти⁴ оушима.

[4] соутъ нѣции⁵ дѣховныи хлѣбъ ѡдѣщеи въ цркви [5] и еѣа излѣзгоутъ⁶ извергоутъ слово изъ оушию своею. ѡподобившесѣ⁷ нечѣтѣи ласици. [6] [не⁸ ежъ оубо ласица⁹] ни¹⁰ подобна еи¹¹.

Библейски цитати

[1] Лев. 11: 29 (LXX: Καὶ ταῦτα ὑμῖν ἀκάθαρτα ἀπὸ τῶν ἐρπετῶν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς· ἡ γαλῆ καὶ ὁ μῦς καὶ ὁ κροκόδειλος ὁ χερσαῖος).

Разночтения

¹ om. R; ² om. CFR; ³ неправедна FR; ⁴ om. CFR; ⁵ етери CFR; ⁶ и add. FR; ⁷ к add. CFR; ⁸⁻⁹ om. LKAO; ¹⁰ но не FR; ¹¹ нѣава add. O.

Коментар

Названието ласица означава ‘невестулка’, дребен хищен звяр. Освен в старобългарски, думата е засвидетелствана в множество съвременни слав. езици. Тъй като се е вярвало, че може да предизвика вреди на хората, названието е табуирано и заместено с умалителната форма на *невеста* ‘млада жена’. Според Стария завет невестулката е нечисто животно (Лев. 11: 29).

21. Περὶ γαλῆς

[1] Ὁ Νόμος λέγει· «μὴ φάγῃς γαλῆν, μηδὲ τὸ ὅμοιον αὐτῆς».

[2] ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τῆς γαλῆς ὅτι τοιαύτην φύσιν ἔχει· [3] τὸ στόμα αὐτῆς συλλαμβάνει παρὰ τοῦ ἄρρενος, καὶ ἔγκυος γενομένη τοῖς ὡσὶ γεννᾷ.

[4] Εἰσὶ τινες τὸν πνευματικὸν ἄρτον τρώγοντες ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ· [5] ἐπὰν δὲ ἐξέλθωσιν, ἐκβάλλουσι τὸν λόγον ἐκ τῶν ἀκοῶν, εἰκότες τῇ ἀκαθάρτῳ γαλῇ. [6] Μὴ φάγῃς οὖν γαλῆν, μηδὲ τὸ ὅμοιον αὐτῆς.

II перевод (P, 298r–298v)

17. W NEB'CTKA CΛWBO

[1] Законъ Гл҃еть. Да не яси неѣст'кѣ ни же пѣбїе ꙗе.

[2] занїеже таково ꙗство имать. [3] оусты ѿ мѡѣжа зачинаеть. и непраѣзна бывши, оушима раѣаеть.

[*] Соуѣтъ нѣцїи съ//бирающеи се въ цркви, въображени лицемъ бл҃гочѣстїа, силы же ꙗе ѡрицающе се. [4] и въ црквоу въходящеи ꙗко чл҃вци и дх҃овнаго хл҃ба приѣмлюще, и бж҃твнаа словеса слышаще. [5] исходеще же изъ бж҃твнаго храма, вса ꙗже въ цркви събръшаемаа ѡгнѣще. и по истинѣ нечистѣи пѣвѣще се. [6] не ꙗѣъ оубо рѣ неѣсткоу ни пѣбїе ꙗе :-

Коментар

В превод II е употребено евфемистичното название неѣстка, срв. ласица в старобългар. превод.

[*] Изречението липсва във всички гр. преписи, с изключение на най-ранния G: Εἰσὶ γάρ τινες συναγόμενοι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μόρφωσιν μὲν ἔχοντες εὐσεβείας, τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἀρνούμενοι (Offermanns 1966: 82_{7,9}); то съвпада в голямата си част и с препис W, но там има още една фраза: Εἰσὶ τινες ἐκ τῶν ἀκοῶν βλαπτόμενοι, συναγόμενοι. Сбордине (1936: 77) отбелязва, че на това място текстът е идентичен със слово 13. *За сирените и онокентаврите* в препис W, но близостта с G е по-голяма. [4] Съвпадението на словото *За невестулките* (№ 19) от II превод с текста от словото *За сирените и онокентаврите* продължава и в следващото изречение: καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὡς ἄνθρωποι μὲν εἰσιν, по-нататък текстът отново съответства на G, макар там местата на двете му части да са разменени: καὶ ἀκούουσιν τὸν θεῖον λόγον καὶ τὸν πνευματικὸν ἄρτον ἐσθίουσιν (Offermanns 1966: 82₉₋₁₀). [5] Изречението няма точно съответствие в нито един от известните гръцки преписи.

I превод (L, 167v–168r) KACFROS

22. W инорогъ

[1] Псаломъ¹ глѣтъ. и възнесе² ѿ како инорогъ² мои.

[2] Фисилогъ рече W инорогъ. ѿ како сице иматъ естество³. // малъ⁴ животъ⁵ естъ подобенъ козлати. кротокъ же зѣло⁶. [3] не можетъ приближитиса⁷ к нем⁸ ловець. зане силенъ естъ. [4] единъ же рогъ иматъ посреди⁹ главы. [5] то¹⁰ како¹¹ въ¹² лова¹³тъ и. дѣцѣю чѣхъ повергоу¹⁴тъ прѣ нимъ. [6] и приполъзнеть¹⁴ к пазоу¹⁵сѣ дѣчи¹⁵ к¹⁶ персемъ¹⁷ и съсѣтъ¹⁸ и¹⁹ и веде²⁰тъ его²⁰ дѣца²¹ в полатоу.

Библейски цитати

[1] Пс. 91: 11.

Разночетения

¹⁻³ Инорогъ S; ² инорога рогъ FRO; ⁴ мало OS; ⁵ животни LKA / животни OS; ⁶ и add. S; ⁷⁻⁸ к нему приближитиса FR; ⁹ посреде OS; ¹⁰⁻²⁷ om. S; ¹¹⁻¹² тако LKACFO; ¹³ оулавѣ^т R; ¹⁴ припѣзетъ CFR; ¹⁵ дѣвей АО; ¹⁶⁻¹⁷ om. CFR; ¹⁸ съсѣтъ C; ¹⁹ om. CFR; ²⁰ и CFR; ²¹ om. CFR;

Коментар

Названието инорогъ, с което е преведено гр. μονόκερως, се отнася към двукоренните лексеми, образувани с първа съставка ин- в значение ‘един’, които принадлежат към архаичния лексикален пласт (Тасева 2022: 67). В превода на *Физиолога* е налице и лексемата инокентавръ, редуваща се с неясното за преводача онокентавръ (от гр. ὀνοκένταυρος ‘магарешки кентавр’), вж. по-горе слово 13. *За сирените и онокентаврите*.

Заглавието е написано в полето на страницата.

[1] Псалтирният цитат е непълен в LKAC, където е изпуснато допълнението рогъ (мои), вероятно защото преводачът е видял в него повторение на втората част на композитума инорогъ. По-късно е допълнено от преписвачите на FRO, които са познавали цитата. [2] В LKAOS руските преписвачи са променили старобълг. лексема животъ в значението ‘живо същество, животно’, която не са познавали; преписите от разклонението CFR обаче пазят оригиналното четене. [5] Значението на гр. въпросително изречение πῶς οὐκ ἀρεῖται е запазено само в R: то како оулавѣ^т и; в останалите преписи въпросителното местоимение е заменено с показателното тако. [6] След изречението: и приполъзнеть к пазоу¹⁵сѣ дѣчи LKAO прибавят к персемъ; пояснението вероятно е било налице във всички преписи, тъй като те пазят продължението: и съсѣтъ и; тези добавки липсват в гр. преписи. [7] Изразът сию рѣче (LKA) / и рече (CFR) липсва в публикуваните гр. преписи.

22. Περί μονοκέρωτος

[1] Ὁ Ψαλμὸς λέγει· «καὶ ὑψωθήσεται ὡς μονοκέρωτος τὸ κέρας μου».

[2] ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τοῦ μονοκέρωτος ὅτι τοιαύτην φύσιν ἔχει· μικρὸν ζῷόν ἐστιν, ὅμοιον ἐρίφῳ, ἡσύχιον δέ ἐστι καὶ πραότατον δὲ πάνυ [3] καὶ οὐ δύναται κυνηγὸς ἐγγίσει αὐτό, διὰ τὸ ἰσχύειν αὐτὸ πολὺ. [4] ἔν δὲ κέρας ἔχων μέσον τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ. [5] πῶς οὖν ἀγρεύεται; παρθένον ἀγνὴν ρίπτουσιν ἔμπροσθεν αὐτοῦ, [6] καὶ ἄλλεται εἰς τὸν κόλπον αὐτῆς, καὶ θηλάζει αὐτὴ, καὶ αἶρει αὐτὸ εἰς τὸ παλάτιον.

II превод (P, 298v–299r)

18. ѿ иноρωзѣ слѡ

[1] Пѣснопѣвѣць гл҃ѣтъ. и възнесет' се тако инорога рогъ мой.

[2] заніеже таково іѣство иматъ. малъ скотъ іѣ пѡбнь козлищюу. малъчалив' бо іѣстъ зѣло, и кротъкъ. [4] єдинъ рогъ имѣе срѣдѣ главы своѣе. [3] не может' бо ловѣцъ приближити се ємоу, рѡа силы єгѡ. [5] и како славаѡѣмъ бываіѣтъ. дѣцюу чистоу мѣтнѣтъ пѣѣ нимъ. [6] и прихѡдѣтъ къ надрюу дѣвци. и с'сѣтъ ѡ сьсца іѣю. и тако приводѣтъ єгѡ дѣвца въ полатюу цр҃євоу.

Коментар

Във втория превод гр. μονόκερως също е преведено с композитума инорогъ, вж. коментара към превод I. Според Л. Тасева популярността на псалтирния текст, в чийто старобългар. превод лексемата е употребена, е причина инорогъ да се среща и в по-късно възникнали преводи, като превод II (Тасева 2022: 68).

I перевод (L, 168r) KACFROS

[7] сию²² рѣче приложите к лицу спсѣвоу²³. [8] *взъѣже бо²⁴ рогъ спѣниа нашего в домоу дѣдѣ въ втрока своего* [9] не могоша²⁵ ангѣлиа силы оудѣржати его²⁶. [10] но вселиса въ чрево истинныа дѣца бѣа мѣрина. [11] *и слово плоть бы и вселиса в ны²⁷.*

Библейски цитати

[8] Лук. 1: 69. [11] Йоан 1: 14.

Разночтения

²² и CFR; ²²⁻²³ I тако селитва (!) его. разумѣемъ ѿко и се подобно сѣть лицу спсѣву ѿко бо I гдѣ ншъ O; ²⁴ om. O; ²⁵ бо его add. O; ²⁶ om. O; ²⁷ Единорогъ звѣрь подобѣ коню промѣ ушей имѣ рогъ великъ страше непобѣди и тѣ имѣ всю крѣпость. тѣло его видомъ медно четырьѣ лакотъ, сѣт же во ефѣмпіи. внигда гонимъ вѣбегнѣ на высоту I свѣгса долѣ невредимъ пребываѣ. славу имѣ ѿ рога. подрѣжѣна не имѣ, живѣ флѣ, лѣта. I скинѣ рогъ край мора на песце изсѣитъ на него на корѣ на кроваво I тѣ родитѣа червь и бѣдѣ звѣрь, а старой звѣрь вѣ рога вбѣсилевъ I ѹмрѣтъ а новой тако живѣ add. O.

Коментар

[8] Старобѣлг. превод предава по-вярно евангелския цитат Лк 1: 69, отколкото е в гр. преписи, вж. *взъѣже бо рогъ спѣниа нашего в домоу дѣдѣ въ втрока своего* (LXX: καὶ ἤγειρεν κέραс σωτηρίας ἡμῖν ἐν οἴκῳ Δαυὶδ παιδὸς αὐτοῦ); в пълния си вид цитатът се среща само в гр. **Пу**, които принадлежат към друго разклонение на гр. традиция (Kaimakis 1974: 69a₁₃₋₁₄).

[7] Φέρεται οὖν τὸ ζῷον εἰς πρόσωπον τοῦ Σωτῆρος· [8] «ἤγειρε γὰρ κέρας ἐν οἴκῳ Δαυὶδ τοῦ παιδὸς ἡμῶν». [9] οὐκ ἠδυνήθησαν ἄγγελοι καὶ δυνάμεις αὐτὸν κρατῆσαι, [10] ἀλλ' ἐσκήνωσεν εἰς τὴν γαστέρα τῆς ἀληθοῦς ἀγνῆς Παρθένου Μαρίας τῆς Θεοτόκου, [11] «καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν».

II превод (P, 298v–299r)

[7] Бывають оубо таковыи скоть въ лице ꙗкоу. [8] *възъвиже рогъ ꙗкоу нашего, въ димлоу дѣда отрока своего.* [10] и въселивьи се въ оутрѣбоу // истин'ныи и чистыи бѣ. [11] *и слово плоть бы, и въсели се въ ны.* [*] Смотри и ты оубо члч. и съблуди себе ѿ єдинорѣгы. сирѣчь ѿ бѣса. ты бо мьстникъ ѿ и лоукавъ. еже сътворити злое. въ ноци и въ дни и об'тиче члч и страше помышлєнми. ѿлоучае его ѿ заповѣдѣи бжїихъ :~

Коментар

[8] Както и в превод I, тук слав. текст съдържа пълния евангелски цитат Лк 1: 69, който в почти всички гр. преписи е предаден съкратено, вж. коментара по-горе. [*] Към тълкуванието на словото от най-старата редакция е добавено тълкуванието от словото *За еднорога* от Псевдо-Василиевата редакция. Прави впечатление, че двете тълкувания имат противоположен смисъл, но съставителят на компилацията не е обърнал внимание на това.

I превод (L, 168r–168v)
KACFRO

23. W бобѣ⁸

[1] Есть животъ² глмы бобѣ³. кротокъ и молчаливъ зѣло³. нутреная же его въ врачбѣ входѣть. [2] еѣже⁴ ижденоути ловци нутреная⁵ своя. ѿторгъ повержетъ ловцемъ. [3] аще паки поженеть и⁶ доуѣгии ловець⁷. падеть възна//къ. [4] разоумѣвъ же ловець⁸. ѿко не имать ничтоже⁹. ѿидеть ѿ него.

[5] и ты оубо жителне¹⁰ ѿдаи же ловча¹¹ ловцю. ловець же есть диволовъ. [6] аще есть блѣудъ в тебѣ или разбои. или прелюбодѣяние ѿрѣжи¹² ѿ себе. и ѿверзи ѿ¹³ себе¹⁴ диволоу¹⁵. и вставишь та ловець¹⁶ диволовъ¹⁷. [7] да и ты речеши. дѣша наша ѿко птица исторжеса¹⁸ ѿ сѣти¹⁹ ловачихъ²⁰.

Библейски цитати

[4] Мат. 22: 21.

Разночетения

¹ бобѣ F; ² животн О; ³ зило LK; ⁴ е add. L; ⁵ в'нутреная FR; ⁶ om. CO; ⁷ он же add. O; ⁸ ловца C; ⁹ ничесоже CFR; ¹⁰ жителне FR / жителю O; ¹¹ ловца.а LKc / ловца AFR; ¹² рѣжи L / ѿрѣши O; ¹³⁻¹⁴ е O; ¹⁵ дѣвола F; ¹⁶⁻¹⁷ той лукавый лѣтець O; ¹⁸⁻¹⁹ ѿ сѣти исторже са O; ¹⁹ om. CFR; ²⁰ насъ add. O.

Коментар

[1] Гр. израз τὰ ἀναγκαῖα αὐτοῦ, букв. ‘нужните му’, тук в значение на ‘теснителите му’, е предаден с нутреная его, букв. ‘вътрешностите му’; вънѣтрная (ср.р.мн.ч.) в значение на ‘екскременти’ е употребено в слово 3. *За харадрия*. [2] Вероятно още в общия протограф във формата за 3 л. мн.ч. на глагола изгнати ‘подгоня’ (гр. διώκω) изженѣтъ > изженоутъ е било предадена с начално ижд-; получената лексема ижденоутъ се чете във всички преписи. [5] Изразът ѿдаи же ловца. а ловцю е преписан погрешно в общия протограф на всички преписи; правилното четене на ловца. а (вар. ловца.а, а; ловца; ловца) е ловча¹¹ ‘на ловеца (за принадлежност)’, както е поправено в O.

23. Περί κάστορος

[1] Ἔστι ζῷον λεγόμενον κάστωρ, ἥπιον πάνυ καὶ ἡσύχιον, τὰ δὲ ἀναγκαῖα αὐτοῦ εἰς θεραπείαν χωροῦσιν. [2] ὅταν δὲ ὑπὸ τῶν κυνηγῶν διώκεται καὶ γινῶ ὅτι καταλαμβάνεται, τὰ ἀναγκαῖα αὐτοῦ κόψας, ρίπτει τῷ κυνηγῷ. [3] ἐὰν δὲ πάλιν ἑτέρῳ κυνηγῷ περιπέσῃ καὶ διώκεται, ρίπτει ἑαυτὸν ὑπτιον ὁ κάστωρ, [4] καὶ νοήσας ὁ κυνηγὸς ὅτι ἀναγκαῖα οὐκ ἔχει, ἀναχωρεῖ ἀπ’ αὐτοῦ.

[5] Καὶ σὺ οὖν, πολитеυτά, ἀπόδος τὰ τοῦ κυνηγοῦ αὐτῷ. ὁ κυνηγὸς ἐστὶν ὁ διάβολος, [6] εἴ εἰσι πορνεία ἐν σοί, ἢ μοιχεία, ἢ φόνος· ἔκκοπον τὰ τοιαῦτα καὶ δὸς τῷ διαβόλῳ, καὶ ἀφήσει σε ὁ θηρευτὴς διάβολος, [7] ἵνα καὶ σὺ εἴπῃς· «ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὡς στρουθίον ἐρρύσθη ἐκ τῆς παγίδος τῶν θηρευόντων».

II перевод (Р, 301r–301v)

19. О кастори славо

[1] Есть скоть глѣемые касторь. и кротыкъ зѣлау и мльчаливъ. ибо нѹжѣнаа его на исцѣленіе вѣроучают се. [2] вьнеѣа же ѿ ловыць гонимъ бывають. и рззѹмѣе іако пристижемъ бывають. нѹжѣнаа своѣа, сирѣчь іаица ѿхапавъ зѹби своими, помещеть ловцоу. [3] да аще дрѹгымъ ловцемъ іеть боудеть. [4] и видить ловыць іако не имать въ себе оудеса своѣа оставляють егѡ.

[5] и ты оубо жителниче. ѿдаи ловцѹ своѣ. ловыць іе дѣволъ. [6] блѹдѣ же и прѣлюбодѣство. и зависть. аще въ тебѣ соуть. ѿсѣци сѣа ѿ себе. // и пометни ловцоу дѣволѹ. и имать тебе оставити. [7] да и ты речеши. дѣша моѣа избави се ѿ сѣти ловецѣихъ :-

Коментар

Названието кастор ‘бобър’ е оставено непреведено.

[2] Гр. τὰ ἀναγκαῖα αὐτοῦ, ‘нужните му’, тук в значение на ‘тестисите му’, е преведено буквално като нѹжѣнаа своѣа, но е пояснено: сирѣчь іаица. † Интересен е преводът на гр. κόψας, деятелно аористно причастие от κόπτω ‘късам, режа’, т.е. ‘откъснал, като откъсне’, което преводачът е предал с ѿхапавъ зѹби своими, като си е представил как може бобърът да откъсне тестисите си сам. [3] В превода е пропусната втората част от изречението: ρίπτει ἑαυτὸν ὑπτιον ὁ κάστωρ ‘бобърът се хвърля по гръб’. В [4] τὰ ἀναγκαῖα αὐτοῦ е преведено с оудеса своѣа.

За хиената

Това слово е пропуснато в славянския превод I, но няма белези, по които би могло да се съди, че това се дължи на механична загуба на текст. В гр. ръкописи **М**, **О**, **Va** и **Г** то също липсва (Masé 2021: 71, table 2.1), но не се открива текстологична връзка между тях и предполагаемия гр. текст, отразен в превод I. Вероятно то е липсвало в гр. препис, послужил за оригинал на превода.

24. Περὶ ὑαίνης

[1] Ὁ Νόμος λέγει· «μὴ φάγῃς ὕαιναν μηδὲ τὸ ὅμοιον αὐτῆς».

[2] ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τῆς ὑαίνης ὅτι ἀρρενόθηλόν ἐστι· ποτὲ μὲν ἄρρην γίνεται, ποτὲ δὲ θήλυ· [3] μεμιασμένον θηρίον ἐστὶ διὰ τὸ ἀλλάσσειν αὐτὸ τὴν φύσιν.

[4] διὰ τοῦτο καὶ Ἱερεμίας λέγει· «μὴ σπήλαιον ὑαίνης ἢ κληρονομία μου ἐμοί».

[5] Μὴ οὖν ἐξομοιωθῇς καὶ σὺ τῇ ὑαίνῃ, ποτὲ μὲν τὴν ἄρρενα, ποτὲ δὲ τὴν θήλειαν φύσιν ἀσπαζόμενος, [6] οὕς, φησί, μεμφόμενος ὁ θεὸς ἀπόστολος ἔφασκεν· «ἄρρενες ἐν ἄρρεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατειργάσαντο».

[7] Καλῶς οὖν ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τῆς ὑαίνης.

II превод (P, 301v)

20. ѡ мѣдвѣдѣ славѣ

[1] Законъ гл҃еть. да не ѡси мѣдвѣда, ни же подѡбѣа емоу.

[2] занїеже мѡужь и жена іѣ ρазмѣшенъ сѣи гадѣ. [3] занїеже прѣмѣниѣиѣтъ своѣ іѣство. [4] Сего ρади іеремїа гл҃еть. да не врьтопѣ мѣдвѣжѣ дѡанїе моѣ мнѣ.

[5] да не оубо и ты мѣдвѣдоу оуподѡбиши се. коѣа мѡужь, коѣа жена гл҃еть ихже цѣловаѣи, ихже оукараѣи. [6] бж҃твѣны апѣль рече. мѡужьскыи полѣ въ мѡужѣ, не ѡпотнаа сѣдѣ бѡлкациѡмѣ ~

Библейски цитати

[1] Лев. 11: 27. [3] Йер. 12: 9 (LXX: μὴ σπήλαιον ὑαίνης ἢ κληρονομία μου).

[5] Рим. 1: 27.

Коментар

В гр. традиция това слово е за хиената. Неясно защо в слав. превод II гр. ὑαίνης е предадено с мѣдвѣдѣ ‘мечка’.

[2-3] В превода липсва голяма част от текста, гр. ποτὲ μὲν ἄρρην γίνεται, ποτὲ δὲ θήλυ. μεμιασμένον θηρίον ἐστὶ ‘ту става мъжки, ту женски. отвратителен звяр е’.

I превод (L, 168v–169r) KACFROS

24. W¹ животу² ивндр³

[1] Ёсть животъ⁴ Глѣмы⁵ иноудр⁶ вбразъ имыи псѣии. врагъ же ёсть коркодилови⁷. [2] Егдаже⁸ спить коркодилъ то прѣно соутъ емѣ ѡста ѿверста⁹. идеть¹⁰ же ѡбо индр¹¹ помажетса¹² каломъ. [3] ѡко ѡсшетъ ѡ немъ калъ. и¹³ вползеть въ ѡста коркодилови. и изъестъ емоу вноутренна¹⁴.

[4] оуподобиса¹⁵ коркодилъ динаволоу¹⁶. а ендр¹⁷ спса нашего лице ёсть. [5] приѣмъ // бо¹⁷ Гб¹⁸ нашъ перъстноюю плоть сниде во адъ и разрѣши болѣзни смртныа. [6] рѣ¹⁹ свазнемъ²⁰. изыдите²¹ сѣдации во тмѣ и²² просвѣтитеса. [7] и паки аплъ рѣ²³ *Кде ти смрти жало. Кде ти аде победа.* [8] хс²⁴ въста третии²⁵ днь ѿ мртвыхъ жизнь²⁶ наша²⁷.

Библейски цитати

[5] 1Кор. 15: 47–49. [6] Лук. 1: 79. [7] 1Кор. 15: 55.

Разночетения

¹⁻⁹ om. S; ² животъ CFR; ³ иноудръ CR / и в ндръ F / и в животъ add. LKA; ⁴ животно O; ⁵ Глѣмое O; ⁶ ендръ же S; ⁷ скородилови L / кокодилъ O / коркодилъ оубо звѣрь великъ. коупно же и рыба ѿ главы до хвоста, чрево его бело. нозѣ емоу четыре. хвостъ же емоу великъ востръ. хребет же его едина кость и до конца ѡко чернъ камень изовстрѣнъ ѡко тернѣ и акы пилѣ зубы. и бьеть тѣмъ на негоже гнѣваётся и многы творить изъвы. глава же его при рамоу исходащи, дондеже не зинеть звѣрина глава ёсть. егда же зинеть оусты весь ёсть и до рамѣ зеванѣ творѣ. оубивает же его многѣмъ еноудръ в тои же рѣцѣ соущи такимъ нравомъ add. F; ⁸ же: om. FS / бо O; ⁹ ѿкрыта S; ¹⁰⁻¹¹ ендръ же вбразъ имыи псѣии S; ¹² помажетъ LKACRO / помажетъ и add. S; ¹³ om. CFRS; ¹⁴ оутренна CS / и оумораетъ и add. F; ¹⁵ убо добиса O; ¹⁵⁻²⁷ om. S; ¹⁶ динаволоу C; ¹⁷ om. CFR; ¹⁸ Гб C / Бб FR; ¹⁹ рече LAO; ²⁰ свазанънымъ FR; ²¹ и add. CFR; ²² om. CFR; ²³ Глеть F / om. CR; ²⁴ и CFR; ²⁵ въ третѣи FR; ²⁶⁻²⁷ om. CFR.

Коментар

Названието ѱνδροϛ ‘водно животнo’, останао непреведено, е силно преиначено в слав. преписи.

[1] Интерполацията за крокодила в препис F е извлечение от старобълг. превод на *Хрониката на Георги Амартол*; неясното място в преписа: глава же его при раздѣмѣ нисходяще, тук е коригирано като глава же его при рамоу исходащи според изданието на Истрин (1920: 429). [8] В LKAO преписвачът е добавил липсващия в гр. текст подлог хс (хс въста третѣи днь ѿ мртвыхъ), а в края на изречението – израза жизнь наша, който няма връзка с текста.

25. Περὶ ζῳίου ἐνύδρου

[1] Ἦστι ζῳιον λεγόμενον ἐνυδρος, μορφὴν ἔχουσα κυνός, ἐχθρὰ δέ ἐστι τοῦ κροκοδείλου. [2] κοιμώμενος δὲ ὁ κροκόδειλος, ἀνεφγμένον τὸ στόμα ἔχει· ἀπέρχεται οὖν ἡ ἐνυδρος, καὶ χρίεται ὅλον τὸ σῶμα πηλῷ, [3] καὶ ἐπὰν ξηρανθῇ ὁ πηλός, ἄλλεται εἰς τὸ στόμα τοῦ κροκοδείλου, καὶ τὰ ἔγκατα αὐτοῦ κατεσθίει.

[4] Ἦοικεν οὖν ὁ κροκόδειλος τῷ διαβόλῳ, ἡ δὲ ἐνυδρος εἰς τὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρόσωπον λαμβάνεται· [5] λαβὼν γὰρ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν χοϊκὴν σάρκα, κατέβη εἰς τὸν Ἄϊδην, καὶ ἔλυσε τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου, [6] εἰρηκῶς τοῖς ἐν δεσμοῖς· ἐξέλθατε, καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει· ἀνακαλύφθητε. [7] καὶ πάλιν ὁ Ἀπόστολος· «ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον, ποῦ σου, Ἄϊδη, τὸ νίκος»; [8] καὶ ἀνέστη τριήμερος ἐκ νεκρῶν.

II превод (P, 301v–302r)

21. Ѡ ениδρι и ѡ коркодїлѣ

[1] Ёсть скоть глїемый енидрїѣ. имѣю лѣпоту псыю. врагѣ же ѣ кор'кодиловѣ. [2] коркодиль оубо вниѣга спить. имать оуста ѿврѣста. шѣ же енидрїа, помазаетъ тѣло свое все каломь. [3] да ѣга калъ изьсѣхнѣтъ, вьходить вь оуста коркодїлоу. и вса вьноутрьна емѣ сьнѣдаеть.

[4] Оуподоби се дїаволу коркодиль. енидра же вь // образѣ ѿпса нашего. [5] приєм' бѡ гѣ нашѣ їс хс прѣстное тѣло. сьниде на аѣа. и рѣзѣоуши болѣзни смьртныѣ [6] рекыи ѣже вь оузахѣ изьидѣте. и ѣже вь т'мѣ ѿкрыите се. [8] и вьскрьсе триднєвно ѿ мьртвыихъ ∷

Коментар

Названието ἔνυδρος ‘водно животно’ е останало непреведено.

В заглавието преводачът е добавил крокодила, втория участник в действието.

[7] Библ. цитат 1 Кор. 15: 55 липсва в превод II.

I превод (L, 169r–169v) KACFR0

25. W ихнеюмонѣ

[1] Есть животъ нарицаемы ихнеюмонъ¹. врагъ же есть зѣло² змиеви. [2] аще въбрацеть крѣпка змиѧ. шѣдъ³ покалаеть⁴ в калѣ ѧкоже фисилогъ глѣтъ⁵. шѣ помажетса каломъ. [3] и впашию ноздѣри затькнетъ⁶.

[4] тако⁷ и⁸ спсѣъ ншъ⁹ їсѣ¹⁰. приѧ¹¹ прѣстное естество. рѣци¹² плоть. [5] дондеже побѣеть¹³ разоумнаго змиѧ. фараѧна. сѣдаѧаго надъ рѣкою египетскою. рѣци диваѧа. [6] аще бы бес плоти хс. [7] и глаалъ¹⁴ бы¹⁵ змии. ѧко бѣ еси¹⁶ и спсѣъ. не могу противити са тебѣ¹⁷. [8] но всѣхъ // меншимъ¹⁸ самъ¹⁹ са смѣри. да вса сѣтъ.

[9] добръ оубо фисилогъ рече²⁰.

Библейски цитати

[5] Йез. 29: 3. [8] Фил. 2: 7–8.

Разночетения

¹ ихнеюмонъ KAO; ² зило LK; ³⁻⁵ om. F; ⁴ повалаетьца C; ⁶ и побѣеть змѧ add. F / i тако на змѧ бранъ воставѣ i истѣ и add. O; ⁷ тако бо O; ⁸⁻⁹ исполнаше LKA / испѣни O; ¹⁰ хс add. CO / om. FR; ¹¹ прѣтъ FRO; ¹² еже есть O; ¹³ погивнетъ L / побнетъ (!) KAC; ¹⁴ гадалъ FR; ¹⁴⁻¹⁵ бы гла C; ¹⁶ есть FR; ¹⁷ om. CFR; ¹⁸ менши FR; ¹⁹ om. C; ²⁰ сѣта add. O.

Коментар

Названието ихνεύμων е останало непреведено и в двата превода. Според LSI то означава ‘египетско животно, подобно на невестулка, което намира яйцата на крокодила’ (от ихνεύω ‘проследявам, издирвам’), а в СтгрР (с. 385) е преведено като ‘фараонова мишка’, т.е. ‘египетска мангуста’ (*Herpestes ichneumon*), която се храни и с влечуги.

[2] Във всички преписи обяснението, че след като намери змея, ихневмонът отива и се намазва с кал, се дублира; възможно е двете обяснения да са се съдържали още в гр. оригинал, тъй като са преведени по два различни начина. [4] На мястото на и спсѣъ ншъ в преписите **LKA**O стои исполнаше (тако исполнаше їсѣ), което изкривява смисъла, но показва как руският преписвач на протографа е преосмислил неясното място в текста; Г. Сване възстановява четенето и спасъ нашъ, което е запазено в **CR** и съответства на гр. Οὕτω καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν θεὸς (Сване 1985: 107; Вансеева 1996: 100). [5] На мястото на погрешното погивнетъ в **L** (и побнетъ в **KAC**) в преписите **FRO** се чете правилното побѣеть (гр. ἀλέκτεινε). [6] В превода е изпусната втората част на изречението и е нарушен смисълът, срв. гр. εἰ γὰρ ἁσώματος ὁ Χριστός, πῶς τὸν δράκοντα εἶχεν ἀπολέσαι; ‘ако Христос беше безплътен, как щеше да убие змея?’. [9] Заключителната фраза липсва в издадените гр. преписи.

26. Περὶ ἰχνεύμονος

[1] Ἔστι ζῷον λεγόμενον ἰχνεύμων, ἐχθρὸς πάντῳ τοῦ δράκοντος. [2] ἐὰν οὖν εὗρῃ ἄγριον δράκοντα, καθὼς ὁ Φυσιολόγος λέγει, πορεύεται καὶ χρίει αὐτὸν πηλῷ, [3] καὶ τῇ κέρκῳ τοὺς μυκτῆρας τηρεῖ, ἕως οὗ ἀπέκτεινε τὸν δράκοντα.

[4] Οὕτω καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν θεὸς ἔλαβεν τὴν τοῦ χοδὸς οὐσίαν, τουτέστιν τὸ σῶμα, [5] ἕως οὗ ἀπέκτεινε τὸν νοητὸν δράκοντα, τὸν Φαραὼ τὸν καθήμενον ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Αἰγύπτου, τουτέστι τὸν διάβολον. [6] εἰ γὰρ ἀσώματος ὁ Χριστός, πῶς τὸν δράκοντα εἶχεν ἀπολέσαι; [7] ἀντέλεγεν ἂν αὐτῷ ὁ δράκων ὅτι «Θεὸς εἶ καὶ Σωτὴρ, καὶ οὐ δύναμαί σου». [8] ἀλλ' ὁ πάντων μείζων ἑαυτὸν ἐταπείνωσεν, ἵνα πάντας σώσῃ.

II превод (P, 302v)

22. О ХНЕМУНѢ, И О ЗЪМЕИ

[1] Есть скоть глѣмыйи хнемонь. зѣло врагъ юсть зымею. [2] егда оубо сѣрѣщеть дивнаго зымеа. идеть и помазуютъ себе каломь. [3] и впашюу затикаеть ноѣре. дондеже з'меа оубиеть.

[4] Тако и спсѣ нашъ бѣ. възет' прѣстнаго рода ѿство. [5] и оубивъ зьмеа *файна*, иже на рѣцѣ *егѣптѣ* бѣ. [6] аще без'тѣлеснъ сынъ хсѣ, погубивъ зьмеа. [7] притчю бѣ имѣлъ зьмѣи. нѣ тако бѣ и спсѣ, нашъ естъ и вса можетъ. [8] *нѣ за всѣхъ болѣи себе смѣритъ. да всѣхъ спсѣтъ* :-

Коментар

[7] На мястото на израза нашъ естъ и вса можетъ в гр. стои οὐ δύναμαι σοι
'не мога да те надвия', думи, изречени от змея към Христос.

I превод (L, 169v–170r) KACFROS

26. W вранѣ¹

[1] Добръ² глѣше³ иеремина иерѣлмѣ сѣдохъ *яко и⁴ вранъ вѣстѣвшии*.

[2] Фисилогъ рече ѿ вранѣ *яко ѣднопосажена⁵ естъ⁶*. [3] Еѣа еи моужь ѿмреть. к томоу не боудеть съ инѣмъ моужемъ. ни вранъ же инои женѣ.

[4] Своръ⁷ иудѣискъ земный⁸ иерѣлмъ. оубившиа⁹ гѣа. [5] к томоу хъ сѣи¹⁰ не боудеть моужь¹¹. *вѣроуѣи бо вы единомуу мѣжю. двѣоу прѣтоу¹² прѣставити хъи*. [6] но прѣлюбодѣасте къ древоу и къ камению¹³. [7] аще оубо мы имамы¹⁴ моужа въ сѣи. не входить¹⁵ прѣлоудникъ диваволъ. [8] аще¹⁶ изыдеть моужеское¹⁷ слово ѿ дѣша наша. внидѣть соупротивный¹⁸. *не вѣдремлетъ. ни оуснетъ храна изѣла*. [9] к томъ ни внидѣтъ разбоиници¹⁹ в разоумное твоѣ сѣце.

[10] Добръ рече²⁰ // фисилогъ²¹ ѿ вранѣ²².

Библейски цитати

[1] Йер. 3: 2 (LXX: ἐπὶ ταῖς ὁδοῖς ἐκάθισας αὐτοῖς ὥσεὶ κορώνη ἐρημουμένη).

[5] 2Кор. 11: 2. [8] Пс. 120: 4.

Разночтения

¹птици add. F; ²⁻⁶om. S; ³глѣша L; ⁴om. R; ⁵ѣднопоса, жена K / ѣдъ по посажена C; ⁷же add. O; ⁷⁻²²om. S; ⁸земный CFR; ⁹убившии O; ¹⁰сѣи LFR; ¹¹яко и самъ рекъ естъ се вставляеѣна домъ вашъ пущъ add. O; ¹²ѣту O; ¹³комканію F / сѣи рѣчь в дѣла неподобна і в кумиротолженіа add. O; ¹⁴имамъ LKACFO; ¹⁵ту add. O; ¹⁶ли add. O; ¹⁷моужское LK; ¹⁸аще ли не ѿженемъ злыми дѣлы і add. O; ¹⁹в разбоиници add. KACFR; ²⁰⁻²¹фисилогъ рѣ FR.

Коментар

Заглавието е написано в полето на страницата.

[2] Лексемата ѣднопосажена е изопачена форма на ѣднопосажена ‘еднобрачна’ (от посагати ‘омъжвам се’) и вероятно е хапакс. [4-5] В гр. текст подлогът на изречението е в женски род (Ἡ Συναγωγὴ τῶν Ἰουδαίων, ἡ ἐπίγειος Ἱερουσαλήμ), но при превода се оказва в мъжки род, тъй като гр. ἡ Συναγωγὴ е преведено със съборъ (м.р.), а топонимът Йерусалим в слав. езици е в мъжки род. Останалите части на изречението обаче не са съгласувани с тези две лексеми, а са оставени в ж.р., вж. атрибутивно употребеното мин. деят. причастие оубившиа и личното местоимение сѣи. Но дори това несъответствие да беше избегнато от преводача, при смяната на рода на подлога от женски в мъжки изобщо се губи смисълът на изречението, в което се интерпретира Ефес. 5: 23–32 („защото мъжът е глава на жената, както Христос е глава на Църквата“ и т.н.): Ἡ Συναγωγὴ τῶν Ἰουδαίων, ἡ ἐπίγειος Ἱερουσαλήμ ... οὐκέτι ὁ Χριστὸς ἀνὴρ ταύτης γίνεται ‘Съборът на юдеите, земният Йерусалим ... Христос няма да стане негов мъж’. [6] Глаголната форма за 2 л. мн.ч. прѣлюбодѣасте в м. 3 л. мн.ч., както е в гр. текст (ἐμοίχευσαν), показва, че преводачът е схванал изречението като продължение на библейския цитат от 2Кор. 11: 2: *вѣроуѣи бо вы единомуу мѣжю...* от предното изречение.

27. Περὶ κορώνης

[1] Καλῶς ὁ Ἱερεμίας ἔλεγε τῇ Ἱερουσαλήμ· «ἐκάθισας ὥσει κορώνη ἡρημωμένη».

[2] ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τῆς κορώνης ὅτι μονόγαμός ἐστι, [3] καὶ ὅταν ὁ ταύτης ἀνὴρ τελευτήσῃ, οὐκέτι συγγίνεται ἐτέρῳ ἀνδρὶ, οὐδὲ ὁ κόραξ ἐτέρῳ γυναικί.

[4] Ἡ Συναγωγή τῶν Ἰουδαίων, ἡ ἐπίγειος Ἱερουσαλήμ, φονεύσασα τὸν Κύριον. [5] οὐκέτι ὁ Χριστὸς ἀνὴρ ταύτης γίνεται· «ἡρμოსάμην γὰρ ὑμᾶς ἐνὶ ἀνδρὶ παρθένον ἀγνήν παραστήσαι τῷ Χριστῷ», [6] ἀλλ' ἐμοίχευσαν τῷ ξύλῳ καὶ τῷ λίθῳ. [7] Ἐὰν οὖν καὶ ἡμεῖς ἔχωμεν τὸν ἄνδρα ἐν καρδίᾳ, οὐκ εἰσβαίνει ὁ μοιχὸς διάβολος· [8] ἐὰν δὲ ἐκβῇ ὁ ἀνδρεῖος λόγος ἐκ τῆς ψυχῆς ἡμῶν, εἰσδύνει ὁ ἀντικείμενος· «οὐ γὰρ νυστάζει οὐδὲ ὑπνώσει ὁ φυλάσσων τὸν Ἰσραήλ». [9] οὐκέτι εἰσβαίνουνσι λησταὶ εἰς τὴν νοεράν σου καρδίαν.

[10] Καλῶς ἔλεξεν ὁ Φυσιολόγος περὶ τῆς κορώνης.

II перевод (Р, 302v–303r)

23. О ГАВРАНѢ, И О ВРАНѢ

[1] Добръ ѿреміа изъвѣличи. сѣлъ еси яко и врань поустъ.

[2] фисіѡлогъ изъвѣличи ѡ вранѣ. яко єдинобрачница бываєтъ. [3] вниегда тоѣ мужъ оумръѣтъ, к томоу не поємлієтъ иного мужъа. такоже и мужъ иноу жєноу не поємлієтъ. //

[4] Сѣборище іѡудеискоє зємльни ієрѣмь. оубившіа г҃а. [5] ибо х҃с тоѣ мужъ не бываєтъ. г҃ієт бо ап҃ль. *Обручїи вѣ єдиномоу мужоу двѡу непорочноу прѣдстави х҃ѡу.* [6] нь прѣлюбѡдѣствовашє дѡѣвѣ и каменїю. [7] да аще оубо имамы и мы мужъа на с҃ѣцѡхъ своихъ. не потькнєтъ прѣлюбѡдѣивыи дѣавѡ(!). [8] аще ли изыдєтъ мужъьскыи полъ мыслъ ѡ с҃ѣцѣ нашихъ, вѣнити имать соупротивникъ. ибо *не вѣзѣрѣмлієтъ ни оуснєтъ хранєи іс҃а* :~

I превод (L, 170r) KACFROS

27. W горлицѣ¹

[1] В² пѣснѣ соломонъ послѣшествуетъ глѣ. глѣ горлицѣ слышѣ в зѣмѣи нашен.

[2] фисилогъ рече w горлицѣ³. [3] яко⁴ ѿходичьна⁵ естъ зѣло⁶. и в поустыни живеть. не любитъ посреде⁷ чади быти.

[4] тако⁸ и⁹ спсѣ нашъ живаше в горѣ елѣвнѣстѣи. поимъ же їсѣ петра и¹⁰ иванѣ¹¹ възвѣдоша на гороу¹². [5] и нависа имъ моиси и¹³ ильѣ. и¹⁴ съ¹⁵ нѣси¹⁶ глѣ¹⁷ глѣ се¹⁸ естъ снѣ мои възлюбленыи. егоже възлюбихъ. [6] горлица любитъ еже ѿходити. крѣпци¹⁹. ходистыи любятъ ѿходити²⁰. [7] якоже бо горлица възглашѣ²¹ и²² яко голоубъ тако поучюса²². [8] дивна птица разоумѣша глѣ входныи.

[9] добръ рече фисилогъ w горлицѣ²³.

Библейски цитати

[1] Песен 2: 12. [4] Лук. 21: 37. [5] Мат. 17: 1–5. [7] Ис. 38: 14. [8] Йер. 8: 7.

Разночетения

¹Горлицѣ FROS; ²⁻³om. S; ⁴на чюжаѣ лица насѣдаеть и лажеть add. LKACFROS; ⁵ѿходичьна KACFRO; ⁶зѣло LK; ⁷посрѣ R / посредеѣ S; ⁸⁻⁹om. CFR; ⁸⁻²³om. S; ¹⁰om. O; ¹¹и add. O; ¹²фаворскоую add. F; ¹³om. R; ¹⁴⁻¹⁶нѣныи C; ¹⁵⁻¹⁶нѣны FR; ¹⁷глѣ LKAO; ¹⁸сеи FO; ¹⁹⁻²⁰om. FRO; ²¹возгѣша (!) C / возваша FR; ²²поуччюса FR.

Коментар

[2] Във всички преписи се среща фразата на чюжаѣ лица. насѣдаеть и лажеть, която е случайна интерполация от словото *За яребицата* (№ 18), направена вероятно още в руския архетип. [6] Лексемата ходистыи (срещу гр. χριστοφόροι), която се среща в четири от преписите, е изпусната заедно с целия израз в FRO. Не ясно как е възникнала; възможно е да е изопачена форма на христонѣсци или пък има връзка с глагола ѿходити, употребен в същото и в предходното изречение. [8] В библейския цитат по Йер. 8:7 е допусната преписваческа грешка – в превода вм. гласъ вероятно е стояло часъ, срв. гр. ἔγνωσαν καιρὸν εἰσόδου αὐτῶν.

28. Περὶ τρυγόνος

[1] Ἐν τοῖς Ἄισμασιν ὁ Σολομὼν μαρτυρεῖ καὶ λέγει· «φωνὴ τῆς τρυγόνος ἠκούσθη ἐν τῇ γῇ ἡμῶν».

[2] ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τῆς τρυγόνος [3] ὅτι ἀναχωρητικὴ ἐστὶν πάνυ, καὶ ἐν τοῖς ἐρήμοις οἰκεῖ· οὐκ ἀγαπᾷ εἶναι μέσον πλήθους.

[4] Οὕτως καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἠυλίζετο ἐν τῷ ὄρει τῶν ἐλαιῶν, λαβὼν γὰρ ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, ἀνέβησαν εἰς τὸ ὄρος, [5] καὶ ὤφθη αὐτοῖς Μωϋσῆς καὶ Ἠλίας, καὶ οὐράνιος φωνὴ λέγουσα· «οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ἠυδόκησα». [6] ἡ τρυγὼν ἀναχωρεῖν ἀγαπᾷ, καὶ οἱ γενναϊότατοι χριστοφόροι τὸ ἀναχωρεῖν ἀγαπῶσιν. [7] «Ὡς γὰρ τρυγὼν οὕτως φωνήσω, καὶ ὥσει περιστερὰ οὕτω μελετήσω». [8] «τρυγὼν καὶ χελιδὼν ἀγροῦ στρουθία ἔγνωσαν καιρὸν εἰσόδου αὐτῶν».

[9] Καλῶς ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τρυγόνος.

II перевод (P, 303r)

24. ѿ грѣлицѣ

[1] Въ пѣснѣхъ солѡмонъ свѣдѣствоуетъ. и гла *грѣлицѣ, нѣ не оуслыша се на земли нашіи.*

[3] ꙗко ѿходница бываеъ зѣлау. и въ поустыниѣ вѣтаеъ и не любитъ быти срѣдѣ мнѡжества.

[4] и спсѣ нашъ въдвараашѣ срѣдѣ елевна поѣмъ петра и ѡкова и ѡванна. и възыде на гороу ѡаворскоу. [6] ѡлоучае се и ѿходѣ любѡвѣ. [7] *и ꙗко и грѣлица тако прогласѣ. и ꙗко и голоубъ тако повчю се :-*

Коментар

Словото е преведено с големи съкращения, които пречат на разбирането на текста. Възможно е те да се дължат на гръцкия оригинал на превода.

[3] Както и другаде в превод II, изречението започва със съюза ꙗко (гр. ὅτι), въвеждащ подчинено допълнително изречение, тъй като е съкратено главното изречение Ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ αὐτοῦ, а съюзът е оставен.

**I превод (L, 170r–170v)
KACFRO**

28. W жабѣ

[1] Ёсть жаба цѣли//ньнаѣ. фисилогъ рече ѿ неѣ тако терпѣть варѣ и зноѣ слѣнчныѣ.
[2] да аще ю¹ дождѣ имѣть оумрѣть. [3] воднаѣ же жаба. аще взыдеѣ ѿ воды абие поникнеѣ в водѣ.

[4] оуподобишасѣ² тверди житѣлници³ цѣлинныѣ. терпѣть⁴ бо напастныѣ варѣ.
[5] аще ѡбо зѣло⁵ зима ѣ⁶ постигнѣть. рекше⁷ гонение⁸. ѿ добродѣтели⁹ оумроуѣть.

Библейски цитати

[5] 1Петър 4: 12.

Разночетения

¹ в АО; ² оупѣвиша (!) С; ³ житѣнице С; ⁴ трѣбаѣ R; ⁵ зило LK; ⁶ ю С / om. FR; ⁷ рекши CR; ⁸ гонение L; ⁹ добръ дѣле CFR.

Коментар

[3] Поради пропуск на текст изречението е променило смисъла си, срв. гр. ἐὰν ἔλθῃ ἀπὸ τοῦ ὕδατος καὶ ἄψῃται αὐτοῦ ὁ ἥλιος, εὐθέως πάλιν εἰς τὸ ὕδωρ δύνει ‘ако излезе от водата и я докосне слънцето, потъва веднага отново във водата’.

I превод (L, 170v) KACFRO

[6] аще бо прикоснуѣтсѧ ихъ мала теплота напастъна. на⁹ мысли не претерпѧще¹⁰ поникнуѣтъ паки. за тоу же похотную мысль.

[7] Δα¹¹ Δοβρѣ Φисιлогъ ρε ω жабѣ.

Разночетения

⁹ om. CFR; ¹⁰ терпѧще C; ¹¹ om. O

Коментар

[6] Пропуск в началото на изречението: οἱ δὲ τοῦ κόσμου ὑδρώδεις εἰσὶν ‘миряните са като водните [жаби]’, поради който се губи противопоставянето, върху което е изградено поучението.

[6] οἱ δὲ τοῦ κόσμου ὑδρώδεις εἰσὶν· ἐὰν γὰρ ἄψηται αὐτῶν ὀλίγη θερμὴ πειρασμοῦ ἢ ἐπιθυμία, μὴ φέροντες, εἰσδύνουσι πάλιν ἐπὶ τὴν αὐτὴν τῆς λαγνείας ὄρεξιν.

[7] Καλῶς οὖν ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τοῦ βατράχου.

II превод (P, 303r–304r)

[6] мирскаа же наводненїа соутъ. аще бо коснет се ѥ мирскаа топлота, искоушенїю желанїе. и не трѣпѣти могутъ пакы мокрааго похѣтѣнїа.

[*] Ёже ꙗко въ многый мнихѡ и инокихъ. вниѣгѧ нѣкоѣ ихъ искоушенїе ѡбидѣтъ, и не могутъ трѣпѣти. нѣ сьмонуцают се мыслями. и глѣютъ. въ семь кїновїи, не имами покоа. ни же игоумень пазить на. и братїа прѣѡбидѣт ни. нѣ идемъ въ ини монастырь, и мы да повѣлѣваемъ инѣмъ. не на покоренїе дрогоуимъ. и по исхоженїи киноуїа, приємляеть ѥ сатана. наложивъ злыне мысли. и прѣхѡдѣтъ ѡ кїновїа въ киноуїе. и ѡ мо//настыра въ монастырь. не ѡставляають ихъ почитити, ни же въ безмальвїи прѣбывати. моудрыи же инокъ боѣи се ба, течеть виноу къ боу. трѣпе напастити прихѡдеще на нѣгѡ. мнози же искоушаѣми, и трѣпеще, болшою мѣзоу прїимоутъ. ꙗкоже блженныи ѡвъ. малоушнїи же не трѣпеще, погыбають ꙗко и жабы :~

Коментар

[*] Тук е добавено в пълен текст поучението от Псевдо-Василиевата редакция, вж. Sbordone 1936: 281–282.

I превод (L, 170v–171r) KACFROS

29. W елени¹

[1] ДѢДЪ² взопи ГЛА. *якоже жадаеть. елень³ на источники водныа. тако жадаеть⁴ душа моя к тебѣ бже.*

[2] Фисилогъ рече w елени. *яко вражда⁵ есть⁶ змиеву зѣло⁷. аще⁸ бѣжитъ змии ѿ елена⁹ в распалины¹⁰ земныа.* [3] шедъ елень наполнить челясти своа воды рѣчныа. [4] и изъ/бляеть ю¹¹ в распалиноу земнѣю. и дѣже¹² есть змии влѣзъ¹³. [5] и¹⁴ изгнавъ змиа. и¹⁵ исправъ¹⁶ его¹⁷ оубѣеть¹⁸.

[6] тако¹⁹ гъ оуби²⁰ змиа великаго единъ нѣными водами. *якоже имѣ въ бий²¹ словесъ²² мдрѣть изрядноу²³.* [7] не можеть змии терпѣти воды. ни²⁴ дѣволъ словесе нѣнаго²⁵. [8] гъ²⁶ пришедъ прогна великаго²⁷ змиа²⁸. скръ же²⁹ его дѣволъ *въ преисподней³⁰ части земаа.* и *яко въ великой³¹ пропасти скръ.* [9] и³² гъ *излиавъ ѿ ребръ свой кровъ и водоу.* прогна ѿ³³ нѣ змиа³⁴ банею пакиибытиискою. [10] подавъ оуби вса дѣволъскаа дѣнниа³⁵.

Библейски цитати

[1] Пс. 41: 2. [7] Ефес. 4: 9. [8] Йоан 19: 34.

Разночетения

¹ и w змѣи add. F; ²⁻⁷ om. S; ³ om. F; ⁴ жѣлаѣ C; ⁵⁻⁶ враждауѣ O; ⁷ зило L; ⁸⁻⁹ ѿгда видитъ зѣмѣи елена бѣжаша S; ¹⁰ спалины (!) F; ¹¹ om. FRS; ¹² идѣ еже C; ¹³ влѣзъ CFRO; ¹⁴ om. L; ¹⁵ om. C; ¹⁵⁻¹⁶ испровергъ S; ¹⁷ и add. F; ¹⁸ оуби F / убѣи его R; ¹⁹ и add. F / бо add. O; ¹⁹⁻²³ om. S; ²⁰ оубиѣ R / убивъ O; ²¹ бѣжи CFR; ²² словесе FR; ²⁴ тако ни O; ²⁵ нѣна S; ²⁶ om. C; ²⁶⁻³⁵ om. S; ²⁷⁻²⁸ змѣа великаго FR; ²⁹ om. O; ³⁰ преисподнаа L; ³¹ велицей CFR; ³² om. R; ³³⁻³⁴ смѣа ѿ нѣ R.

Коментар

Заглавието е написано в полето на страницата.

[5] Лексемата *исправъ* от *испърати* (*изгнавъ змиа. и исправъ его оубѣеть*), която превежда гр. *катаκόπτο* ‘нарязвам на парчета, съсичам’, се среща с единствена употреба у Срез. 1: 1135 като *истоптатъ* ‘стъпквам, смачквам с крака’; в SJS 1: 813 са посочени две употреби със същия смисъл, макар че там като значение е дадено ‘выдавить, сдавить, сжать’, но контекстът е същият – става дума за пресоване на грозде в лин, което традиционно се прави чрез тъпчене с крака. В случая старобългарският преводач, без да превежда буквално, е намерил сполучлив начин за предаване на смисъла: ‘след като изгони (от дупката ѝ) змията, като я стъпче, я убива’.

30. Περὶ ἐλάφου

[1] Ὁ μὲν Δαυιδ ἐβόησεν λέγων· «ὄν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεῖ ἡ ψυχὴ μου πρὸς σὲ ὁ Θεός».

[2] ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τῆς ἐλάφου ὅτι ἐχθρὰ τοῦ δράκοντός ἐστι πάνυ. ἐὰν φύγῃ ὁ δράκων ἀπὸ τῆς ἐλάφου εἰς τὰς ραγάδας τῆς γῆς, [3] πορεύεται ἡ ἔλαφος καὶ ἐμπιπλᾷ τὰ ἀγγεῖα αὐτῆς πηγαίου ὕδατος, [4] καὶ ἐξεμεῖ ἐπὶ τὰς ραγάδας τῆς γῆς ὅπου ὁ δράκων ἐστὶ κακρυμμένος, [5] καὶ ἀναφέρει τὸν δράκοντα καὶ κατακόπτει αὐτὸν καὶ ἀποκτείνει.

[6] Οὕτω καὶ ὁ Κύριος ἀπέκτεινε τὸν δράκοντα τὸν μέγαν ἐκ τῶν οὐρανίων ὑδάτων, ὃν εἶχεν ἐν Θεῷ λόγῳ σοφίας ἐναρέτου· [7] οὐ δύναται γὰρ ὁ δράκων βαστάζειν ὕδωρ, οὐδὲ ὁ διάβολος λόγον οὐράνιον. [8] Ὁ Κύριος παρὼν ἐδίωξε τὸν μέγαν δράκοντα ἐκ τῶν οὐρανίων ὑδάτων· ἔκρυσε δὲ αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς, ὡς ἐν μεγάλῃ ραγάδι κρυπτόμενος, [9] καὶ ὁ Κύριος ἐκχέας ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ τὸ αἷμα καὶ τὸ ὕδωρ, ἀνείλεν ἀφ' ἡμῶν τὸν δράκοντα διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, [10] καὶ πᾶσαν ἀνείλεν ἐν ἡμῖν κρυπτομένην διαβολικὴν ἐνέργειαν.

II перевод (Р, 304v–305r)

26. С ѿлѣни и в змѣи

[1] Дѣдь же глѣеть. ꙗкоже жедаѣтъ елень на источники водныѣ, тако жедаѣтъ дѣша наша к тебѣ бѣ.

[2] фисѣволѡгъ изъвѣличи. ꙗко вражда юсть сѣлау змѣю. аще же побѣгнетъ змѣи ѿ ѿелена въ разсѣлины земельныѣ. [3] и идеть елень оу҃хае по земли и присмръчетъ е҃гу, [5] и оубиваѣтъ его съсѣкии.

[6] Тако и г҃ъ оуби великаго елена ѿ небныйъ водъ, егоже имѣше бѣ слово, прѣмоу҃дрѡсть доброу҃дѣтелиемъ. [8] съкры же себе дѣаволь въ прѣисподнихъ земли. егоже въ вѣтѣцѣи разсѣлинѣ крынемаго. [9] г҃ъ иже излѣа еже ѿ бж҃тѣвнаго // ребра своѣго крѣвь и водѣ. [10] и оуби еже въ нѣ крынемоѣ вражѣе съдѣлованїе :-

Коментар

В текста на превода има значителни съкращения. [3-5] Освен че е силно съкратено, изречението оу҃хае по земли и присмръчетъ е҃гу е променено и в този вид означава, че еленът подушва и поглъща змея и го убива, като го съсича. Възможно е поради повреда в оригинала преводачът да е допълнил текста, като е използвал словото *За елена* от препис на Византийската редакция, срв. οὗτος μὲν ... ὁσφραίνεται τὰς ὀπὰς τῶν ἐρπετῶν, καὶ ὅπου ἐστὶν ὄφις τρισέκδυτος ... καὶ ἀναφέρει τὴν πνοὴν αὐτοῦ ἔσω, καὶ εἰς οἶον βάθος κεῖται ὁ ὄφις, ἀνέρχεται ἐν τῷ φάρυγγι τοῦ ἐλάφου, καὶ οὕτω καταπίνει αὐτόν (Sbordone 1936: 170–171). [6] В гр. вм. великаго елена стои τὸν μέγαν δράκοντα τὸν διάβολον (Kaimakis 1974: 84a₁₃).

I превод (L, 171r–171v) KACFRO

30. W саломонидръстѣи ѱѣрици

[1] Фисилогъ рече еѡ¹ радѣ². аще влѣзеть³ ли⁴ в пещь горѣщую. оугаснеть всѧ пещь.
[2] аще и в каменница⁵ баньныѧ влѣзеть. то оугаснеть⁶.

[3] аще же саломонѣрската⁷ ѱѣрица // оугашаеть естество словесно⁸ [4] ѡко⁹ до¹⁰ нынѧ три¹¹ вѣроу¹². ѡко¹³ и¹⁴ три втроци ввержени в пещь. никакоже неврежени¹⁵ быша. но противлениѧ оустѣдиша пещь. [5] пишеть бо. ѡко аще вѣроуѡи¹⁶ во ѡгнь влѣзеть. не ѡпалятъ тебе пламы¹⁷.

[6] доверѣ фисилогъ рече ѡ саломонидръстѣи¹⁸ ѱѣрици¹⁹.

Библейски цитати

[4] Дан. 3.

Разночетения

¹⁻² om. C; ³ влѣзе LKA; ⁴ om. CF; ⁵ каменца LKACO; ⁶ угаснѣ O; ⁷ саломонидръската FR / саламандрската O; ⁸ словѣство C / словесно FR; ⁹⁻¹¹ om. C; ¹⁰⁻¹² до ныне вѣрѡтри (!) C; ¹² вѣроую CFR; ¹³ же данїилъ add. O; ¹⁴ om. CR; ¹⁵ врежени FR; ¹⁶ аще ли и add. F / аще и add. R; ¹⁷ пламень CFR; ¹⁸⁻¹⁹ саламандрѣ O.

Коментар

Названието *σαλαμάνδρα* е останало непреведено, но навсякъде е представено във формата на прилагателно към съществителното *ѱѣрица*.

[3] естество словесно (саломонѣрската ѱѣрица оугашаеть естество словесно) е буквален поморфемен превод на *φυσιολογία* ‘физиология, естество’; възможна причина за несъответствието в смисъла на превода е липсата на допълнението *πῦρ* ‘огън’ в гръцкия оригинал, срв. гр. *σβέννυσι τὸ πῦρ τῇ φυσιολογίᾳ* ‘угасява огъня чрез естеството си’ (Ванеева 1996: 104). [4] Словосъчетанието *три вѣроу* (ѡко до нынѧ три вѣроу) се дължи на преписваческа грешка поради нечетлив или повреден текст в антиграфа и е резултат на хаплография; вероятно тук би трябвало да стои: *ѡко до нынѧ етери не вѣрѣютъ* или *ѡко до нынѧ не вѣрѣютъ етери*, което формално е по-близо до гр. *πῶς μέχρι τοῦ νῦν ἀπιστοῦσι τινές*; възможни следи от този словоред биха могли да се открият в C: *до ныне вѣрѡтри*. [5] На преписване от повреден текст вероятно се дължи и появата на думата *вѣроуѡи*, която няма съответствие в гр. оригинал, както и глаголтът *влѣзеть*, чиято форма би трябвало да е във 2 л.ед.ч., срв. *ὅτι καὶ διὰ πυρὸς εἰσέλθης*.

31. Περί σαλαμάνδρας

[1] Ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ αὐτῆς ὅτι ἐὰν εἰσέλθῃ εἰς κάμινον πυρός, σβέννυται ὅλῃ ἡ κάμιнос, [2] καὶ ἐὰν εἰς ὑποκαυστήριον βαλανείου εἰσέλθῃ, σβέννυται τὸ ὑποκαυστήριον.

[3] Εἰ οὖν ἡ σαλαμανδρινὴ σαῦρα σβέννυσι τὸ πῦρ τῇ φυσιολογίᾳ, [4] πῶς μέχρι τοῦ νῦν ἀπιστοῦσι τινὲς ὅτι οἱ τρεῖς παῖδες ἐμβληθέντες εἰς τὴν κάμινον οὐδὲν ἡδικήθησαν, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐναντίων ἔψυξαν τὴν κάμινον; [5] γέγραπται γὰρ ὅτι κἂν διὰ πυρὸς εἰσέλθῃς, φλόξ οὐ κατακαύσει σε.

[6] Καλῶς ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τῆς σαλαμάνδρας.

II превод (Р, 305v)

27. w саламан'дрѣ

[1] Фисіѡлогъ ѡбличи ѡ саламандрѣ ꙗко и аще вѣнидетъ въ сковрадѣ ѡгньн'ноу ю. оугашаетъ се ѡгнь ѿ нѣе.

[3] саламандра, и савра погашаетъ ѡгнь. [4] ако не покараютъ се нѣцїи. ꙗко трїе ѡтроци вѣриноути въ печь, никакожѣнїи быше, и истогудише ю. [5] писа се оубо. ꙗко аще и крозѣ ѡгнь проидеши, пламень не вжежетъ тебе.

[6] доврѣ фисіѡлогъ ѡбличи ѡ саламандрѣ :~

Коментар

[3] Гр. ἡ σαλαμανδρινὴ σαῦρα е погрешно предадено като саламандра, и савра. [4] Изразът ако не покараютъ се нѣцїи няма смисъл, вероятно е преведен погрешно от повреден текст, срв. гр. πῶς μέχρι τοῦ νῦν ἀπιστοῦσι τινὲς ‘как някои чак до днес не вярват’. ! Преписваческа грешка се открива в никакожѣнїи, преписано вм. никако неврежѣнїи от гр. οὐδὲν ἡδικήθησαν.

I превод (L, 171v–172r) KACFRO

31. W камени адаманитѣстѣмъ

[1] Фисилогъ рече. ꙗко на вѣсточнѣи странѣ вѣрѣтаеѣ камень неискѣсныи¹. не вѣрѣтаеѣ² же вѣ³ днѣ нѣ⁴ ноцию. [2] нѣ⁵ искѣсенъ⁶ же сѧ глѣть. ꙗко всѧ искѣшаеѣ.

[3] и гѣ же⁷ нашѣ ѿ хсѣ всѣмъ соудитѣ. тои⁸ же⁹ ни ѿ когоже соудитѣ. [4] тои¹⁰ бо рече. *кто ѿ ва ѿбличит ма ѿ грѣсѣхъ*. [5] вѣ ноци вѣрѣтаеѣ а¹¹ не¹² вѣ днѣ. *людиѣ сѣдаѣи вѣ тмѣ видѣша свѣтъ великъ вѣсина намъ*. [6] на вѣстоцѣ бо¹³ вѣрѣтаеѣ¹⁴. вѣ истинноу бо рече прѣкъ. *вѣсто/къ има емоу*. [7] и паки вѣ дѣроуѣмъ пишеть. *вѣсинаеѣ зѣвѣда ѿ иакова*.

[8] и члѣци же¹⁵ ꙗко неискѣсныи быша. ꙗкоже бѣ ивѣ. ѿто¹⁶ вѣстокъ сѣчны не-возможно¹⁷ ѿ¹⁸ непринаѣни искѣшенъ быти. [9] аци¹⁹ же быша аѣли вѣстока вѣ²⁰ себе имѣюще²¹ хѧ. ꙗко и павелъ. кѣдѣ²² сѧтъ²³ *искѣшения ищете вѣ мнѣ глѣца хѧ* [10] вѣ изгнаныхъ вѣ темницахъ²⁴. ѿто²⁵ иудѣи палицами бѣемъ²⁶ бѣ. бѣды вѣ рѣкѣ. бѣды вѣ разбоиницѣхъ. бѣды²⁷ вѣ лѣжебрати²⁸. [11] и²⁹ ꙗко вѣ искѣшении³⁰ не даеѣса. но дѣбелѣстию прѣтерпѣ не покорѣса. ѿто³¹ вѣскѣбѣающѣ еѣго. [12] тако³² и³³ вѣсѣ ликъ прѣчки и стѣи разѣоумъ.

Библиески цитати

[4] Йоан 8: 46. [5] Мат. 4: 16. [6] Зах. 6: 12 (LXX: 'Ανατολή ὄνομα αὐτῷ). [7] Числ. 24: 17. [9] 2Кор. 13: 3.

Разночетения

¹ искѣсныи О; ² нахожаеѣ С / рождаеѣ FR; ³⁻⁴ водинѣ С; ⁵⁻⁶ неискѣсен FR; ⁷ om. CF; ⁸ то LKA; ⁸⁻⁹ иже R; ¹⁰ то LKAC / тѣи R; ¹¹⁻¹² днѣ С; ¹³ om. FR; ¹⁴ ꙗко add. О; ¹⁵ om. FR; ¹⁶ ѿ ACFRO; ¹⁷ не воз'можеѣ С / не вѣзможе R; ¹⁸ но С / om. F; ¹⁹ таѣи С / ꙗѣи FR; ²⁰ om. FR; ²⁰⁻²¹ имѣеѣ вѣ себѣ О; ²²⁻²³ кѣ сѧдеѣтѣ LA / и дѣсѣтѣ С / к дѣсѣти FR / глѣтеѣ О; ²⁴ мниѣахъ LK; ²⁵ ѿ ACFRO; ²⁶ бѣенъ CFO / om. R; ²⁷ вѣдѣ L; ²⁸ ложи братнии L / лѣжебрати О; ²⁹ om. С; ³⁰ искѣшенѣ CFR; ³¹ ѿ CFR; ³²⁻³³ и тако F.

Коментар

[1] Изразѣт камень неискѣсныи съдѣржа превѣдачѣска грѣшка – превѣдачѣт е извѣл ᾰδάμας ‘непѣбѣдим’ не ѿ δαμάζω ‘пѣбеждавам’, а ѿ δοκιμάζω ‘изпитвам’. [2] Съѣтата грѣшка е налиѣе тук, кѣдето се изѣясняѣа еѣтимѣлогѣята на ᾰδάμας: неискѣсенъ же сѧ глѣть. ꙗко всѧ искѣшаеѣ, и се среѣща ѿѣе ѣяколко пѣти по-наѣдолу вѣ текста. [9] Изразѣт кѣ сѧдеѣтѣ (и други варианти) вѣ повѣчето прѣписи е неразѣбран и погрѣшно прѣписан вѣм. [нѣ]кѣдѣ сѧтъ ‘казѣа ѣякѣде’ (гр. ποῦ φησιν); вѣрнѣто четѣне е запаѣено вѣ прѣпис К: кѣдѣ сѧтъ. [10] Погрѣшно разѣчетѣни и прѣдаѣдени изѣрази: вѣ изгнаныхъ вѣ мниѣахъ би тряѣвало да се четѣ като: вѣ изгнѣнѣниихъ, вѣ тѣмѣниѣахъ, вѣж. гр. ἐν φυλακαῖς, ἐν διωγμοῖς, а вѣдѣ вѣ ложи братнии – като: бѣды вѣ лѣжебрати, гр. κινδύνους ἐν ψευδαδέλοις.

32. Περὶ λίθου ἀδαμαντίνου

[1] Ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε ὅτι ἐν τῷ ἀνατολικῷ μέρει εὐρίσκεται ὁ ἀδάμας, οὐχ εὐρίσκεται δὲ ἐν ἡμέρᾳ, ἀλλ' ἐν νυκτί· [2] ἀδάμας δὲ λέγεται ὅτι πάντα δαμάζει, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς δαμάζεται.

[3] Καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς πάντας κρίνει, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς κρίνεται. [4] αὐτὸς γὰρ εἶπε· «τίς ἐξ ὑμῶν ἐλέγξει με περὶ ἁμαρτίας»; [5] ἐν νυκτί δὲ εὐρίσκεται, καὶ οὐχ ἡμέρᾳ. ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει φῶς εἶδε μέγα. [6] ἐν τῇ ἀνατολῇ οὖν εὐρίσκεται. ἀληθῶς γὰρ κατὰ τὸν προφήτην ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ, [7] καὶ πάλιν ἐν ἐτέρῳ γέγραπται· «ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ».

[8] καὶ ἄνθρωποι δὲ δίκην ἀδάμαντος γεγόνασιν, οἷος ὁ Ἰώβ, ἄνθρωπος τῶν ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν, μὴ δυνάμενος ὑπὸ τοῦ πονηροῦ δαμασθῆναι, [9] καὶ οἱ γεγόνασιν οἱ ἀπόστολοι, τὴν ἀνατολὴν ἔχοντες τὸν Χριστόν, καθὼς καὶ Παῦλὸς πού φησιν· «εἰ δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ», [10] ὑπὸ Ἰουδαίων ραβδιζόμενος ἐν φυλακαῖς, ἐν διωγμοῖς, ἐν ἀκαταστασίαις, ὑπομένων κινδύνους ποταμῶν, κινδύνους ληστῶν, κινδύνους ἐν ψευδαδέλφοις· [11] καὶ ὥσπερ ἀδάμας οὐκ ἐνδέδωκεν, ἀλλὰ γενναίως ὑπομείνας, οὐχ ἡττήθη παρὰ τῶν θλιβόντων, [12] οὕτω καὶ πᾶς ὁ χορὸς τῶν προφητῶν καὶ ἀγίων νοεῖσθω.

II перевод (P, 305v–306r)

28. О АДАМАНТѢ

[1] Фисіологъ означи ѡ аѡамаѡтѣ. ꙗко аѡамаѡнтѣ на вѡсточнѣи странѣ оѡбрѣтаѣт се, не дѣнїю нѣ ношїю. [2] аѡамаѡнтѣ наричет се. ꙗко вѣсакѡа сътыраѣтъ. ты же, ни ѡ кого трѣѣмъ бываѣтъ.

[4] Тако бо рече. *котѡрыи вѣ оѡличает // ме о грѣсѣ.* [5] *людїе сѣдѣщеи въ т'мѣ и сѣни смрътнѣи, видѣше свѣтъ.* [6] на вѡстоцѣ бо таковыи каменъ оѡбрѣтаѣтъ се по истинѣ. по прѣркѡ вѡстокъ ꙗстъ име емоу. [7] и пакы въ иномъ писа се. *вѡсѣлаѣтъ зѡѣѣ ѡ ꙗкова.*

[8] ꙗков же бѣ иѡвѣ. чѣлкѣ ѡ вѡстока сѣнчнаго. [9] ꙗковы быше аплы, вѡстока имоуще въ себе хѣ. ꙗкоже и павѣл рѣ. *аще искоуса ищет' иже въ мнѣ глѡгоу хѡу.* [10] въ оузахѣ и въ тѣмницѣ, и прочѡа. [11] ꙗкоже бо аѡамаѡнтѣ не покарает се. нѣ долѣствѣно трѣпѣтъ. не съпѡдѡлѣѡаѣмъ бываѣтъ ѡ стоуѡжающїи емоу, [12] тако и вѣ ликѣ прѣрѣчьскыи :-

Коментар

Текстът е силно съкратен. [2] Непреводима етимология в гр. текст: ἀδάμας ‘непобедим’, δαμάζω ‘побеждавам’: ἀδάμας δὲ λέγεται, ὅτι πάντας δαμάζει ‘непобедим се нарича, защото всичко побеждава’.

I превод (L, 172r–172v)
KACFROS

32. W¹ ластовици²

[1] Ластовица зимѣ прешѣши³ весноу навлаєть. и⁴ застрѣ⁵ глѣть⁶ възбѣжающи⁷ спащана на дѣло.

[2] и⁸ совершение⁹ постници презрѣвши¹⁰ телѣснаѣ и вса//ко¹¹ желание. на¹² постели свои поминающе¹³ глѣ. [3] и на стренихъ повчающеся к боу възставающе¹⁴ ѿ жены с нимъ на дѣло добро [4] и вопиюще¹⁵. *въстани сѣдѣи и¹⁶ възскрѣни ѿ мртвѣхъ и освѣтитъ¹⁷ та хсѣ.* [5] мртвына же глѣть идола. иже тоу спатъ не¹⁸ дѣющеи¹⁹ добра.

[6] доброѣ же рече фисилогъ во времени²⁰ ластовичнѣ²¹.

Библейски цитати

[4] Ефес. 5: 14.

Разночетения

¹⁻⁸ om. S; ² ластовице C / ластовицѣ F; ³ пришеши FRO; ⁴⁻⁵ изътра L / изътра KAO; ⁶ глѣтъ O; ⁷ възбѣжающа CF; ⁹ свершение L / совершении S; ¹⁰ презрѣвшии L / прѣрѣвшии CO / презирають S; ¹¹ плотьское add. S; ¹²⁻²¹ om. S; ¹³ помѣнающи R; ¹⁴ востающи FR; ¹⁵ вопиющи CFR; ¹⁶ om. CFO; ¹⁷ освѣти L; ¹⁸⁻¹⁹ надѣющеи LAO / надѣющеиса FR; ²⁰ времени LKAFRO.

Коментар

[2] В превода е променен смисълът: гр. ἐπὶ τὸν ὁ χειμὼν τοῦ σώματος παρέλθῃ, т.е. πᾶσα ἐπιθυμία ‘когато премине телесната зима, тоест всяко желание’ е предадено като презрѣвши телѣснаѣ и всако желание ‘презрели телесните [неща] и всяко желание’. [3] На преписваческа грешка се дължи безсмисленият израз ѿ жены с нимъ. Ванеева (с. 69) възстановява правилното четене: отаженыи съномъ, гр. βεβαρυνένους εἰς ὕπνον. [4] Преводачът погрешно е предал началото на библейския цитат (Ефес. 5:14) ἐγείραι ὁ καθεύδων ‘стани, спящи’ с възтани сѣдѣи; вероятната причина е объркването на καθεύδω ‘спя’ с καθίζω ‘седа’ (Ванеева 1996: 106). [5] Вм. юдеите (гр. τῶν Ἰουδαίων) в превода Христос нарича „мъртви“ идолите. † Единствено в преписите КС е запазено правилното четене на израза не дѣющеи добра (гр. μὴ ἐργαζόμενοι τὸ ἀγαθόν), докато в останалите е предаден погрешно. [6] Погрешен смисъл е придаден на израза во времени ластовичнѣ ‘за бремето на ластовицата’ поради преписваческа грешка; правилното четене е запазено в С: во времени ластовичнѣ, гр. περὶ τοῦ καιροῦ καὶ τῆς χειλιδόνας.

33. Περὶ χειλιδόνος

[1] Ἡ χειλιδὼν τοῦ χειμῶνος παρελθόντος τῷ ἔαρι φαίνεται καὶ ὑπὸ ὀρθρον λαλεῖ, ἐξυπνίζουσα τοὺς κοιωμένους εἰς ἔργον.

[2] Καὶ οἱ τέλειοι ἀσκηταί, ἐπὶ τὸν χειμῶνα τοῦ σώματος παρέλθῃ, τουτέστι πᾶσα ἐπιθυμία, ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτῶν μνημονεύοντες τοῦ Κυρίου, [3] ἐν τοῖς ὀρθροῖς μελετῶσι πρὸς αὐτόν, ἐξεγείροντες τοὺς βεβαρυμένους εἰς ὕπνον ἐπὶ τὸ ἐργάζεσθαι τὸ ἀγαθόν, [4] καὶ βοῶντες· «ἐγείραι ὁ καθεύδων καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφαύσει σοι ὁ Χριστός». [5] «νεκρῶν» δὲ λέγει τῶν Ἰουδαίων, περὶ ᾧ κοιμῶνται μὴ ἐργαζόμενοι τὸ ἀγαθόν.

[6] Καλῶς οὖν ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τοῦ καιροῦ καὶ τῆς χειλιδόνος.

II перевод (Р, 306r–306v)

29. ☩ ЛАСТОВИЦИ СЛОВО

[1] Ластовица, мимошъши зимѣ. на пролѣтѣе ꙗвляѣтъ се, и на оутрѣа цвилитъ, и възбужаѣтъ спецїихъ.

[2] и съвршєннии постници, вьнѣгѣа мимойдѣтъ зима тѣла єго. еже ꙗѣ вса-
каа похѣтъ. на ложї своихъ. поминають г҃а. [3] и на оутрѣни пошчают се г҃люще. и
възбужающе ѡбегченныє сынѣмъ. еже дѣлати // б҃агоє. [4] и выпїюще *ВСТАНИ*
СПЕИ. и въскр҃сни ѿ мр҃твыхъ. ѡблїстаетъ те х҃с ∷

Коментар

В превода са съкратени последните две изречения.

I превод (L, 172v–173v) KACFR0

33. W¹ дѣбѣ перідѣкѣсиистѣмъ²

[1] ѣсть дѣбѣ во индии. передикси³ тако зовомъ. и ввоцѣ дѣба того прѣсладокъ ѣсть и добръ⁴ зѣло. [2] голѣбие же зѣло⁵ радѣють⁶. питаеми⁷ ѿто⁸ ввоца доуба того⁹. всѣлатъ¹⁰ бо са на немъ¹¹. [3] ѣсть¹² же¹³ змий¹⁴ на¹⁵ голѣби ты¹⁶. боить же са змий дѣба того и сѣни его. на немъже голоубие ѣдворишася¹⁷. и не можетъ змий приближи//тиса к голоубемъ ни къ сѣни дѣбѣни. [4] аще же сѣнь прѣклонитъ на¹⁸ западною страну бѣжитъ змий на вѣстокъ. [аще¹⁹ ли са прѣклони на вост²⁰], то онъ бѣжитъ на западъ²¹. [5] аще же заблѣудитъ²² голоубъ ѿ доуба²³ въ тмоу. вѣрѣтъ²⁴ и²⁵ змий и снѣсть и²⁶.

[6] доубъ бо съ²⁷ ѿтъ ѿца всѣхъ разѣумныи бо ѣсть. накое гаврилъ²⁸ рече²⁹ мѣри. *дѣхъ сѣи наидетъ на та и сила вышна всѣнѣтъ та.* [7] древо бо животно ѣсть всѣмъ прѣимлющимъ є. еже плодъ свои дастъ въ время свое. и на сѣнь крилъ его надѣмса³⁰. [8] и сѣго петра сѣнь³¹ ѿтъгонаше ѿ члѣка тлю твораща смръть. [9] аще же и мы приимемъ ѿтъ мѣрти и плодъ дѣхвныи имъ. иже ѣсть радѣсть миръ ѣдѣржанно. то не приближитъ к намъ лѣкавыи³² дѣвалъ. [10] аще бо в темныи вещи заблѣудимъ. еже ѣсть прѣлюбѣдѣние. блѣу//дѣ. идѣлослѣужение. напасти. помышлѣнина зла. лихѣе съберание. вѣрѣтъ же ны³³ лѣстивыи³⁴ змий³⁵ дѣвалъ. не прѣбывающа в животнѣмъ дрѣвѣ. ѣдѣбѣ³⁶ ѣмарѣтъ. [11] тѣмъже апѣлъ видѣа крѣстное древо ѣмарящее змина вѣпинаше *мнѣ не боуди хвалы. токмо в крѣтъ³⁷ гѣ нашего ѣсъ хѣ. имже мнѣ весь миръ пропаѣтъ³⁸ и азъ всѣмоу мироу.*

[12] добръ фѣсѣлогъ рече в доубѣ передиксиистѣ.

Библейски цитати

[2] Марк 4: 32. [6] Лук. 1: 35. [7] Бит. 2: 9; Пс. 1: 3; Притч. 3: 18. [8] Деян. 5: 15. [10] Кол. 3: 5. [11] Гал. 6: 14.

Разночѣтения

¹⁻² w голоубѣ. и w змий F; ² тридѣсийтѣ (!) AO / трѣдикиистѣ R; ³ прѣдѣкси ACO / пѣрѣкѣи F / прѣдѣкѣискѣи R; ⁴ добро LKAC; ⁵⁻⁶ радѣють зѣло C; ⁷⁻⁹ om. O; ⁸ ѿ CFR; ¹⁰⁻¹¹ om. CFR; ¹¹ питаеми ѿто ввоца доуба того add. L / питаеми ѿтъ дѣба того add. KAO; ¹² и сѣе A; ¹²⁻¹³ i сѣѣ O; ¹⁴ змий FR; ¹⁵⁻¹⁶ на гололѣби ты (!) C; ¹⁷ ѣдѣвѣрѣются F; ¹⁸⁻²¹ доуба того на кюю странѣ. змий бѣжитъ на ину страну O; ¹⁹⁻²⁰ om. LK; ²² заблѣудитса F; ²³ того add. F; ²⁴⁻²⁵ вѣрѣтъи C / вѣрѣтъ FR; ²⁶ om. F; ²⁷ сѣи CFR0; ²⁸⁻²⁹ рѣ гаврилъ R; ²⁹ om. CF; ³⁰ надѣются FR; ³¹ сѣнь FR; ³² лѣкавыи KAR; ³³ om. FR; ³⁴⁻³⁵ змий лѣстивыи FR; ³⁶ ѣдѣбѣ L; ³⁷ хѣ LKAC; ³⁸ распѣса O.

Коментар

[2] Изразѣтъ питаеми ѿтъ ввоца доуба того є повторѣн в LKAO в края на изрѣчението поради грѣшка при прѣписванѣто, вѣзможно дѣлжаща се на хомойотелеутон. [5] Вм. ‘убива го’, гр. ἀποκτείνει αὐτήν, в прѣвода є употребѣно снѣтъ и ‘изяжда го’. [8] Поради грѣшка, допусната в общия протограф причастието твораща (им.п. ж.р.ед.ч.), което стои вѣв всички прѣписи, не є съгласувано със съществитѣлното, което пояснява, смрътъ (вин.п.), срѣ. гр. τὸν φθόροποιόν θάνατον. [9] Вм. ѣдѣржанно би трябвало да се чѣте вѣздѣржанѣе, гр. ἐγκράτεια.

I превод (L, 173v–174r) KACFR0

34. W голубехъ¹

[1] Понеже ѿванъ² рече ѿко видѣхъ нбса ѿверъста и дхъ сходящъ³ ѿко голоубъ. и пребывающъ на немъ. и гла с нбсе⁴ глщъ. се есть снъ мои възлюбленъи. и немже блгоизволи^х.

[2] Глтъ фисилогъ. соутъ бо ловъствении голоубиѣ и⁵ многозрачнии⁶ сѣтъ. сивъ⁷. чернъ⁸ взоромъ. златозраченъ⁹. весь бѣлъ. черменъ възракъ¹⁰. [3] фисилогъ¹¹ рече¹² сихъ радѣи голъ/бие. ѿко аще вса¹³ голоуби ловець распоуститъ. ничтоже не внесоутъ ни инѣхъ прельстатъ¹⁴ вѣсти в сѣти ловащихъ. [4] нъ точию единъ чермнозрачивый¹⁵ възведѣ¹⁶ в сѣтъ и повинеть.

[5] преже посла щъ преже шествина спсова ѿко голоуби вса созвати¹⁷ на жизнь. моисѣа. илью. самоила. иеремию. исаию. иезекию¹⁸. данила и прочаѣ пррѣки. никтоже¹⁹ можетъ²⁰ възвести²¹ члвкъ²² въ жизнь. [6] егдаже послася²³ гъ іс хъ с нбсе²⁴ ѿтъ щца. своєю кровию вса введе въ жизнь гла. приидѣте ко мнѣ вси трюжajúщиися и²⁵ вбръменени и²⁶ азъ покою вы.

Библейски цитати

[1] Мат. 3: 16–17. [6] Мат. 11: 28.

Разночетения

¹ и w ловцы add. F; ² иванъ LK; ³ сходящъ LK / се есть снъ мои add. LKCFR / exp. A; ⁴ небеси FR; ⁵ om. R; ^{6–8} многозрачни O; ⁷ снъ L; ^{7–8} сивочренъ F; ⁹ возракъ add. F; ¹⁰ om. F; ^{11–12} om. O; ¹³ всако L / всакого FR; ¹⁴ прельститъ FR; ¹⁵ чермнозрачныи FR; ¹⁶ възведѣтъ FR; ¹⁷ звати C / сказати FR; ¹⁸ иезекию LK / езекию АО; ¹⁹ ѿтъ нихъ add. O; ²⁰ може LKAO / ихъ add. F; ^{21–22} члвкъ възвести FR; ²³ посла F; ²⁴ нбси FR; ²⁵ om. C; ²⁶ om. C.

Коментар

Заглавието е написано в полето на страницата.

[1] В преписите изразът се есть снъ мои е преписан по погрешка в средата на цитата Мат. 3: 16–17 (след дхъ сходящъ) и втори път на мястото му по-нататък в текста. Грешката е забелязана от преписвача на А, където изразът е задраскан, а в О, копие на А, е изпуснат. [2] Гр. πηγματισταὶ περιστεραί е предадено като ловъствении голоубиѣ. Гр. πηγματιστός би трябвало да означава ‘привързан, укрепен’, в случая би могло да се разбира като ‘питомен, домашен’; ловъствънъ липсва в лексикографските справочници, възможно е да е опит за буквален превод на πηγματιστός и да означава ‘уловен’. [3] Гр. ὁ πηγματιστής (от същия корен като πηγματιστός) тук е преведен като ловець. † Гр. εἰσελθεῖν εἰς τὴν καλιάν ‘да влязат в гълъбарника’ (καλιά букв. ‘дървено обиталище, навес’, както и ‘птиче гнездо’, вж. LSJ) е предадено като вѣсти в сѣти ловащихъ ‘да влязат в мрежите на ловците’; възможно е изразът да е подменен още на гръцка почва. [4] Подчертаният израз в изречението: нъ точию единъ чермнозрачивый възведѣ в сѣтъ вероятно първоначално е бил възведѣ вса и повинеть, срв. гр. εἰ μὴ μόνος ὁ τυρροειδὴς εἰσάγει πάσας καὶ πείθει.

35. Περί περιστερᾶς

[1] Ὁ μὲν Ἰωάννης εἶπεν ὅτι «εἶδον τοὺς οὐρανοὺς ἀνεωγμένους καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν καὶ μένον ἐπ’ αὐτόν, καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῶν οὐρανῶν, λέγουσα· οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ηὐδόκησα».

[2] Περί πολλῶν περιστερῶν ἐλάλησεν ὁ Φυσιολόγος. εἰσὶ γὰρ πηγματισταὶ περιστεραί καὶ πολύχρωμά εἰσιν· ὁ ψαρός, ὁ μελανοειδής, ὁ χρυσόμορφος, ὁ ὀλόλευκος, ὁ πυρροειδής. [3] Ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τῶν περιστερῶν ὅτι ἐὰν πάσας τὰς περιστερὰς ὁ πηγματιστὴς ἐξαποστείλῃ, οὐδὲν εἰσάγουσιν οὐδὲ πείθουσι τῶν ἄλλων εἰσελθεῖν εἰς τὴν καλιάν, [4] εἰ μὴ μόνος ὁ πυρροειδής εἰσάγει πάσας καὶ πείθει.

[5] Προεξαπέστειλεν ὁ Πατὴρ πρὸ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ δίκην περιστερῶν πάντας καλέσαι ἐπὶ τὴν ζωὴν Μωϋσῆν, Ἠλίαν, Σαμουήλ, Ἰερεμίαν, Ἡσαΐαν, Ἰεζεκιήλ, Δανιήλ, καὶ τοὺς λοιποὺς προφήτας, καὶ οὐδεὶς ἴσχυσεν εἰσαγαγεῖν εἰς τὴν ζωὴν τοὺς ἀνθρώπους· [6] ὅτε δὲ ἐξαπεστάλη ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν παρὰ τοῦ Πατρός, τῷ ἰδίῳ αἵματι πάντας εἰσήγαγεν εἰς τὴν ζωὴν, λέγων· «δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, καγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς».

II перевод (P, 307r–307v)

31. О голоубѣ

[1] Ибо ѿ ѿуанъ рече. ꙗко видѣхъ нѣса ѿвръста, и дѣхъ съхощеъ ꙗко голоубъ и прѣбывающъ на нѣмъ. и гла съ нѣсе глѣщъ. сѣи же сѣнь мои възлюбленныи, о немже бѣгоузволѣ.

[2] О мнѡгыхъ голоубѣ рече фисѣологъ. соѣ во накрѣпни. и пѣстри. и сивы. и чрѣни. златозрѣни. бѣли. и чрѣмни. [3] фисѣологъ изъвѣличи о семь. ꙗко накрѣпни аще послѣтъ, ничесо съвѣодѣтъ. ниже повинѣють дѣрѣиныхъ вънити въ злобѣ. [4] тѣчѣю чрѣмни въводѣтъ и повинѣють всѣхъ.

[5] Прѣпосла ѿцѣ прѣже пришествѣа хѣа, прѣдоу голоубиню. еже призвати всѣхъ// въ животь. и езекиѣла, самоуѣла. данѣила. и нѣкотѣрии ѿ нѣ възможе въвести чѣлки въ животь. [6] еѣаже посла бѣ и ѿцѣ възлюбленнаго сѣа своѣго ѿ хѣ съ нѣсе. своѣю крѣвѣю въсѣ въвѣ въ животь, глѣе. прѣидѣ те къ мнѣ вси трѡужающѣи се и сѣрѣмѣнѣнѣи, и азъ оупокою вѣ.

Коментар

[2] Тук гр. πηγματισταί ‘привързани, уловени’/‘питомни, домашни’ (вж. коментара към превод I) е преведено с накрѣпни, срв. по-долу накрѣпни в значение на ‘гълъбарят’, ‘онзи, който е опитомил гълъбите’ (накрѣпни аще послѣтъ); накрѣпнѣ се среща само у Миклошич (Mikl.: 405), но в значение на ‘малък, дребен’, от крѣпъ. [3] В израза вънити въ злобѣ, гр. εἰσελθεῖν εἰς τὴν καλιάν ‘да влязат в гълъбарника’, вероятно καλιά ‘дървено жилище, навес, гнездо’ е погрешно прочетено като какία ‘злоба’. [5] С прѣдоу голоубиню се превежда гр. δίκην περιστερῶν ‘като гълъби’; вместо в адвербиалното му значение δίκην ‘като’ е разбрано като δίκη ‘право, справедливост’.

I превод (L, 174r–174v)

KACFRO

[7] ρααβъ блѡуднаѧ вѣровавши²⁷ знамению червленѡу²⁸ спсена єи²⁹ бы³⁰ дѡша и домъ єѧ. [8] и в пѣснѣ ѡко и спарѣтиѡу³¹ червленѡи³² оустнѣ ти. [9] и мариѡи же³³ изаць³⁴ жребѡи черленъ³⁵. истинноу ю перѡи³⁶ дѣлати [10] ѡкоже и въ матѡѡвѣ євангелѡи³⁷ пишеть. ѡко хотѧ пропатисѧ ѣ. *ѡдѣнъ бы хламидою червленою*. [11] и во ѡѡновѣ³⁸ же. ѡко *въ перѡи³⁹ ѡблечесѧ*⁴⁰. и се же таиноу ѡблаетъ. [12] матѡѡи бо⁴¹ ѡко⁴² червленою плотно⁴³ смотрение сказаетъ⁴⁴. ѡѡнъ⁴⁵ же въ перѡи⁴⁶ царьстѡи ѡблаетъ. никтоже бо перѡи⁴⁷ не носитъ. точию єдинъ цѣрь.

[13] да дѡбрѣ рече фисилогъ въ чермнозрачнѡмъ⁴⁸ голоуѡи.

Библейски цитати

[8] Песен 4: 3. [9] Изх. 35: 25. [10] Мат. 27: 28. [11] Йоан 19: 2.

Разночетения

²⁷ вѣровавъ LKAO; ²⁸ и add. FR; ²⁹⁻³⁰ бы єи CFR; ³¹ стѣти ѡнъ (!) C / спартиѡнъ F; ³² чръвленъ CFR; ³³ иже L; ³⁴ вѣаша FR; ³⁵ червленѡ FR; ³⁶ порѡи³⁶ CO / прѡи³⁶ (!) R; ³⁷ скагелѡи (!) KAO; ³⁸ ѡѡновѣ LKF; ³⁹ порѡи³⁹ CO; ⁴⁰ ѡблеченъ FR; ⁴¹ om. FR; ⁴² ѡ LK / om. C; ⁴³ плотно. но F / плѡ. не R; ⁴⁴ ѡблаетъ F; ⁴⁵ ѡѡнъ LKF; ⁴⁶ порѡи⁴⁶ CRO; ⁴⁷ порѡи⁴⁷ CR; ⁴⁸ чермнозрачномъ L.

Коментар

[8] Гр. σπάρτιον ‘шнур, панделка’ е останало непреведено. [9] В превода изречението е перифразирано: гр. Μαρίαμ δὲ ἔλαβε τὸ κόκκινον καὶ τὴν ἀληθινὴν πορφύραν ἐργάζεσθαι, κληρωθεῖσα τοῦτο ποιεῖν ‘А Мария прие да направи червено-то и истинската порфира, които с жребий беше избрана да приготви’ (препратка към Изх. 35: 25 и Протоевангелието на Яков, гл. X) и е предадено с: мариѡи иже изаць жребѡи черленъ истинноу ю перѡи³⁶ дѣлати. Глаголът изаць, което превежда ἔλαβε (3 л. ед.ч. аор. от λαμβάνω ‘получавам, приемам’), вероятно е изопачена форма от изѧ или вѣѧ (3 л. ед.ч. аор. от изѧти/ вѣѧти). Лексемата πορφύρα е останала непреведена. [10] Лексемата χλαμῦδα е останала непреведена.

[7] Ῥαὰβ ἡ πόρνη, πιστεύσασα τῷ σημείῳ τῷ κοκκίνῳ, διεσώθη αὐτῆς ἡ ψυχὴ, καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς. [8] καὶ ἐν τοῖς Ἰσμησιν· «ὥς σπαρτίον κόκκινον χεῖλῃ σου». [9] καὶ Μαριὰμ δὲ ἔλαβε τὸ κόκκινον καὶ τὴν ἀληθινὴν πορφύραν ἐργάζεσθαι, κληρωθεῖσα τοῦτο ποιεῖν. [10] καὶ ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον γέγραπται ὅτι μέλλων σταυροῦσθαι ὁ Κύριος ἐνεδύσατο χλαμύδα κοκκίνην, [11] ἐν δὲ τῷ κατὰ Ἰωάννην ὅτι πορφυροῦν ἐνεδύσατο, καὶ τοῦτο δὲ μυστικόν· [12] Ματθαῖος διὰ τοῦ κοκκίνου τὴν κατὰ σάρκα οἰκονομίαν ἡρμήνευσεν, Ἰωάννης δὲ διὰ τῆς πορφύρας τὸ βασιλικὸν ἔδειξεν. οὐδεὶς γὰρ πορφύραν φορεῖ, εἰ μὴ μόνον βασιλεὺς.

[13] Καλῶς οὖν ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τῆς πυρροειδοῦς περιστερᾶς.

II перевод (Р, 307v)

[7] ρααβъ бл҃гдница вѣровавши знаменію чръвеномоу. и ѿпсена бысть тою дѣша, и въ домѣ юе [9] и маріа приѣмши чръвлѣницю, и истиннѣю пор'фирѣ. [10] хотѣ бо распети се хсѣ, *облѣче се въ хлаמידоу чръвлѣнноу.* [11] въ іωаннѣ писа се, ꙗко *порфирю оуѡа се.* [12] мат'ѣи бо чръвлѣницю, еже по сѣмотрѣнію выпльщеніе исповѣда. іωан же багреницю, цр҃коѣ обличи. никто же багреницю носить, тѣчїю цр҃ь єдинь.

[13] добръ фисїωλѡгъ изъвѣличи о чръмнѣмъ голоуѣи ∷

Коментар

[8] липсва в превода. [9] Изречението е съкратено и перифразирано, като се е получила тавтология, тъй като чръвлѣница и порѣфнра са синоними: и маріа приѣмши чръвлѣницю, и истиннѣю пор'фирѣ. В [12] е употребен още един синоним – багрѣница.

Περὶ περιστερᾶς δεύτερον

[14] Ὁ Φυσιολόγος ἔλεξεν ὅτι ἐὰν πᾶσαι αἱ περιστεραὶ ὑφ' ἐν πετῶνται, οὐ τολμᾷ ὅλως ὀξύπτερος ἐγγίσαι τινὶ αὐτῶν διὰ τὸν σύμφωνον τῶν πτερῶν ἦχον· [15] ἐπὰν δὲ μίαν ἀποπλανηθεῖσαν εὔρη, εὐκόλως ἀρπάσας κατεσθίει αὐτήν.

[16] Τοῦτο δὲ ἐπὶ τοῦ τάγματος λαμβάνεται τῶν παρθένων· ὅτι ἐὰν ἀγγελιδὸν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ συνάγωνται, εὔηχον ἀναπέμπουσαι συμφώνων τῷ Θεῷ, [17] καὶ ὁ ἀντικείμενος αὐτῶν διάβολος οὐ τολμᾷ ὅλως ἐγγίσαι τινὶ αὐτῶν, φοβούμενος τὴν μεγάλην εὐχὴν αὐτῶν καὶ ψαλμωδίαν· [18] ἐπὰν δὲ εὔρη μίαν ἀποπλανηθεῖσαν, εὐκόλως ἀρπάσας ἀποκτείνει αὐτήν. [19] μὴ οὖν ἐγκαταλιμπανέτω τις, οὐ μόνον παρθένος, ἀλλὰ καὶ πᾶς χριστιανός, τὴν ἐπισυναγωγὴν τοῦ Θεοῦ, ἵνα μὴ ἄρπαγμα τοῦ πονηροῦ γένηται.

II перевод (Р, 308r–308v)

ДроугѹиѸ Ѹ ѡстрѣбѸ и ѡ голоубѸ

[14] Фисіѡлогъ изъѡбличи. ѡко всѣи голоубїѸ аще коупно лѣтають, не смѣють ѡстрѣбѸ приближати се имъ ꙗко клопота криль ихъ. [15] аще ли ѡбрѣщеть єдиноꙋ изъѡставшюꙋ емліеть и изедаеть ю.

[16] СїѸ въ оучинїєнїи дѣѸ съѡводитѸ. ѡко аще коупно въ цѣркѸ събирають се, блага гл҃а възсилающе пѣсньми х҃оꙋ съгласньими. [17] съпернїѸ сн҃ѣ дїаволѸ, не смѣють въсма приближити се имъ. боє се тѣ добродѣтели. [18] аще ли ѡбрѣщеть // єдиноꙋ изъѡставшюꙋ. ѡдобнѣ оубивати. [19] да не оубо кто изъѡстаеть ѡ цѣркѸ. не тѣчїю дѣѸствнѣ нѣ и всакъ хр҃тїанинѣ на събранїѸ х҃Ѹ. да не похыщенїѸ лоꙋкаваго боꙋдетѸ :-

Коментар

Заглавието, в което е добавен и ястребът, не съответства на гр. преписи, с изключение на **G**, където словото е озаглавено Περὶ τῶν ὀξύπτερων καὶ περιστερῶν.

[15] аще ли ѡбрѣщеть єдиноꙋ: в гр. περιστερᾶ, ἡ ‘гълъб’ е дума от ж.р.; както и другаде, тук преводачът не е обърнал внимание на несъответствието в рода на думата в двата езика и не е променил формите в допълнението. [16] Преписваческа грешка: дѣѸ вм. дѣѸ (давѣдъ вм. дѣѸ, гр. τῶν παρθένων), направена вероятно още в протографа. [18] Преписваческа грешка: оубивати вм. оубиеть и. [19] Преводачът е допълнил по смисъл: да не оубо кто изъѡстаеть ѡ цѣркѸ, срв. гр. μὴ οὖν ἐγκαταλιμπανέτω τις, и е превел παρθένος като дума от мъжки род, дѣѸствнѣникъ, изглежда, по аналогия с употребената в същото изречение лексема хр҃истїанинѣ. Възможна причина да не съобрази, че става дума за девиците, е дължащото се на грешка изписване дѣѸ вм. дѣѸ в [16].

I превод (L, 175r–175v) KACFR0

35. W оудропосѣ животнѣмъ¹

[1] Есть съ² животныи гнѣвливъ зѣло. ѿкоже³ ловцю ѿтинѣдъ не смѣти приближитиса емъ. [2] имать же на главѣ долга рога. пицныи въразъ имѣща. ѿко прѣтирати има и великое доубиѣ и высокое. [3] аще же вождѣжетьса⁴ приидеть на ефратскую водоу⁵ пьеть. [4] есть же тоу древо ерекино. тонки вътви⁶ имыи. [5] приидеть // же играина къ ерекинѣ⁷. животныи рогъ. и вплететса ѿ нѣ и възрѣветъ въпина. [6] да ловци слышавше и разоумѣвшѣ и⁸ пришедше⁹ же¹⁰ заколютъ¹¹ животнаго¹². [7] и¹³ ты¹⁴ же члѣче. имаши¹⁵ два рога¹⁶ новыи и ветхыи. имаже можеши¹⁷ враги избости. любадѣяние. прѣлюбадѣяние¹⁸. сребролюбие¹⁹. не²⁰ тѣми въажиса²¹. [8] а²² еже есть ѿко²³ дѣржитъ²⁴ ерекина ѿна. бяди да не въажеши са. да не въращеть²⁵ тебе лътивыи ловець дѣяволъ и въеть та.

Библейски цитати

[7] Гал. 5: 19.

Разночтения

¹ животнѣ CFR; ² сѣи O / om. FR; ³ с add. L; ⁴ в'жажѣтъ CFRO; ⁵ и add. AFO; ⁶ ветве F; ⁷ ерекини F; ⁸ om. ACFR; ⁹ пришедъ KAO / пришеѣши F; ¹⁰ om. FR; ¹¹ заколають FR; ¹² того add. F; ¹³⁻¹⁴ имаши O; ¹⁵ ты O; ¹⁶ рога LK; ¹⁷ om. F / имаши R; ¹⁸ прѣлюбадѣйство O; ¹⁹ сребролюбѣна O; ²⁰⁻²¹ не въажиса имъ O; ²² om. O; ²³⁻²⁴ дѣжитъ ѿко O; ²⁵ же add. O.

Коментар

Текстът на превода на места е доста съкратен. [3] Гр. ἐρίκινα, τὰ / ἐρεκίνη, ἢ ‘тамариск’ е останало непреведено: древо ерекино. [5] Изразът животныи рогъ няма смисъл (приидеть же играина къ ерекинѣ животныи рогъ, гр. ἄρχεται παίζειν πρὸς τὴν ἐρίκην τὸ ζῷον τοῖς κέρασι ‘започва да играе към ерекината животното с рогата си’). Грешката вероятно е на преписвача. [8] В превода е добавен текст, който липсва в публикуваните гр. преписи: еже есть ѿко дѣржитъ ерекина ѿна бяди да не въажеши са да не въращеть тебе лътивыи ловець дѣяволъ и въеть та, срв. гр. ἃ ἐστὶ δίκην ἐπὶ ἐχόντα τῆς ἐρίκινος, καὶ ὁ πονηρὸς κυνηγὸς ἀναίρηι σε.

36. Περὶ ὕδρωπος ζώου

[1] Ἦστι ζῷον τοῦτο δριμύτατον πάνυ, ὥστε κυνηγὸν μὴ δύνασθαι ἐγγίσει αὐτῷ· [2] ἔχει δὲ πρὸς τῇ κεφαλῇ μακρὰ κέρατα, πρίονος μορφὴν ἔχοντα, ὥστε αὐτὸ πρίζειν τὰ μεγάλα δένδρα καὶ μετέωρα καὶ καταφέρειν ἐπὶ τὴν γῆν. [3] ἐὰν δὲ διψήσῃ, ἔρχεται ἐπὶ τὸν Εὐφράτην ποταμόν, καὶ πίνει· [4] εἰσὶ δὲ ἐκεῖ ἐρίκινα λεπτόκλωνα, [5] καὶ ἄρχεται παίζειν πρὸς τὴν ἐρίκην τὸ ζῷον τοῖς κέρασι, καὶ περιπλακὲν κρατεῖται δῆθεν πρὸς τοὺς κλάδους, καὶ κράζει βοῶν βουλόμενος φυγεῖν, καὶ οὐ δύναται· συμπλέκεται γάρ. [6] ὁ οὖν κυνηγός, ἀκούων αὐτοῦ βοῶντος καὶ νοήσας ἔρχεται καὶ σφάζει τὸ ζῷον.

[7] Καὶ σὺ οὖν, πολιτευτά, ἔχων δύο κέρατα, παλαιὰν καὶ καινὴν διαθήκην, ἐν οἷς δύνῃ τοὺς ἐχθροὺς σου κερατίζεις, πορνείαν, μοιχείαν, φιλαργυρίαν, μὴ αὐτοῖς συμπλακῆς, ἀλαζονίαν, καὶ πάντα τὰ ὑλικά πάθη. [8] ἅ ἐστι δίκην ἐπέχοντα τῆς ἐρικίνης, καὶ ὁ πονηρὸς κυνηγὸς ἀναιρῇ σε.

II перевод (P, 308v–311r)

32. w Δρ̣псѣ

[1] Ἔсть гадъ гл̣ѣмы др̣псѣ, лють сѣло. ꙗко ловцоу не моци приближити се емоу. [2] имат же рогы ꙗко назоублєни, ꙗко прѣстрѣговати великаа др̣веса, и полагаѣти на землю. [3] вьнєгѣ жежѣть, приходитъ въ ефратъ рѣкоу, и пиєть. [4] соу̣̑ же садовѣа, тьнки вѣтви имоуще [5] и приходитъ играє къ повити. и хватаєт се ѿкрыть въ повитѣмь садовыйи. и вьпиєть хотє извѣгнути, и не можєть. нь болюе заплаитаєт се. [6] ловць же слышитъ вьпѣ̑ егѡ. и пришѣ̑ закалаєть его копїємь.

[7] и ты оубо житєлнчє. имаши два рога. вєтхаго и новааго завѣта. имиже пѣбаєть врагы своє пробадаѣти. бл҃гдѣ. любодѣанїє. сребролюбїє. прѣзрєство. все тѣлеснїє стрѣ̑ти. // [8] да не вь сѣ̑ заплаѣтеши себе. и лоукавы ловць оубиєть тебѣ̑ :-

Коментар

Заглавието е написано в полето на страницата.

[5] Лексемата ѿкрыть е с неясно значение: окрєсть? ськрыть?

I превод (L, 175v–176r) **KACFROS**

36. W¹ wgnивѣ

[1] ѿсть камень. еѣа приближитѣ въ² себе. възгоритѣ. и иждежетѣ³ вса впадающа⁴ во⁵ нь⁶. [2] ествство⁷ же⁸ имать⁹ еств¹⁰ таково. мъжскоу¹¹ полоу¹² и женскоу¹³. далече¹⁴ же растоитѣ ѿтъ себе¹⁵.

[3] и¹⁶ ты ѡбо члѣче бѣгаи женскаго¹⁷ пола¹⁸. да не себе¹⁹ раждьжеши на сладость. // и ижшеши²⁰ всю²¹ ѡже²² въ тебѣ доброу²³. [5] мнози²⁴ бо ѡкоже²⁵ пишетѣ²⁶ впадоша²⁷ за доброу²⁸ женск²⁹.

Библейски цитати

[4] Сѣд. 16: 4–31. [5] Сирах. 9: 9.

Разночетения

¹⁻¹² om. S; ² к С / om. O; ³ ижденетѣ L; из'жетѣ С / изож'жетѣ FR; ⁴ впадающа CF; ⁵⁻⁶ вѣ еств C; ⁷ ествство LKAC; ⁸ юже LKAC / бо O; ⁹ има LKAC / om. O; ¹⁰ om. F; ¹¹⁻¹² егда далече ѿ себе беспадѣжнооу грѣха еств O; ¹³⁻¹⁵ бѣгаи оубо члѣче пола жен'ска S; ¹⁴ женска KACFOS; ¹⁶ om. O; ¹⁷ иждежетѣ LKAR / ж'жетѣ F / ѡжетѣ O; ¹⁸⁻¹⁹ om. O; ²⁰ добота LKA; ²¹⁻²⁵ om. S; ²²⁻²³ om. O; ²⁴ падоша ѿ прелести и погубоша O.

Коментар

[1-2] В гр. текст се говори за 'камъни', мн.ч. – Εἰς λίθοι... ∴ Преводачът предава гр. ἀλλήλων 'един друг, взаимно' чрез възвратното местоимение сеѣѣ (вм. доуѣѣ доуѣѣ). Изразът еѣа приближитѣ къ себе превежда гр. ὅταν ἐγγίσωσιν ἀλλήλοις 'когато се приближат един към друг'; по същия начин гр. μακρὰν δὲ διεστήκασιν ἀλλήλων 'надалеч се отделят един от друг' е предадено като далече же растоитѣ ѿтъ себе.

37. Περὶ πυροβόλων λίθων

[1] Εἰσὶ λίθοι, οἳ ὅταν ἐγγίσωσιν ἀλλήλοις, ἀναφθέντες ἐμπυρίζουσι πᾶν τὸ ἐμπίπτον αὐτοῖς· [2] φύσεως δέ εἰσι τοιαύτης τὸ ἄρρεν καὶ τὸ θῆλυ, μακρὰν δὲ διεστήκασιν ἀλλήλων.

[3] Καὶ σὺ οὖν, πολιτευτά, φεῦγε τὸ θῆλυ, ἵνα μὴ ἐγγίσας αὐτῷ ἀναφθῇς πρὸς ἡδονὴν καὶ καταφλέξης πᾶσαν τὴν ἐν σοὶ ἀρετὴν. [4] [καὶ γὰρ Σαμψών, γυναικὶ προσεγγίσας, ἀπεκείρατο τὴν ἰσχύν,] [5] [καὶ] πολλοί, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ἐπλανήθησαν ἐν κάλλει γυναικῶν.

Π перевод (P, 311r)

33. О каменѣ изимающимъ огонь

[1] Есть каменіе. да еѣа приблизит се дръгъ къ дръгѡу, възгарает се и запалиють елика соуть Окрѣть ихъ. [2] единъ же іе мужъ. а дръгынѣ жена. и далече ѡстоіе дръгъ ѡ дръга.

[3] и ты оубо жителниче. бѣгаи женъ. да не ѡнѣмъ приблизивши се и запалиши се сладоустрасіемъ. и пожежеши все доброуѣтели. [4] ибо самѡнъ пристанѡвъ женѣ и встриже крѣпость его. [5] и мнѡзи по писаніюмѡу съблзнихѣ добродѣи рѣ женскыие :~

I перевод (L, 176r)
KACFRO

37. W амагнитѣ¹ камени

[1] Фисилогъ рече w амагните² камени. ѿко wѣсить желѣзо.

[2] аще же тварь wѣщаются³ сами⁴. коалмы паче творецъ всѣхъ⁵ и содѣтель⁶ бгъ повѣшеи⁷ нбо надъ землею и пропныи нбо⁸ ѿко и⁹ кожу.

Библейски цитати

[2] Пс. 103: 2 (LXX: [κύριε ὁ θεός μου,] ἀναβαλλόμενος φῶς ὡς ἱμάτιον, ἐκτείνων τὸν οὐρανὸν ὡσεὶ δέρριν').

Разночтения

¹ магните FRO; ² магните F; ³ wѣщаются LKAC / wѣщаются FR; ⁴ сама F; ⁵ om. O; ⁶ всѣхъ add. F / всѣхъ и содѣтель add. LKACR; ⁷ повѣшеи LK / повѣшии C / повѣше F / повѣши R; ⁸ и O; ⁹ om. O.

38. Περὶ λίθου μαγνήτου

[1] Ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ τοῦ μαγνήτου λίθου ὅτι ἀνακρεμάζει τὸν σίδηρον·

[2] Εἰ οὖν τὰ κτίσματα ἀνακρεμάζει ἄλληλα, πόσῳ μᾶλλον ὁ κτίστης τῶν ἀπάντων καὶ δημιουργὸς Θεός, ἀνακρεμάσας τὸν οὐρανὸν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἐκτείνας αὐτὸν ὥσει δέρριν;

I превод (L, 176r–176v) KACFRO

38. W кѣтъ нарицаемѣи пила

[1] Есть животно¹ крилѣ имы долзѣ. аще видить корабаа съ ѿдриною². то³ ины⁴ оуподобитѣ⁵ емоу. и възвигнетѣ крилѣ и сътворить ѿдриною. [2] да аще створить поприщѣ⁶ .кѣ.⁷ или .л̣.⁸ пригнетѣ⁹ крилѣ к себѣ трюдиѣ. [3] несоутѣ и в мѣсто первое.

[4] прииметѣ же се¹⁰ корабль на лицѣ апла¹¹ и мчнкомъ¹¹ [5] иже ѿко и море възмоуцающеса¹² доидоша въ тиши//нѣ пристанища¹³. [6] животноѣ же се подобно¹⁴ есть наченышимъ¹⁵ житѣе постное. и паки текшимъ на первое възвращение мирна¹⁶ житиѣ.

Библейски цитати

[5] 2Тим. 2: 4.

Разночетения

¹ на add. AC / в' мориа add. F / а add. R; ² ѿдриною F; ³⁻⁴ тои O; ⁵ оуподобитиса FR / уподобивиса O; ⁶ поприще O; ⁷⁻⁸ .к. и .ѣ. L / .к. и .ѣ. л̣и K / .к. и .ѣ. и л̣и A / .к. .ѣ. или л̣ C; двадесѣт̣и пѣть O; ⁸ и add. LO; ⁹ пригаѣтъ L / пригнетѣи KAFR / пригнетѣ O; ¹⁰ и add. F / съ R; ¹¹ мчнкъ O; ¹² възмоуцающа L / възвѣщающи C / и add. FR; ¹³ пристанища LKA; ¹⁴ подовна LKAC; ¹⁵ om. O; ¹⁶ мѹжетворнаго AO.

Коментар

[1] Карнеев (1936: 357) и след него Сване (1985: 161) предлагат да се възстанови неясното то ины, което се среща в почти всички ръкописи, като то и оно (гр. καὶ αὐτὸ): аще видить корабаа съ ѿдриною то и оно оуподобитѣ емоу (Ванеева 1996: 110). [2] В почти всички гр. преписи изминатото от кита разстояние е 30 или 40 стадии, само в преписите М и а е 20 или 30 стадии, а в слав. превод то е 25 или 30 поприща (да аще створить поприщѣ .кѣ. или .л̣.). [3] В изречението несоутѣ и в мѣсто первое са изпуснати съюзът и и подлогът 'вълните' (гр. τὰ κύματα). [5] Гр. ...οἰτνες, διαπεράσαντες δίκην θαλάσσης 'които, преплували сякаш морето' е преведено с иже ѿко и море възмоуцающиса 'които, вълнуващи се като море'. Възможно е поради нечетлив гр. оригинал διαπεράσαντες да е било прочетено като διατάρασσοντες от διατάρασσω 'вълнувам, смущавам'.

39. Περὶ κήτους καλουμένου πρίονος

[1] Ὅστι ζῶον ἐν τῇ θαλάσῃ, πτέρυγας ἔχον μακράς, καὶ ἐὰν ἴδῃ πλοῖα ἀρμενίζοντα, καὶ αὐτὸ μιμεῖται αὐτά, καὶ ὑψοῖ τὰς πτέρυγας αὐτοῦ, [καὶ ἀρμενίζει, ἐρίζον τοῖς πλοίοις τοῖς ἀρμενίζουσιν]. [2] ἐὰν δὲ ποιήσῃ σταδίους εἴκοσι ἢ τριάκοντα, κοπιᾷ, καὶ τὰς πτέρυγας εἰς ἑαυτὸ ἔλκει κοπιάσας, [3] καὶ τὰ κύματα αὐτὸ φέρει εἰς τὸν παλαιὸν τόπον.

[4] Λαμβάνεται οὖν [ἡ θάλασσα ἐπὶ τὸν κόσμον,] τὰ πλοῖα εἰς πρόσωπον τῶν ἀποστόλων καὶ μαρτύρων, [5] οἵτινες, διαπεράσαντες δίκην θαλάσσης, ἔφθασαν εἰς εὐδιον λιμένα, εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν· [6] τὸ ζῶον δὲ τοῦτο παρείκασται εἰς τοὺς ἐναρξασμένους τῆς πολιτείας τῆς ἀσκήσεως, καὶ παλινδρομήσαντας ἐπὶ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν τοῦ κοσμικοῦ βίου.

II перевод (P, 311r–311v)

34. С ГАДЪ МОРЕЦЪМЪ ТРЪЗΟΥБЪ

[1] Ёсть гадъ сицевый, крила имѣе дълга. да аще видить корабъ плавающъ. възвышаеть и тѣ крилѣ свои, подобе се и съпротивляе се корабельному вѣтрилоу. [2] да аще сътворить, а пѣприць, оутроуѣает се, и низвѣситъ крилѣ. [3] и вѣли его заносеть на прѣвое ѣ мѣсто. //

[4] Възимае се оубо море в мирѣ. корабѣ же на аплѣ и мѣники. [5] иже прѣшьше праѣоу морскою, и достигоше въ тихое пристанище. [6] гад же сѣи съпротивнь начьншимъ житіе постническоѣ, и пакы потекоше на прѣвое житіе мира сего.

[7] добръ фисѣнольгъ изъвѣличи в семь :~

Коментар

Заглавието в публикуваните гръцки преписи е Περὶ κήτους τοῦ καλουμένου πρίονος ('За рибата, наречена трион') (Sbordone 1936: 121), но в преписа, послужил за оригинал на слав. превод, изглежда, мястото е било нечетливо и πρίονος е разчетено като τριόδους 'тризъб'.

[1] В гр. текст на мястото на израза съпротивляе се корабельному вѣтрилоу стои καὶ ἀρμενίζει ἐρίζον τοῖς πλοίοις τοῖς ἀρμενίζουσιν 'и плува, състезавайки се с плаващите кораби'. [5] В гр. израз διαπεράσαντες δίκην θαλάσσης преводачът е схванал δίκην като акузативна форма на съществителното δίκη 'право, справедливост' и го е превел като праѣоу морскою в м. адвербиалната му форма със значение 'като, подобно на'. [6] В гр. на мястото на съпротивнь стои παρείκασται (от παρείκω 'оприличавам, сравнявам').

I превод (L, 176v) KACFRO

39. W трѣхъ дѣтѣхъ¹

[1] чюдное w данилѣ и w терпеливыхъ² трѣхъ wтроцѣхъ. иже в пещи wгненѣи молаху сѧ. [2] чюдо естъ по истиннѣ. аще бо³ и мѣртына възставиша и вацшѧ силѧ створиша. ѧко и праведнии горы прѣставиша в мори. чюдо естъ по истиннѣ.

Библейски цитати

[1] Дан. 3: 12–50. [2] 1Кор 13: 2.

Разночетения

¹ дѣтѣхъ L / wтроцѣ F; ² om. F; ³ оубо F / om. R.

Коментар

Словото *За тримата отроци* се среща само в четири гр. преписа – Σ, O², E и Π (Masé 2021: 71, table 2.1). В един от тях (Π) е поместено без отделно заглавие в началото на словото *За саламандѣра*, с което има смислова връзка, а в друг (Σ) – веднага след него; в третия препис (O²) то се намира на случайно място в общия ред. Както в слав. превод – след словото *За кита-трион*, то се среща само в гр. препис E (Sbordone 1936: xxxix) и в етиопския превод на *Физиолога* (Villa 2021: 196). По всяка вероятност това слово не е част от оригиналния текст, а е екзегетична схолия, добавена в полето и после инкорпорирана в текста (Schneider 2021: 40). Слав. текст стои най-близо до преписите O² и E и споделя с тях характерен пропуск – изпуснат е подлогът в [2], което прави неясно изречението ἐὰν γὰρ καὶ νεκροὺς ἡγείραν... В препис Π подлогът е запазен: εἰ καὶ οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι νεκροὺς ἡγείραν, καὶ μείζους δυνάμεις ἐποίησαν... (Sbordone 1936: 102–103).

31a. Περὶ τῶν ἁγίων τριῶν παίδων

[1] Θαυμάσιόν ἐστιν ἐν τῷ Δανιὴλ περὶ τῶν γενναιοτάτων τριῶν ἁγίων παίδων, τῶν εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρὸς ὑμνούντων, [2] θαῦμα ἦν ἀληθῶς, ἐὰν γὰρ καὶ νεκροὺς ἤγειραν, καὶ μείζους δυνάμεις ἐποίησαν μετὰ τοὺς δικαίους ὅρη μεθιστάναι ἐν τῇ θαλάσῃ.

I превод (L, 176v–177r) KACFR0

40. W чапли¹

[1] Нечиста естѣ по закону². ивевсѣ³ плавати⁴ не ѿмѣтъ. нѣ прїѣстии⁵ рѣчнѣмъ пасеть. [2] и не можеть внити въ глаубиноу. идѣже чистыѣ рыбы вхѣдѣтъ. но идѣже⁶ нечѣтѣи⁷ рыбѣнныи⁸ живѣтъ⁹.

[3] наоучисѣ¹⁰ и ты¹¹ оумно плавати. да приидеши¹² въ глѣбинѣ рѣки. въ¹³ глаубиноу¹⁴ бѣгѣство¹⁵ еѣ¹⁶ и мѣрѣти и силѣ бѣжи. [4] аще // не ѿбою роукоу възвѣгнеть. кто и створитѣ знаменіе крѣтноѣ не можеть преплоути чресъ море.

[6] моисии бо¹⁷ възвѣгнѣ¹⁸ роуцѣ и оуби амалика. данилѣ авѣ¹⁹. ивнѣ въ чревѣ китовѣ [7] и²⁰ фекла во²¹ ѿгни и въ звѣри вметомѣ²². и обрѣзѣ ѣ²³ крѣтныи спсѣ. [8] иоудитѣ²⁴ и²⁵ естерѣ²⁶. ѿлофѣрина²⁷ и арѣтарѣксѣрѣска²⁸ и трѣѣ ѿтроци в пещи ѿгнѣни²⁹. [9] и злѣѣ всего чапла. рода грѣшнѣ еже²⁹ грѣси сѣтъ.

Библийски цитати

[1] Левит 11: 17. [3] Рим. 11: 33. [5] Изх. 17: 11; Дан. 6: 16–22; Йона 2: 1–11. [8] Дан. 13: 1; Юдит 13: 4; Естир 8; Дан. 3: 12–50.

Разночетения

¹ чаплѣ FR; ² рекома add. O; ³⁻⁴ и восплакати C; ⁵ ѣстни L / оустѣ FR / ѣсть O; ⁶ иже LKACFR; ⁷ нечистыѣ CO; ⁸ рыбѣнныи KACFR; ⁸⁻⁹ рыбы і ѿконица (!) тѣмъ питаются O; ¹⁰ наоучисѣ O; ¹¹ мы O; ¹² прїидеѣмъ O; ¹³⁻¹⁴ om. O; ¹⁵⁻¹⁶ бѣгѣствѣна KAFRO / богѣствѣна C; ¹⁷ om. FR; ¹⁸ воздѣви CO; ¹⁹ оукрѣти add. CF; ²⁰ om. RO; ²¹ ко LK; ²² вѣмѣтаѣма C / и трѣѣ ѿтроци в пещи ѿгнѣни add. F; ²³ om. FR / еѣ O; ²⁴ соудитѣ LKACFR; ²⁴⁻²⁹ om. F; ²⁵⁻²⁶ нестерѣ LKAFRO / несторѣ C; ²⁷ ѿлофѣрина K / ѿлофѣрина AF / ѿлофѣрина CR; ²⁸ арѣтарѣксѣрѣска KARO / арѣтосѣрѣска C; ²⁹ же C.

Коментар

Преводът съдържа съкратен текст. Гр. ἰβις е преведено в заглавието и в последното изречение като ‘чапла’, но в [1] е оставено непреведено: ивевсѣ. [8] В слав. текст е пропуснато споменаването на Сузана и старците (Σωσάννα ἐπὶ τῶν πρεσβυτέρων). § Библийските персонажи Юдит и Естир, вероятно неизвестни на копииста на руския протограф, са погрешно предадени във всички преписи като соудитѣ нестерѣ/несторѣ в м. иоудитѣ и естерѣ (гр. Ἰουδὴθ καὶ Ἑσθὴρ). § Във всички преписи в края на изречението липсва изразът ἐν τῇ λίστει διεσώθησαν (‘чрез вярата се спасиха’), изпуснат на ранен етап от трансмисията на текста, без който се обезсмисля основната идея на тълкуванието. В своето издание Карнеев предлага като възможен превод спсѣни быша (Карнеев 1890: 362).

40. Περὶ ἱβέως

[1] Ἀκάθαρτός ἐστι κατὰ τὸν Νόμον ἡ ἱβίς. κολυμβᾶν οὐκ οἶδε, ἀλλὰ παρὰ τὰ χεῖλη τῶν ποταμῶν νέμεται, [2] καὶ οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὰ βάθη, ὅπου οἱ καθαροὶ ἰχθύες νήχονται, ἀλλ' ὅπου τὰ ἀκάθαρτα ἰχθύδια αὐλίζονται.

[3] Μάθε οὖν καὶ σὺ νοερῶς κολυμβᾶν, ἵνα ἔλθῃς ἐπὶ τὸν βαθὺν ποταμόν, εἰς βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ. [4] εἰ γὰρ μὴ τὰς δύο χεῖρας ἐκτείνῃ τις καὶ ποιῇ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, οὐ δυνήσκει περᾶσαι τὴν θάλασσαν. [5] ὁ γὰρ τύπος τοῦ σταυροῦ ἐπὶ πάντα τὰ κτίσματα συντείνει· ὁ ἥλιος, ἐὰν μὴ ἐκτείνῃ αὐτοῦ τὰς ἀκτῖνας, οὐ δύναται λάμπει· ἡ σελήνη, ἐὰν μὴ ἐκτείνῃ αὐτῆς τὸ δικέρατον, οὐ λάμπει· πετεινόν, ἐὰν μὴ ἐκτείνῃ αὐτοῦ τὰς πτέρυγας, οὐχ ἵπταται.

[6] Μωϋσῆς, ἐκτείνας τὰς χεῖρας, ἀνεῖλε τὸν Ἀμαλήκ, Δανιὴλ τοὺς λέοντας. [7] Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους, Θέκλα ἐν πυρὶ καὶ θηρίοις ἐβλήθη, καὶ ὁ τύπος τοῦ σταυροῦ αὐτὴν διέσωσε. [8] Σωσάννα ἐπὶ τῶν πρεσβυτέρων, Ἰουδῆθ καὶ Ἑσθήρ ἐπὶ τοῦ Ὀλοφέρνηου καὶ τοῦ Ἀρταξέρξου, καὶ οἱ τρεῖς παῖδες ἐν τῇ καμίνῳ τοῦ πυρὸς ἐν τῇ πίστει διεσώθησαν, [9] καὶ τὸ χεῖρον πάντων ἱβίς· γεννῆμα τῶν ἀμαρτωλῶν αἱ ἀμαρτίαι εἰσίν.

I превод (L, 177r–177v) KACFRO

41. W сѣрнѣ

[1] Ёсть животное сѣ¹. нарицаемое² сѣрна. фисилогъ рече тако любить зѣло высокина горы. пищу³ же⁴ вѣрѣтаеъ си на нижнаѣишѣ⁵ горахъ. [2] и зрѣть издаалеча⁶ всакого градоуша⁷ к неѣ. и разоумѣеъ аще с⁸ лестию⁹ идеъ¹⁰. аще ли с любовию.

[3] тако¹¹ рече в пѣнихъ¹². сѣ же братъ мои идеъ по горахъ. скочивъ на холмъ. [4] горы иматъ¹³ на прѣки. холмы¹⁴ на¹⁵ аплы. [5] такоже // встроурачна¹⁶ ёсть сѣрна¹⁷. проповѣдаеъ¹⁸ тако¹⁹ спсѣ видѣть вса содѣiania. акоже разумѣ иудю лобзаниемъ его²⁰ предающа²¹. [6] рече же²² апостола. позна гъ поутъ его. [7] рече²³ же²⁴ иѡанъ²⁵. сѣ²⁶ агнецъ бѣи вземлаи грѣхи всего мира.

Библейски цитати

[1] Пс. 103: 18. [3] Песен 2: 8–9. [5] Мат. 26: 46–49. [6] Пс. 1: 6. [7] Йоан 1: 29.

Разночетения

¹om. RO; ²нарицаема R / глѣмо O; ³пицию LKA / пищу C; ⁴юже FO; ⁵ниѣишихъ C / нижниѣишъ R / нижаѣишъ O; ⁶издалече C; ⁷градоуша LKAO; ⁸om. LKARO; ⁹лестно L; ¹⁰и add. F; ¹¹также FO; ¹²пѣниихъ KACFRO; ¹³иметь LKAR / om. F / еже O; ¹⁴⁻¹⁵и O; ¹⁶встроурачна (!) R; ¹⁷om. FR; ¹⁸om. FR / проповѣдаеъ O; ¹⁹такъ O; ²⁰om. RO; ²¹еже add. O; ²²и add. K; ²³⁻²⁴om. RO; ²⁵иѡанъ LK / же проразуѣеъ видѣ гда гла O; ²⁶сѣ R.

Коментар

Заглавието е написано в полето на страницата.

[5] В гр. текст има игра на думи дѡркѡс/дѡркѡс ‘сърна’ – ѡξѡдоркѡс ‘с остро зрение’, сполучливо преведено като остроурачна (ѡξѡдоркѡс ѣстин ѡ дѡркѡс ‘с остро зрение е сѣрната’). [6] В превода библейският цитат Пс. 1: 6 е погрешно въведен от „апостола“ (рече же апостола) вм. от Давид (гр. ѣφη δѣ καѡ ѡ Давѡδ).

41. Περί δόρκου

[1] Ἦστι ζῶον λεγόμενον δόρκος. ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ αὐτοῦ ὅτι ἀγαπᾷ πάννυ τὰ ὑψηλὰ ὄρη, τὴν δὲ τροφήν εὐρίσκει ἐπὶ τὰ πεδινὰ τῶν ὀρέων, [2] καὶ θεωρεῖ ἀπὸ μακρόθεν πάντας τοὺς προσερχομένους πρὸς αὐτόν, καὶ γινώσκει εἰ μετὰ δόλου ἔρχονται, ἢ μετὰ φιλίας.

[3] ὥς εἶπεν Σολομών· «ἰδοὺ ὁ ἀδελφιδός μου ἄλλεται ἐπὶ τῶν ὀρέων, πηδῶν ἐπὶ τῶν βουνῶν». [4] τὰ ὄρη λαμβάνεται ἐπὶ τοὺς προφήτας, οἱ βουνοὶ ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους. [5] ἐπεὶ οὖν ὁ ξύδορκός ἐστιν ὁ δόρκος, σημαίνει ὅτι ὁ Σωτὴρ βλέπει πάντα τὰ πραττόμενα, ὥς ἔγνω τὸν Ἰούδαν, τὸν φιλήματι αὐτὸν παραδόντα. [6] ἔφη δὲ καὶ ὁ Δαυὶδ· «ἔγνω Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ», [7] εἶπε δὲ καὶ ὁ Ἰωάννης· «ἶδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου».

I превод (L, 177v) **KACFROS**

42. W камѣни а^адамантинѣ

[1] ¹ѣсть ¹д^оругое е^стество а^адамантинѣ камѣни того². [2] ни³ ж^елѣза с^а боить⁴ ни вон^а дымъныа приѣмлетъ. [3] да аще въ дом^{оу} об^ращ^етъ. ни д^ѣмонъ тоу⁵ вни^детъ.

[5] а^адаманъти⁶ е^стъ ^ѣгъ нашъ ^ѣс^х. [6] да аще его имаши въ с^ѣци сво^емъ ч^лвч^е. никоеже зло не с^ращ^етъ тебѣ николиже.

[7] да⁷ доб^рѣ рече ^ѣсислогъ w а^адамантиистѣмъ⁸ камѣни⁹.

Библейски цитати

[6] Ефес. 3: 17.

Разночетения

¹⁻² ^ѣако им^ѣ е^стество тако S; ² тако KACRO / om. F; ³⁻⁴ om. F; ⁵ об^ращ^етс^а ни add. F; ⁶⁻⁹ om. S; ⁷ om. FR; ⁸ а^адамантиистѣ R.

Коментар

[3] В слав. преписи е изпусната втората част от съчиненото изречение, срв. гр. οὔτε δαίμων ἐκεῖ εἰσέρχεται, οὔτε τί ποτε κακὸν εὐρίσκεται ‘нито демон влиза там, нито някога нещо лошо се намира’; тя обаче е била налице в първоначалния превод, което се вижда от употребения в първата част двоен съюз ‘ни/нито’. [7] В превода е налице характерната за повечето слова на *Физиолога* заключителна формула „Добре разказа Физиологът за...“, която обаче липсва в известните гръцки преписи на това слово. Възможно е да е била добавена още в гръцкия оригинал на превода.

42. Περί ἀδαμαντίνου λίθου

[1] Ἦστιν ἄλλη φύσις ἀδαμαντίνου λίθου· [2] οὔτε σίδηρον φοβεῖται, οὔτε ὀσμὴν καπνοῦ λαμβάνει. [3] ἐὰν δὲ ἐν οἴκῳ εὐρεθῇ, οὔτε δαίμων ἐκεῖ εἰσέρχεται, οὔτε τί ποτε κακὸν εὐρίσκεται, [4] ὁ δὲ κρατῶν αὐτὸν ἄνθρωπος νικᾷ πᾶσαν διαβολικὴν ἐνέργειαν.

[5] Ὁ ἀδαμάντινός ἐστιν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός· [6] ἐὰν οὖν ἔχῃς αὐτὸν ἐν τῇ καρδίᾳ σου, ἄνθρωπε, οὐδὲν σοι κακὸν ἀπαντήσῃ ποτέ.

**I превод (L, 177v–178v)
KACFRO**

43. W сѡ^ѿ животнѣ^ѿ

[1] Ёсть животно рекомыи слонъ и дѡругое козослонъ въ индии². [2] се же животныи³ не имать // смѣшению⁴ помышление⁵. [3] да аще хоцетъ чадо⁶ сотворити. идеть на възтокъ близъ породы. естъ же тоу⁷ доубѣ маланъ драгоронъ гѣмъ. [4] идеть же с⁸ женьскимъ полоумъ моужь⁹. и въземъши жена первѣ¹⁰ ѿ дѣрева снѣсть. и дасть и¹¹ моужю своимъ. [5] играеть¹² с нимъ дондеже и тѣ¹³ вкоуцити и на дѣ моужь боудеть¹⁴ с женою. и¹⁵ авиѣ въ 8тробѣ прииметь.

[6] и егдаже¹⁶ время¹⁷ боудеть¹⁸ родити еи възбрѣдетъ [дондеже¹⁹ вода възидеть²⁰] до сесъцю²¹. и тако родитъ чадо²² на водѣ. и приидеть к сесъцѣма еѣ и²³ ссѣть²⁴ сесца еѣ. [7] слон же хранитъ ю болащю змиѣ ради. понеже врагъ естъ²⁵ змиѣ²⁶ слоновѣ. аще бо налѣзе²⁷ змию²⁸ поправъ ю²⁹ минеть³⁰ ю.

[8] естество же слоновѣ таково естъ. аще падеть не можетъ възстати. не имать въ колѣнѣ³¹ маатѣ³². [9] но еѣа хоце//тъ спати доубѣ³³ са възслонивъ³⁴ спить³⁵. [10] ловци же видаще слоновое естество. идѣтъ и пѣтроутъ³⁶ и пилю мало. [11] да пришедъ възслонитъ³⁷ слонъ. тоѣа же доубѣ падѣтъ и начнеть възпити плаче са. [12] и слышавъ³⁸ и³⁹ дѡругии слонъ прѣдѣтъ⁴⁰ помощи емоу и не могии възвести еѣо падѣтъ.

Библейски цитати

[3] Бит. 30: 14–15. [6] Лук. 1: 31, 57.

Разночетения

¹ живѡнѣ R; ² индикии LKAO / индѣи F; ³ животно O; ⁴ смѣшению LKACO / смѣшенїѣ FR; ⁵ помышленїю FR / помышленїѣ O; ⁶ чада F; ⁷ om. F; ⁸ om. C; ⁹ мѣжа LKAO; ¹⁰ первїѣ FO / прѣвое R; ¹¹ om. RO; ¹² и играеть AC; ¹³ то LKAO / тои CF; ¹⁴ и прѣбѣдетъ FR; ¹⁵ om. O; ¹⁶ om. FR; ¹⁷⁻¹⁸ боудеть время F; ¹⁸ прїидеть O; ¹⁹⁻²⁰ om. L; ²¹ сесца F / сѣца R; ²² чада FR; ²³⁻²⁴ ѣсѣтъ O; ²⁵ же om. C; ²⁶ змїи FR; ²⁷ налѣзетъ FR; ²⁸ змиѣ LKAO; ²⁹ и F; ³⁰ минить L; ³¹ колѣнѣ LKACO; ³² маатѣ R; ³³ дѣбѣ CO / w доубѣ FR; ³⁴ възслонивъ ACO / приклонивъ FR; ³⁵⁻⁸² [---] A / om. O; ³⁶ потрѣ R; ³⁷ възслонитѣса CFR; ³⁸ слышитъ F; ³⁹ om. CFR; ⁴⁰ прїидѣ FR.

Коментар

[1] ‘Козослон’, гр. трагелѣфас (от траγος ‘козел’ + ἐλέφας ‘слон’), се споменава единствено в гр. препис E (Sbordone 1936: 128). Според LSJ съществува дума трагелѣфос ‘козо-елен, фантастично животно, изобразявано върху източните килими и подобни’, която по-късно се използва за реално животно, подобно на антилопа. Думата се среща в Йов 39:1, срв. LXX: εἰ ἔγνως καιρὸν τοκετοῦ τραγελάφου πέτρας... Изглежда, поради объркване на ἔλαφος с ἐλέφας, новото животно, като родствено на слона, е било добавено в текста, а славянският превод е попаднал именно на такъв препис за своя превод. В гр. препис A се говори за γεργελѣфас, чието значение не е ясно. ! Пояснението, че този козослон (или и двата слона?) живее в Индия, се среща единствено в гр. препис G (Ἐστὶν ζῷον ἐν τῇ Ἰνδῖα λεγόμενον ἐλέφας, Offermanns 1966: 138), а във всички останали липсва.

43. Περὶ ζώου ἐλέφαντος

[1] Ἦστι ζῷον ἐν τῷ ὄρει λεγόμενον ἐλέφας καὶ ἄλλο τραγελέφας. [2] ἐν τούτῳ τῷ ζῷῳ οὐκ ἔστι συνουσίας ἐπιθυμία· [3] ἐὰν οὖν θέλῃ τεκνοποιῆσαι, ὑπάγει εἰς τὴν ἀνατολήν, πλησίον τοῦ παραδείσου. ἔστι δὲ ἐκεῖ δένδρον μανδραγόρον λεγόμενον· [4] ἀπέρχεται οὖν ἐκεῖ ἡ θήλεια καὶ ὁ ἄρρην, καὶ ἡ θήλεια, μεταλαβοῦσα πρώτη ἀπὸ τοῦ δένδρου, παρέχει καὶ τῷ αὐτῆς ἄρρην [5] καὶ προσπαίζει αὐτῷ, ἕως οὗ καὶ αὐτὸς μεταλάβῃ, καὶ φαγὼν ὁ ἄρρην, συγγίνεται τῇ θηλείᾳ, καὶ εὐθέως ἐν γαστρὶ λαμβάνει.

[6] ἐὰν οὖν ὁ καιρὸς γένηται τοῦ τεκεῖν αὐτήν, ἔρχεται ἐπὶ λίμνην ὕδατος, ἕως οὗ ἔλθῃ τὸ ὕδωρ ἐπὶ τῶν μαζῶν αὐτῆς, καὶ οὕτως γεννᾷ τὸ τέκνον αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ὕδατος, καὶ ἔρχεται ἐπὶ τοὺς μηροὺς αὐτῆς, καὶ θηλάζει τὸν μαζὸν αὐτοῦ. [7] Ὁ δὲ ἐλέφας φυλάσσει αὐτήν ὠδίνουσαν διὰ τὸν ὄφιν, ἐπειδὴ ἐχθρὸς ἐστὶν ὁ ὄφις τοῦ ἐλέφαντος, καὶ ἐὰν εὗρῃ αὐτὸν ὁ ἐλέφας, καταπατεῖ καὶ ἀποκτείνει αὐτόν.

[8] Ἡ δὲ φύσις τοῦ ἐλέφαντος τοιαύτη ἐστίν· ἐὰν πέσῃ, οὐ δύναται ἀναστῆναι· οὐκ ἔχει γὰρ ἄρμογας εἰς τὰ γόνατα αὐτοῦ. [9] ἐὰν θέλῃ ὑπνῶσαι, ἐπὶ δένδρου ἑαυτὸν ἀνακλίνει καὶ κοιμᾶται· [10] οἱ οὖν κυνηγοί, εἰδότες τὴν τοῦ ἐλέφαντος φύσιν, ὑπάγουσι καὶ πρίζουσι τὸ δένδρον παρολίγον. [11] ἔρχεται οὖν ἀνακλῖναι ἑαυτὸν ὁ ἐλέφας, καὶ ἅμα τῷ δένδρῳ συμπίπτει, καὶ ἄρχεται βοᾶν κλαίων, [12] καὶ ἀκούει ἄλλος ἐλέφας, καὶ ἔρχεται βοηθῆσαι αὐτῷ, καὶ οὐ δύναται ἐγείραι αὐτόν·

I превод (L, 178v–179r)

KACFR0

[13] и възсκριчита ѿба. и приидѣтъ .ѿ.и⁴¹ и ти не могуѣтъ възъвигнѣти лежащѣа. [14] и паки вси⁴² възопиють. послѣ⁴³ же всѣхъ⁴⁴ прїидѣтъ⁴⁵ малыи слонокъ. [15] и пѡврѣгъ⁴⁶ тѣ⁴⁷ слон подѣ лежащаго. и възъвигнѣтъ и⁴⁸. [16] естество же малаго⁴⁹ слона сицево⁵⁰ есть. аще покадиши или власѡмъ⁵¹ или костію его⁵² на коемъ либо мѣстѣ. ни бѣсъ ни змїи тѣ⁵³ внидѣтъ.

[17] на лицѣ⁵⁴ же⁵⁵ аѡама⁵⁶ и еври⁵⁷ приимѣтъса⁵⁸ слонъ⁵⁹ же и жена его⁶⁰ // [18] еѡа⁶¹ бѣста в пици⁶² раистѣи. не вѣста того совокоупления. ни разума⁶³ смѣшенію⁶⁴ имѣща. [19] но еѡа снѣсть жена⁶⁵ ѡтъ⁶⁶ древа⁶⁷. и дасть и мѣжю⁶⁸ си⁶⁹. тоѡа⁷⁰ позна женѣ свою аѡамъ. и роди каина на⁷¹ тихихъ⁷² водахъ.

Библейски цитати

[17-19] Бит. 4: 1.

Разночетения

⁴¹ дванадесѣтъ слонъ F; ⁴² всѣ C; ⁴³ послѣдѣ C / послѣди FR; ⁴⁴ om. C; ⁴⁵ прииде LKR; ⁴⁶ пѡврѣгнѣтъ C; ⁴⁷ om. C / тои FR; ⁴⁸ om. FR; ⁴⁹ малово F; ⁵⁰ таково F; ⁵¹ власѣмъ LKCR; ⁵² om. F; ⁵³ тои CF; ⁵⁴ лица F; ⁵⁴⁻⁵⁵ ли же LK; ⁵⁶ прїмѣса add. R; ⁵⁷ еври C; ⁵⁸ om. R; ⁵⁹ аѡам C; ⁶⁰ еври add. C; ⁶¹ om. C; ⁶² пици LK; ⁶³ om. FR; ⁶⁴ смѣшенію KACFR; ⁶⁵⁻⁶⁷ ѡ древа жена C; ⁶⁶⁻⁶⁷ еври R; ⁶⁸⁻⁶⁹ мѡжѣви FR; ⁷⁰ то F; ⁷¹ в FR; ⁷² тихихъ LK / тѣ F / тинѣ R.

Коментар

[15] В превода е изпуснато допълнението пробо̀сκίδα, ἡ ‘хобот’ (καὶ ὑποτίθησι τὴν пробо̀сκίδαу αὐτοῦ ὑποκάτω τοῦ ἐλέφαντος ‘и подпъхва хобота си под слона’), тъй като думата е била непозната на преводача. Изглежда, тя е била непозната и на повечето гръцки кописисти, защото в различните преписи се среща в разнообразни форми: проμυζίδα, проμυτίδα, проβὸсκημα, παραμωσχύδα и др. (вж. Sbordone 1936: 131). [18] Изразът в пици раистѣи е дошъл от първоначалното в пици раистѣи, което е налице в CFR и което превежда гр. τῇ τρυφῇ τοῦ παραδείσου. Гр. τρυφή ‘радост, удоволствие’ има специална употреба, отнасяща се до състоянието на Адам и Ева в Рая преди първородния грях (Lampe: 1417, 4b), която е възприета и се употребява редовно и в старобългарски със значение ‘изобилие, наслаждение’ (SJS 3: 43–44) (Вж. и Ванеева 1996: 113). † Гр. лексема νόησις ‘представа, разбиране’ (οὐκ ᾔδεισαν ... νόησιν μίξεως εἶχον) е погрешно предадена с разоумъ вм. с разоумѣние и това е обезсмислило израза. Ето защо в KCFR думата е пропусната и в опит за осмисляне пояснението към нея съмѣшеніе ‘съвкупление’ (ни разума смѣшенію) е заменено със съмышлѣніе ‘мисъл’. [19] В повечето преписи гр. ψεκτός ‘виновен, осъдителен’ (ἐπὶ τὰ ψεκτὰ ὕδατα) е предадено с тихъ, съотв. на тихихъ водахъ. В R се чете в’ тинѣ вода; трудно е да се предположи дали това е преосмисляне на тихихъ или пък именно то е стояло в първоначалния превод.

[13] βοῶσι δὲ οἱ δύο, καὶ ἔρχονται δώδεκα ἐλέφαντες, καὶ οὐδὲ αὐτοὶ δύνανται τὸν πεπτωκότα ἐγεῖραι· [14] εἶτα οἱ πάντες βοῶσιν· ὕστερον δὲ πάντων ἔρχεται ὁ μικρὸς ἐλέφας, [15] καὶ ὑποτίθησι τὴν προβοσκίδαν αὐτοῦ ὑποκάτω τοῦ ἐλέφαντος, καὶ ἐγείρει αὐτόν. [16] Ἡ δὲ φύσις τοῦ μικροῦ ἐλέφαντος τοιαύτη ἐστίν· ἐὰν θυμιάσῃς αὐτοῦ τρίχας ἢ ὀστέα ἐν τινι τόπῳ, οὔτε δαίμων, οὔτε δράκων ἐκεῖ εἰσέρχεται.

[17] Εἰς πρόσωπον οὖν τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὕας λαμβάνονται ὁ ἐλέφας καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ· [18] ἡνίκα ἦσαν ἐν τῇ τρυφῇ τοῦ παραδείσου, οὐκ ᾔδεισαν τότε συνουσίαν, ἀλλ' οὐδὲ νόησιν μίξεως εἶχον. [19] ἀλλ' ὅτε ἡ γυνὴ ἔφαγεν ἀπὸ τοῦ ξύλου καὶ ἔδωκε καὶ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς, τότε ἔγνω τὴν γυναῖκα ὁ Ἀδάμ, καὶ ἔτεκε τὸν Κάϊν ἐπὶ τὰ ψεκτὰ ὕδατα.

I превод (L, 179r)**KACFR0**

[20] ꙗкоже рече дѣдѣ. спси ма бже ꙗко внидоша воды до⁷³ дѣша могоа. [21] прииде⁷⁴ же великий слонъ еже⁷⁵ есть законъ. и не можетъ⁷⁶ его възвигнути. [22] паки же приидоша .бѣ. ⁷⁷ слоновъ и не могоша⁷⁸ его възвигнути. [23] послади⁷⁹ же всѣ прииде стый разумный слонъ. и възвиже члвкѣ. [24] имѣ ващии сы сам са смѣри⁸⁰ *образъ рабии приемъ*⁸¹. да вса сптъ⁸².

Библейски цитати

[20] Пс. 68: 2. [24] Фил. 2: 7; 1Тим. 2:4.

Разночтения

⁷³ om. C; ⁷⁴ приидет FR; ⁷⁵ иже C; ⁷⁶ може KCFR; ⁷⁷ дванадесать CF; ⁷⁸ могоа R; ⁷⁹ послади KCFR; ⁸⁰ смири FR; ⁸¹ приимъ FR.

Коментар

[24] Фразата *имѣ ващии сы сам са смѣри* превежда гр. ὁ ὢν μειζότερος πάντων, ἐαυτὸν γὰρ ἐκέκωσεν ‘който е по-голям от всички, сам се унижи’; имѣ, запазено във всички преписи, вероятно е погрешно преписано още в общия протограф иже.

[20] ὡς εἶπεν ὁ Δαυίδ· «σῶσόν με ὁ Θεός, ὅτι εἰσῆλθosan ὕδατα ἕως ψυχῆς μου».
[21] ἦλθεν οὖν ὁ μέγας ἐλέφας, τουτέστιν ὁ Νόμος, καὶ οὐκ ἠδυνήθη αὐτὸν ἐγείραι·
[22] εἶτα ἦλθον οἱ δώδεκα ἐλέφαντες, τουτέστιν ὁ χορὸς τῶν προφητῶν, καὶ οὐδὲ
αὐτοὶ ἠδυνήθησαν ἐγείραι τὸν πεπτωκότα· [23] ὕστερον δὲ πάντων ἦλθεν ὁ νοερὸς
καὶ ἅγιος ἐλέφας, καὶ ἤγειρε τὸν ἄνθρωπον. [24] ὁ ὢν μειζότερος πάντων, ἑαυτὸν γὰρ
ἐκένωσεν, μορφὴν δούλου λαβὼν, ἵνα πάντα σώσει.

I превод (L, 179r–180r) KACFROS

44. W¹ ахатъ и w бисръ

[1] Ёсть хитрии ищеть² бисъра. ахатомъ³ же⁴ и вбрътають. [2] привазавшѣ бо ахата врѣдою (!). и ввергоуть в море. да идеть ахатъ на бисръ. и станеть тоу и не подвижеть⁵. [3] и абие разоумѣють ловци мѣсто ахатомъ. // и по⁶ нь рекше⁷ по верьви вбращоуть⁸ бисра⁹.

[4] какоже¹⁰ и¹¹ ражаеть¹² бисеръ¹³. есть сколка¹⁴ в мори нарицаемъ¹⁵ встроесъ¹⁶. исходит же из моря в застрѣнаа години. [5] и¹⁷ ѿвер'зши¹⁸ сколка¹⁹ вѣста своа²⁰ пожреть нѣноюю росоу²¹. и лоуча слѣнына. [6] сколка²² же та имать крилѣ двѣ. в ней же вбрътаеть бисеръ.

[7] ахатъ²³ же разоумѣеть ѿтъ ивана. тѣ²⁴ бо²⁵ покажа намъ чѣтнаго бисъра²⁶ гла. се агнецъ бѣи²⁷ вземлаи грѣхи всего мира. [8] приемлетъ же са море противъ мироу. а ловци на ликъ прѣчкѣи. двѣ же крилѣ сколки на новыи и²⁸ вѣтхи завѣтъ. [9] подобно же²⁹ слѣце и лоуча и звѣзды. на дѣхъ стѣи³⁰ насажены в завѣтѣхъ. [10] бисеръ же на спсителя нашего їсѣ хѣ. тако бо естъ³¹ пречестныи бисеръ егоже вбрътъ члвкъ³². все имѣние³³ свое³⁴ раздала нищимъ. стажа³⁵ же³⁶ чѣтна // бисера³⁷.

Библейски цитати

[7] Йоан 1: 29. [10] Мат. 13: 46, 19: 21.

Разночетения

¹⁻⁹om. S; ¹⁻²⁷[---] A / om. O; ²ищоуть CFR; ³⁻⁴ахатъ моуже (!) FR; ⁵движитса F; ⁶⁻⁷понырше KCR / om. F; ⁸вбращають FR; ¹⁰⁻¹¹w бисеръ S; ¹²вращаеть FR; ¹³om. S; ¹⁴сколка S; ¹⁵нарицаеа S; ¹⁶встроувъ естъ F; ¹⁷⁻¹⁸но тѣ вбразъши L / но тѣ бръзъши K; ¹⁹сколка LS; ²⁰и add. KCS; ²¹силоу FR; ²²сколка S; ²³⁻³⁷om. S; ²⁴то LK / тои CF; ²⁵om. C; ²⁶хѣ add. F; ²⁸om. C; ²⁹есть add. C; ³⁰и add. KACRO; ³¹om. FR; ³²и add. CFR; ³³имѣни F; ³⁴om. F; ³⁵⁻³⁶стажеть F / сажеть R.

Коментар

[1] В гр. началната дума е съюзът ѿταν ‘когато’, докато в превода стои еъ ‘има, съществува’. Ванеева допуска, че причина за това е аналогията с останалите слова, които често започват с ‘има’ (Ванеева 1996: 113). [2] Вм. врѣдою (привазавшѣ бо ахата врѣдою), което стои във всички преписи, трябва да се чете връвию (гр. σπартίω), както е по-надолу в текста. [3] Гр. καὶ ἀκολουθοῦντες τῷ σπартίω е пояснено в L: и по нь рекше по верьви; в KCR изразът е: и понырше по верьви, което може би е първоначално. [4] Същ. сколка (ж.р.) не е съгласувано с прилагателното нарицаемъ, което буквално следва гр. текст; там то пояснява κόρυς, дума от м.р. ἰ. Гр. ὄστρεος ‘стрида’ остава непреведено и е предадено с метатеза като встроесъ. [9] Гр. τοῦ ἐλπιφοιτοῦντος ἐν ταῖς διαθήκαις ‘които се явяват в двата Завета’ е преведено с насажены в завѣтѣхъ; тук, изглежда, преводачът е объркал ἐλπιφοιτάω ‘явявам се, срещам се, намирам се’ с (ἐπι)φτεύω ‘засаждам, насаждам’.

44. Περὶ ἀχάτου καὶ μαργαρίτου

[1] Ὅταν οἱ τεχνῖται ζητῶσι τὸν μαργαρίτην, δι' ἀχάτου αὐτὸν εὐρίσκουσι. [2] δεσμεύουσι γὰρ τὸν ἀχάτην σπαρτίῳ στερεῶ, καὶ χαλῶσιν αὐτὸν εἰς τὴν θάλασσαν· ἔρχεται οὖν ὁ ἀχάτης ἐπὶ τὸν μαργαρίτην, καὶ στήκει ἐκεῖ, καὶ οὐ σαλεύεται, [3] καὶ εὐθέως νοοῦσιν οἱ δύται τὸν τόπον τοῦ ἀχάτου, καὶ ἀκολουθοῦντες τῷ σπαρτίῳ, εὐρίσκουσι τὸν μαργαρίτην.

[4] Πῶς δὲ καὶ γεννᾶται ὁ μαργαρίτης; ἔστι κόγχος ἐν τῇ θαλάσσῃ, λεγόμενος ὄστρεος, ἀνέρχεται δὲ ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἐν ταῖς ἐωθιναῖς ὥραις ὄρθρου, [5] καὶ ἀνοίγων ὁ κόγχος τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ καταπίνων τὴν οὐράνιον δρόσον καὶ τὴν ἀκτῖνα τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης καὶ τῶν ἄστρον, ποιεῖ τὸν μαργαρίτην ἐκ τῶν ἄνω φωστήρων. [6] ὁ δὲ κόγχος ἔχει πτέρυγας δύο, ὅπου εὐρίσκεται ὁ μαργαρίτης.

[7] Ὁ ἀχάτης οὖν ἐπὶ τὸν Ἰωάννην νοεῖται· αὐτὸς γὰρ ἔδειξεν ἡμῖν τὸν νοερὸν μαργαρίτην, λέγων· «ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἶρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου». [8] λαμβάνεται οὖν ἡ θάλασσα ἐπὶ τὸν κόσμον, καὶ οἱ δύται ἐπὶ τὸν χορὸν τῶν προφητῶν· αἱ δὲ δύο τοῦ κόγχου πτέρυγες ἐπὶ τὴν παλαιὰν καὶ καινὴν διαθήκην. [9] Ὁμοίως καὶ ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη καὶ τὰ ἄστρα καὶ ἡ δρόσος ἐπὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, τοῦ ἐπιφοιτοῦντος ἐν ταῖς διαθήκαις, [10] ὁ μαργαρίτης ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· οὗτος γάρ ἐστιν ὁ τίμιος μαργαρίτης, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος καὶ πωλήσας πάντα τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ καὶ διδοὺς πτωχοῖς, κτᾶται τὸν τίμιον μαργαρίτην.

I превод (L, 180r–180v) KACFRO

45. W дивииимъ¹ wcaѣ

[1] Есть другое естество дивѣаго² wca. фисилогъ глѣтъ ѣако въ цѣрихъ³ са wбрѣтаеть. [2] въ .кѣ. поманѣта⁴ мѣца разоумѣють ѿ дивѣаго⁵ ѣако равны соутъ. [3] аще възрѣветъ дваѣ⁶ на десѣте⁷ разоумѣеть цѣрь и полѣта ѣако равнины⁸ сѣтъ. [4] и wпиица же⁹ аще седмиѣ¹⁰ ноцию водоу поуститъ. равна естъ дѣнь с ноцию.

[5] wcaѣ же дивии¹¹ естъ дѣаволъ. понеже ноцъ¹² естъ еже естъ¹³ людие¹⁴ невѣрнии¹⁵. а еже бѣ дѣнь тоу¹⁶ соутъ вѣровавшии пророкомъ. [6] възпии же дивии wcaѣ еже естъ дѣаволъ. и wпиица же самого дѣавола лице естъ. имать бо начатокъ а конецъ не имать. еже¹⁷ естъ wшибъ. [7] ѣакоже дѣаволъ перѣе бѣ единъ ѿто архангъ. то¹⁸ конецъ его не прѣста¹⁹ добрѣ. [8] ѣакоже и си wпиица не имоуци wшибина²⁰. такоже²¹ дѣаволъ // не имы²² конца.

[9] [добрѣ²³ фисѣлогъ рѣ²⁴.]

Библейски цитати

[5] 1Сол. 5: 5. [7] Юда 1: 6.

Разночетения

¹ дивѣимъ LFR / дивни K; ² дивна LKAFR; ³ цѣрь C; ⁴ поменѣта KACO; ⁵ дивнаго LKAO; ⁶ дваѣ L; ⁷ десѣте FR; ⁸ равъ инны (!) C / равны FR; ⁹ еже O; ¹⁰ дивнии L; ¹¹ ноции L / ноци KAO; ¹² om. AO; ¹³⁻¹⁴ невѣрнии люди F; ¹⁵ то F; ¹⁶ еѣже FR; ¹⁷ прѣста L / придоѣта FR; ¹⁸ wшиби ACO / wшиби ни доброты безъ красоты бо естъ wпиица не имоуци wшиби FR; ¹⁹ ѣакоже ACFRO; ²⁰ имоуци FR; ²¹⁻²² om. L.

Коментар

В заглавието на превода е изпусната втората му част: καὶ πηθήκου.

[2] Названието на третия месец на растежа в древноегипетския календар *фаменот* (гр. Φαμενώθ, отговарящ на февруари–март) тук предадено като поменѣт.

45. Περί ονάγρου καὶ πιθήκου

[1] Ἔστιν ἄλλη φύσις τοῦ ονάγρου. εἶπεν ὁ Φυσιολόγος ὅτι ἐν τοῖς βασιλείοις εὐρίσκεται, [2] καὶ ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ εἰκάδι τοῦ Φαμενώθ μηνὸς γινώσκουσιν ἀπὸ τοῦ ονάγρου ὅτι ἰσημερία γίνεται· [3] ἐὰν οὖν βοήσῃ δωδεκάκις, γινώσκει ὁ βασιλεὺς καὶ τὸ παλάτιον ὅτι ἰσημερία γίνεται. [4] ὁμοίως δὲ καὶ ὁ πίθηκος, ἐὰν ἐπτάκις οὐρήσῃ τῆς νυκτός, ἰσημερία γίνεται.

[5] Ὁ οὖν ὄναγρος ἐστὶν ὁ διάβολος, ἐπειδὴ ἡ νύξ ἐστὶ, τουτέστιν ὁ λαὸς τῶν ἐθνῶν, ἴση γέγονε τῆς ἡμέρας, τουτέστι τῶν πιστευσάντων προφητῶν. [6] ἐβόησεν οὖν ὁ ὄναγρος, τουτέστιν ὁ διάβολος, καὶ ὁ πίθηκος δὲ τοῦ αὐτοῦ διαβόλου πρόσωπον λαμβάνει· ἔχει γὰρ ἀρχήν, τέλος δὲ οὐκ ἔχει, τουτέστιν οὐρανόν, ὥς καὶ ὁ διάβολος, [7] ἐν τῇ ἀρχῇ εἷς ἦν τῶν ἀρχαγγέλων, τὸ δὲ τέλος αὐτοῦ οὐχ εὐρέθη καλόν, ὥς οὐδὲ ὁ πίθηκος μὴ ἔχων οὐρανόν ἐστι καλός· [8] ἄμορφον γάρ ἐστι τῷ πιθήκῳ τὸ μὴ ἔχειν οὐρανόν ὥς καὶ ὁ διάβολος μὴ ἔχων τέλος καλόν.

[9] Καλῶς ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε περὶ ονάγρου καὶ πιθήκου.

I превод (L, 180v) KACFRO

46. W камени индѣкиистѣмъ¹

[1] Есть камень индѣкиистъ² таково естъство имьи. [2] да аще члѣкъ водноу ю ѣзю иматъ хитрии врачеве имоутъ камене того. [3] и приважють и³ трѣдоватѣмъ⁴ часы .г.⁵ всю скверненоу⁶ водоу излѣтъ⁷. [4] ти боудеть⁸ паки⁹ [камень¹⁰ тѣ¹¹ чистъ ѣкоже былъ¹²].

[5] камень же то¹³ естъ гъ ѿсъ хс̄ *свершената любы изгонациа страхъ*¹⁴. [6] понеже трѣдовати имоуще¹⁵ воды дивагола въ сѣцихъ. [7] сшедъ бо¹⁶ оубо¹⁷ и¹⁸ ѿтрѣшенъ бывъ ѿ кр̄ста. оутверди сѣца наша¹⁹ и болѣзни наша ицѣли. [8] то²⁰ бо естъ²¹ ѣзѣ наша вѣ²² и²³ болѣзни понеслъ²³.

Библейски цитати

[5] 1Йоан 4: 18. [8] Исаия 53: 4; Мат. 8: 17.

Разночетения

¹ индѣкиистѣ LK; ² инѣдикиистѣ LKA / инѣдикиистѣи C; ³ om. F; ⁴ трѣдоватимъ F; ⁵ и add. FRO; ⁶ скверню CFRO; ⁷ излѣтъ F; ⁸⁻⁹ пакѣ бѣдѣ R; ⁹ om. F; ¹⁰⁻¹² om. L; ¹¹ тои ACFO/ тѣи R; ¹³ тои CFO/ тѣи R; ¹⁴ страхъ ACFO; ¹⁵ имѣщъ C; ¹⁶ om. FR; ¹⁷ om. O; ¹⁸ om. FR; ¹⁹ вѣдалъ бо add. O; ²⁰⁻²¹ и O; ²²⁻²³ om. O.

Коментар

[7] Гр. καὶ θεεῖς διὰ τοῦ σταυροῦ εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν ‘и привързал се чрез кръста към нашите сърца’ е преосмислено като: ѿтрѣшенъ бывъ ѿ кр̄ста. оутверди сѣца наша ‘като беше отвързан от кръста, укрепил сърцата ни’.

46. Περί λίθου ινδικού

[1] Ἔστι λίθος ινδικός, τοιαύτην φύσιν ἔχων· [2] ἐὰν ἄνθρωπος ὑδρωπικός τυγχάνῃ, οἱ τεχνῖται ἰατροὶ ζητοῦσι τὸν λίθον ἐκεῖνον, [3] καὶ δεσμεύουσιν αὐτὸν τῷ ὑδρωπικῷ ὥρας τρεῖς, καὶ ὅλα τὰ σαπρὰ ὕδατα τοῦ ὑδρωπικοῦ πίνει ὁ λίθος, [4] καὶ γίνεται ὁ λίθος καθαρὸς πάλιν ὥσπερ ἦν.

[5] Ὁ λίθος ἐστὶν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλουσα τὸν φόβον. [6] ἐπειδὴ ὑδρωπικοὶ ἦμεν, ἔχοντες τὰ ὕδατα τοῦ διαβόλου ἐν τῇ καρδίᾳ, [7] κατελθὼν ὁ Κύριος καὶ δεθεὶς διὰ τοῦ σταυροῦ εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν, τοὺς κλύδωνας ἡμῶν ἰάσατο. [8] αὐτὸς γὰρ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἦρε, καὶ τὰς νόσους ἐβάστασε.

I превод (L, 180v-181r)
КАСРО

47. W птици ардонъ¹

[1] Есть птица си зѣло² мѣра. паче много птицъ. едино же жилище имать и стражище. а мнозѣхъ жилищъ³ не ищеть. [2] но⁴ идеже са вселить⁵ тоу же са и кормить и спить // [3] и мѣрѣи плоти не снѣсть. ни по многа⁶ мѣста⁷ ходить⁸. [4] ложе емѣ и корыма емоу⁹ единомъ¹⁰ мѣстѣ¹¹ есть.

[5] и¹² ты¹³ оубо члѣче жителне¹⁴. не ищи много мѣстъ еретическѣ. [6] едино ти боуди ложе и едина ти боуди цркви. и едина ти боуди¹⁵ корыма хлѣбъ нѣсѣныи сшедыи с нѣсе¹⁶ гъ¹⁷ ис хъ. [7] ни прикасаи са зчений¹⁸ мѣртвы. ни проси инѣхъ мѣстъ иновѣрныхъ¹⁹.

Библейски цитати

[6] Йоан 6: 32.

Разночетения

¹ ардонъ КАО; ² зило L; ³ птилищъ LACO / пилищъ K; ⁴⁻¹⁹ [---] K; ⁵ тѣ жѣ. всели add. R; ⁶ многи R; ⁷ мѣстѣ R; ⁸ ходити AC; ⁹ на R / om. O; ¹⁰ едино R; ¹¹ мѣсто R; ¹² om. O; ¹³ ты O; ¹⁴ нежителне LAC; ¹⁵ om. O; ¹⁶ нѣси R; ¹⁷ ншъ add. AO; ¹⁸ оученіи RO.

Коментар

Не е ясно откъде идва названието на птицата ардонъ; гр. ἐρφιδίος ‘чапла’ отговаря на лат. ardea. Дали слав. превод има някаква връзка с лат. название е трудно да се каже.

[5] Обращението члѣче жителне стои срещу гр. ἀνθρώπε πολίτευόμενε, което би могло да се преведе като ‘свободни човече’ или ‘гражданино’ (вж. LSJ: πολίτευομαι ‘live as a free citizen’); в три от преписите (LAC), които пазят това слово, неясно защо стои члѣче нежителне.

47. Περὶ ἐρωδιοῦ πετεινοῦ

[1] Ἦστιν τοῦτο τὸ πετεινὸν πάνυ φρόνιμον ὑπὲρ πολλὰ πετεινά. μίαν δὲ σκηνῶσιν ἔχει καὶ μίαν μάνδραν, οὐ πολλὰς κοίτας ζητεῖ, [2] ἀλλ' ὅπου ἐὰν κατασκηνώσῃ, ἐκεῖ καὶ τρέφεται καὶ κοιμᾶται, [3] ἀλλ' οὔτε νεκρὸν σῶμα τρώγει, οὐδὲ εἰς πολλοὺς τόπους ἀνίπταται· [4] ἡ κοίτη αὐτοῦ καὶ ἡ τροφή εἰς ἓνα τόπον ἐστίν.

[5] Καὶ σὺ οὖν, ἄνθρωπε πολιτευόμενε, μὴ ζήτει πολλοὺς τόπους τῶν αἰρετικῶν· [6] μία σοι ἔστω κοίτη, ἡ ἀγία Ἐκκλησία, καὶ μία τροφή, ὁ ἄρτος ὁ ἀπὸ οὐρανοῦ καταβάς, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, [7] μηδὲ ἅπτου διδαγμάτων νεκρῶν, καὶ μὴ ζήτει πολλοὺς τόπους τῶν ἑτεροδόξων.

I превод (L, 181r–181v) ACROS

48. W¹ сѣкамнѣ

[1] Блжнии амосъ рече. нѣсмь пррѣхъ ни снѣхъ пррѣхъ нѣ пастоухъ чѣша соукамины. [2] пастоухъ бо козы пасеть [добрѣ². амосъ же лице пасеть³] хѣо. [3] а еже глѣть соукамины чешеть. разоумно⁴ слово естъ. и захѣи възлѣзе на соукомарию⁵.

[4] вѣси⁶ ѣко преже чесаниа соукаминѣнаго⁷ соутъ мѣнца⁸ [мѣшица⁹] глѣмѣса¹⁰ комари¹¹ за¹² кожею живуца во тмѣ свѣта¹³ не видѣше¹⁴ [5] и глѣца¹⁵ ѣко¹⁶ въ велице земли живемъ. во тмѣ же соутъ живуца¹⁷. [6] еѣа же учешю//тъ соукамины и излѣзоутъ. и тоѣа оузратъ свѣтъ слнчнии и мѣсачнии¹⁸ и звѣзднии и глѣца¹⁹ сѣбѣ. въ тмѣ бѣхомъ преже чесаниа черничнаго. [7] чешеть²⁰ оубо первии днѣ. и корьмла боудеть всѣмъ²¹.

Библейски цитати

[1] Амос 7: 14. [8] Йоан 19: 34. [9] Лук. 24: 7. [10] Мат. 11: 21.

Разночетения

¹⁻⁷ om. S; ²⁻³ om. L; ⁴ зѣмно (!) A / разоумъ но (!) C; ⁵ соукоморѣ O; ⁶ двѣ си LACRO; ⁸ моица R / om. COS; ⁹ om. LAR / мѣнца O; ¹⁰ глѣмѣса CRS; ¹¹⁻¹² комарицазъ (!) R; ¹³ же add. S; ¹⁴ видѣшиа ACR; ¹⁵ глѣше O; ¹⁶⁻³⁰ [---] R; ¹⁷ живуце O; ¹⁸ лнчнии S; ¹⁹ глѣтъ AS / глѣтъ CO; ²⁰⁻³⁰ om. S; ²¹ всѣ LACO.

Коментар

Словото се отнася до дървото сикомора (*Ficus sycomorus*) – т.нар. египетска смокиня, разпространена в Израел, Палестина и Египет. Сикомората е наричана също соукамина/сикамина (гр. συκάμινος, ἡ) ‘черница’ поради приликата на листата ѝ с черничевите. Цветовете ѝ са фуниевидни отвори в стъблото на дървото и се опрашват от специален вид насекоми. Тези насекоми се размножават в плодовете и излизат чак когато те бъдат откъснати и престоят няколко дни. В словото като синоними се употребяват сикамина, сикомарина и чрѣница.

[2] Във втората част на изречението (добрѣ амосъ же лице пасеть хѣо) е използван глаголът пасеть срещу гр. λαμβάνει; вероятно преводачът или преписвачът на слав. архетип е направил това случайно по аналогия с първата част, където пасеть е на мястото си. Наречието добрѣ се отнася към тази втора част на изречението, но погрешно поставеният пунктуационен знак го отнася към първата част и това променя общия смисъл. [6] Гр. съществ. събирателно име τὸ συκάμινον ‘черници’ (πρὸ τοῦ κνισθῆναι τὸ συκάμινον) е предадено с прилагателното чрѣничьнии (преже чесаниа черничнаго). [7] В слав. текст е изпусната фразата тѣ дѣ трѣтѣ лариотанѣтаи ‘[Смокините] се събират на първия ден, на третия са добри за ядене и стават храна за всички’ и смисълът на изречението се губи. Вероятно по тази причина по-нататък преводът на изречението καὶ τροφή γίνεται πάντων е погрешно преосмислен, всѣмъ (гр. πάντων ‘за всички’) е преписано е като всѣ ‘цялата’ и към него е присъединена първата дума от следващото изречение: и корьмла боудеть всѣ прочесана.

48. Περὶ συκαμίνου

[1] Ὁ μακάριος Ἀμὼς λέγει· «οὐκ ἤμην προφήτης οὐδὲ υἱὸς προφήτου, ἀλλ' ἢ αἰπόλος ἤμην κνίζων συκάμινα». [2] ὁ αἰπόλος τράγους ποιμαίνει· καλῶς οὖν ὁ Ἀμὼς πρόσωπον Χριστοῦ λαμβάνει. [3] τὸ δὲ λέγειν ὅτι «κνίζων συκάμινα» νοερὸν ῥῆμα, καὶ ὁ Ζαχαῖος ἀνέβη ἐπὶ συκομορέαν.

[4] Οἶδας ὅτι πρὸ τοῦ κνισθῆναι τὸ συκάμινον, εἰσὶ σκνῖπες, οἱ λεγόμενοι κώνωπες ἔνδον αὐτοῦ, ἐν σκότει κατοικοῦντες, φῶς οὐ βλέποντες. [5] ἐν ἑαυτοῖς δὲ λέγουσιν· «ὡς μεγάλην χώραν κατοικοῦμεν», ἐν σκότει δὲ εἰσι καθήμενοι. [6] ἐπὶ οὖν κνισθῆναι τὸ συκάμινον καὶ ἐκβῶσι, βλέπουσι τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης καὶ τῶν ἄστρον, καὶ λέγουσιν ἐν ἑαυτοῖς· «ἐν σκότει ἤμεν καθήμενοι πρὸ τοῦ κνισθῆναι τὸ συκάμινον». [7] κνίζεται μὲν οὖν τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ, τῇ δὲ τρίτῃ παριστάνεται, καὶ τροφή γίνεται πάντων.

I превод (L, 181v) **ACROS**

[8] прочесана оубо быша ребра ꙗко нашего ꙗсъ хѣ лоуцѣю²² и изыде кровь и вода. [9] и третии днь възставшю [емоу] из мѣтвыхъ видѣхомъ звѣзды бесмѣтныа. [10] власи²³ ѿ въз ѿризѣ и попелѣ пакають²⁴. [11] чешемъ оубо соукамнѣ. третии днь и крьмаа боудеть всѣмъ. [12] тако и ꙗко нашъ ꙗс хс. прочесанъ²⁵ в ребра. възста изъ мѣтвыхъ и²⁶ пища²⁷ всѣмъ²⁸ на бысть²⁹.

Библейски цитати

[8] Йоан 19: 34. [9] Лук. 24: 7. [10] Мат. 11: 21.

Разночетения

²² лоуцѣю LA / суцѣю O; ²³ власи (!) AO; ²⁴ покаются ACO; ²⁵ прѣзъенъ O; ²⁶⁻²⁷ om. AO; ²⁸ om. C; ²⁹ житнаа пища i хлѣбъ шѣдый с ѿбсе add. O.

Коментар

[10] В слав. текст е липсва голяма част от изречението и то е загубило смисъл – от гр. οἱ ἔριφοι πρόσωπον λαμβάνουσι τῆς μετανοίας, διὰ τὸ ἐκ τῶν τριχῶν αὐτῶν πενήθηρη χιτῶνα ὑφαίνεσθαι ‘Козите олицетворяват покаянието, защото от козината им се правят траурни власеници’ е останало само власи ѿ, след което се въвежда евангелският цитат Мт. 11:21 „покаяли се във власеница и пепел“.

[8] Κέκνισται οὖν ἡ πλευρὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῇ λόγχῃ, καὶ ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ, [9] καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, ἀναστάντος αὐτοῦ ἐκ νεκρῶν, εἶδομεν τοὺς νοεροὺς φωστῆρας τοὺς ἀθανάτους· [10] οἱ ἔριφοι πρόσωπον λαμβάνουσι τῆς μετανοίας, διὰ τὸ ἐκ τῶν τριχῶν αὐτῶν πενθήρη χιτῶνα ὑφαίνεσθαι· «ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ μετενόησαν». [11] κνίζομένου τοῦ συκαμίνου, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ τροφή γίνεται· [12] οὕτω καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, κνισθεὶς τὴν πλευράν, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀνέστη ἐκ νεκρῶν, καὶ τροφή πᾶσιν ἡμῖν ἐγένετο.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Издание на препис S, Санкт Петербург, РНБ, ф. 728
(Сбирка на Софийския събор в Новгород), 1458 (тук № 8)

Текстът на препис S е използван навсякъде в разночетенията на изданието, но тъй като там е трудно той да се проследи в цялост, а композицията му представлява интерес като илюстрация на начина на работа на руските книжовници от края на XVI в., тук бъде представен отделно.

Препис S е компиляция, състояща се от ексерпти от 18 слова, които следват поредността на пълните преписи. Използваните слова са следните: лъв (№ 1), пеликан (№ 4), нощен вран (№ 5), ехидна (№ 10), змия (№ 11), мравка (№ 12), аспидохелон (№ 17), еднорог (№ 22), енидра (№ 24), врана (№ 26), гърлица (№ 27), елен (№ 29), лястовица (№ 32), гълъби (№ 34), огниво (№ 36), диамант (№ 42), ахат и бисер (№ 44), сикомора (№ 48). Книжовникът, съставил текста, е чел подред словата и е подбирал какво да включи в своята компиляция. Докато първите слова преписва почти изцяло, а ако има пропуск, то това е цяло отделно свойство, по-нататък често включва в текста само по едно изречение от някое слово, без дори да споменава кое е то. Освен че съкращава текст, често перифразира. Ето три примера за начина му на работа:

4. W неѡсыти [12]

- L вшедѡ же на высоту крѣтнѡу спсѡ. источи кровь и водѡ на спниѡ и жизнь вѣчноуѡ.
S такоже и гѡ бѡ нашѡ источи кровь и водѡ, на спсениѡ жизнь рѡдѡ члѣскомѡ.

5. W ноциѡмѡ вранѡ

- L [1] Рече псаломникѡ. Бѡ ꙗко ноцныи вранѡ на нырищи. [2] Фисилогѡ рече. птица си любитѡ. ношѡ паче днѡ. [3] Гѡ же нашѡ исъ хс. възлюби ны въ тмѡ сѣдѡще и сѣни смртнѡи люди странныѡ. паче иудѡи. [4] имже и сновѡство. ѡ члѡкѡ обѣщание приемшимѡ. [5] да тѡмѡ спсѡ глѡше. не бои са малоѡ мое стадо. ꙗко бѡгѡволи ѡцѡ мои. дати вамѡ црѣтвиѡ нѣноѡ. и прочее. [6] но речеши ми ꙗко ноцныи вранѡ

нѣчѣть по законѣ. [7] добръ аплъ рече. не вѣдѣ грѣха. законнымъ грѣхъ створи. [8] и поубожи са. да вса спсѣть. и да възнесеть [9] добръ рече фисилогъ ѿ ноцинѣмъ вранѣ.

- S [8] поубожи бо са гѣ да вса спсѣ. [2] Ноциный вранъ любитъ ноци', паче днѣ, [1] ѿкоже ѿломъ глѣ. быхъ ѿко ноциный вранъ на нырици.

11. Ѿ змии [9-10]

- L лѣпо оубо се и намъ естъ тѣащимъ са на водѣ животнѣю и безлобноу. ѿкоже естъ полна бѣтвнѣ нѣнѣ словесъ. въ цркви бѣи не носитъ съ собою злаго ѿда. но дѣомъ ѿвѣщи ѿ себе.
- S ако же лѣпо и намъ егда приходимъ въ црковъ бѣю на пославаніе бѣественныхъ словѣ. не носити съ собою злаго ѿда, но весма ѿвѣщи [...]

С пълен текст (описание + тълкувание) са включени 7 слова или отделни техни свойства: лѣв (2 свойство), пеликан, бухал, змия (1 и 2 свойство), ехидна, мравка. В 10 слова / свойства има описание, а тълкуванието липсва: лѣв (1 и 3 свойство), змия (3 свойство), еднорог, енидра, врана, гърлица, елен, диамант, ахат, сикомора. От 4 слова са пропуснати описанията, а от тълкуванията е използвано само по едно изречение: аспидохелон, лястовица, гълъби, огниво. Съдържанието на компилацията е следното:

1. Фисилѣ, глѣца ѿ лѣв. Киноварно заглавие, което се отнася до целия текст. Поместени са и трите свойства; изпуснати са библейският цитат в началото и тълкуванията на първото и третото свойство.

2. Ѿ неѣсѣ. Има киноварно заглавие. Библейският цитат е поместен в самия край на текста, тълкуванието е перифразирано.

3. Следва едно изречение от тълкуванието на словото *За бухала*, което се свързва по смисъл с предходното слово Ѿ неѣсѣ; след него е основното изречение от описанието, накрая е поместен библейският цитат.

4. Ѿ ехиднѣ. Има киноварно заглавие. Изпуснати са библейският цитат и въвеждащата фраза „Физиологът каза за...“; липсва и последната фраза от тълкуванието.

5. Ѿ змиѣ. Има киноварно заглавие. Налице са първите три свойства, четвъртото липсва. Библейският цитат е поставен между първото и второто свойство. Перифразирани са едно изречение от тълкуванието на първото свойство и цялото тълкувание на второто; от третото свойство е поместено само описанието.

6. Ѿ мравѣи. Има киноварно заглавие. Липсват първите две свойства, третото е преписано изцяло.

7. Следва едно изречение от тълкуванието на словото *За аспидохелона*, без споменаване на животното.

8. 0 инороѣѣ. Има киноварно заглавие. Библейският цитат е изпуснат; описанието е преписано изцяло, а тълкуванието липсва.

9. Без заглавие следва описанието на словото *За енидрата и крокодила*. Библейският цитат и тълкуванието са изпуснати.

10. 0 вранѣ. Има киноварно заглавие. Поместено е едно изречение от описанието, а тълкуванието липсва.

11. 0 горлицѣ. Има киноварно заглавие. Поместено е само описанието.

12. 0 елени. Има киноварно заглавие. Следва цялото описание без библейския цитат и без тълкуванието.

13. Следва едно изречение от тълкуванието на слово *За лястовицата*.

14. Едно изречение от тълкуванието на втория разказ *За гълъбите*.

15. Едно изречение от тълкуванието на слово *За огнивето*.

16. 0 камени ан'даман'тинѣ. Има киноварно заглавие. Поместено е описанието, а тълкуванието е пропуснато.

17. 0 бисерѣ, како ражаѣтсѣ. Под това заглавие е поместена втората част на описанието на словото *За бисера и ахата*, без тълкуванието.

18. Без заглавие и без библейския цитат в началото е поместено и цялото описание на словото *За сикомората*, а тълкуванието липсва.

ТЕКСТ¹

S, f. 232r-237v

Фисилѣ, глѣца ѡвѣ²

[1] Научнемъ о лѣѣ ꙗзѣи о звѣри црѣкомъ, рекше животномъ. ꙗко три вещи иматъ лѣѣ. [4] Перваѣ емъ вещь сицеѣа, [5] егда идѣтъ в' горѣ лѣѣство хотѣ сотворити. прѣидѣ емъ вола лов'ѣа, ꙗ шибѣю своѣю крыѣтъ слѣдъ свой. [6] да не в' слѣдъ его идѣще лов'ѣцы вѣрашѣтъ слѣдъ его, ꙗ имѣтъ его.

[12] ꙗ егда спѣ лѣѣ в' пещерѣ своѣи, вѣдѣ емъ оуи. отъверѣста бо емъ еста вѣжди. [13] ꙗко соломонъ послаше[...] //232v/ в' пѣнѣихъ ꙗзѣа, азъ сплю, а срѣце ми вѣдѣтъ. [14] плотѣю бѣгъ мой на крѣтѣ оуспѣе (!), а бѣгъ его вѣдѣснѣю ѡцѣа вѣдѣше. [15] не воздремѣтъ бо ни оуспѣтъ храниѣи илѣа.

¹ Принципите за издаване на препис S са същите като при изданието на пълните преписи (вж. уводните думи към него). В съответствие със сегментацията в изданието текстът тук също е сегментиран, като за да се открие структурата на компилацията, на нов ред са поместени всички отделни елементи – заглавията, отделните слова и свойства и единичните изречения, извлечени от тях.

² Заглавието е в горното поле, текстът започва на третия ред без заглавие, само с главна буква.

[16] егда львица родитъ скимена мер'тва, и стережѣ его три д̃ни. [17] дондеже прише̃ ѿцѣ его д̃нетъ на лице емѸ, и воставитъ и.

4. О неасы

[2] ꙗко ѹдолювица естъ зѣло. [3] егда птенца своа родитъ, ти егда бѣдѣтъ голѣми. клевати научѣтъ родителя своа по лицѸ. [4] родителя же оумѣивша ꙗ избие[...]. [5] послѣди же ми//233г/лосер'дѣта, плачѣта са три д̃ни ѹдѣ ꙗже избиста. [6] в' третїи же д̃нь тѣхъ м̃ти ребра своа разверзѣтъ, [7] и кровь свою источитъ на плоти мер'твыхъ ѹдѣ своихъ. кровїю же тою ѡживѣтъ. [12] такоже и г̃ь б̃гъ нашъ источи кровь и водѸ, на сп̃сенїе жизнь рѡдѸ ѹлѣескомѸ. [1] ꙗкоже добръ глѣтъ дѣдѣ. *оуподобих са неасыти пстыннѣи.*

5. [8] поубожи бо са г̃ь да вса сп̃сѣ. [2] Ноцный вранъ любитъ ноц', паче д̃не, [1] ꙗкоже ф̃ломъ глѣ. *быхъ ꙗко ноцный вранъ на нырици.*

10. О ехиднѣ

[2] ꙗкоже мѡжско ли[...]/233v/ мѡжъ, а жена женско. [3] до ѹреслѣ имѣть ѹлѣескъ обрѣ. а ѡшей же имѣть до конца кор'кодиловѸ. [4] лона же не имѣть жена, но ꙗко иглїино стреченїе скважна. [5] аще оубо мѡжъ в'садетъ на женѸ, сѣма во оуста женѣ [6] аще не пожретъ сѣмене жена. ꙗ изрѣжетъ оутренѣна мѡжѸ, ꙗ оумретъ абїе м̃ѣ. [7] растѣчи же дѣти прогрызѣ оутровѸ м̃три, ꙗ излѣзѣ. [8] ѿцеубицы бо сѣтъ, ꙗ матереубицы. [9] да добръ оубо приложи ф̃арисѣа иѡѡ къ ехиднѣ. [10] имже обрѣ[...]. биваетъ ѿцѣ ꙗ м̃трѣ //234г/ ехидна. тѣмже ѡбразомъ избиша ф̃арисѣи разѡмнѣ ѿцѣ, ꙗ пр̃рѡки г̃а нашего їс̃а х̃р̃та. [11] како оубѣжатъ ѿ градѸаго гнѣва.

11. О змїи

[3] егда состарѣтса змїи, и не видѣти научѣ оумѣа. [4] ꙗ аще са хоцѣтъ поновить, алетѣтъ, м̃. д̃нїи. ꙗ м̃. ноцїи, дондеже ослабѣтъ ей плотъ. [5] ꙗ поицѣтъ раз'селины каменныа оуски. и тѸ совлечѣтъ с' себе кѡжѸ, и снемши кѡжѸ ѡбновитса. [6] ꙗ ты оубо ѹлѣ аще хоцѣши ц̃р̃тво нѣное полѣчити. то в' мирѣ семѣ прѣ[...]. //234v/нїе, оускимъ пѣтемъ и скор'бнымъ препроводи. ал'убами павѣтъ истини. [7] оузок бо пѣтъ в'ѡдаѣ в' жизнь вѣчнѹ. [1] ꙗкоже рече г̃ь, *бѣдите оубо мѡдри ꙗко змїа и кротцы ꙗко голѣбїе.*

[8] егда прїидѣтъ змїи на исзточникъ воды пити. не несѣтъ с' собѡю ѡда, но во гнѣздѣ своемъ воставитъ и. [9] тако же лѣпо и намъ егда приходимъ въ ц̃рковѣ б̃жїю на послѣшанїе б̃жественныхъ словѣ. [10] не носити съ собою злаго ѡда, но весма ѡвѣрѣци [...]

[11] егда видѣтъ змїи //235г/ нага ѹлѣа, боитса ѡвратитса ѿ него. [12] аще ли видѣтъ облечена, то пол'зѣтъ на нь.

12. О мравїи

[12] егда вноситъ в' мравїице свое жито, престригнѣ на двое зерно. [13] да не в' зимѣ быв'шимъ прозѡбнѣ, ꙗ изомрѣтъ гладомъ. [14] ꙗ ты г̃лы ветхаго закѡна исторгни ѿ д̃ша, [15] да не тебе сп̃сенїе побїетъ. [16] павелъ бо рече, ꙗко *законъ д̃ховнымъ естъ* [17] д̃ховнымъ. юдѣй гладомъ изомроша, и разѡвїицы быша с̃тѣи, ꙗ проѹе.

17. [15] ꙗ ты аще приѡажеши са дѣѡволѸ, погрѣ//235v/зѣтъ та съ собою въ геѣнѣ огненѣи.

22. О инорогѣ

[2] Инорогъ, мало животно естъ подѣбенъ козлати. кротокъ же сѣло, [3] и не мѡжетъ приближити са къ кнѣмъ (!) лѡвецъ, зане силѣ естъ. [4] единъ же рогъ имѣ посредѣ главы.

24. [2] егда спѣ кор'кодиалъ, то ꙗко сѣтъ емъ оуста ѡкрыта (!). [1] ендръ же въбразъ имыи пѣси, [2] помажетъ и каломъ. [3] и ꙗко ѡсшетъ о немъ калъ, в'пол'зетъ во оуста кор'кодиалѡвы. изъѣстъ емъ оутренѡ.

26. О вранѣ

[3] Егда ей мжъ оумретъ //236г/ к'томъ не бѣдетъ со инѣмъ мжемъ, ни в'ран же иной женѣ.

27. О горлицѣ

[*] ꙗко на чюжаѡ ꙗица насѣдаетъ, и лажетъ. [3] ѡходична естъ сѣло, и въ ꙗстыни живетъ. и не любитъ посредѣ чюди бы.

29. О елени

[2] Егда видить змѣй елена бѣжаща, въ распалины земныѡ. [3] и шедъ елень наполнитъ чюлюсти своѡ воды рѣчныѡ. [4] и из'бѡетъ в' распалины земнѡю, идѣже естъ з'мѣй в'лѣзѡ. [5] и изъгнавъ з'мѣѡ, испровергъ его оубѣетъ. [7] не можетъ //236в/ змѣй терꙗти воды, ни дѣволъ словесе нѣна.

32. [2] Совер'шеннѣи постницы, презираютъ телеснаѡ, и всако плот'ское желанѣе.

34. [19] не можи остаѡти ник'тоже собраниѡ, въкѡпѣ еже во цркви. да не на восхищенѣ дѣволѡ бѣдеши.

36. [3] Бѣгаи оубо члѣе полѡ жен'ска, да не себе разжеши на сладость, и изжеши всю ꙗже в'тебѣ доворотъ.

42. О камени ан'даман'тинѣ

[1-2] ꙗко имѣ естество тако. ни желѣза са боить, ни кѡна дымныѡ приемлетъ. //237г/ [3] да аще в' домъ обращетъ са, ни дѣмонъ тѡ в'нидетъ.

44. [4] О бисерѣ, како ражается

[4] Естъ скал'ка в' мори, нарицаема острѣсѣ. исходит же изъ мора в' заоутренѡѡ години. [5] и ѡвер'зши скал'ка оуста своѡ, и пожретъ нѣнѡнѡ (!) рѡсѡ, и лѡча сол'нычныѡ. [6] скал'ка же та имѣетъ крилѣ двѣ, въ неи же обрѣтаетъса бисѣ.

48. [4] Сѣтъ мшица глѣмыѡ комаꙗ, за кожею живѡща во тмѣ, свѣта же не видаѡе. [5] и глѡща, ꙗко в' велицѣ земли живемъ. во тмѣ же сѣтъ живѡща. //237в/ [6] егда же очешѡтъ сѡкаминѣи и излѣзѡтъ. тогда оузыратъ свѣтъ слѣныи, и лѡн'ныи, и зѡв'з'дныи, и глѡтъ себѣ. во т'мѣ бѣхомъ, прежде чюсанѣѡ чюр'ничюнаго.

* Както и в останалите преписи, в S е налице фразата на чюжаѡ ꙗица. насѣдаетъ и лажетъ, която е случайна интерполация от словото *За яребицата* (№ 18), направена вероятно още в руския архетип. Вж. коментара към изданието на 27 [2].

СЪКРАТЕНИ НАЗВАНИЯ НА БИБЛИОТЕКИ

БРАН	Библиотека на Руската академия на науките, Санкт Петербург
ГИМ	Държавен исторически музей, Москва
РГБ	Руска държавна библиотека, Москва
РНБ	Руска национална библиотека, Санкт Петербург

ИЗПОЛЗВАНИ РЪКОПИСИ

Славянски преписи:

A	Санкт Петербург, БРАН, Архангелска сбирка (Арханг. Д), 143, 30-те г. на XVII в.
C	Копенхаген, Кралска библиотека на Дания, Нова кралска сбирка, 147b, 1676–1677.
F	Санкт Петербург, РНБ, ф. 550, F.XVII.104, 50-те–60-те г. на XVI в.
K	Санкт Петербург, РНБ, ф. 351 (Сбирка на Кирило-Белозерския манастир), 68/1145, 60-те–70-те г. на XV в.
L	Москва, РГБ, ф. 304.I (Сбирка на Троице-Сергиевата лавра), 729, XV в.
O	Санкт Петербург, БРАН, Основна сбирка, 32.16.19, кр. на XVII в.
P	Атон, Библиотека на манастира „Св. Пантелеймон“, 22, първата четвърт на XV в.
R	Москва, РГБ, ф. 247 (Сбирка на Рогожкото гробище), 676, кр. на XV или нач. на XVI в.
S	Санкт Петербург, РНБ, ф. 728 (Сбирка на Софийския събор в Новгород), 1458, XVII в.

Гръцки преписи¹⁰¹:

- a** Milano, Biblioteca Ambrosiana, Cod. Ambrosianus gr. E 16 sup., XI в. Diktyon 42678
- A** Paris, Bibliothèque nationale de France, Cod. Parisiensis gr. 2426, 1562 г. Diktyon 52058
- E** Izmir, Εὐαγγελική σχολή, Cod. Smyrnaeus B 8, XI в. Diktyon 34075
- G** New York, Pierpont Morgan Library, MS, M. 397, кр. на X – нач. на XI в. Diktyon 46625
- I** Athos, Cod. Athoniticus τῶν Ἱβήρων gr. 377, XIV в. Diktyon 23974
- M** Milano, Biblioteca Ambrosiana, Cod. Ambrosianus gr. A 45 sup., XII в. Diktyon 42172
- O** Oxford, Bodleian Library, Cod. Oxoniensis Baroccianus gr. 95, първа полов. на XV в. Diktyon 47382
- p** Milano, Biblioteca Ambrosiana, Cod. Ambrosianus gr. C 255 inf., XVI в. Diktyon 42494
- r** Roma, Biblioteca Casanatense, Cod. casanatensis gr. 1700 (olim G.V.11), XIV в. Diktyon 56093
- s** Oxford, Bodleian Library, Cod. Seld. Supra 15, XVI в. Diktyon 48460
- W** Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Vindobonensis theol. gr. 128, вт. полов. на XIII в. Diktyon 71795
- y** Athos, Cod. Athoniticus τῶν Ἱβήρων gr. 205, XVII в. Diktyon 23802
- Г** Paris, Bibliothèque nationale de France, Cod. Parisiensis gr. 2509, 1391/1392 г. Diktyon 52141
- δ** Athos, Cod. Athoniticus τοῦ Διονυσίου, 232, XVII в. Diktyon 20200
- Λ** Athos, Cod. Athoniticus τῶν Ἱβήρων gr. 348, XVI в. Diktyon 23945
- Π** Москва, ГИМ, Cod. Mosquensis gr. 467 (Владимир 318), 1041 г. Diktyon 44092
- Σ** Москва, ГИМ, Cod. Mosquensis gr. 298 (Владимир 436), вт. полов. на XIII в. Diktyon 43923
- φ** Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Vindobonensis phil. gr. 290, вт. полов. на XV в. Diktyon 71404
- χ** Athos, Cod. Athoniticus τῆς Μεγίστης Λαύρας, Ω 76 A, 1723 г. Diktyon 28938

¹⁰¹ Сведенията за гръцките ръкописи са сверени, осъвременени и допълнени по изчерпателния списък на К. Масе, където е представена и библиография на описите (Mасé 2021: 53–71, 92–93).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Абрамович 1910: Абрамович, Д. И. Описание рукописей С.-Петербургской Духовной Академии. Софийская библиотека. Санкт-Петербург, 1910.
- Александров 1893: Александров, А. И. Физиолог. Казань, 1893.
- Амосов, Белова, Кукушкина 1989: Амосов, А. А., Л. В. Белова, М. В. Кукушкина. Рукописи Архангельского собрания. Ленинград, 1989 (Описание Рукописного отдела БАН, 8/1).
- Арсений, Иларий 1788: Арсений, Иларий. Описание славянских рукописей Библиотеки Свято-Троицкой Сергиевой лавры. Ч. 1, отдел VII. Москва, 1878 (<http://old.stsl.ru/manuscripts/>)
- Белова 1995: Белова, О. В. К вопросу об изучении славянского „Физиолога“. – Славяноведение, 1995, 2, 38–45.
- Белова, О. В. Славянский бестиарий. Словарь названий и символики. Москва, 2000.
- БЕР 1–7: Български етимологичен речник. Т. 1–7. София, 1971–2010 (ibl.bas.bg/ber/).
- Ванеева 1996: Ванеева, Е. И. Физиолог. Санкт-Петербург, 1996.
- Владимир 1894: Владимир (Филантропов В. И.). Систематическое описание рукописей Московской Синодальной (Патриаршей) библиотеки. Ч. 1. Рукописи греческие. Москва, 1894.
- Гечев 1938: Гечев, Ст. Към въпроса за славянския Физиолог. София, 1938.
- Горский, Невоструев 1859 (1964): Горский, А.В., К.И. Невоструев. Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки. Отдел второй. Писания святых отцев. 2. Писания догматические и духовно-нравственные. Москва, 1859 (reprint: Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. T. 2. Wiesbaden, 1964).
- Грашева, Славова 2003: Грашева, Л., Т. Славова. Преславско книжново средище. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. 3. София, 2003, 312–327.
- Даль 1–4: Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Второе издание. Т. 1–4. Санкт-Петербург, 1880–1882 (slovardalja.net).
- Добрев 2018: Добрев, Ив. Избрани трудове по медиевистика. Юбилеен сборник по случай 80-годишнината на чл.-кор. проф. д.ф.н. Иван Добрев. София, 2018.
- Сборникът съдържа следните цитирани тук статии:
- Добрев, Ив. Агиографската реформа на Симеон Метафраст и съставът на Супрасълския сборник, 56–82 (=Старобългарска литература, 10, 1981, 16–38).

- Добрев, Ив. Текстът на Добромировото евангелие и втората редакция на българските богослужбени книги, 101–114 (=Български език, 29, 1979, 1, 9–21).
 - Добрев, Ив. Апостолските цитати в беседата на Презвитер Козма и Преславската редакция на Кирило-Методиевия превод на Апостола, 115–131 (=Кирило-Методиевски студии. 1. София, 1984, 44–62).
- Истрин 1920: Истрин, В. М. Книги времени и образныя Георгия Мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем славянском переводе. 1. Текст, исследование и словарь. Петроград, 1920.
- Каган-Тарковская 1969: Каган-Тарковская, М. Д. Басня Эзопа „О лье и волке“ в русских переделках XVII в. – Труды Отдела древнерусской литературы, 24, 1969, 245–248.
- Карнеев 1890: Карнеев, А. Материалы и заметки по литературной истории Физиолога. Санкт-Петербург, 1890.
- Кудрявцев, Неволин, Тихомиров, Щапов, Маматова 1968: Собрание Рогожского кладбища. Ф. 247. Опись. Опись составлена И. М. Кудрявцевым, Ю. А. Неволлиным, Н. Б. Тихомировым, Я. Н. Щаповым и Е. П. Маматовой. Москва, 1968, 490–492 (машинопис).
- Лихачева, Лурье 1969: Лихачева, О. П., Я. С. Лурье. Стефанит и Ихнилат. Средневековая книга басен по русским рукописям XV–XVII веков. Ленинград, 1969.
- Лурье 1976: Лурье, Я. С. Два миниатюриста XV в. (К проблеме так называемого художественного мышления древней Руси). – В: Культурное наследие древней Руси. Истоки, становление, традиции. Москва, 1976, 105–111.
- Максимович 1992: Максимович, К. А. Птица феникс в древнерусской литературе (к интерпретации образа). – В: Герменевтика древнерусской литературы XI–XIV вв. Сборник 5. Москва, 1992, 316–334.
- Мирчева 2018: Мирчева, Е. Староизводните и новоизводните сборници – преводи, редакции, преработки, книжовноезикови особености. София, 2018.
- Мочульский 1889: Мочульский, В. Происхождение „Физиолога“ и его начальные судьбы в литературах Востока и Запада. – Русский филологический вестник, 11, 22, 50–111.
- Отчет 1914: Отчет Императорской Публичной библиотеки за 1907 год. Санкт-Петербург, 1914.
- Савва 1863: Савва, еп. Можайский. Палеографические снимки с греческих и славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки VI–XVII века. Санкт-Петербург, 1863.
- Сване 1985: Сване, Г. Славянский Физиолог (александрийская редакция). По рукописи Королевской библиотеки в Копенгагене Ny Kongelig Samling 147b. Aarhus, 1985.
- Сване 1987: Сване, Г. Славянский Физиолог (византийская редакция). По рукописи Королевской библиотеки в Копенгагене Ny Kongelig Samling 553s. Aarhus, 1987.
- СДРЯ 1–13: Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.). Т. 1–13. Москва, 1988–2023.
- Славейков 1859: Славейков, П. Р. Две български ръкописи. – Български книжици, 2 (II-1 = 9), 1859, 259–269; (II-5 = 13), 1859, 409; (II-7 = 15), 1859, 481–482.
- Славова 1989: Славова, Т. Преславската редакция на Кирило-Методиевия старобългарски евангелски превод. – В: Кирило-Методиевски студии. 6. София, 1989, 15–130.

- Славова 2002: Славова, Т. Тълковната палей в контекста на старобългарската книжнина. София, 2002.
- Славова 2015: Славова, Т. Перифрастичният прохибитив в старобългарската писменост. – Българска реч, 21, 2015, 1, 93–103.
- Славова 2017: Славова, Т. За езика на Учителното евангелие на презвитер Константин (лични и нелични глаголни форми). – *Palaeobulgarica*, 41, 2017, 2, 3–21.
- Срезневский 1874: Срезневский, И. И. Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках (№ 55–65). – В: Записки Имп. Академии наук, 24. Приложение 4. Санкт-Петербург, 1874.
- Срез. 1–3: Материалы для словаря древнерусского языка. Труд И. И. Срезневского. Т. 1–3. Санкт-Петербург, 1893–1912 (2 изд. 1958; онлайн: <http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=sreznevskij>).
- Срезневский 1905: Срезневский, В. Сведения о рукописях, печатных изданиях и других предметах, поступивших в рукописное отделение имп. Академии наук в 1902 г. Приложение. Санкт-Петербург, 1905.
- СРЯ: Словарь русского языка XI–XVII вв. 1–. Москва, 1975–.
- СтБР 1–2: Старобългарски речник. Т. 1–2. София, 1999–2009.
- СтгрР: Старогръцко-български речник. Съставители М. Войнов, Вл. Георгиев, Б. Геров, Д. Дечев, А. Милев, Мл. Тонев. Четвърто издание. София, 2000.
- Стойкова 1994: Стойкова, А. Физиологът в южнославянските литератури. София, 1994.
- Стойкова 2011: Стойкова, А. Славянският Физиолог. Византийска редакция: Електронно издание на текста и сравнително изследване, 2011 / Stoykova, A. The Slavic Physiologus of the Byzantine Recension: Electronic Text Edition and Comparative Study, 2011 (<http://physiologus.proab.info/>).
- Стойкова 2022а: Стойкова, А. Псевдо-Василиевата редакция на Физиолога в славянската ръкописна традиция. – В: А на жената бяха дадени крила. Сборник в чест на професор Светлана Николова / And Wings Were Given to the Woman. In Honour of Professor Svetlina Nikolova (=Palaeobulgarica, 46/4. Специално издание). София, 2022, 353–393.
- Стойкова 2022б: Стойкова, А. Физиолог. – В: Четивото за миряни в южнославянската традиция: социкултурна динамика на репертоара XIV–XVIII век. 2022 (chetivoto.eu/textove/fiziolog).
- Тарковский 1972: Тарковский, Р. Б. К истории повествовательных форм русской басни XVII века. – Труды Отдела древнерусской литературы, 27, 1972, 247–256.
- Тасева, Л. Хронотопът на старобългарските композита с ин- ‘един’. – *Palaeobulgarica*, 46, 2022, 1, 51–80.
- Турилов, Мошкова 2016: Турилов, А. А., Л. В. Мошкова. Каталог славянских рукописей афонских обителей. Под. ред. А.-Э. Тахиаоса. Второе, исправл. изд. Београд, 2016.
- Фонкич, Поляков 1993: Фонкич, Б. Л., Ф. Б. Поляков. Греческие рукописи Московской синодальной библиотеки. Палеографические, кодикологические и библиографические дополнения к каталогу архимандрита Владимира (Филантропова). Москва, 1993.
- Христова-Шомова 2004: Христова-Шомова, И. Служебният апостол в славянската ръкописна традиция. Т. 1. Изследване на библейския текст. София, 2004.

- Шпадијер 2014: Шпадијер, И. Пантелејмон 22 – један необичан српски зборник из првих деценија XV века. – В: Афон и славјански мир. Сборник 1. Материјали међународној научној конференцији, посвећеној 1000-летију присуства руских на Светој Гори. Београд, 16–18 маја 2013 г. Света Гора Афон, 2014, 267–274
- Јагич 1895: Јагич, В. Разбор књиге А. Карнеева „Материјали и заметки по литературној историји Физиолога“. – В: Отчет о тридцатом присужденију награда графа Уварова. Санкт-Петербург. (Прилози к XXV-му т. ЗИАН, 5), 124–146.
- Beck 1971: Beck, H.-G. Geschichte der byzantinischen Volksliteratur. München, 1971.
- Jagić 1866. Jagić, V. Ćirilski zbornik XVI–XVII stoleća u biblioteci Kukuljevićevoj. – In: Književnik, 3, 1866, 121–131.
- Kaimakis 1974: Kaimakis, D. Der Physiologus nach der ersten Redaktion. Meisenheim am Glan, 1974.
- Lampe: Lampe, G.W.H. A Patristic Greek Lexicon. Oxford, 1961.
- Lauchert 1889: Lauchert, F. Geschichte des Physiologus. Strassburg, 1889.
- LSJ: Liddell, H. G., R. Scott, H. S. Jones. A Greek-English Lexicon. With a Revised Supplement. Oxford, 1996 (online: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/search>).
- Macé 2021: Macé, C. The Greek tradition of the first recension (Phys. Gr. I). – In: Macé, C., J. Gippert (Eds.) The Multilingual Physiologus. Studies in the Oldest Greek Recension and Its Translations. Turnhout: Brepols Publishers, 2021 (IPM, 84), 49–108.
- Macé, Gippert 2021: Macé, C., J. Gippert (Eds.) The Multilingual Physiologus. Studies in the Oldest Greek Recension and Its Translations. Turnhout: Brepols Publishers, 2021 (IPM, 84).
- Mikl.: Miklosich, F. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae, 1862–1865.
- Novaković 1879: Novaković, St. Physiologus. Slovo o vešteň hodeštiň i leteštiň. – Starine, 11, 1879, 181–203.
- Offermanns 1966: Offermanns, D. Der Physiologus nach den Handschriften G und M. (Beiträge zur klassischen Philologie, 22). Meisenheim am Glan, 1966.
- Perry 1937: Perry, B. E. [реџ.] Physiologus. Ed. F. Sbordone. Milan, 1936. – American Journal of Philology, 58, 1937, 488–496.
- Perry 1941: Perry, B. E. Physiologus. – In: Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Herausgegeben v. G. Wissowa. T. 20. Stuttgart, 1941, 1074–1129.
- Pitra 1855 (1963): Pitra, J. B. F. Spicilegium solesmense complectens sanctorum patrum scriptorumque ecclesiasticorum anecdota hactenus opera. Vol. III. Parisiis, 1855 (repr. 1963).
- Polívka 1892, 1893, 1896: Polívka, J. Zur Geschichte des Physiologus in den slavischen Literaturen. – Archiv für slavische Philologie, 14, 1892, 374–404; 15, 1893, 246–262; 18, 1896, 523–540.
- Repertorium: Repertorium of Old Bulgarian Literature and Letters (<http://repertorium.obdurodon.org>).
- Sbordone 1936: Sbordone, F. Physiologus. Mediolani, 1936.

- Schneider 2016: Schneider, H. *Physiologus*. – In: *Reallexikon für Antike und Christentum*. 27. Stuttgart, 2016, 722–743.
- Schneider 2021: Schneider, H. *Introduction on the Physiologus*. – In: Macé, C., J. Gippert (Eds.) *The Multilingual Physiologus. Studies in the Oldest Greek Recension and Its Translations*. Turnhout: Brepols Publishers, 2021 (IPM, 84), 32–47.
- Scott 1998: Scott, A. *The Date of the Physiologus*. – *Vigiliae Christianae*, 52.4, November (1998), 430–441.
- SJS 1–4: *Slovník jazyka staroslověnského / Lexicon linguae palaeoslovenicae*. Hl. red. J. Kurz, Z. Hauptova. 1–4. Praha, 1958–1997 (online: <http://gorazd.org/gulliver/>).
- Stoykova 2021: Stoykova, A. *The Old Church Slavonic tradition*. – In: Macé, C., J. Gippert (eds.) *The Multilingual Physiologus. Studies in the Oldest Greek Recension and its Translations*. Turnhout: Brepols Publishers, 2021 (IPM, 84), 351–386.
- Svane 1993: Svane, G. *Slavonic Manuscripts in The Royal Library. A Catalogue*. Copenhagen, 1993.
- Tachiaos 1981: Tachiaos, A.-E. *The Slavonic Manuscripts of Saint Panteleimon Monastery (Rossikon) on Mount Athos*. Los Angeles, 1981.
- Treu 1987: Treu, U. *Physiologus. Frühchristliche Tiersymbolik*. 3 Aufl. Berlin, 1987.
- Villa 2021: Villa, M. *The Ethiopic tradition*. – In: Macé, C., J. Gippert (eds.) *The Multilingual Physiologus. Studies in the Oldest Greek Recension and its Translations*. Turnhout: Brepols Publishers, 2021 (IPM, 84), 159–196.

THE *PHYSIOLOGUS*
THE OLDEST (ALEXANDRIAN) RECENSION
AND ITS SLAVONIC TRANSLATIONS

The *Physiologus* is a popular theological work which presents the basic Christian dogmas in an accessible form, through entertaining stories about the lives and natures of real and fabulous animals, plants and stones. It is debatable when it was written, since, on one hand, the earliest Greek manuscript in which it survives dates to the tenth century, but, on the other, quotations from and references to its text are found in the works of some early Christian writers. Today it is assumed that the *Physiologus* originally appeared in Greek in the late second or early third century CE in Alexandria. Already in the following centuries, it was translated into Latin, Coptic, Ethiopic, Arabic, Syriac, Armenian and Georgian, and subsequently, into vernacular European languages. The Latin translations of the *Physiologus* became the basis of the bestiaries that would enjoy widespread popularity in mediaeval Western European literatures. Although made later than the other translations into different languages, the Old Bulgarian translation of the *Physiologus* is no less valuable: not only as part of the earliest history of the old Orthodox Slavic literatures but also because it has preserved many of the specific features of its mediaeval Greek original.

The currently known Greek manuscripts containing the *Physiologus* number more than eighty.¹ The Italian scholar Francesco Sbordone was the first to explore the vast corpus of texts and publish a critical edition of the *Physiologus*.² He distinguished three main recensions, which originated at different times: the first is closest to the original text that appeared in Alexandria; the second, called Byzantine recension, came into being in the eleventh century; and the third, the Pseudo-Basilian recension, can be dated to the twelfth century. The second and third recensions stem from the first one; they were the result of the continuous reproduction of a text open to all kinds of changes and its dissemination under varying cultural, historical and geographical conditions.

¹ For a detailed account of the Greek manuscript tradition, see Macé 2021.

² Sbordone 1936. For a brief review of the editions and the most important studies on the *Physiologus*, see Stoykova 1994: 9–18.

Despite the existence of a well-attested manuscript tradition, the Byzantine and Pseudo-Basilian recensions of the *Physiologus* have not attracted much scholarly interest. Even in its Alexandrian recension, the *Physiologus*, written in a plain elementary style, was considered a piece of low literature and was long neglected by scholars of the classical Byzantine literature and its high genres. However, as a specific phenomenon of late antique culture translated and disseminated during the Middle Ages in many of the literary languages, it has become an object of scholarly attention. In recent years, an international conference has been devoted to it³ and a collection of studies on its early translations has been published.⁴

The Slavonic translations of the earliest, Alexandrian, recension of the *Physiologus* are two. One of them is complete and was made in the Old Bulgarian era, the other is Middle Bulgarian and partial. The character of the extant texts has determined the way in which scholarly interest in them has developed.

The first, complete, Slavonic translation of the *Physiologus* was introduced into scholarly circulation in 1890 by Aleksandr Karneev in his work, *Materials and notes on the literary history of the Physiologus*. Karneev published and analysed a complete Russian copy which he had discovered in a fifteenth-century manuscript from the collection of the Trinity Lavra of St Sergius (L), citing variant readings from a second copy consisting of excerpts (S). About a century later, two further copies of the same translation were published,⁵ along with information about the existence of another four.⁶ Thus, it is now known that the earliest Slavonic translation of the *Physiologus* is preserved in a total of seven complete copies and a fragmentary one. There is scholarly consensus that those are Russian copies of the fifteenth–seventeenth centuries, which reproduce a translation from the Greek into Old Bulgarian. **The second, partial, Slavonic translation** is preserved in a single Serbian copy and is part of a compilatory text in a fifteenth-century manuscript. Despite the sporadic interest in the Slavonic translations of this remarkable early Christian work, there is at present no critical edition or linguistic-textual study based on all known copies.

Having compared the Slavonic *Physiologus* with Greek copies known to him, Karneev established that its closest counterpart was the Greek copy Σ (GIM, Synod.

³ The *Physiologus* between East and West: Transmission and dissemination of an early Christian text on nature. Paris, 15–17 June 2017.

⁴ Macé, Gippert 2021.

⁵ From the Kirillo-Belozersky Monastery in Northern Russia of the 1460s–1470s (K) (Vaneeva 1996), and from the Royal Library of Copenhagen (C) of the third quarter of the seventeenth century (Svane 1985).

⁶ In 1995 Olga Belova published systematized information about eight Russian copies which descend from the same translation and were written within a narrow timeframe, between the fifteenth and seventeenth centuries, see Belova 1995.

Gr., 298, thirteenth century). His conclusion was confirmed in subsequent studies, which found that the translation went back to a Greek original close to the entire group of copies, labeled by Sbordone *classis altera*, which, besides **Σ**, also includes copies **a** and **s**. There are slight differences among the three copies in that group, and the Slavonic text may display readings that coincide with one or another of them. However, it may also share readings with copies of the groups **GM** (*classis antiquissima*), **WO** (*classis tertia*) or, rarely, **ΑΙΕΡ** (*classis quarta*), and also contain readings without an exact Greek counterpart. There are a number of alterations or reinterpretations in the translation that might be due to damaged or illegible bits of the Greek manuscript that served as the basis for translation.

The fact that the Slavonic translation coincides not only with the copies of group **Σas** but also shares readings with copies of the other groups, points to the conclusion that it was made from a Greek original which preserved an earlier stage in the development of the text than the published Greek sources; that is, that the Slavonic translation reflects a text closer to the archetype from which the Greek redaction descends.⁷ There is also reason to surmise that the Greek copy which served as the basis for the Old Bulgarian translation was not in a good condition and contained some lapses and errors. Judging from the translation, the Greek original must have contained omissions, illegible wording, repetitions, unfinished sentences – all of which can be explained by the continuous transmission of a text belonging to non-liturgical literature in the unpretentious milieu of poorly educated scribes.

The first Slavonic translation of the *Physiologus* contains the same number of chapters as the Greek copies **Σ** and **s**, and they are arranged in the same order, the only exception being the chapter on the hyena, missing from the translation, which may have been omitted already in the Greek original. The number of extant chapters is forty-eight. They include the chapter on the three holy children (*Περὶ τῶν ἁγίων τριῶν παίδων*) which – in contrast to the Greek copies, where it is placed after the chapter on the salamander – appears as a separate unit between those on the sawfish and the ibis; it occupies in the same place only in the Greek copy **E** and in the Ethiopic translation of the *Physiologus*. Another difference in the arrangement of the chapters is the reversed order of the second and third natures of the ant. There are neither chapters nor particular natures (*physeis*) added from another redaction, nor are there interpolations that occur in more than one manuscript – which means that all the interpolations were made by the copyists of the particular manuscripts. The chapters have titles, but are not numbered; only **F** has a numbering in the margins that includes the particular natures of the snake and the ant, so that the last chapter preserved in the copy – on the Indian

⁷ The researcher of the Greek manuscript tradition of the *Physiologus* Caroline Macé distinguishes two main, early redactions of the Greek archetype, which she has called *Phys. Gr. α* and *Phys. Gr. β*. The Slavonic translations descend from Greek manuscripts of the second redaction, **β**. See Macé 2021: 72–84.

stone – is designated the number 51. Before the interpretations there are no headings translating the Greek ἐρμηνεία, which occur in some Greek copies.

A comparison of the Slavonic translation with the Greek texts shows that many of the chapters are abridged, some of them considerably. It is difficult to determine whether such alterations were already present in the Greek original or were made by the translator, especially where entire sentences are missing. They are unlikely to be due to the transmission of the Slavonic translation, as the extant manuscripts show that the copyists followed their antigraphs as closely as possible, and whenever they did not understand something, they did not omit it but either reinterpreted it or simply kept the meaningless phrases intact.

The translator strove to follow his Greek original as faithfully as possible, although he did not always succeed in doing so. Whether because of flaws in the *Vorlage* (damaged portions, omissions, errors) or because of insufficient skill, and most likely for both reasons, he made a number of reinterpretations and changes. In some cases he appears to have misread or misunderstood a particular Greek word, but, it seems to me, some deviations may be due to errors in the original. If the translator could have confused two Greek lexemes similar in sound or spelling, it is quite possible that so could also the Greek scribe when dealing with an illegible or damaged bit of the text. Therefore, in a number of cases, it is not always clear whether the disagreement between the published Greek texts and the Old Bulgarian translation is due to mistranslation or to a different Greek original.

A number of errors and grammatically inconsistent phrases in the first Slavic translation of the *Physiologus* owe their presence to differences in gender between the names of some animals in Greek in comparison to Old Bulgarian. There are such differences, for example, between the Greek ὁ πελεκάνος, ὁ ὄφις, ὁ πέρδιξ, which are masculine, and their Slavic counterparts, which are feminine – пѣлѣкъ, змиѣ, ꙗбѣ; and, vice versa, the feminine nouns in Greek ἡ κορώνη, ἡ ἴβις, ἡ ἀσπιδοχελώνη, ἡ περιστέρα, correspond to masculine nouns in Old Bulgarian – вранъ, ивѣръ, аспидохелонъ, голѣбъ, etc. Other obscure phrases and semantic shifts in the extant Slavic texts came about because they were copied in a Russian milieu, where some archaic or rare Old Bulgarian lexemes used in the translation remained incomprehensible to the Russian scribes.

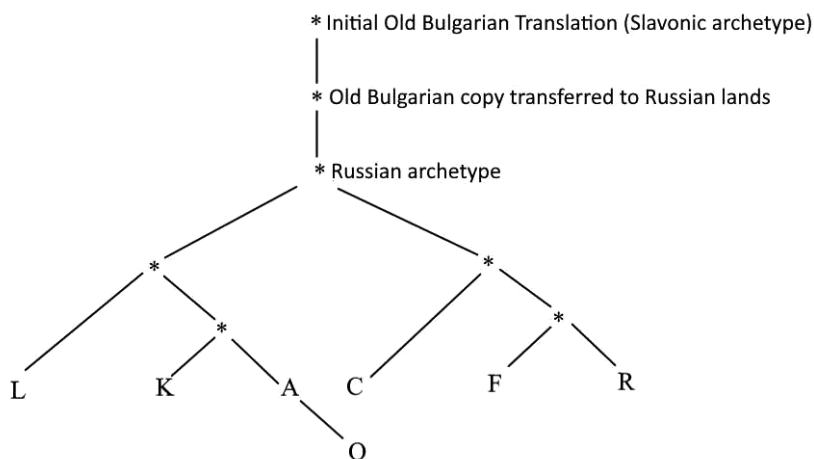
A specific feature of the *Physiologus* is the presence of numerous direct biblical quotations and paraphrases. They were mostly translated together with the text of the *Physiologus*, rather than borrowed from pre-existing Old Bulgarian translations of the Holy Scripture. The issue of the biblical quotations in the Old Bulgarian translation of the *Physiologus*, however, requires a special study. Given the complex history of the Old Bulgarian biblical translation, this cannot be done here, even in general terms.

The differences between copies in the otherwise homogeneous manuscript tradition, allow us to distinguish two main groups. The first one comprises four copies: **L**, **K**, **A** and **O**. It can be said that they feature the same text and that there are few

variations between them. Copy **O** was undoubtedly copied from **A**, but its author actively intervened in the text, correcting it when he found erroneous constructions or misspelled words, replacing text he did not like with another more pious, more detailed, or more interesting from his point of view, and supplementing it with explanations and sometimes with entire new passages.

The second group of copies includes **C**, **F** and **R**. They contain a number of readings that distinguish them from the first group, but that are not always shared by all three copies. It should be noted that the copies of the first group, **LKAO**, are truer to the Greek text than the copies of the second branch, **CFR**, which are more recent and contain more omissions, errors, and individual readings; however, they sometimes present readings that come closer to the Greek text.

My observations on the seven complete copies of the first Slavic translation of the Alexandrian recension of the *Physiologus* can be summarized as follows. They all descend from a common protograph: the Russian archetype, which probably appeared in Northern Russia, where most of the codices originated. The copies form two branches of the manuscript tradition, each of which comprises witnesses that share errors, omissions, and lexical variants.

Relationships among the witnesses of the Old Bulgarian translation

The extant copies, although produced at a point in time much later than the initial translation, contain evidence of its **Old Bulgarian origin**. The Russification of the text that occurred as a result of its transmission in an East Slavic linguistic environment is expressed mainly in orthographic and phonetic changes, while the morphology, syntax, and especially the vocabulary have well preserved their Old Bulgarian features. It was the preservation of the work in Russian manuscripts that “conserved” many original linguistic features, since the Russian copyists did not update the language but reproduced

The lexemes presented here are attested in compositions, revisions, and translations of proven East Bulgarian origin, such as the biblical books revised in Preslav, the Codex Suprasliensis, the Izbornik of 1073, Gregory the Theologian's *Thirteen Homilies*, Theodore of Cyrrhus' *Commentary on the Psalms*, John the Exarch's *Hexaemeron* and *Theology*, Pseudo-Caesarius' *Dialogues*, *Zlatostruj*, etc. As Tatyana Slavova writes in her study on the Preslav revision of the Gospel text, the most important argument in favour of its Preslav character is "the lexical unity of the revision with the language of

later copies of original works or translations by Old Bulgarian writers from the Preslav literary centre.”⁸ That is true of the Old Bulgarian translation of the *Physiologus* as well. Its early chronology and its specific Preslav character are also confirmed by the fact that most of these lexemes can no longer be encountered in texts that appeared after the tenth century, as well as by the numerous examples in the extant copies of the *Physiologus* in which such words – obsolete, incomprehensible, or unfamiliar to Russian scribes – are often misspelled, reinterpreted, or simply omitted.

The observations on the language of the Slavonic copies of the earliest recension of the *Physiologus*, which link it to specific features of the Preslav literary centre, lead to the conclusion that the original translation from the Greek (i.e., the Old Bulgarian archetype) was made in the ninth/tenth century, at the time when the Slavonic script and literary culture were experiencing their first upsurge. The simultaneous presence of archaic features and innovations in the text, especially in terms of lexical preferences, namely the use of archaic and Preslav synonyms for the same Greek words, is another sign that the translation was made during the Preslav period. Many of these linguistic features are well-established in mediaeval Slavic studies as markers of the origins of a large corpus of writings, some of which also survive today only in late Russian copies. Although made centuries after the translation, the copies attest to its early chronology, and their language and the translation solutions reflected in them identify their archetype as part of the substantial corpus of Old Bulgarian works that have been forever lost to the South Slavic literary tradition, but that have been transmitted to and preserved in the East Slavic lands.

Answers to the questions of how the *Physiologus* was perceived in the Russian milieu centuries after it had been translated, and how, between the fifteenth and the seventeenth centuries, a work originally intended for neophytes gradually changed its function, are to be found in the manuscript context of its copies. The earliest two copies, **L** and **K** of the fifteenth century, are found in manuscripts that include interpretations of the biblical story of the Creation drawn from the hexaemera of John the Exarch and Severian of Gabala, from the writings of Epiphanius of Cyprus, and from apocryphal and other sources. In these two manuscripts the animals, plants and stones of the *Physiologus* are presented and interpreted as confirmation of the perfection of God’s Creation.

Copy **R** of the late fifteenth/early sixteenth century and copy **S** of the late sixteenth century are found in codices which contain interpretations of the biblical books of Song of Songs and Ecclesiastes, excerpts from the Books of the Kingdoms, sermons on the basic dogmas of the Orthodox faith (on icon veneration, the incarnation, and grace), and anti-Catholic writings. As part of those codices, the *Physiologus* was probably perceived as a didactic work intended for a more educated audience.

⁸ Slavova 1989: 17.

In a third group of manuscripts, the *Physiologus* is part of codices dominated by informative works that present the surrounding world, its creation and structure, as well as human history, from the perspective of the divine providence embodied in them, but now often beyond their biblical interpretation. Such is **F** of the mid-sixteenth century, placed alongside the *Christian Topography* by Cosmas Indicopleustes – a description of the world that has the character of a natural-scientific work on geography, biology, and astronomy, and of a philosophical-theological treatise; such is also **C** of the mid-seventeenth century, in which the *Physiologus* is mainly surrounded by historical works such as a genealogy of Russian princes and an *Account of the Capture of Jerusalem*. This tendency is also pronounced in **O** of the late seventeenth century, the most recent manuscript that features a copy of the *Physiologus*, which contains works of a “natural-scientific” character – suffice it to note the compilatory hexaemeron, Galen’s essay *On the Human Body*, and the treatise *On the Life and the Nutrition of Infants in the Womb*.

The second (Middle Bulgarian) translation of the *Physiologus* was made in a later era, probably at Mount Athos. This translation is partial – it comprises thirty-four chapters translated as part of what Sbordone identified as the Pseudo-Basilian recension, the latest of the three main recensions. A characteristic feature of the Greek copies of the Pseudo-Basilian recension is that they are all compilatory – in addition to the chapters attributed to Basil the Great, they also contain chapters from the other two earlier recensions, the Alexandrian and the Byzantine ones. Sbordone established that the Greek copies descend from two manuscript traditions: an Athonite and an Italic one.⁹ As it might be expected, the comparison of the Slavonic text with the extant Greek copies shows that, in its editorial and textual features, the second Slavonic translation is closer to the Athonite tradition, and more specifically to the group designated by Sbordone as $\chi\delta\Lambda$, which includes late copies dated to the sixteenth, seventeenth, and eighteenth centuries.¹⁰ The connection between them is evident not only from their overall textual similarity but also from a characteristic omission shared by the Slavonic translation and the Greek copies of group $\chi\delta\Lambda$, which conclusively confirms that they descend from a common protograph. There is a large lacuna in their texts, beginning in the middle of the chapter on the wolf and ending in the middle of the chapter on the beaver. This lacuna, noted by Sbordone, is probably due to a lost folio in the manuscript containing the common protograph of group $\chi\delta\Lambda$ and of the Greek original of the Slavonic translation. Since the Slavonic copy dates to the first quarter of the fifteenth century and its text seems to be the result of a long manuscript tradition, the translation from the Greek was probably made much earlier. It may be concluded that the loss of folios occurred at an early stage in the transmission of the text, relatively soon after the appearance of the Pseudo-Basilian recension itself which, according to researchers, dates to the tenth/eleventh century or, more likely, to the twelfth century.

⁹ Sbordone 1936: cvi.

¹⁰ Cod. Athous Laur. Ω 76 A, 1723 (χ), Cod. Athous Dionys. 232, seventeenth century (δ), Cod. Athous Iberon gr. 348, sixteenth century (Λ).

The Slavonic translation of the Pseudo-Basilian recension of the *Physiologus* is preserved in a single copy (**P**) in manuscript no. 22 from the Monastery of St Panteleimon on Mount Athos. The contents of the manuscript identifies it as a non-liturgical monastic miscellany intended for individual or collective reading.

The text of the *Physiologus* based on this manuscript was published in 1893 by Aleksandr Aleksandrov without a study or a commentary and was studied by Stefan Gečev (1938), who drew attention to the second Slavonic translation of the Alexandrian recension, to which most of the chapters in the copy belong.

Copy **P** of the *Physiologus* was written carefully by an experienced scribe; the titles of the chapters are written in red ink, and some initials are decorated with simple floral motifs. Like the Greek copies, it is compilatory, containing chapters on nineteen animals from the Pseudo-Basilian recension, thirty-four chapters from the Alexandrian and six from the Byzantine recension. Unlike the Greek texts, where the chapters from the three recensions are presented in separate groups and in the same order as in the sources from which they were taken, the Slavonic text has been rearranged so that the chapters on the same animals are grouped together and presented in roughly the same order as in the Alexandrian recension. It is difficult to say, however, whether the compilation in this form originated on Greek soil or was due to the translator of the Slavonic text.

Only the chapters belonging to the Alexandrian recension in the Panteleimon manuscript no. 22 are examined here, since they represent a different, albeit incomplete, Slavonic translation of that recension, consisting of thirty-four chapters. A comparison of **P** with the published Greek copies shows that, on the whole, the Slavonic text follows them quite closely, but editorial intervention is also evident, primarily in the form of abridgement. Regrettably, in some instances because of carelessness or inattention, individual words or expressions are omitted, making it difficult to grasp the meaning or even altering it. In the absence of other copies, these omissions can hardly be recovered. The numerous imperfections of the text are evidence of a long manuscript tradition and indicate that the extant copy **P**, far from being the translator's autograph, is in fact removed at quite a distance from the original translation.

Copy **P** is written in Serbian orthography, but an analysis of its language indicates that it reproduces a Bulgarian protograph. The text preserves many archaic phonetic, grammatical and lexical features, and, as a whole, is strongly influenced by the Old Bulgarian linguistic tradition. In the orthography almost only *б* is used, with *ѣ* occurring occasionally in prefixes and prepositions; the front vowel *jer*, however, is preserved in its etymological positions, the nasal vowels are everywhere rendered consistently – *ѣ* as *ѣ* and *ѣ* as *ѣ*, with no trace of their confusion, and the reflexes of the Proto-Slavic consonant clusters **tj* and **dj* are everywhere *um* and *ѣd*. As Middle Bulgarian phenomena in the orthography one can note the regular use of broad *e* at the beginning of words and after vowels and ocular *o* (*o* with one or two dots in the circle). Although there are some traces of the shift from syntheticism to analyticism which characterizes

the Middle Bulgarian stage of linguistic development, in general the grammatical cases are preserved and the case endings are correct almost without exception. The following syntactic phenomena can be noted: use of the genitive case with negative verbs, use of the possessive dative (along with the possessive genitive), occasional use of *dativus absolutus* and *dativus cum infinitivo*, regular use of the instrumental case without a preposition to denote instrument, etc.

The specific lexical features of **P** confirm that the translation must have been made significantly earlier than the copy in which it was preserved. Archaic lexemes familiar from classical Old Bulgarian texts occur frequently in **P**, and so do later lexemes that can be defined as Bulgarianisms, such as: *оґрада* 'lair'; *призрачьнъ* 'blind'; *призрачествати* 'to be blind'; *растачати* 'disperse, scatter'; *помѣжати* 'close (of eyes)'; *сквожьна* 'opening, orifice'; *ѡззыкы* (pl.) 'pagans'; *кѡнигѣчии* 'man of letters'; *омаатъ* 'sphere, globe, orb'; *разнебитѣвати* 'destroy, ruin'; *надро* 'bosom, breast; womb' for *κόλπος*; *отъходьница* 'hermitess'; *облистати* 'shine upon' for *ἐπιφάω*; *дѣбъ* 'tree'; *садовинѣ* 'plant, tree'; *прѣзорство* 'pride, haughtiness', etc.

Some names of animals have been left untranslated although they have Slavonic equivalents, but there are few other untranslated Greek words.

The observations on the character of the text and the peculiarities of the second Slavonic translation of the Alexandrian recension of the *Physiologus* show that regardless of the Serbian linguistic features of copy **P**, it descends from a Bulgarian protograph. The presence of antiquated grammatical and lexical features in the text reflects an early stage in the development of the Middle Bulgarian language. It can be surmised that the translation originated considerably earlier than the extant copy, probably no later than the twelfth/thirteenth centuries.

* * *

In conclusion, we can summarize that the **first Slavonic translation of the Alexandrian recension of the *Physiologus***, which is complete and contains forty-eight chapters, was made in the Old Bulgarian era, most likely in Preslav or another literary centre associated with Preslav. It is preserved in seven complete copies and one consisting of excerpts; all of them are dated between the mid-fifteenth and late seventeenth centuries. The copies feature a homogeneous text and are undoubtedly derived from the same translation, but their textual features allow us to identify two branches of the manuscript tradition. One of them, which comprises **LKAO**, adheres more closely to the Greek original, but the other group, which includes **CFR**, preserves some earlier or more accurate readings. The language of the copies is slightly Russified, mainly in terms of orthography and phonetics. The predominant textual, morpho-syntactic and lexical features of the text and the translation technique reflected in it testify that it is part of the literature produced in the Preslav literary centre. Although translated in Bulgaria, it has not been preserved in the Bulgarian lands, as it probably existed in a limited number of copies in libraries associated with the capital city of Preslav which were most likely

destroyed or exported after those territories were conquered by Byzantine troops in 971. However, one manuscript ended up in the East Slavic lands, where it was copied by a Russian scribe, and the texts preserved today stem, through an unknown – larger or smaller – number of intermediaries from the copy made by that scribe.

The second Slavonic translation of the *Physiologus* is partial – it contains thirty-four chapters and was made as part of the translation of the compilatory Pseudo-Basilian recension. It is preserved in a single Serbian copy, **P**, which dates to the first decades of the fifteenth century. Its text has Serbian orthographic and phonetic peculiarities, but its language preserves a number of features that point to a Middle Bulgarian translation produced no later than the twelfth/thirteenth century.

As the two Slavonic translations were made from two Greek versions of the text that exhibit only slight differences, it is possible to compare them and identify their specific features. The first translation presents a text that has been abridged in some places and contains numerous errors, omissions, and reinterpretations. The second translation is more extensive and comes closer to the Greek original, especially at the beginning, but omissions and abridgements also gradually appear in it towards the end. Both translations have preserved interesting lexical items. This is probably due to the specifics of the text, which deals with exotic animals but also with themes of everyday life. As a non-liturgical literary work, the *Physiologus* gave scribes leeway to operate more freely, and that stands out especially in the late copies of the first Slavonic translation, in which copyists often commented and made additions. A close look at the miscellanies that contain the copies of the first translation shows a gradual change in the way the *Physiologus* functioned in the literary tradition. Created as a popular catechetical collection intended for neophytes, later on, when a Christian consciousness and everyday religious practice had already been in place for centuries, it was reinterpreted as a work with a more general religious-philosophical and largely informative focus. Having originated in a monastic milieu, the second translation retained its purpose as an entertaining and instructive work, but did not receive wide circulation and was subsequently dropped from the repertoire of monastic miscellanies.

REFERENCES

- Aleksandrov 1893: Aleksandrov, A. I. *Fiziolog*. Kazanj, 1893.
- Belova 1995: 'K voprosu ob izučenii slavjanskogo "Fiziologa"', *Slavjanovedenie* 1995, 2, 38–45.
- Gečev 1938: Gečev, St. *Kŭm vŭprosa za slavianskija Fiziolog*. Sofija, 1938.
- Karneev 1890: Karneev, A. *Materialy i zamětki po literaturnoj istorii Fiziologa*. Sankt-Peterburg, 1890.

- Macé 2021: Macé, C. 'The Greek tradition of the first recension (Phys. Gr. I)', in: Macé, C., J. Gippert (Eds.) *The Multilingual Physiologus. Studies in the Oldest Greek Recension and Its Translations*. Turnhout: Brepols Publishers, 2021 (IPM, 84), 49–108.
- Macé, Gippert 2021: Macé, C., J. Gippert (Eds.) *The Multilingual Physiologus. Studies in the Oldest Greek Recension and Its Translations*. Turnhout: Brepols Publishers, 2021 (IPM, 84).
- Sbordone 1936: Sbordone, F. *Physiologus*, Mediolani/Genuae/Romae/Neapoli, 1936.
- Slavova 1989: 'Preslavska redakcija na Kirilo-Metodievija starobŭlgarski evangelski prevod', in: *Kirilo-Metodievski studii*, T. 6. Sofija: Izdatelstvo na Bŭlgarskata akademija na naukite, 15–129.
- Stoykova 1994: Stoykova, A. *Fiziologŭt v južnoslavjanskite literaturi*, Sofija, 1994.
- Svane 1985: Svane, G. *Slavjanskii Fiziolog (aleksandrijskaja redakcija). Po rukopisi Korolevskoj biblioteki v Kopenhagene, Ny Kongelig Samling 147b*. Aarhus 1985.
- Vaneeva 1996: Vaneeva, E. I. *Fiziolog*. Sankt-Peterburg, 1996.

АНА СТОЙКОВА

ФИЗИОЛОГ

**АЛЕКСАНДРИЙСКАТА РЕДАКЦИЯ
И НЕЙНИТЕ СЛАВЯНСКИ ПРЕВОДИ**

Българска
Първо издание

Научен редактор Мария Йовчева
Научни рецензенти Анисава Милтенова, Веселка Желязкова
Дизайн на корицата Милена Вълнарова
Дизайн на книжното тяло и предпечат Даниела Василева

Формат 70/100/16
Печатни коли 15

Издателски център „Боян Пенев“ – Институт за литература
e-mail: director@ilit.bas.bg
<http://www.ilit.bas.bg>
www.ilitizda.com
ilitizda@yahoo.com